

Szkolny Przewodnik Turystyczny po Dolnym Śląsku

POGLĄDOWA MAPA OBSZARÓW

- 1 Wrocław i okolice
- 2 Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie
- 3 Dolina Baryczy
- 4 Park Krajobrazowy „Chełmy”
- 5 Karkonoski Park Narodowy i otulina
- 6 Park Narodowy Gór Stołowych
- 7 Śnieżnicki Park Krajobrazowy
- 8 Ziemie: ząbkowicka i kłodzka
- 9 Park Krajobrazowy Doliny Bobru
- 10 Bory Dolnośląskie

1

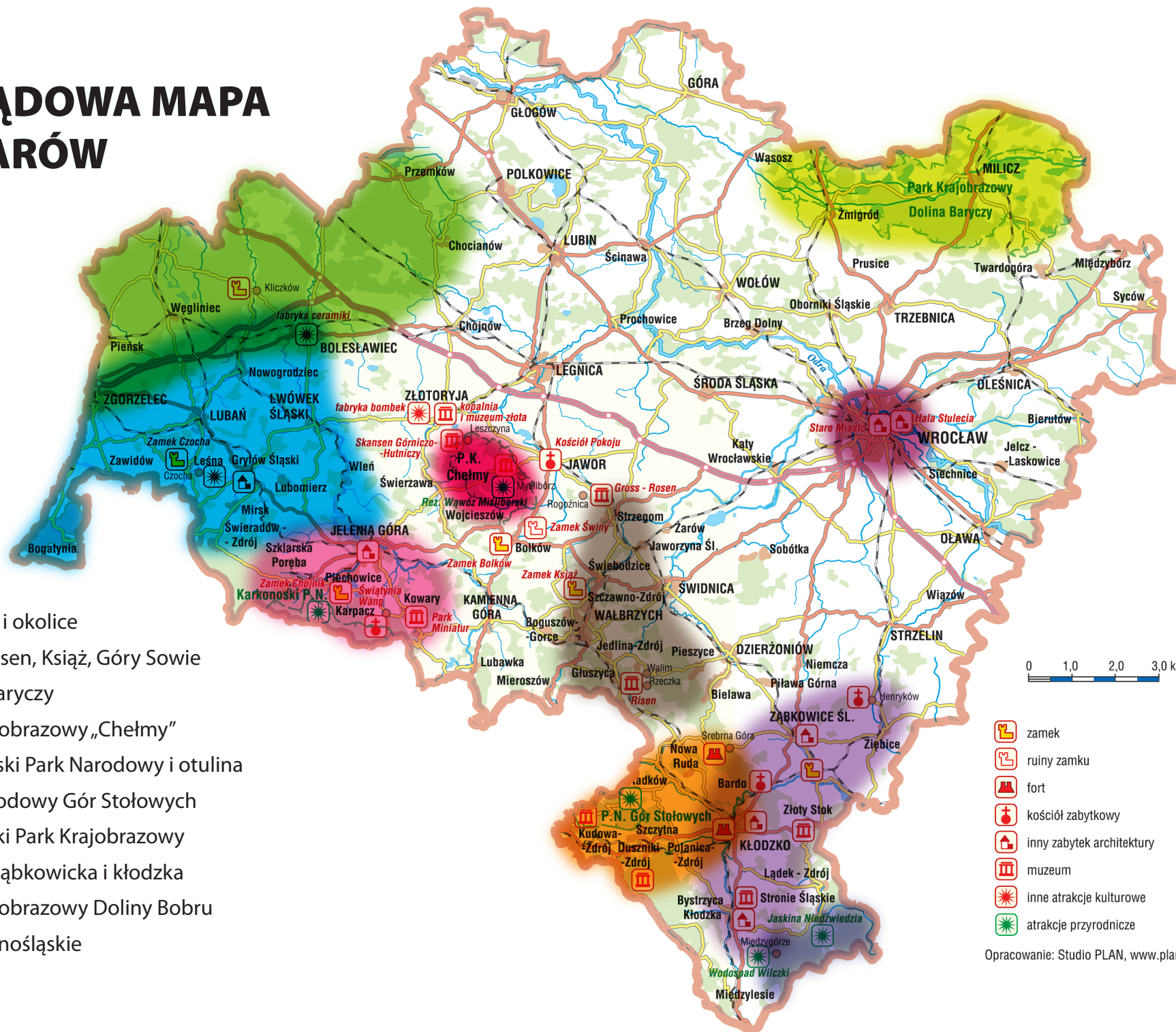
Szkolny Przewodnik Turystyczny po Dolnym Śląsku

Wrocław i okolice

POGLĄDOWA MAPA OBSZARÓW

- 1 Wrocław i okolice
- 2 Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie
- 3 Dolina Baryczy
- 4 Park Krajobrazowy „Chełmy”
- 5 Karkonoski Park Narodowy i otulina
- 6 Park Narodowy Gór Stołowych
- 7 Śnieżnicki Park Krajobrazowy
- 8 Ziemie: ząbkowicka i kłodzka
- 9 Park Krajobrazowy Doliny Bobru
- 10 Bory Dolnośląskie

- zamek
- ruiny zamku
- fort
- kościół zabytkowy
- inny zabytek architektury
- muzeum
- inne atrakcje kulturowe
- atrakcje przyrodnicze

Opracowanie: Studio PLAN, www.plan.pl

Wrocław i okolice

Wrocław – to czwarte do co ilości mieszkańców miasto w Polsce, a piąte pod względem powierzchni. Jest stolicą województwa dolnośląskiego, a w sensie historycznym całego Śląska, na którym już od średniowiecza był zawsze największym jego ośrodkiem. Powstał w centrum Niziny Śląskiej na przecięciu wodnego szlaku Odry i szlaków lądowych przecinających krainę z południa ku północy (Szlak Bursztynowy) i ze wschodu na zachód (Via Regia). 30 km od niego wznosi się natomiast Ślęża. Samotna góra wyrastająca nieoczekiwanie nad płaską równiną zawsze intrygowała, na niej składano pogańskie ofiary i jako święta góra stała się ośrodkiem Ślęzan – słowiańskiego plemienia, które dało nazwę całemu regionowi.

Wrocław – jest czwartym co do ilości mieszkańców miastem w Polsce (po Warszawie, Krakowie i Łodzi), liczy 630 tys. mieszkańców i 293 km² powierzchni. Miasto powstało jako gród na Ostrowie Tumskim w X wieku, być może założony lub umocniony przez czeskiego księcia Wratisława. Do historii pisanej wszedł w roku 1000, gdy za sprawą Bolesława Chrobrego założono we Wro-

clawiu biskupstwo. Gród jednym z najważniejszych ośrodków państwa pierwszych piastów, dlatego w okresie rozbicia dzielnicowego stał się ośrodkiem osobnej dzielnicy, a potem księstwa. Po najeździe mongolskim miasto zostało na nowo lokowane w 1243 r. na południowym brzegu Odry. W 1335 r. miasto przeszło we władanie korony czeskiej, a wraz z nią w 1525 r. stało się częścią monarchii Habsburgów. W 1741 r. wraz z większością Śląska miasto zostało zajęte przez Prusy i uczynione jednym z trzech miast stołecznych królestwa (obok Królewca i Berlina). Po zdobyciu przez wojska napoleońskie w 1806 r. zburzono miejskie fortyfikacje, do przyczyniło się w dużym stopniu do rozwoju miasta. W ciągu XIX i I połowy XX stulecia miasto osiągnęło znaczny wzrost liczby mieszkańców z 78 tys. do 630 tys. w 1930 r., znacznie powiększyło swoją powierzchnię. W 1945 r. miasto zostało ogłoszone przez Niemców twierdzą, na skutek ciężkich walk zostało zniszczone w 70%, a wiele dzielnic zostało zrównanych z ziemią. Na podstawie układu poczdamskiego zostało włączone do Polski i zasiedlone w dużej części przez polską ludność przybyłą z Kresów Wschodnim, w tym dużej części ze Lwowa.

Miasto jest ważnym ośrodkiem przemysłowym, naukowym i technologicznym. Dochód miasta ustępuje z miast polskich jedynie Warszawie, na terenie miasta działa wiele firm z branży informatycznej, oraz wysokich technologii. W uczelniach wrocławskich studiuje 150 tys. studentów (licząc jedynie studia stacjonarne). Miasto jest ważnym węzłem transportowym. Krzyżują się tu autostrady A4 i A8 z drogą krajową nr 5, w mieście jest międzynarodowy port lotniczy Wrocław – Strachowice, jest też jednym z największych w Polsce węzłów kolejowych.

Katedra św. Jana Chrzciciela – początki obecnej budowli sięgają XIII wieku, choć stoi na miejscu trzech starszych romańskich katedr, z których pierwsza była fundowana przez Bolesława Chrobrego, wraz z ustanowieniem w 1000 r. we Wrocławiu siedziby biskupa. Pozostałości romańskich katedr i kościoła przedkatedralnego z X wieku można oglądać w krypcie. Uznawana jest za pierwszą w pełni gotycką budowlę w Polsce. Dzieło budowy obecnej katedry podjął biskup Tomasz I w latach 1244–1272 (część wschodnia z prezbiterium), a dokończył w XIV wieku biskup Nanker (część zachodnia – nawa). Obie części różnią się dziś reprezentując wczesną i dojrzałą odmianę gotyku. Gotycki korpus katedry obrósł barokowymi kaplicami. W 1930 r. gdy Wrocław stał się siedzibą arcybiskupstwa katedra została podnie-

siona do rangi archikatedry. Podczas wojny została zniszczona w 70 %, runęło sklepienie. Odbudowana, została ponownie konsekrowana w 1951 r., 40 lat później zakończono montaż hełmów wież stylizowanych na gotyckie. Wieża północna jest dostępna za pomocą windy.

We Wrocławiu jest w sumie pięć katedr (kościołów, będących siedzibą diecezji). Prócz rzymsko-katolickiej archikatedry św. Jana Chrzciciela jest również katedra **św. Marii Magdaleny** kościoła polsko – katolickiego, katedra (sobór) **Narodzenia Przenajświętszej Dziewicy** kościoła prawosławnego, katedra **Opatrzności Bożej** kościoła ewangelicko – augsurskiego i katedra **św. Wincentego i Jakuba** kościoła grekotolickiego.

Wyspy Odrzańskie – płynąca przez centrum Wrocławia Odra zachowała rzadki już dziś charakter rzeki anastomozującej, czyli rozdzielającej się na wiele ramion. Ramiona opływały zalesione wyspy, na jednej z nich, zwanej później Ostrowem Tumskim założono pierwszy gród wrocławski. Choć sam Ostrów przestał być już wyspą, pozostał nimi cały zespół wysp i wysepek pomiędzy nim a Starym Miastem.

Wyspa Bielarska, leżąca najbardziej na północ, to jeden wielki plac zabaw. Nazwa pochodzi od znajdującej się tu niegdyś bielarni płótna. Ze „sta-

łym łodem” łączy je wiszący, chwiejący się most, zwany Żabią Kładką. Można też stąd przejść przez most św. Klary na Wyspę Słodową.

Wyspa Słodowa, niemal w całości stanowi park. Latem odbywają się tu czasami koncerty i imprezy plenerowe. Nazwa pochodzi od zamieszkujących tu niegdyś browarników. Poprzez wyspę Młyńską można stąd dostać się na najbardziej znaną Wyspę Piasek.

Wyspa Piasek jest największa w zespole a przy tym pełna zabytków. Nazwę nadal jej potężny Kościół Najświętszej Marii Panny na Piasku. Jego wezwanie pochodzi od rzymskiego kościoła Sancta Maria in Arena zbudowanego w miejscu dawnego cyrku, przyjęło się jednak tłumaczyć arena na piasek. Gotycką trójnawową halę bez transeptu zbudowano w latach 1334–75 w miejscu pierwotnej romańskiej budowli ufundowanej przez Piotra Włosta dla augustianów. Planowano wybudować dwie wieże, ale ukończono tylko południową w 1430 r. Odbudowując świątynię po zniszczeniach wojennych dokonano regotyżacji wnętrza i wyposażono ołtarzami ze zniszczonych w wojnie kościołów śląskich. W nawie północnej znajduje się otoczony kultem obraz Matki Boskiej Hetmańskiej zwanej też Rycerską lub Zwycięską przywieziony po wojnie z Mariampola na Litwie. Przy kościele działa duszpasterstwo głuchonie-

mych. Współczesna Ruchoma Szopka znajduje się w pomieszczeniach przylegających do nawy południowej, co roku od Bożego Narodzenia po połowę lutego przyciąga tłumy dzieci.

Na wyspie znajduje się także dawny barokowy kościół augustianek, obecnie cerkiew prawosławna św. św. Cyryla, Metodego i Anny. Warto przejść nadbrzeżnym bulwarem Piotra Włostowica, by podziwiać piękne widoki na Odrę i Ostrów Tumski. Przy moście Tumskim został w 2005 r. odsłonięty pomnik kardynała Bolesława Kominka, inicjatora Orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 r., z którego pochodzi słynne zdanie: Przebaczymy i prosimy o przebaczenie, należącym do najważniejszych dzieł w budowaniu pojednania polsko-niemieckiego po II wojnie światowej.

Ratusz – to unikalny w Europie zabytek gotyckiej architektury mieszczańskiej. Dawna siedziba władz miasta budziła podziw i respekt. Jest to szczególnie pomnik czasów, gdy patrycjat miejski uzyskawszy monopol na handel, rzemiosło, władzę polityczną, skarbową i sądowniczą dążył do utworzenia z Wrocławia samodzielnego ośrodka – autonomicznej republiki miejskiej zdolnej do prowadzenia samodzielnej polityki, określonej jako „Reispublicae Vratislaviensis”. Tu od XVII wieku, gdy dawny zamek został przekazany jezu-

itom, odbywały się zjazdy książąt i stanów śląskich, tu w 1741 r. przyjął ich hołd król pruski Fryderyk II. Budowla nadal pełni funkcje reprezentacyjne, w której przyjmowani są honorowi goście a od lat 30. XX wieku, po wyprowadzaniu ostatnich urzędów, również muzealne.

Ratusz powstawał przez ponad 250 lat od końca XIII do połowy XVI wieku. Najstarszą częścią jest stanowiąca obecnie rdzeń ratusza dwunawowa Hala Mieszczańska, zbudowana wówczas dla celów handlowych i zebrań mieszczaństwa, jako budowla parterowa. Kolejne części ratusza były dobudowywane wraz ze zwiększającymi się potrzebami. Kolejne budowy najlepiej prześledzić oglądając najbardziej reprezentacyjną fasadę wschodnią (od strony ul. Świdnickiej i DH Feniks). Po wykupieniu przez radę miejską urzędu wójta dziedzicznego w latach 30. XIV wieku wzniesiono piętrowe praetorium, nazwane wówczas novus domus, mieszczące na parterze Izbę Rady a na piętrze Izbę Ławy. Stanowi on obecnie północną część gotyckiego ratusza. Część środkowa, najwyższa, zaczęła powstawać w latach 1343–1357. Pomieszczenie na parterze służyło jako Izba Sądowa, pomieszczenie na piętrze było kaplicą, później przemianowaną na Salę Książęcą – miejsce zjazdów książąt. Ze znajdującego się na piętrze wykusa kaplicy ogłaszano wyroki, które następnie wykonywano pod pręgierzem, tuż przed ratu-

szem. (Sam pręgierz, zniszczony w 1945 r., został zrekonstruowany w 1985 r., dziś stanowi chyba najbardziej popularne miejsce spotkań wrocławian). Część środkowa ratusza jest zwieńczona okazałym, trójkątnym szczytem z kamienną wimpergą i sterczynami. U jego podstawy znajduje się zegar astronomiczny z 1580 r., w jego centrum znajduje się złocista kula słoneczna ze wskazówką pokazującą godziny, nad nią kula księżycy pokazująca fazy księżycowe. Część południowa gotyckiego ratusza, mieszcząca na parterze salę w której rezydował wójt miejski, powstała w 2 poł. XIV wieku. Bezpośrednio do niej, od południa, przylega część kamienna powstała podczas renesansowej rozbudowy ratusza, do której zatrudniono wybitnych mistrzów rzeźbiarskich (m.in. Hansa Bertolda i Paula Preusse). Szczególnie okazałe prezentuje się narożny wykusz skarbcza na I piętrze. Wykusz środkowy w fasadzie południowej wieńczy wejście do **Piwnicy Świdnickiej**, najstarszej gospody miejskiej, znanej co najmniej od 1275 r. (reklamującej się dziś również jako najstarsza działająca restauracja Europy). Nazwa jej pochodzi od znanego i cenionego w średniowieczu piwa świdnickiego. Zdobiące fasadę południową rzeźby przedstawicieli różnych warstw średniowiecznej społeczności pochodzą z przełomu XIX i XX wieku. Warto szczególnie zwrócić uwagę na znajdującą się nad wejściem scenę przedstawiającą pijanego czeladnika i rozsierzdzoną kobietę

– szczególną przestroagę dla bywalców piwnicy. Fasada zachodnia ratusza jest skromna i pozbawiona ozdób, tu jednak znajduje się wieża z zegarem, ozdobiona figurami rzymskich legionistów oraz najstarszym, polichromowanym herbem Wrocławia z 1536 r. Tu też znajduje się wejście do wnętrza.

Wnętrze mieści dziś **Muzeum Sztuki Mieszczańskiej**, część Muzeum Miejskiego Wrocławia. Warto tu wejść przede wszystkim by podziwiać architekturę reprezentacyjnych sal ratusza z gotyckimi sklepieniami i gotyckimi i renesansowymi portalami. Najciekawsze sale to Sala Sądowa, Izba Radnych na parterze oraz największa i najokazalsza Sala Wielka (Rycerska) oraz Książęca na piętrze. W Sali Mieszczańskiej urządzono szczególnego rodzaju panteon chwały miasta – Galerię Sławnych Wrocławian, z popiersiami najwybitniejszych jego polskich i niemieckich mieszkańców od św. Jadwigi Śląskiej po Henryka Tomaszewskiego. W Sali Książęcej znajduje się ponadto stała ekspozycja wrocławskiego złotnictwa. Ukazuje ona artystyczne wyroby ze srebra o przeznaczeniu sakralnym, cechowym, akademickim, a także domowym z ponad 80 warsztatów i firm wrocławskich od końca XV do początku XX wieku. W salach ratusza odbywają się ponadto różne, często głośne, wystawy czasowe.

Rynek pełni swoją funkcję jako centralny plac miasta od średniowiecznej lokacji po współczesność. Założony na planie prostokąta, oparty na układzie przestrzennym przecinających się pod kątem prostym ulic, jest jednym z największych założeń tego rodzaju w Europie. Wymiary rynku wynoszą 212 x 173 m, a powierzchnia liczy 3,7 ha. Z rynku bierze początek 10 ulic. Począwszy od lat 70. XX wieku zaczęto stopniowo ograniczać ruch na rynku, wycofując początkowo linie tramwajowe, aż w latach 90. zamknięto go całkowicie dla ruchu samochodowego. W tym czasie przeprowadzono również na szeroką skalę prace restauracyjne kamienic, odnowiono brukowaną nawierzchnię a rynek oświetliły stylizowane latarnie. Ozdobą rynku, prócz samego Ratusza są otaczające go z czterech stron pierzeje zabytkowych kamienic.

Najciekawsza, a zarazem zawierająca najwięcej oryginalnych zabytków jest **pierzeja zachodnia**, zwana Stroną Siedmiu Elektorów. Przylegająca do niej część rynku nazywana była w średniowieczu Targiem Wełny, dziś zwana jest placem Gołębim, na jej środku w 2000 roku wzniesiono fontannę, zwaną na cześć ówczesnego prezydenta miasta Bogdana Zdrojewskiego źródłem wrocławskim. Kamienica, która dała nazwę całej stronie: Pod Siedmioma Elektorami (nr 8), wyróżnia się freskami z 1672 r. (odtworzone w 1993 r.) przedstawiającymi

elektorów cesarstwa. Pod kamienicą mieszczące wrocławscy składali hołd cesarzom Ferdynandowi I i Maksymilianowi II. Przylega do niej biurowiec Banku Zachodniego. (nr 9/11) Według śmiałych założeń modernistów z lat 20 i 30. wrocławskie Stare Miasto miało się przekształcić w city typu amerykańskiego lub londyńskiego z drapaczami chmur. Budowla była pierwszym i... ostatnim elementem tej kontrowersyjnej przebudowy. Warto również zwrócić uwagę na Dom pod Niebieskim Słońcem (nr 7), Dom pod Żółtym Słońcem (nr 8) - muzeum, obecnie w remoncie, Dwór Polski (nr 5) i Dom pod Gryfami (nr 3). Ten ostatni, pochodzący z lat 1587–89, był wówczas największą kamienicą patrycjuszowską w mieście a nawet jedną z największych w Europie, sięgając również kilkoma kondygnacjami 12 m pod ziemię.

Pierzeja południowa nosi nazwę Strony Żółtego Pucharu, a dawniej Przy Starej Szubienicy. Ta znajdowała się do XVI wieku przed kamienicą nr 19.

Pierzeja wschodnia, naprzeciw głównej elewacji Ratusza, to Strona Zielonej Trzciny. Narożna kamienica (przy ul. Oławskiej) nr 29 to Dom Pod Żółtą Koroną – powojenna rekonstrukcja najstarszego renesansowego domu w mieście, z attyką. Zwracają uwagę również dwa secesyjne domy towarowe: Barasch, obecnie Feniks (nr 31–32) oraz Lewy, obecnie House (nr 39/40). Przylega do niej barkowa kamieniczka Pod Żółtym Psem – ostatni

odbudowany po wojnie dom na rynku z 1990 r.

Pierzeja północna to Strona Targu Łakoci lub Targu Warzywnego. Jej zabudowa, podobnie jak w pierzei południowej, stanowi w znacznym stopniu historyczną rekonstrukcję z okresu powojennego.

Plac Solny – prostokątny plac założony wraz z lokacją miasta, przylegający do Rynku od strony południowo – wschodniej, stanowił swego rodzaju rynek pomocniczy. Jak mówi nazwa handlowano tu solą przywożoną tu z Wieliczki i Hali-cza, a także miodem, woskiem, skórą i innymi towarami przywożonymi z Małopolski – stąd też był nazywany Rynkiem Polskim. Dziś plac stanowi tradycyjne miejsce sprzedaży kwiatów. Po remoncie nawierzchni w 1996 r. ustawiono w jego centrum kamienną iglicę (nawiązującą do stojącej przed Halą Ludową) oraz kutą w żelazie fontannę z trytonami.

Wśród historycznej zabudowy placu odróżniają się dwie budowle – dzieła wrocławskich modernistów. Bezpośrednio na narożniku Rynku wnosi się dysharmonijny biurowiec Banku Zachodniego zbudowany przez Henryka Rumpa w 1929 r., przylegająca do niego kamienica Pod Murzynem została radykalnie przebudowana w duchu modernizmu w 1928 r. przez Adolfa Radinga (obecnie redakcja lokalna Gazety Wyborczej).

Sąsiaduje z nią jedyna w pełni zachowana barokowa Kamienica Oppenheimów. Wznoszący się po przeciwnej stronie placu okazały klasycystyczny gmach to budynek Starej Giełdy. Jest to dzieło Karola Ferdynanda Langhansa z lat 1822–24, zbudowane dla Stowarzyszenia Chrześcijańskich Kupców. Świadome nawiązanie do architektury pałacu Hatzfeldów miało podkreślić prestiż mieszczan wrocławskich. Giełda pełniła swoje funkcje do czasu wybudowania w latach 1864–67 Nowej Giełdy przy ul. Krupniczej.

Warto podejść do znajdującej się w narożniku wychodzących z placu Solnego ulic Gepperta i Ofiar Oświęcimskich, gdzie znajduje się kamienica Rybischa. Z oryginalnej renesansowej budowli wrocławskiego patrycjusza zachował się jedynie parter, za to z pięknym, rzeźbionym portalem. Jak głosi tradycja, Henryk Rybisch z żoną (przedstawieni na medalionach) długo nie mogli się doczekać potomka, w końcu, gdy narodził się syn Seyfried uradowany ojciec kazał scenę narodzin przedstawić na portalu.

Warto zajrzeć również na uroczą uliczkę Szajnochy (za budynkiem Starej Giełdy). Znajduje się przy niej klasycystyczny pałac rodziny Waldenberg – Pachaly z lat 1785–87, zaprojektowany przez słynnego architekta Karola Gottharda Langhansa, budowniczego Bramy Brandenburskiej

w Berlinie, ojca Karola Ferdynanda (nr 10). Zaraz za nim wznosi się neogotycki budynek Kasy Oszczędności, zbudowany przez wrocławskiego architekta Ryszarda Plüddemanna w latach 1887–91, obecnie stanowiący budynek główny Biblioteki Uniwersyteckiej (nr 9).

Jatki – jedyny zachowany średniowieczny obiekt handlowy we Wrocławiu to dawne kramy mięsne czyli Jatki. Założone w XIII wieku pełniły częściowo swą funkcję przez 700 lat, po lata międzywojennych. Kramy mięsne stanowiły ważne źródło dochodów księcia a później jedną z podstaw dobrobytu miasta. Zaopatrzenie miasta w mięso miało dawniej szczególne ważne znaczenie, gdyż z powodu braku większej ilości jarzyn, obok chleba, stanowiło ono podstawę jadłospisu mieszczan. Stały tu pierwotnie jednokondygnacyjne drewniane budy, jednak dość szybko zostały przekształcone w wąskie, murowane mieszkalne kamieniczki z kramem zajmującym jedynie przyziemie budynku.

Z dawnym i obecnym przeznaczeniem uliczki współgra odsłonięty w 1997 roku Pomnik ku Czci Zwierząt. W wejściu do Jatek od ulicy Odrzańskiej spotkać można naturalnej wielkości rzeźby świni, prosięcia, kozy, gęsi, kaczki, koguta i królika. Według pomysłodawcy pomnika prezesa ZPAP Piotra Wieczorka ma być on uzupełniany

o kolejne zwierzęta, a kompletowanie inwentarza nie powinno być nigdy zakończone. Niecierpiących skomplikowanych zadań matematycznych powinna ucieszyć znajdującą się obok na murze, osłoniętą kratą, Tablica ku Czci Prostych Działających z napisem: $1 + 1 = 2$.

Hala Targowa – zbudowana została w 1908 roku w miejscu dawnego arsenału Piaskowego. Do dawnej budowli obronnej nawiązuje poprzez wieże, a także wmurowanymi w ściany kulami armatnimi. Reprezentuje typowy dla XIX wieku i początku XX wieku styl historyczny. Nawiązywał on do innych wcześniejszych stylów (często do gotyku – jako neogotyku, renesansu – jako neorenesansu itd.), czasem mieszkając je (jako eklektyzm). Budowlę odróżnimy od budowli średniowiecznej chociażby przyglądając się cegle, z której jest postawiona. Nie jest to średniowieczna palcówka (ugniatana palcami), ale mniejsza od niej równa cegła wygładzana maszynowo. Zupełnie inny styl prezentuje wnętrze hali – zastosowano tu nowatorską konstrukcję żelbetonową stosowaną powszechnie w modernizmie (wkrótce zastosowaną na jeszcze większą skalę w Hali Stulecia).

Na wieży zegarowej należy odszukać płaskorzeźbę przekupki pod parasolem. Budowa hali targowej była jednym z elementów polityki władz miejskich dążących do uporządkowania handlu.

Scena pokazuje jak przekupki handlowały zanim zbudowano hale targowe.

Ulica Świdnicka – jest to jedna z ważniejszych i bardziej znanych ulic we Wrocławiu. Powstała wraz z lokacją miasta, w średniowieczu a nazwę jej nadało miasto Świdnica, w kierunku którego wyprowadzała z Rynku, swego czasu jedno z największych i najważniejszych miast na Śląsku poza Wrocławiem. Z powodu, że zawsze stanowiła główną ulicę Wrocławia o handlowo – reprezentacyjnym charakterze, poza dwoma średniowiecznymi kościołami (Bożego Ciała i Franciszkanów), nie zachowało się tu wiele ze starszej zabudowy, gdyż starsze kamienice zastępowano nowymi obiektami handlowymi. Mamy za to ciekawy przekrój architektury domów handlowych od historyzmu, przez secesję, modernizm, socrealizm po postmodernizm. Kulturalny charakter ulicy podkreśla klasycystyczna budowla opery. Ulica jest przedzielona tranzytową trasą Kazimierza Wielkiego, pod którą przechodzi przejściem podziemnym. Miejsce to zasłynęło jako swoisty wrocławski Hyde Park Corner. To tu zaczynały się w latach 80. polityczne manifestacje, tu też odbywały się happeningi Pomarańczowej Alternatywy.

Sam ruch Pomarańczowej Alternatywy narodził się z początkiem lat 80. w czasie stanu wojennego. Swoją działalność rozpoczął od malowania

krasnorudków na zamalowanych przez funkcjonariuszy milicji antyrządowych napisach. Sam krasnorudek stał się symbolem Alternatywy, która największy rozgłos zyskała w drugiej połowie lat 80. wraz z organizowanymi happenin-gami z okazji rzeczywistych i zmyślonych świąt, takich jak Rewolucja Październikowa, Dzień Tajniaka czy Manewry Melon w Majonezie. Choć ruch nie wysuwał żadnych haseł politycznych, to przez swój niekonwencjonalny charakter działań wprowadzał w konsternację i ośmieszał władze komunistyczne. Jak mówił lider ruchu Waldemar Major Fydrych: Jak można traktować poważnie funkcjonariusza, który zadaje ci pytanie: Dlaczego uczestniczy pan w nielegalnym zgromadzeniu krasnorudków?

Krasnorudki we Wrocławiu, jako szczególne nawiązanie do działalności Pomarańczowej Alternatywy można dziś spotkać w różnych miejscach miasta. Jako pierwszy w stanął w 2001 r. spiżowy pomnik krasnala przy przejściu podziemnym na ul. Świdnickiej. Prócz tego na ul. Świdnickiej możemy poszukać dwóch małych Syzyfów pchających kulę. Z innych krasnorudków warto wymienić: Szermierza pod Uniwersytetem, Rzeźnika na Jatkach czy Pracza Odrzańskiego na moście piaskowym. Jest też Muzeum Krasnorudków na kamieniczce Małgosi (dostępne jedynie dla krasnorudków). W sumie na terenie całego

miasta jest dziś blisko dwieście figurek krasnorudków, a ich liczba stale się zwiększa.

Dworzec Główny PKP – główny dworzec kolejowy we Wrocławiu, prócz tego, że jest najważniejszym obiektem komunikacyjnym w mieście, wart jest obejrzenia sam w sobie jako ciekawy zabytek architektury.

Budowla została wzniesiona w latach 1855–56 jako nowy Dworzec Kolei Górnośląskiej oraz Wrocławsko-Poznańskiej. Był w tym czasie jednym z największych dworców kolejowych w Europie i do dziś pozostaje największym dworcem w Polsce. Projektant i budowniczy Wilhelm Grapow wybrał dla jego realizacji styl neogotyku angielskiego i stworzył dzieło w pełni oryginalne, nie mające swojego prototypu. Styl taki podkreślał prestiż budowli i wiązał się ze szczególną symboliką dworca w XIX wieku: przejął on dawną funkcję bramy miejskiej. Spełniał taką rolę jaką dziś mają lotniska, czyli miejsca oficjalnych uroczystości powitalnych i pożegnalnych.

Dworzec szybko okazał się zbyt mały do potrzeb, dlatego w latach 1899–1904 przeprowadzono jego rozbudowę. Rozebrano pierwotną halę nad torami a w jej miejscu zbudowano obecny olbrzymi hol dworca. Pozostałością po pierwotnym peronie jest podwyższenie wzdłuż północ-

nej części holu. By rozwiązać dręczące problemy komunikacyjne tory przez miasto poprowadzono na podwyższeniu po ceglanej estakadzie, dzięki temu zbudowano na podwyższeniu pięć nowych peronów nakrytych ogromną przeszkloną halą o stalowej konstrukcji.

Temat zajęć:

Wyprawa po Żywą Wodę

Czas trwania: 5–8 h

Klasa: I–III lub IV–VI

Miejsce: Ślęzański Park Krajobrazowy: przełęcz Tąpadła – Ślęza – przełęcz Tąpadła – Sulistrowiczki

Dojazd: własny autokar do parkingu na przełęcz Tąpadła (droga Sulistrowiczki – Wiry), komunikacja publiczna: autobus podmiejski nr 522, dojazd do przystanku przełęcz Tąpadła

Przejsie piesze: przełęcz Tąpadła – Ślęza – przełęcz Tąpadła (4 h), przejazd lub przejście (1 h) Sulistrowiczki, sanktuarium

Cele ogólne (zgodne z podstawami programowymi):

- uczeń analizuje i interpretuje teksty kultury, identyfikuje: opowiadanie, baśń, legendę, mit
- ma potrzebę kontaktu z literaturą i sztuką dla

dzieci, czyta wybrane przez siebie i wskazane przez nauczyciela teksty,

- objaśnia morał bajki oraz samodzielnie formułuje przesłanie baśni,
- odbiera teksty kultury na poziomie dosłownym i przenośnym
- rozpoznaje cechy charakterystyczne legendy,
- rozpoznaje w terenie przyrodnicze (nieożywione i ożywione) oraz antropogeniczne składniki krajobrazu i wskazuje zależności między nimi

Cele wychowawcze:

- uczeń zna najbliższą okolicę, jej ważniejsze obiekty, tradycje; wie, w jakim regionie mieszka;
- uczeń określa swoją przynależność kulturową poprzez kontakt z wybranymi zabytkami i z tradycją;
- jest nauczony szacunku dla przyrody, wie, że należy się odpowiednio zachowywać w rezerwacie przyrody
- nauczony jest szacunku przeszłych pokoleń, które zagospodarowywały Śląsk

Cele szczegółowe – uczeń powinien wiedzieć:

- uczeń zna podstawowe elementy baśni i legendy;

b. zna „Baśń o Górze Sobótkowej” Romana Zmorzkiego;

c. wie jakie było znaczenie historyczne i kulturowe Ślęzy dla Śląska

d. jakie są poszczególne składniki krajobrazu przyrody ożywionej i nieożywionej

Cele szczegółowe – uczeń powinien rozumieć:

- uczeń rozumie jakie są związki góry Ślęzy z plemieniem Ślęzan i Śląskiem, również w aspekcie etymologicznym
- uczeń powinien rozumieć czym było pogaństwo i wierzenia przedchrześcijańskie na ziemiach polskich, na czym polegało przyjęcie chrześcijaństwa
- dlaczego powinniśmy chronić dziedzictwo kulturowe Ślęzy i Śląska

Cele szczegółowe – uczeń powinien potrafić:

- poruszać się szlakiem po górach
- wskazać położenie Ślęzy wobec Wrocławia i Śląska
- odnaleźć związki legendy z elementami krajobrazu kulturowego i przyrodniczego

Metody i formy pracy:

praca z tekstem, pogadanka, praca z mapą, praca z planszą, praca własna z kartami pracy, obserwacja elementów krajobrazu

Środki dydaktyczne:

plansza z mapą, ilustracje (plansze z ilustracjami) dotyczące legendy, film, oraz zabytków kulturowych Ślęży

Przebieg zajęć:

Zajęcia mają postać wycieczki górskiej pieszej. Przed zajęciami lub na ich początku zapoznajemy uczniów z Baśnią o Sobotniej Górze Romana Zmorskiego, która będzie stanowić główny motyw przewodni wycieczki. Omawiamy cechy literackie baśni i legendy. Wyjaśniamy, że w tym przypadku mamy do czynienia z utworem, który posiada cechy zarówno jednego i drugiego – uniwersalne przesłanie, a zarazem powiązanie z konkretnym miejscem¹. Można także posłużyć się

¹ Sam motyw baśni zawierający wędrówkę po żywej wodzie, która ma uratować lub przywrócić życie pojawia się w wielu kulturach, nie tylko europejskich, podobna baśń występuje także z zbiorze braci Grimm. Roman Zmorski, który był zarówno etnografem jak i poetą, zbierał wśród ludu baśnie i legendy i opracowywał je literacko, uznał Baśń o Sobotniej Górze za najważniejszą i umieścił ją na samym początku swego zbioru. Dla niego samego było oczywiste, że w tym przypadku mamy do czynienia z legendą powiązaną z konkretnym miejscem, a Sobotnia Góra odnosiła się do Ślęży, wówczas noszącej nazwę od miasta Sobótka. Sam też wiązał nazwę góry Sobótka – świętej góry Słowian - z sobótkami - ogniami palonymi w noc kupały, najważniejszym świętem Słowian. Dziś uznaje się raczej ten związek za błędny, nazwa miasta Sobótka – oznaczające miejsce, gdzie targi były w sobotę i jako taka nie może pochodzić z czasów przedchrześcijańskich. Geneza nazwy sobótka jako ogniska nie jest do końca jasna, być może wywodzi się od ognia rozniecanego

ilustracjami bądź zaprezentować film rysunkowy o żywej wodzie, jeden z serii Baśnie Polskie. Roman Zmorski „Sobotnia Góra”²

Pocziwa jedna staruszka, wdowa, miała trzech synów, których niezmiennie kochała. A był każdy z tych synów innego rzemiosła. Najstarszy był organistą przy kościele parafialnym, wielce mądrym i uczonym (...). Drugi, średni, służywał wojskowo i był rycerz bardzo zacny, (...) przeto także miał szacunek ludzki, jako rozumny a wojenny mąż. Najmłodszy brat był sobie po staremu chłopem, orząc ziemię w pocie czoła (...) dlatego też u obojga w niewielkiej stał cenie i głupcem od ich był zwany.

Aż oto dnia jednego stało się nieszczęście, że nieboga starowinę porwały w nocy boleści niezmiernie, od których jęcząc pobudziła dzieci, że zbiegły się do jej łóża, wielce strapione i trwożne, a co począć nie wiedzące.

— Już no ja tu przy matce zostanę i czuwać będę nad nimi, a wy jeno bieście co żywo do mądrej, w lesie u starej mogiły, by przyszła chorej z pomocą — rzekł do braci organista.

Oni tedy, górą, dołem, biegli do starej mogiły, do spuszczałej chaty, gdzie mądra mieszkała, i znalazłszy babę wiedli w skok do wioski. Kiedy byli blisko domu, patrzą, aż ci organista stoi przed wrotami.

w Wielką Sobotę.

² Na podstawie S. Wortman (red.) Woda żywa. Baśnie pisarzy polskich. Nasza Księgarnia. Warszawa 1956

— A co? Jak matce? — spytali.

— O! Już im lepiej być musi, bo przestali całkiem jęczeć; Jeż cichutko w łóżku, pewnie śpią.

Baba weszła do chałupy, stanęła, dotknęła ręki staruszki i rzekła kiwając głową:

— Waszej matce lepiej, a nic nie boli jej już, bo oto cała skostniała; widać, chwila już, jak zmarła.

Na te słowa w chałupie powstał lament niesłychany. Wszyscy trzej synowie zawodzić jęli, tak okropnie, że aż baba, co jako żywa nigdy jeszcze żalu takiego w ludziach nie widziała, zlitowała się nad nimi.

— Ha! Jeżeli tak straszny po matce wam żal, toć wiem jeden jeszcze sposób wrócić ją do życia. Będzie-li tylko który chciał narazić własnego żywota? Pomóc jej może choćby jedna kropla żywej wody, co za trzema rzekami, za trzema puszcami bije na Sobotniej Górze spod gadającego drzewa, na którym, siedzi zaczarowany sokół. Zajść i nazad stamtąd powrócić, stanie na to siedem dni czasu; ale wielu już chodziło, żaden zaś dotąd nie wrócił z tej drogi. Kto chce wejść na wierzchołek góry, musi iść prosto przed siebie, cokolwiek spotkałby na drodze albo za sobą posłyszał, broń Boże jeden krok w prawo lub krok jeden w lewo zboczyć albo spojrzeć poza siebie, w tej chwili wrośnie kamieniem w ziemię. A jest na owej górze pokus i strachów niemało, tak że nikt jeszcze, jak ona stoi, do wierzchu dojść nie potrafił. Chce-li z was który szczęścia popробować — niechajże gdzie przynieść stamtąd wody, a matka wasza żywa znów będzie. Droga do góry za południem słońca.

Ledwie baba za drzwi wyszła (...) średni brat się odezwał:

— Słyszeliście, moi bracia mili, że w tej podróży trzeba nie lada odwagi; tedy mnie ona przypada. Ja, com już nieraz zajrzał śmierci w oczy, pewno się byle czego nie zleknię. Dajcież mnie, że tam pójdę, a w tydzień oczekujcie powrotu mojego z żywą wodą dla naszej matki (...)

Gdy tydzień z górą już minął, biegli do baby po radę, czemu tak długo brat ich nie powraca?

— Daremnie go nie czekajcie — odpowie im mądra baba — już on więcej nie powróci. Stoi on teraz na Sobotniej Górze kamieniem w ziemię wrośnięty.

Zafrasowali się okrutnie bracia, a powracając do domu sporzyć się ze sobą wzięli, któremu teraz iść w drogę po żywą wodę dla matki. Lecz organista rzecze z urąganiem:

— Co, ty? Ty głupcze! Ty miałbyś tam wskórać, gdzie twój starszy brat nie wskórał?... Lepiej tam głowy potrzeba, żeby się nie dać zwieść szatańskiej mocy. Ja to wiem dobry sposób na diable pokusy; niech no tam tylko pójdę ze święconą wodą, a zaklnę biesa po łacinie, zobaczysz, czy mi podoła!

I wziąwszy na siebie kropielnicę z kościoła, w rękę kropidło, kantyczki w zanadrze, ruszył za południem słońca...

Znowu tydzień cały; brat młodszy próżno wypatrywał z chałupy swojego starszego — ni go widu, ni go słychu! Biegł tedy znów do baby po radę, co znaczy, że brat nie wraca?

— Daremnie nie oczekuj go — odpowiedziała mu baba — już on więcej nie powróci. Stoi on teraz na Sobotniej Górze kamieniem w ziemię wrośnięty.

Zafrasował się syn wdowi bardzo nad brata wtórego utratą; ale niewiele myślący biegł co tchu do domu i wziąwszy bułkę chleba do opatki, kosę, przewiesił je przez ramiona i poszedł ku południowi słońca.

Szedł jeden dzień, drugi, trzeci dzień; przez trzy rzeki się przepawił, przez trzy wielkie przeszedł bory; na trzeci dzień o zachodzie słońca stanął pod Sobotnią Górą. Stanąwszy, spojrzy, aż tu góra niezmierna, że wierzchu za chmurami nie widać, dźwiga się stromo ku niebu, za nią ze wszech stron las czarny. Ogromne dęby, sosny, buki, jodły, jakby jedno na drugim wyra- stało, sterczy drzewo nad drzewem, coraz wyżej, coraz wyżej. Pomiędzy nimi, za nimi gąszcz cierni, głogów i ziół jadowitych, rumowiska skał ogrom- nych, całe zielone od wilgotnych mchów, pośród nich żmij, padalców, gadów całe gniazda wiją się i syczą okropnie... Strach spojrzeć, cóż dopiero iść tam, a znikąd ścieżki ani drogi.

Wdowi syn podumał chwilę, wspomniął na matkę swą martwą i wziąwszy Boga na pomoc zaczął się drapać ku górze. I dał się coraz to dalej, nie dbając na ostre skały, co mu stopy kaleczyły, na gadziny jadowite, co mu nogi obwijały, kłusząc żądlami bole- snymi, ani na zielska trujące, co mu szarpały ciało kolcami i do ust same się cisnęły obmierzłym, ślini-

cym swym owocem.

Niedaleko jeszcze uszedł, aliści jednym razem słyszy za sobą wołanie:

— Hej, hej! Człowieku! A gdzie to idziecie? Zbłądzili- ście, nie tędy droga.

Już, już tylko co się miał obejrzeć, na szczęście przy- pomniał sobie słowa mądrej baby i nie zważając na owo wołanie szedł prosto przed siebie. Za chwilę, po lewej ręce, zjawia się przy nim inny podróżny, kuso z niemiecka ubrany.

— Dzień dobry — rzecze kusy zdejmując grzecznie trzyrożny kapelusz — a dokąd to, przyjacielu? (...)

— Na tę górę — odpowie syn wdowi.

— A czego to wam tam trzeba?

— Idę nabrać żywej wody.

— Ano, to nam jedna droga, bo i ja także idę po tę wodę. (...) Ale nie tą przecie drogą! Po co tu drzeć się i krwawić, kiedy spojrzysz tylko na lewo, wygodnie drogą iść można.

Wdowi syn spojrział na lewo i w rzeczy samej zoba- czył wygodny, gładki jak stół gościniec, lekko ślima- kiem wijący się ku górze (...)

— Idź sobie sam, kiedy chcesz; ja pójdę tak, jak zaczą- łem.

— To idźże sobie, głupcze, na złamanie karku!...

— zazgrzytał z wściekłością Niemczyk, odskoczył w stronę i zniknął...

Wdowi syn piął się, jak zaczął, przed siebie, aż wtem słyszy za sobą nagle trzask i hałas niesłychany, szcze-

kanie, wycie jakby tysiąca psów i wilków. Coraz bliżej, coraz bliżej dogania go ujadanie straszliwej psiarni; już tuż za nim, już oto za nogi go chwyta. Tylko co się miał obrócić, kosą się od nich odegnać, wspomniął sobie na rady mądrej i zamiast poza siebie dał przed się krok żywo. W tej chwili wrzask, trzask, szczwanie, szczekanie ucichło; tylko śmiech długi, rozgłosny, z wichrem zaszumiał po lesie...

Jeszcze nie zdążył zupełnie ochłonąć z przestachu, a oto idzie strach nowy. Naraz wśród ciemności nocnej taki od wierzchu ziemi blask uderzył, jak gdyby słońce, co już dobrze zaszło, znów na jej szczycie wschodziło. Zdziwiony podniesie głowy i widzi, że las calutki, co na jego drodze stoi, płonie w jednym płomieniu, aż całe niebo goreje od łuny, jakby od zór słonecznych (...). Na ten widok okropny ogarnął go strach; lecz kiedy wspomniął na swą martwą matkę, zapomniał wszelkiej trwogi i rzucił się w bór ognisty. I choć w zarzewiu nogi do kolan mu grzęzły, dech gorąco zatykało, dym czarny oczy mu wyżerał, szedł na oślep przed siebie, aż cały zziąjany, poparzony, bez tchu prawie przedarł się wreszcie za to piekło ogniste. Wyszedłszy, spojrzysz przed siebie, aliści i wierzch już blisko! Ucieszył się tedy w sercu, że już celu niedaleko. Lecz gdy raz wtóry spojrzysz znów ku górze, radość się rychło w kłopot i smutek zmieniła, kiedy zobaczył skałę jak ścianą prostą, sterczącą wśród drogi swojej. Dopiero gdy wejrzy raz trzeci, widzi, tuż u spodu skały czerni się ogromna jama, a na wejściu jej spi,

chrapiąc, straszny siedmiogłowy smok... Wdowi syn z cicha podkraść się zaczął, chcąc we śnie zabić groźnego potwora, ale smok, skoro ludzkie kroki posłyszał, zerwał się ze snu na nogi, zaryczał wszyskimi siedmioma paszczami, aż się wstrząsła góra cała, i kłapiąc strasznie zębami, ziejąc siarczyste płomienie, szedł przeciw niemu. On też, nie czekając, poskoczył naprzeciw bestii: siedem razy kosą świsnął, co ciął, to padnie łeb smoczy i krwią pluszcząc w dół się toczy... Kiedy ostatni łeb odpadł, wdowi syn wszedł w jamę smoczą.

Smocza jama była straszna, ciemna aż czarno, siarczystego dymu pełna, a ciągnęła się tak długo, jakby końca nie miała (...). Wtem, kiedy się na poły żywy ledwie wlecze, z boku, z rozpadliny skały ujrzy jasność wpadającą i zaleci go woń cudna. Spojrzał ciekawie: i oto widzi ogromną jaskinię, jak gdyby kościół największy, a w niej ogród precudowny, majową trawą pokryty, pełny róż i lilii wonnych. Na murawie drzewa różne, z rumianymi owocami, chylą się ku srebrnej strudze... Zgłodniałemu, spragnionemu ślina do ust płynęła; więc co żywo odwróciwszy oczy szedł dalej, co sił starczyło.

Dalej znów z ściany skały jasność go uderzy — i przez wąską rozpadlinę widać niezmierną pieczarę; złota lampa na złotym łańcuchu paliła się u sklepienia — a wokoło ścian stoją ćwierci, korce, kadzie całe, pełne po wierzch srebrem, złotem, klejnotami najdroż-

szymi. Lecz wdowi syn nie był chciwy; ani się kusząc skarbami tymi, przeszedł pomimo nich dalej.

I znów, ledwie wyszła chwila, posłyszysz cudną muzykę i śpiew jakby stu słowików, a przez rozwarte na oścież z boku opoki podwoje świeci się sala złocista. Wśród niej, po miękkich kobiercach, dziesięć dziewczic urodzinych, w przeźroczystych jak mgła sukniach, płąsa po cudownej muzyce przyśpiewując sobie. Gdy młodzieńca obaczyły, wstrzymały się w tańcu i jedna, co najcudniejsza, podbiegłszy ku podwojom, pocznie się doń wdzięczyć tak mile i ręką wabić, i głosem do siebie, żeby świętego skusić mogła. Ale młodzieniec pozostawił we wsi swej dziewczynę, lilię białą, ukochaną serca; więc gdy sobie na nią wspomniął, zasłonił ręką oczy i po omacku szedł dalej — aż przyszedł do ogromnych drzwi stalowych zamykających jaskinię. Zaledwie ich dotknął ręką, drzwi rozwarły się z łoskotem i on wyszedł na dzień biały — na sam szczyt Sobotniej Góry.

Stanąwszy, spojrzysz ciekawie po wierzchołku góry i widzi wszystko, jako mu rzeczono było. Na nagiej opoce rośnie jedno tylko wielkie drzewo, ze srebrzystymi listkami, którymi szumi tak dźwięcznie, jakby sto lir razem grało; spod krzywych korzeni drzewa tryska źródło jasnej wody, a na najwyższej gałęzi sokół się chwieje złocisty. Złoty sokół, zaledwie zobaczył młodzieńca, radośnie strzepnął dźwięczącymi piórami, roztoczył skrzydła i wzleciał do góry — aż

gdzieś znikł między chmurami.

Wdowi syn, cały z sił opadły, ledwie że się podolał
zawlec pode drzewo — upadłszy na opokę począł
pić chciwie z krynicy. Ledwie jej usta tylko dotknął,
jakby na nowo na świat się narodził, poczuł w całym
swym ciele wracające siły, a wszystkie rany, w drodze
odebrane, tak się zagoiły, że po nich śladu najmniej-
szego nie zostało. Zerwał się tedy wesóło na nogi
i stanąwszy pode drzewem, przy jasnym porannym
słońcu, co się właśnie podnosić jęło na niebie, spojrzął
z wysokości na świat boży. Wokoło góry, pola, lasy,
wody, wioski, zamki, grody wielkie takim mnóstwem,
że nie zliczyć, leżały jakby jeden obraz malowany,
a tak cudny, że, zda się, patrząc na niego sto lat całe
nie napatrzyłby się jeszcze dosyć...

Gdy upojony tym widokiem wodził oczyma, posłyszyna
nad sobą szum skrzydeł: i sokół złoty, ze złotym dzbanem
w dziobie, z wysoka spadł mu na ramię. Drzewo
o srebrnych liściach zaszumiło głośno, a w śpiewie
jego dały się słyszeć te słowa:

Weźmij dzban ten, chłopcze młody!

Naczep z droju żywej wody,

Gałąź ze mnie sobie złom

I powracaj zdrów do dom.

A gdy będziesz do dom iść,

W żywej wodzie maczaj liść,

Kędy krokiem stawisz nogę,

Święć dokoła siebie drogę.

Posłuszny wezwaniu temu, syn wdowi wziął więc
dzban złoty, naczepał w niego przeźroczystej wody,
ułamął sobie z śpiewającego drzewa gałąź o sre-
brzystych liściach i począł spuszczać się z góry. Jako
mu zaś było powiedziano, co krok stąpił, stawając
maczał gałąź w żywej wodzie i kroił nią dokoła sie-
bie. I oto stał się przed nim dziw niesłychany! Gdzie
tylko kropla wody upadła na kamień, z kamienia
zaraz żywy stawał człowiek i radując się, i błogosła-
wiąc mu, szedł za nim. (...) Byli to wszystko ludzie,
którzy idąc różnymi czasy na Sobotnią Górę, nie
doszedłszy wierzchu, w kamień obróceniu zostali. Byli
tam zaś mężowie i niewiasty, starcy i dzieci, panowie
i żebracy — i także obaj szczęśliwego chłopka bracia:
rycerz z mieczem koło bioder i organista z kropiel-
nicą a kropidłem. Cała gromada poczęła dziękować
razem zbawcy swemu, że ich uwolnił z zaklęcia, co by
zapewne aż do sądnego dnia trwało (...).

Szli zatem wielkim taborem za wiodącym ich mło-
dzieńcem; aż na trzeci dzień zaszli do wsi, w której
mieszkał. Stanąwszy pod chałupą swoją otworzył
drzwi i podszedłszy ku posłaniu matki, martwe od
trzech niedziel zwłoki skroił gałązką mówiącego
drzewa, zmaczanego w żywej wodzie. A oto, nie
czekając chwili, staruszka otworzyła oczy — powstała
rzeźwa i zdrowa, jak gdyby nigdy nie chorowała. Rado-
ścią szczęśliwego syna rozradowali się wszyscy, nie
było miary uniesieniom i ucieście zgromadzonego
mnóstwa...

Wyjaśniamy, że podczas wędrówki będziemy
starali się odnaleźć elementy krajobrazu, które
występują w legendzie o Sobotniej Górze (olbrzy-
mia góra, gęsty las, liczne skały, w których można
dopatrzyć się skamieniałych postaci, piękny
widok z góry, źródło) a także innych legendach
ślężańskich, np. o powstaniu Ślęzy. Mówimy o roli
jaką Ślęza miała w przeszłości jako miejsce kultu
– święta góra Słowian w czasach przedchrze-
ścijańskich – być może miejsce kultu solarnego
(słońca). Kolejna legenda, do której można się
odnieść podczas wędrówki na szczyt, to legenda
o powstaniu Ślęzy.

W miejscu, gdzie dziś wznosi się Ślęza znajdowało
się niegdyś wejście do piekła. Pewnego razu diabły
postanowiły wyjść z piekła, by zawładnąć światem.
Wtedy Bóg zesłał anioły, by stanęły im na przesko-
dzie. Rozpoczęła się wielka bitwa. Diabły stanęły
od strony Sępiej Góry czyli Raduni, zastępy anielskie
na Anielskiej Górze, czyli Gozdnicy obok Wieżycy.
W jedną i drugą stronę rzucane były wielkie bloki
kamienne. W końcu usypały tak wielką górą, czyli
Ślężą, która zasypała na zawsze wejście do piekła.
Rozszoszczony przywódca diabelski tupnął na końcu
tak mocno nogą, że powstała przełęcz Tąpadła.
Czasem tylko, gdy uwięzione diabły zaczynają zbyt
mocno pomrukiwać, w górę biją pioruny.

Oprócz wymienionych elementów topografii, do których odnosi się ta legenda, warto zwrócić uwagę podczas wędrowki, że Ślęza wygląda jakby była usypana z głazów, a faktycznie na szczycie burze występują znacznie częściej niż w okolicy. Dzieciom ze starszych klas szkoły podstawowej można wyjaśnić, przyczynę: głazy i bloki kamienne jako efekt intensywnego wietrzenia mrozowego podczas epoki lodowcowej, które prowadziło do rozpadania skał budujących Ślężę na bloki skalne. Po dotarciu do polany podszczytowej odpoczywamy w domu turysty. Przed wejściem zwracamy uwagę na tablicę poświęconą Romanowi Zmorskiemu, patronowi domu turysty, wraz z jego wierszem zapisanym w 1848 r. w księdze schroniskowej:

*Na słowiańskiej góry szczycie
Pod jasną nadziei gwiazdą,
Zapisuję wróżby słowa:
Wróci, wróci w stare gniazdo
Stare prawo, stara mowa,
I natchnione Słowian życie.*

Może ty być punkt wyjścia do zwięzłego objaśnienia historii Śląska i przemian ludnościowo – językowych jakie na nim następowały na przestrzeni wieków. Cofając się w czasie można dojść do objaśnienia roli Ślęzy jako ośrodka Ślązan, którzy

nadali nazwę całemu regionowi.

Po odpoczynku podchodzimy do rzeźby kultowej przedstawiającej niedźwiedzia (zwanego także dzikiem). Wyjaśniamy rolę rzeźb kultowych w czasach przedchrześcijańskich. Zwracamy uwagę na krzyż zwany solarnym na rzeźbie, utożsamianym przez niektórych za pogański symbol słońca. Opowiadamy kolejną legendę, o niedźwiedziu i pannie z rybą (tu dobrze posłużyć się ilustracją, ze względu na to że posąg tzw. panny z rybą jest gdzie indziej). Następnie oglądamy pozostałości zamku i kościół na szczycie. Jeżeli jest więcej czasu można podejść do Świętego Źródła u podnóża szczytu (przy szlaku do Sulistrowic). Jest to jedno z licznych źródeł Ślęzańskich. Jest jednak dość zaniedbane i nie wygląda zbyt reprezentatywnie dla legendy o Żywej Wodzie (choć samo faktycznie pełniło role kultowe). Znacznie bardziej na wyobraźnię działa źródło w Sulistrowiczkach i dlatego tam dobrze zakończyć wycieczkę szlakiem baśni Zmorskiego.

Do Sulistrowiczek można zejść wprost ze Ślęzy (czerwonym szlakiem) lub wrócić na przełęcz Tąpadłą (tu też jest możliwość ogniska) a następnie podjechać do Sulistrowiczek. Wejdziemy tu do sanktuarium Sanktuarium Ślęzańskiej Matki Bożej Dobrej Rady zbudowanego w latach 1993 – 99 jako wotum jubileuszu chrześcijaństwa i 1000 –

lecia biskupstwa wrocławskiego. Warto zwrócić uwagę na następujące elementy wystroju wnętrza:

- w jakim kształcie jest zbudowany kościół: siedmiobok – nawiązanie do siedmiu darów Ducha Świętego
- czy rozpoznajemy, na jakich figurach wspiera się ołtarz – figury niedźwiedzia ze Ślęzy (schrystianizowanie symbolu pogańskiego, często stosowane w odniesieniu do miejsc dawnych kultów pogańskich, gdy religię naturalną zastępowała religia objawiona)
- srebrne drzewo z baśni Zmorskiego możemy odnaleźć za ołtarzem tu jako „różdżkę Jessego” – drzewo przedstawiające rodowód Maryi

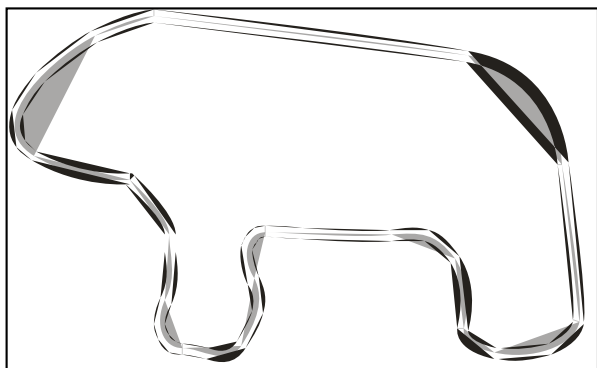
Na końcu najlepiej podejść do Źródła Życia, nazywanego studnią św. Świerada (zwykle jest tu długa kolejka z ludźmi przyjeżdżającymi z bukłakami po wodę).

KARTA PRACY – WYPRAWA PO ŻYWĄ WODĘ

Napisz, które słowa od siebie pochodzą i w jakiej kolejności:

1. Śląsk – region w którym mieszkam, niegdyś zamieszkały przez plemię Ślęzan
2. ślągwa – staropolskie słowo oznaczające deszczową, mglistą pogodę,
3. Ślężanie – plemię, którego głównym ośrodkiem była góra Ślęza,
4. Ślęza – góra, której nazwa nadała „ślągwa”, typowa pogoda dla szczytu

Co przedstawia poniższy rysunek? Gdzie spotkasz rzeźby o tym kształcie?

Których legend dotyczą miejsca i elementy krajo-
brazu, które spotkałeś podczas wycieczki:

1. Legenda o Żywej Wodzie
2. Legenda o powstaniu Ślęży
3. Legenda o pani zamku na Ślęży, która miała niedźwiedzia

- a. rzeźba niedźwiedzia
- b. głazy, które wyglądają, jakby ktoś je usypał
- c. skały, wyglądające jak skamieniałe postacie
- d. Źródło Życia

.....

.....

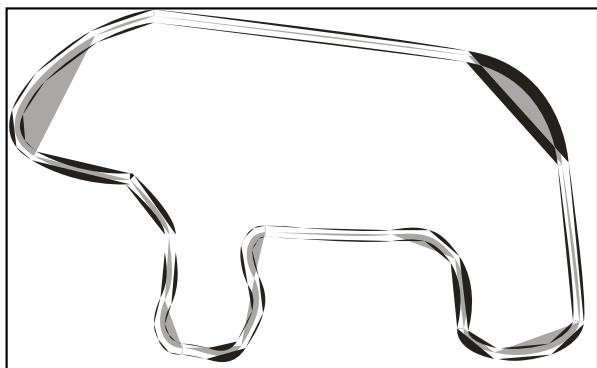
KARTA PRACY – WYPRAWA PO ŻYWĄ WODĘ

Arkusz odpowiedzi:

Napisz, które słowa od siebie pochodzą i w jakiej kolejności:

ślągwa – Ślęza – Ślężanie – Śląsk

Co przedstawia poniższy rysunek? Gdzie spotkasz rzeźby o tym kształcie?

Których legend dotyczą miejsca i elementy krajo-
brazu, które spotkałeś podczas wycieczki:

1. Legenda o Żywej Wodzie:

c) skały, wyglądające jak skamieniałe postacie

d) Źródło Życia

2. Legenda o powstaniu Ślęzy

b) głazy, które wyglądają, jakby ktoś je usypał

3. Legenda o pani zamku na Ślęzy, która miała niedźwiedzia

a) rzeźba niedźwiedzia

Rzeźba kultowa, tzw. niedźwiedź, pierwszy znajduje się na Ślęzy, drugi przy szlaku z Sobótki (w tym układzie wycieczki nie zobaczymy drugiego). Rzeźby takie spotkamy także u podstawy ołtarza w sanktuarium w Sulistrowiczkach.

Temat zajęć:

Poznajemy style architektury razem z legendami i krasnalami.

Czas trwania: 2–4 h.

Klasa: gimnazjum, przedmiot plastyka, z możliwością modyfikacji dla liceum, historia sztuki zakres rozszerzony, historia

Miejsce:

Wrocław: Ostrów Tumski – Rynek – Uniwersytet – Opera

Dojazd:

autokarem na ul. Świętokrzyską, tramwajem do przystanku katedra, ul. Wyszyńskiego

Przejsie piesze: Ostrów Tumski: kościół św. Idziego - katedra – Rynek – dom Pod Złotą Koroną – Kamienica Rybischa – uniwersytet – ulica Świdnicka – Opera

Cele ogólne (zgodne z podstawami programowymi):

Plastyka – gimnazjum:

- uczeń uczestniczy w kulturze poprzez kontakt z zabytkami
- uczeń rozróżnia style i kierunki architektury oraz umieszcza je w odpowiednim porządku chronologicznym
- rozpoznaje wybrane dzieła architektury nale-

żące do polskiego i europejskiego dziedzictwa kultury, postrzegając je w kontekście miejsca tradycji we współczesnej kulturze

Cele wychowawcze:

- uczeń docenia wartość dziedzictwa kulturowego, zabytków architektury i sztuki
- uczeń ma szacunek dla pokoleń ludzi, którzy przez wieki zagospodarowywali doliny

Cele szczegółowe – uczeń powinien wiedzieć:

- jakie są elementy architektoniczne budowli: przypora, kolumna, pilaster, portal, tympanon, nawa, prezbiterium
- jakie są podstawowe style architektoniczne: romański, gotycki, renesansowy, barokowy, klasycystyczny, historyczny, secesja, modernizm,
- jakie są podstawowe elementy miasta średniowiecznego
- jak przebiegał rozwój miasta nowożytnego
- jakie są podstawowe rodzaje obiektów architektonicznych sakralnych i świeckich
- jaka jest rola małej architektury miejskiej i detalu architektonicznego

Cele szczegółowe – uczeń powinien rozumieć:

- jaki jest związek między stylem architektury a okresem w którym powstała budowla
- jaki jest związek między materiałami budowlanymi a możliwościami konstrukcyjnymi w danym okresie
- jaki jest związek rozwoju miasta a uwarunkowaniami geograficznymi i historycznymi
- jak działa elektrownia wodna

Cele szczegółowe – uczeń powinien potrafić:

- posługiwać się planem miasta
- rozpoznać podstawowe style architektoniczne
- umieścić odwiedzane obiekty na mapie

Metody i formy pracy:

wykład, praca z planem miasta, praca własna uczniów, obserwacje terenowe,

Środki dydaktyczne:

plan miasta, szkice i rysunki, plansze z elementami architektonicznymi

Przebieg zajęć:

Przed zajęciami uczniowie mają za zadanie wyszukanie i przygotowanie wybranych legend

wrocławskich lub historii wybranych z Wrocławiem. W trakcie wędrowki ich zadaniem będzie wyszukanie detali architektonicznych, elementów małej architektury bądź rzeźb związanych z daną legendą i historią. Ich zadaniem będzie wynalezienie i przygotowanie legend o: Bramie Kluszczonej, Skamieniałej Głowie, Rybischu¹ i Sermierzu².

Zajęcia rozpoczynamy od dojścia do **Ostrowa Tumskiego**. Wyjaśniamy pochodzenie nazwy (ostrów = wyspa, tum = katedra), wskazujemy miejsce na mapie Wrocławia, wyjaśniamy że jesteśmy w najstarszym miejscu miasta, jak przebiegał rozwój miasta. Wyjaśniamy, że poszczególne budowle powstawały w różnym okresie i dlatego różnią się między sobą. Naszym zadaniem będzie rozpoznanie stylu architektonicznego.

Dochodzimy do **kościółka św. Idziego** z początku XIII wieku. Wyjaśniamy, że jest najstarsza zachowana świątynia miasta, gdyż pierwsza katedra z XI wieku została zastąpiona współczesną budowaną od połowy XIII wieku. Zwracamy na elementy charakterystyczne budowli:

- ściany z cegły palcówki
- zamknięcie portalu i okien łukiem półokrągłym
- okna małe

1. Patrz np.: K. Kwaśniewski Legendy i podania wrocławskie i dolnośląskie. Wydawnictwo Poznańskie Poznań 2006

2. Chądzyński Wrocław jakiego nie znacie. Via Nowa Wrocław 2010, s. 145.

Jest to jedyna świątynia romańska we Wrocławiu³. Do kościoła przylega łuk bramny nad ul. Kanonia. Związana jest z nim legenda o Bramie Kluszczonej. Do legendy nazwiązuje kamienna kula – skamieniała kluska na łuku bramnym.

Po przeciwnej stronie ulicy wznosi się **katedra**. Jest to najważniejsza świątynia miasta, uznawana za najstarszą gotycką świątynię w Polsce. Warto przyrzeć się gotyckiego korpusowi budowli, by rozpoznać charakterystyczne cechy stylu:

- ściany z gotyckiej cegły palcówki
- zamknięcie portali i okien łukiem ostrym
- okna duże
- gotyckie sklepienia krzyżowo-żebrowe
- przypory, które umożliwiają budowę dużych okien i sklepień
- elementy dekoracyjne – sterczyny (widoczne chociażby na wieżach, w portalu przy wejściu głównym)
- w architekturze dominuje strzelistość, wzniosłość ku górze.

Trzeba zauważyć, że kaplice otaczające korpus katedry są młodsze i reprezentują już zupełnie inny styl (barok). Większość kościołów w obrębie Starego Miasta reprezentuje gotyk. W południowej ścianie

3. Faktycznie świątynia wykazuje już pewne cechy przejściowe między stylem romańskim a gotyckim, co widać chociażby w zamknięciach łuków między kolumną we wnętrzu świątyni.

katedry należy odszukać kamienną głowę. Związana jest z nią legenda o skamieniałym czeladniku.

Udajemy się następnie na Rynek. Znajduje się druga najważniejsza budowla miasta – ratusz, również reprezentujący gotyk. Wykusze w południowej ścianie, jak i znajdująca się naprzeciwko, na rogu z ul. Oławską – kamienica Pod Złotą Koroną – reprezentują renesans. Zwracamy uwagę na typowe elementy stylu

- dominacja linii poziomych (nie stosuje się kolumn, pilastrów ani innych elementów pionowych, które są wyższe niż jedna kondygnacja)
- attyka wieńcząca mury
- umiar i statyczność

Warto podejść na pobliską ulicę Ofiar Oświęcimskich, róg Gepperta, do kamienicy Rybischa, z pięknym renesansowym portalem. Henryk Rybisch przedstawił na nim siebie, swoją żonę, a także zgodnie z dewizą „nic co ludzkie nie jest mi obce” – scenę gdy jego żona rodzi długo oczekiwanego syna.

Chronologicznie kolejną epokę będzie reprezentował barok. Najcenniejszą budowlą barokową jest miasto jest uniwersytet, wraz z kościołem uniwersyteckim. Zwracamy tu uwagę na następujące cha-

rakterystyczne elementy:

- dominacja linii pionowych (stosuje się kolumny, pilastry ani inne elementy pionowe, które są wyższe niż jedna kondygnacja)
- dynamizm budowli (zwłaszcza szczyt kościoła uniwersyteckiego)

Wchodzimy do środka, zwiedzamy wnętrze barokowej Auli Leopoldina – jednego z najpiękniejszych wnętrz barokowych we Wrocławiu, zwracamy uwagę na następujące elementy:

- bogactwo i przepych
- dynamizm rzeźb, postacie przedstawione w ruchu

Można tu także wejść na wieżyczkę matematyczną, żeby zobaczyć widok Wrocławia z góry. Przed budynkiem gmachu stoi figura nagiego Szymierza – nawiązuje do historii studenta, który przegrał wszystkie pieniądze a nawet ubranie w karty, została mu tylko szpada (bo był szlachcicem).

Ostatnim celem wycieczki będzie ulica Świdnicka. Jako spotkamy tu krasnoludki nawiązujące do historii Pomarańczowej Alternatywy, aktualnie będące źródłem nowych, autonomicznych historii. Na ulicy Świdnickiej wznosi się najważniejsza klasycystyczna budowla Wrocławia. Warto w niej zwrócić na następujące cechy stylu:

- kolumny i tympanon
- umiar ale i monumentalizm
- nawiązanie do starożytności: rzeźby muz, malowidło Apolla (we wnętrzu)

Praca domowa:

opisz cechy charakterystyczne zabytku ze swojego otoczenia, spróbuj określić jego styl.

Możliwości kontynuacji:

poznawanie stylów można kontynuować na kolejnych zajęciach skupiając się na stylach XIX i XX wieku: historyzm (np. Hala Targowa zewnątrz, dowolny kościół neogotycki), secesja (np. DH Feniks – wraz z ryciną z pierwotnym wyglądem), modernizm – Hala Stulecia.

KARTA PRACY – POZNAJEMY STYLE ARCHITEKTURY

STYL	OBIEKT	CECHY STYLU	LEGENDA/ HISTORIA ZWIĄZANA Z OBIEKTEM
ROMAŃSKI			
GOTYCKI			
RENESANSOWY			
BAROKOWY			
KLASYCYSTYCZNY			

KARTA PRACY – POZNAJEMY STYLE ARCHITEKTURY

Arkusz odpowiedzi:

STYL	OBIEKT	CECHY STYLU	LEGENDA/ HISTORIA ZWIĄZANA Z OBIEKTEM
ROMAŃSKI	Kościół św. Idziego	ściany z cegły palcówki zamknięcie portalu i okien łukiem półokrągłym okna małe	O Bramie Kluszczonej
GOTYCKI	Katedra św. Jana Chrzciciela	ściany z gotyckiej cegły palcówki zamknięcie portali i okien łukiem ostrym, okna duże gotyckie sklepienia krzyżowo - żebrowe, przypory, sterczyny, w architekturze dominuje strzelistość, wzniosłość ku górze.	O skamieniałej głowie
RENESANSOWY	Dom Pod Złotą Koroną Dom Rybischa	dominacja linii poziomych (brak kolumn, pilastrów ani innych elementów pionowych, które są wyższe niż jedna kondygnacja) attyka wieńcząca mury, umiar i statyczność	O Rybischu
BAROKOWY	Uniwersytet, kościół uniwersytecki,	dominacja linii pionowych (stosuje się kolumn, pilastrów ani innych elementów pionowych, które są wyższe niż jedna kondygnacja) dynamizm budowli (szczyt kościoła uniwersyteckiego)	Historia Hugona Lederera (Szermierz)
KLASYCYSTYCZNY	Opera	kolumny i tympanon, umiar ale i monumentalizm nawiązanie do starożytności: rzeźby muz	

Temat zajęć:

Śladami Popiołu i diamentu Andrzeja Wajdy

Czas trwania: 0,5–2 h w Trzebnicy, 2–4 h we Wrocławiu

Klasa: IV etap edukacyjny, język polski – zakres podstawowy, (przy okazji pewne treści z religii i sztuki), historia – zakres podstawowy,

Miejsce:

Kapliczne Wzgórze w Trzebnicy, Wrocław: przejście katedra prawosławna – Hotel Monopol – Dworzec Główny

Dojazd:

autokarem z Wrocławia droga krajowa nr 5, zjazd w Będkowie na Trzebnicę, parking za wzniesieniem, na zjeździe do Trzebnicy, dojazd komunikacją publiczną: szynobus Kolei Dolnośląskich Wrocław – Trzebnica, lub autobus PKS lub bus ExpresBus z dworca Wrocław Nadodrze do Trzebnicy,

Przejście piesze:

przejście piesze na Kapliczne Wzgórze Ścieżką Świętej Jadwigi (znakowana symbolem niebieskiej mitry na białym kwadracie), od centrum Trzebnicy 2 km, od parkingu 200 m. We Wrocławiu przejście piesze: plac Jana Pawła II – ulica św. Mikołaja (katedra prawosławna w Dzielnicy Czerwonych Świątyń) – ulica Świdnicka (Hotel Monopol) –

ulica Piłsudskiego (estakada kolejowa) – Dworzec Główny PKP

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- uczeń wskazuje charakterystyczne cechy polskiej szkoły filmowej, rozpoznaje zastosowane w niej środki,
- prezentuje własne przeżycia wynikające z kontaktu z dziełem filmowym,
- wskazuje zastosowane w filmie środki wyrazu artystycznego i ich funkcje,
- rozpoznaje w utworze sposoby kreowania świata przedstawionego i bohatera,
- wykorzystuje w interpretacji filmu konteksty, odczytuje treści alegoryczne i symboliczne

Cele wychowawcze:

- dostrzega związek dzieła filmowego z wartościami, dzieło jest narzędziem wartościowania, a także źródłem poznania wartości
- dostrzega obecne w utworach filmowych wartości narodowe i uniwersalne; dostrzega w świecie konflikty wartości (np. wolności, sprawiedliwości i miłosierdzia) oraz rozumie źródła tych konfliktów.
- docenia dziedzictwo kulturowe i historyczne,

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- jaki są cechy polskiej szkoły filmowej, jakie są najbardziej reprezentatywne dzieła filmowe i reżyserzy dla tego kierunku;
- czym było władza komunistyczna, podziemie antykomunistyczne, żołnierze wyklęci w Polsce w okresie powojennym,
- czym była cenzura w okresie PRL,
- jaka była rola Wrocławia i wytwórni filmów fabularnych w powstawaniu polskich filmów w okresie powojennym,
- w jakich miejscach powstawał Popiół i diament Andrzeja Wajdy, jakie jest dziś znaczenie kulturowe i turystyczne tych miejsc,

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- jaką rolę odgrywa odpowiedni dobór planów zdjęciowych w powstawaniu dzieła filmowego
- jaki były uwarunkowania historyczne działań polskiego podziemia antykomunistycznego w okresie powojennym,
- jaki były uwarunkowania powstawania dzieł literackich, filmowych, artystycznych w okresie PRL w warunkach cenzury, jakie były próby i możliwości jej obchodzenia,
- na czym polega adaptacja dzieła literackiego

na film, jak za pomocą odpowiedniej zmiany akcentów, doboru aktorów można znacząco zmienić wymowę dzieła,

- e. na czym polegały kontrowersje, które wzbudzał film w okresie PRL, a które elementy wzbudzają kontrowersje współcześnie

Cele szczegółowe

– uczeń powinien potrafić:

- a. wskazać podstawowe elementy planu filmowego, rozpoznać miejsca planów filmowych w terenie,
- b. poddać krytycznej analizie dzieło filmowe w kontekście faktów historycznych oraz czasów w których powstało,
- c. zainscenizować wybrane sceny z filmu w kontekście miejsca
- d. stworzyć podstawy produktu turystycznego na potrzeby turystyki filmowej

Metody i formy pracy:

wykład, pokaz filmu, praca własna z kartami pracy, obserwacja terenowa obiektów, inscenizacja

Środki dydaktyczne:

film *Popiół i diament* Andrzeja Wajdy z 1958 r., zdjęcia z filmu

Przebieg zajęć:

Zajęcia terenowe powinny być poprzedzone pokazem filmu *Popiół i diament* Andrzeja Wajdy z 1958 r., oraz wykładem wprowadzającym w realia czasów historycznych o których mówi film, oraz epoki w której powstawał. Trzeba odnieść się do pierwowzoru literackiego Jerzego Andrzejewskiego oraz zmian jakich dokonał Andrzej Wajda w filmowej adaptacji. Warto zwrócić uwagę na efekty, które osiągnął reżyser przez odpowiednią oprawę aktorską umieszczając wzbudzającego sympatię widzów Zbigniewa Cybulskiego, w roli Maćka Chełmickiego – żołnierza podziemia antykomunistycznego, oraz sztywnego Wacława Zastrzeżyńskiego w roli pepeerowca. Trzeba odnieść się do krytyki jaką wzbudził film w okresie jego powstania i jego kłopotów z cenzurą, oraz głosów krytyki podnoszonych po 1989 r. w aspekcie ukazania faktów historycznych i nurtu kontekstującego sens walki zbrojnej o niepodległość. Ważne jest tu także odniesienie się do opinii o filmie wyrażonej przez Marię Dąbrowską, że Wajda przekazał ogółowi maksimum prawdy możliwej do przekazania w tamtych czasach. Trzeba zwrócić przede wszystkim na walory artystyczne filmu, operowanie kontrastem, zastosowanie symboli, odniesienia do romantyzmu – i w tym kontekście przedstawić film uważany za najwybitniejsze dzieło polskiej szkoły filmowej.

Zajęcia terenowe, chociaż odbywane w dwóch miejscach, powinny odbyć się w ciągu jednego dnia. W ten sposób zachowana będzie zasada jedności czasu, którą zastosował Wajda w filmowej adaptacji powieści Andrzejewskiego. Ciekawym zabiegiem, aczkolwiek możliwym tylko w przypadku pełnoletniej młodzieży, byłoby rozpoczęcie zajęć wieczorem w Trzebnicy, a zakończenie w nocy lub nad ranem na dworcu głównym we Wrocławiu, przedzielone pokazem filmu, co by wprost nawiązywało do czasu akcji filmu.

Zajęcia powinny zacząć się na Kaplicznym Wzgórzu, w miejscu, gdzie rozpoczyna się również pierwsza scena filmu. W tym miejscu trzeba się odnieść do wyboru planu zdjęć filmu: działalność wrocławskiej Wytwórni Filmów Fabularnych, Wrocław – mocno zniszczony przez działania wojenne, nadający się trzynastu lat po wojnie do „odgrywania” miasta z 1945 r. (w pierwowzorze literackim akcja dzieje się w fikcyjnym mieście podwarszawskim – Ostrowiec). Zwracamy uwagę na zastosowanie kontrastu w pierwszej scenie filmu: sielskość – dziewczynka z kwiatkami/karabin – atak na samochód; oraz na zastosowanie symbolu: dobijanie się do kaplicy – otwarte drzwi i śmierć. Próbowujemy odtworzyć położenie aktorów w pierwszych scenach filmu (uczniowie mogą to spróbować zrobić samodzielnie, oglądając wcześniej film – do dokładnego odtwo-

zenia konieczne jest obejrzenie kilkakrotnie tego samego fragmentu). Na miejscu można spróbować zainscenizować pierwszą scenę filmu.

Na miejscu uczniowie powinni otrzymać informację o samej kaplicy i otoczeniu. Jest to barokowa kaplica zbudowana w miejscu, gdzie według legendy odpoczywała św. Jadwiga. Przebiega tu obecnie Duża Ścieżka Św. Jadwigi – o charakterze kontemplacyjnym i pielgrzymkowo-turystycznym. Przy kaplicy jest jeden z siedmiu kamieni na ścieżce poświęconym cnotom świętej – w tym przypadku męstwo. Ścieżka rozpoczyna się przy bazylice św. Jadwigi w Trzebnicy, najważniejszym sanktuarium Dolnego Śląska z grobem świętej, fundatorki klasztoru. W miarę możliwości dobrze podjechać lub podejść do samej bazyliki.

Wędrówkę po Wrocławiu śladami Popiołu i diamentu rozpoczynamy od **soboru Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy**, katedry prawosławnej diecezji wrocławsko-szczecińskiej. Jest to dawny kościół katolicki, później luterński św. Barbary zbudowany w stylu gotyckim na przełomie XV i XVI wieku. Mocno zniszczony podczas wojny pozostawał w stanie ruiny jeszcze w 1958 r., stał się wykorzystany do planu filmowego. To tu reżyser umieścił spacer Maćka z Krystyną, podczas którego napotykają się na epitafium z wierszem Cypriana Kamila Norwida, do którego

słów nawiązuje tytuł powieści i filmu.

*Coraz to z Ciebie jako z drzazgi smolnej
Wokoło lecą szmaty zapalone*

Gorejąc nie wiesz czy stawasz się wolny

Czy to co Twoje ma być zatracone

Czy popiół tylko zostanie i zamęt

Co idzie w przepaść z burzą.

Czy zostanie

Na dnie popiołu gwiaździsty dyament

Wiekuistego zwycięstwa zaranie?

Cyprian Kamil Norwid Tyrteja

To tu też naprawiając Krystynie obcas Maciek zostaje oskarżony o szarganie świętości, a w kostnicy napotyka na ciała omyłkowo zabitych przez siebie robotników. Kościół został odbudowany w latach 1959–61 i przeznaczony na świątynię prawosławną. Z tego też czasu pochodzi wyposażenie świątyni wraz z malowidłami Nowosielskiego. Dziś jest to ważny punkt w **Dzielnicy Czterech Świątyń**, zwanej też Dzielnicą Wzajemnego Szacunku. W pobliżu siebie znajdują się tu świątynie czterech wyznań: katedra luterska, prawosławna, kościół katolicki i synagoga. Cztery świątynie współpracują ze sobą, a odwiedzenie czterech świątyń jest ciekawą propozycją poznania różnych wyznań i religii. Można też je odwiedzić, przynajmniej z zewnątrz podczas naszej wędrówki, choć samo zwiedzanie czterech świą-

tyń wraz ze wnętrzami może zająć 4–5 godzin.

Kolejnym punktem na naszej wycieczkę będzie **Hotel Monopol**. To tu była kręcona większość scen filmu, w tym sceny barowe wraz z najsłynniejszą sceną z zapalaniem kieliszek spirytusu na cześć poległych w wojnie kolegów, oraz sceny końcowe z tańcem poloneza. Hotel Monopol we Wrocławiu, jest to hotel z największymi tradycjami jako obiekt hotelowy. Został zbudowany na przełomie XIX i XX wieku i od tego czasu stał się najbardziej reprezentatywną budowlą miasta, stąd wiele sławnych osobistości zatrzymywało się właśnie w tym hotelu. Sam hotel przetrwał wojnę bez większych uszkodzeń. W 1948 roku, w czasie Światowego Kongresu Intelktualistów, mieszkali w Monopolu m.in. Pablo Picasso, Irene Joliot-Curie czy laureat literackiej nagrody Nobla Michaił Szolochow. W 1957 r. z balkonu nad portykiem śpiewał Jan Kiepura. Hotelowa restauracja przyciągała wielu znanych ludzi kultury, można było tu spotkać, m. in. dyrektora Opery Wrocławskiej Stanisława Drabikę, Jerzego Grotowskiego, Aleksandra Bardinię czy Ewę Demarczyk. Warto zwrócić uwagę na związki walorów secesyjnej architektury a wyborem planu dla wielu filmów. Oprócz Popiołu i diamentu w hotelu kręcono takie polskie filmy jak: Lalka Hasa z 1968 r., Konsul Borka z 1989 r., a także pewne sceny serialu Stawka większa niż życie.

Co prawda ze względu na odległość budynku wrocławskiej **Wytwórni Filmów Fabularnych** nie będą odwiedzone podczas przejścia pieszego, jednak uczestnicy zajęć powinni mieć przekazane podstawowe informacje, gdzie się znajduje (koło Hali Stulecia) i jaką rolę odegrała ona w powojennej historii polskiego filmu. Wytwórnia działała w latach 1954–2011, powstała w niej jedna czwarta wszystkich polskich filmów kręconych w latach PRL, po 1989 r. bardzo ograniczyła swoją działalność, obecnie jej następczynią jest Centrum Technologii Audiowizualnych.

Z hotelu Monopol udajemy się **ul. Świdnicką** do estakady kolejowej. Podobnie jak Maciek Chełmicki udajemy się w kierunku dworca kolejowego. Przy estakadzie były kręcone ostatnie sceny *Popiołu i diamentu* w których Maciek zostaje śmiertelnie postrzelony przez żołnierzy sowieckich. Zwracamy uwagę na kontrowersje jakie wzbudza ostatnia scena filmu: śmierć Maćka na śmietniku odczytywana jako aluzja do ofiary żołnierzy wyklętych, uznanej za niepotrzebną. Warto jednak też zwrócić uwagę że m.in. na tę scenę film w ogóle został dopuszczony do rozpowszechniania przez władzę komunistyczną w 1958 r.

Ostatnim punktem zajęć będzie peron trzeci dworca głównego, gdzie w podłodze, wejściu od strony dworca znajduje się tablica poświęcona tra-

gicznej śmierci Zbigniewa Cybulskiego w 1967 r. – uważanego przez wielu na największego polskiego aktora. Zwany był polskim James Deanem, żyjącym na krawędzi „buntownikiem bez powodu”. Taką też postawę przyjął w *Popiele i diamentie*. Dla Zbigniewa Cybulskiego rola Maćka okazała się największą w życiu i mimo swych starań, nie mógł się od niej uwolnić i przez współczesnych był przede wszystkim kojarzony z Maćkiem Chełmickim. Zwracamy uwagę na szczególną koincydencję. Filmowy Maciek Chełmicki zginął tragicznie, lecz przy tym przypadkowo i „głupio”, idąc na pociąg. Zbigniew Cybulski zginął tragicznie, a przy tym przypadkowo i „głupio” próbując wskoczyć w bieg do pociągu, w tym samym mieście, w którym powstał jego najlepszy film, dziesięć lat później.

Propozycje alternatywne:

Lekcję w tych samych miejscach można rozszerzyć o tematykę dotyczącą religii (Trzebnica: sanktuarium św. Jadwigi, patronka Śląska, cnoty kardynalne, Wrocław: dzielnica czterech świętyń, różnice między wyznaniem katolickim, prawosławnym i ewangelicko-augsburskim, cechy judaizmu i synagogi) a także o tematykę dotyczącą historii sztuki (Trzebnica, bazylika: styl romański, gotycki, barokowy; Wrocław: style gotycki (katedra prawosławna), secesyjny (Hotel Monopol), neogotycki (dworzec główny).

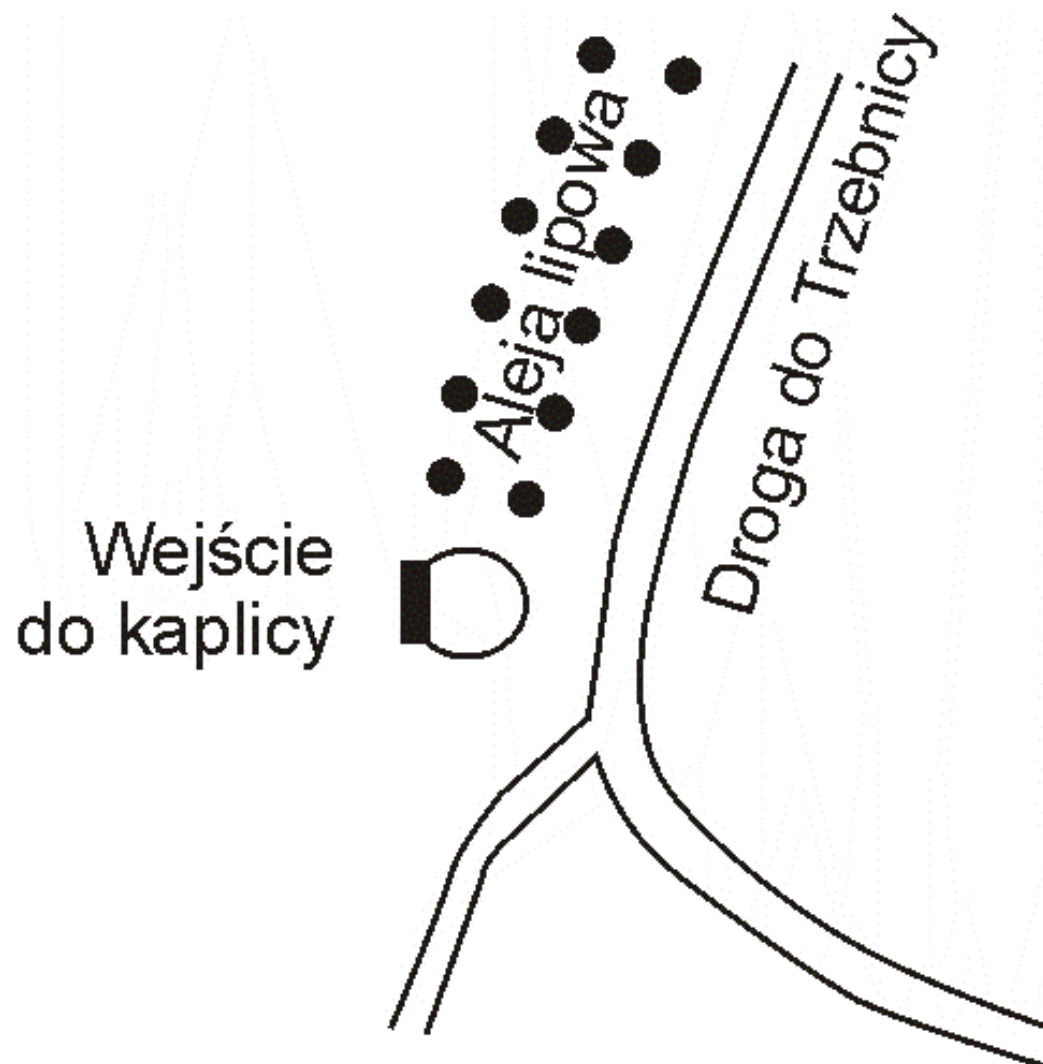
KARTA PRACY – ŚLADAMI POPIOŁU I DIAMENTU ANDRZEJA WAJDY.

1. Przed wyjściem w teren: Odtwarzając pierwsze sceny filmu „Popiół i diament” postaraj się naszkicować szkic sytuacyjny ataku dokonanego przez Maćka, Andrzeja i Drewnowskiego na samochód, którym miał jechać Szczuka. Zaznacz na nim, gdzie w scenie znajdują się:

- 1 – Maciek Chełmicki
- 1a – Maciek w trakcie ataku na samochód
- 1b – Maciek w pogoni za pasażerem samochodu
- 2 – Andrzej
- 3 – Drewnowski
- 4 – dziewczynka z kwiatkami (strzałką zaznacz, skąd przyszła)
- 5 – drogę samochodu, miejsce gdzie został zatrzymany, drogę ucieczki pasażera do kaplicy
- 1, 2, 3 c – drogę ucieczki Drewnowskiego, Maćka i Andrzeja po akcji

2. W terenie: odnajdź miejsce, w których były odgrywana scena. Spróbuj z grupą odegrać inscenizację sceny filmowej.

3. Co zmieniło się w terenie od 1958 r. na Kaplicznym Wzgórzu?

KARTA PRACY – ŚLADAMI POPIOŁU I DIAMENTU ANDRZEJA WAJDY.

Arkusz odpowiedzi:

1. Przed wyjściem w teren: Odtwarzając pierwsze sceny filmu „Popiół i diament” postaraj się naszkicować szkic sytuacyjny ataku dokonanego przez Maćka, Andrzeja i Drewnowskiego na samochód, którym miał jechać Szczuka. Zaznacz na nim, gdzie w scenie znajdują się:

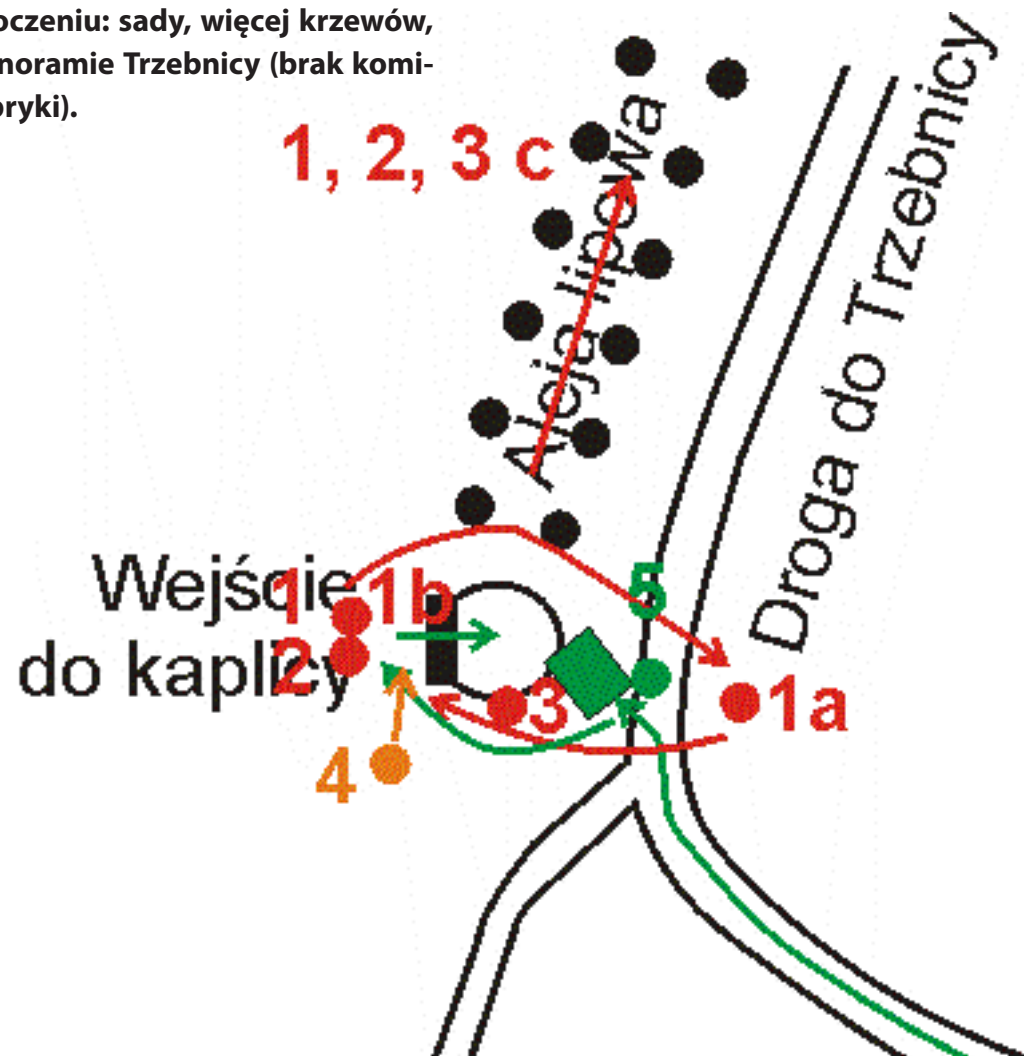
- 1 – Maciek Chełmicki
- 1a – Maciek w trakcie ataku na samochód
- 1b – Maciek w pogoni za pasażerem samochodu
- 2 – Andrzej
- 3 – Drewnowski
- 4 – dziewczynka z kwiatkami (strzałką zaznacz, skąd przyszła)
- 5 – drogę samochodu, miejsce gdzie został zatrzymany, drogę ucieczki pasażera do kaplicy
- 1, 2, 3 c – drogę ucieczki Drewnowskiego, Maćka i Andrzeja po akcji

2. W terenie: odnajdź miejsce, w których były odgrywana scena. Spróbuj z grupą odegrać inscenizację sceny filmowej.

3. Co zmieniło się w terenie od 1958 r. na Kaplicznym Wzgórzu?

Brak słupów telefonicznych, brak krzyża

wiszącego na południowej ścianie kaplicy, zmiana w otoczeniu: sady, więcej krzewów, zmiana w panoramie Trzebnicy (brak kominów, hale fabryki).

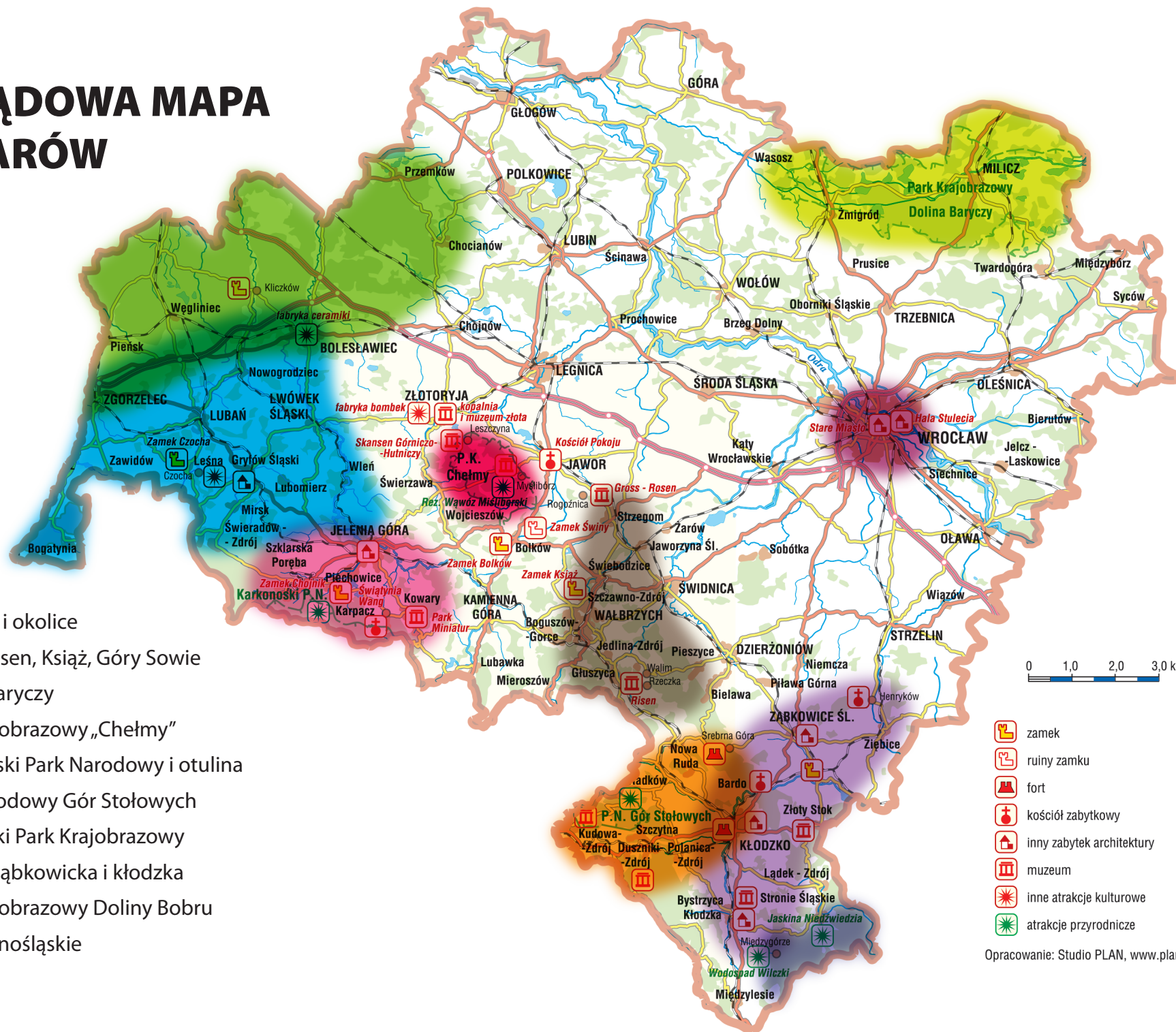

Szkolny Przewodnik Turystyczny po Dolnym Śląsku

Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie

POGLĄDOWA MAPA OBSZARÓW

- 1 Wrocław i okolice
- 2 Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie
- 3 Dolina Baryczy
- 4 Park Krajobrazowy „Chełmy”
- 5 Karkonoski Park Narodowy i otulina
- 6 Park Narodowy Gór Stołowych
- 7 Śnieżnicki Park Krajobrazowy
- 8 Ziemie: ząbkowicka i kłodzka
- 9 Park Krajobrazowy Doliny Bobru
- 10 Bory Dolnośląskie

- zamek
- ruiny zamku
- fort
- kościół zabytkowy
- inny zabytek architektury
- muzeum
- inne atrakcje kulturowe
- atrakcje przyrodnicze

Opracowanie: Studio PLAN, www.plan.pl

GROSS-ROSEN – ROGOŹNICA

MIEJSCE HISTORYCZNE – MIEJSCE PAMIĘCI

Dolny Śląsk, pod względem historycznym jest niewątpliwie jednym z najciekawszych regionów Polski, gdzie po dziś dzień odnaleźć można utrwalone wabytkach dziedzictwo przeszłości. Obok pięknych kościołów, zamków i pałaców zachowały się tu również liczne obiekty związane z bolesną historią II wojny światowej. Przeznaczenie i rola wielu z nich do teraz wciąż jeszcze pozostaje owiana aurą tajemnicy.

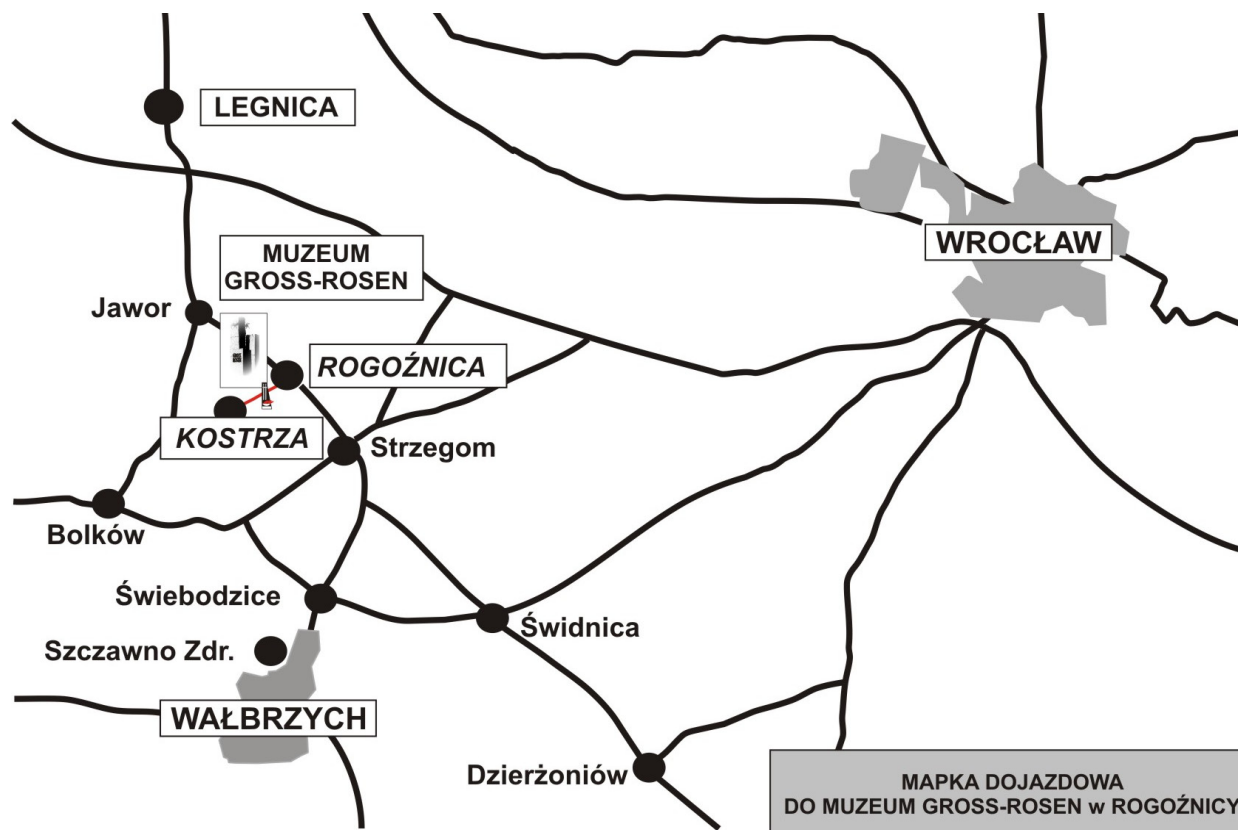
W latach 1940–1945 władze hitlerowskie pokryły teren Dolnego Śląska rozbudowaną siecią obozów m.in. dla jeńców wojennych, zagranicznych robotników przymusowych i Żydów. Wiązało się to z zapotrzebowaniem gospodarki wojennej III Rzeszy, w tym przede wszystkim przemysłu zbrojeniowego. W dużym stopniu przyczyniło się to również do zorganizowania przez nazistów na dolnośląskiej ziemi jednego z najcięższych obozów koncentracyjnych III Rzeszy – **Konzentrationslager (KL)¹ Gross-Rosen**.

W czasie II wojny światowej w KL Gross-Rosen bezgranicznie cierpieli, niewolniczo pracowali i umierali

¹KL – niem. skrót od Konzentrationslager – obóz koncentracyjny

obywatele prawie wszystkich krajów Europy. Dziś teren dawnego obozu jest miejscem szczególnym. Jest cmentarzem – **Miejscem Pamięci** ku czci Ofiar niemieckiego nazizmu. Od ponad 30 lat opiekę nad nim sprawuje **Muzeum Gross-Rosen**.

Historyczne ślady po jedynym zlokalizowanym na Dolnym Śląsku nazistowskim obozie koncentracyjnym odnaleźć obecnie możemy niedaleko wsi **Rogoźnica** (dawne niem. **Gross-Rosen**) w powiecie **świdnickim**, **60 km** na południowy zachód od **Wrocławia**. Głównym szlakiem komunikacyjnym jest droga wojewódzka **374** ze **Strzegomia** do **Legnicy**. We wsi znajduje się stacja kolejowa i przystanek PKS.

MIEJSCE HISTORYCZNE – KL GROSS-ROSEN

W 1940 roku niemieckie przedsiębiorstwo SS – Deutsche Erd- und Steinwerke GmbH (DESt), współpracujące z Inspektorem Obozów Koncentracyjnych zainteresowało się niewielką **wsią Rogoźnicą** (niem. **Gross-Rosen**) położoną na **Strzegomskich Wzgórzach**. Znajdował się tu eksploatowany od XIX wieku kamieniołom granitu, którego zakład specjalizował się w produkcji kostki brukowej i krawężników. Walory twardej gross-roseńskiej magmowej skały głębinowej powszechnie znano i ceniono.

W maju 1940 roku spółka DESt nabyła od ówczesnych właścicieli, za cenę pół miliona marek miejscowe wyrobisko wraz z zakładem oraz wydzierżawiła okoliczne nieruchomości rolne. Tanią eksploatację kamieniołomu zapewniać miał obóz koncentracyjny Sachsenhausen poprzez założony w Rogoźnicy podobóz. Z upływem lat wojny, obóz Gross-Rosen przeobraził się wpierw w samodzielny obóz koncentracyjny, a następnie kompleks, stając się przy tym ważnym ogniwem w systemie niemieckich obozów koncentracyjnych. W sierpniu 1940 roku Niemcy utworzyli w Rogoźnicy filię obozu koncentracyjnego Sachsenhausen pod nazwą „Arbeitslager Gross-Rosen”. Głównym zadaniem obozu była eksploatacja kamieniołomu granitu oraz produkcja kamienia

budowlanego, używanego przy wznoszeniu monumentalnych budowli w miastach III Rzeszy. Pierwszy 100-osobowy transport więźniów przybył do Gross-Rosen 2 sierpnia 1940 roku. Osadzeni zatrudnieni byli początkowo w dwóch komandach roboczych: „Steinbruch” (kamieniołom) i „Barackenbau” (budowa baraków). Więźniów nadzorowała grupa SS-manów przysłana z KL Sachsenhausen, a kierownikiem obozu – Lagerführerem – został SS-Hauptscharführer Anton Thumann.

W „Arbeitslager Gross-Rosen” panowały nieludzkie warunki. Katorżnicza 12-godzinna praca, niedostateczne wyżywienie, brak wody i podstawowej opieki lekarskiej, a przy tym bestialstwo i szykany ze strony SS-manów powodowały wysoką śmiertelność wśród osadzonych. Zdziękowany stan osobowy obozu uzupełniano na bieżąco nowymi transportami więźniów z KL Sachsenhausen i KL Buchenwald. Z dniem 1 maja 1941 roku, decyzją Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, „Arbeitslager Gross-Rosen” przekształcono w samodzielny obóz koncentracyjny – **Konzentrationslager (KL) Gross-Rosen**. Został on zaliczony do II kategorii ośrodków odosobnienia, przeznaczony dla „ciężko obciążonych, lecz jeszcze zdolnych do wychowania i poprawy więźniów ochronnych”. Stanowisko komendanta KL Gross-Rosen objął SS-Obersturmbannführer Arthur Rödl (do 15. 09. 1942 r.), a w latach

późniejszych: SS-Hauptsturmführer Wilhelm Gideon (do 10. 10. 1943 r.) i SS-Hauptsturmführer Johannes Hassebroek (do maja 1945 r.).

Dotychczasowi więźniowie miejscowej filii KL Sachsenhausen stali się automatycznie pierwszymi więźniami KL Gross-Rosen.

Liczba zniewolonych stopniowo powiększała się, głównie poprzez napływ licznych transportów z innych obozów koncentracyjnych, jak i bezpośrednio z placówek gestapo, policji kryminalnej czy komendy policji bezpieczeństwa z terenu III Rzeszy i krajów okupowanych. Nowy KL Gross-Rosen sukcesywnie rozbudowywano. Powstawały kolejne baraki (bloki więziarskie), kuchnia, magazyny, w dalszej kolejności rewiry i warsztaty produkcyjne. Tzw. „obóz więziarski” oddzielono od pomieszczeń komendatury i załogi SS podwójnym płotem z drutu kolczastego, będącego pod napięciem elektrycznym. W połowie 1941 roku sprowadzono do Gross-Rosen ruchome krematorium polowe spalające ciała więźniów za pomocą oleju opałowego. Warunki życia w obozie w dalszym ciągu nie uległy poprawie. Niedożywieni więźniowie nadal morderczo pracowali w kamieniołomie, w myśl realizowanego przez załogę SS programu „Vernichtung durch Arbeit” (wyniszczenie przez pracę). Władze obozowe przeprowadzały także regu-

larne selekcje osadzonych. Chorych i niezdolnych do pracy więźniów kierowano w ramach utajonej akcji eutanazji o kryptonimie „14 f 13” do Zakładów Leczniczo-Opiekuńczych w Bernburgu lub uśmiercano zastrzykiem fenolu. Liczba ofiar KL Gross-Rosen rosła z dnia na dzień.

Niepowodzenia hitlerowskich Niemiec na froncie wschodnim wraz rosnącym niedoborem siły roboczej w III Rzeszy sprawiły, że początkiem 1943 r. doszło do złagodzenia obozowego reżimu. Osadzeni w Gross-Rosen otrzymali od komendantury m.in. zezwolenie na otrzymywanie paczek i przesyłek pocztowych. Nakazano również rozbudowę szpitala obozowego i zatrudnienie w nim grupy zawodowych lekarzy. Dla wielu więźniów oznaczało to zwiększone szanse na przetrwanie.

Kolejne porażki Niemiec na froncie spowodowały, że potrzeby Wehrmachtu wysunęły się na pierwszy plan. Więźniów Gross-Rosen zaczęto wykorzystywać jako tanią siłę roboczą w sektorze przemysłu zbrojeniowego. Zakładano również pierwsze obozy filialne m.in. we **Wrocławiu** (niem. Breslau), **Jeleniej Górze** (Hirschberg), **Miłoszycach** (Fünfteichen) i **Brzegu Dolnym** (Dyhernfurth).

W 1944 roku doszło do znacznej rozbudowy KL Gross-Rosen. Rozrasta się centrala w Rogoźnicy i wzrasta liczba podobozów. Do końca wojny po-

wstaje ich ok. 100. Pracujący w nich więźniowie świadczą pracę na rzecz wielu niemieckich przedsiębiorstw (Siemens, Blaupunkt, Telefunken, Carl Zeiss, IG Farben i itd.).

Do największych podobozów KL Gross-Rosen należał **„Arbeitslager Riese”**, zlokalizowany w **Górach Sowich** i przy **Zamku Książ**. Był to kompleks składający się z co najmniej 12 obozów [w **Kolcach** (Dörnhau), **Olszyńcu** (Erlenbusch), **Sokolcu** (Falkenberg), **Książu** (Fürstenstein), **Zimnej** (Kaltwasser), na **wzgórzu góry Soboń** (Lärche), w **dolinie Marcowego Potoku Dużego** (Märzbachtal), okolicach **strumienia Kłobiasia** (Säufferwasser), okolicach **Głuszycy Górnej** (Schotterwerk), **Jedlinie** (Tannhausen), na **górze Włodarz** (Wolfsberg), **Głuszycy** (Wüstegiersdorf) i **Walimiu** (Wüstewaltersdorf)], których zadanie polegało na dostarczeniu siły roboczej na budowę zespołu kwater dla Adolfa Hitlera oraz naczelnych władz cywilnych i wojskowych III Rzeszy. Do prac przy drążeniu podziemnych tuneli i budowy sztolni skierowano ok. 13 000 więźniów narodowości żydowskiej.

W połowie stycznia 1945 roku, na skutek ofensywy Armii Czerwonej, Niemcy rozpoczęli pośpieszną ewakuację niektórych filii i obozu macierzystego Gross-Rosen. Więźniów skierowano w transportach pieszych (tj. „marsze śmierci”) lub

kolejowych do różnych obozów koncentracyjnych położonych w głębi III Rzeszy. Wskutek zima, głodu i wyczerpania wielu z nich straciło życie.

Ogółem przez obóz główny KL Gross-Rosen i jego liczne filie przeszło ponad **120 tys.** więźniów. Liczbę ofiar szacuje się na **40 tys.**

MIEJSCE PAMIĘCI – MUZEUM GROSS-ROSEN W ROGOŹNICY

Naród, który nie ma swoich cmentarzy przestaje być narodem. Lecz czym powinien być ten naród, którego historia na cmentarzach jest zbudowana? Czy tylko przez obozy i cmentarze jest możliwe dojście do prawdy, sprawiedliwości i wolności?

Byli internowani „13 grudnia 1981”

/Księga Pamiątkowa Muzeum Gross-Rosen/

Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy jest niezwykle ważnym punktem na mapie turystyki historycznej Dolnego Śląska. Utworzone w 1983 r. na terenie dawnego obozu koncentracyjnego Miejsce Pamięci stanowi bolesne świadectwo zbrodni, jakich w latach II wojny światowej dopuścili się naziści. Muzeum Gross-Rosen to dziś również miejsce zadumy i głębszej moralnej refleksji. Każdy z nas powinien je chociaż raz odwiedzić.

Ślady tej trudnej, wstrząsającej historii odnajdziemy w zetknięciu z poobozowymi relikdami, takimi jak:

- **brama główna obozu z napisem „Arbeit macht frei” i wartownie strażnicze**
- **kuchnia i łazienka więźniarska**
- **podpiwniczenie baraku francuskiego i budynku tkalni**
- **piec krematorium polowego**
- **kamieniołom granitu – miejsce niewolniczej pracy i śmierci więźniów**

Do głównych zadań Miejsca Pamięci – Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy należy m.in.: opieka nad terenem i pozostałościami byłego hitlerowskiego obozu koncentracyjnego, dokumentowanie jego dziejów, gromadzenie materiałów źródłowych, prowadzenie badań naukowych, upowszechnianie i szeroko zakrojona edukacja.

Poprzez ciekawe i profesjonalnie przygotowane ekspozycje (powstałe przede wszystkim z myślą o młodzieży szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych) zapoznamy się z historią KL Gross-Rosen i tragicznymi losami jego więźniów:

- **„KL Gross-Rosen 1941–1945”**
- **„Zaginione człowieczeństwo”**
- **„AL Riese” („Olbrzym”)**
- **„Zostały rzeczy, pamięć i żal...”**

■ **„Herosi w pasiakach. Nieznana historia piłki nożnej w KL Gross-Rosen”**

Wstęp na teren byłego obozu koncentracyjnego jest bezpłatny, ale w trosce o merytoryczną poprawność przekazywanej wiedzy i bezpieczeństwo, grupy 10-osobowe i większe mogą zwiedzać Miejsce Pamięci wyłącznie pod opieką przewodnika Muzeum Gross-Rosen.

Szkoły/klassy organizujące swój przyjazd na teren byłego obozu koncentracyjnego mogą wybrać jeden z wariantów szerokiej oferty edukacyjnej Muzeum Gross-Rosen:

Wariant I:

- przejście po terenie byłego obozu i ekspozycjach muzealnych z przewodnikiem
- projekcja filmu historycznego przygotowanego w oparciu o wspomnienia i relacje byłych więźniów

Czas trwania: ok. 2,5 godz.

Wariant II:

- warsztaty edukacyjne (temat do wyboru) – /konieczna wcześniejsza rezerwacja / „Korespondencja więźniarska” „Więźniowie KL Gross-Rosen i ich twórczość lite-

racka”

„Egzekucje w KL Gross-Rosen”

„Eutanazja we współczesnym świecie na przykładzie obozu Gross-Rosen”

„Rewiry-szpitala obozowe”

„Obozowy posiłek w relacjach byłych więźniów”

Czas trwania: ok. 1,5 godz.

Wariant III:

- przejście z przewodnikiem
- projekcja filmu
- wybrany warsztat edukacyjny

Czas trwania: ok. 4 godz.

Zgłoszenia i kontakt:

Tel. 74 842 15 80

E-mail: d.oswiatowy@gross-rosen.eu

www.gross-rosen.eu

Wizyta w Miejscu Pamięci – Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy będzie „żywą”, poruszającą i niezapomnianą lekcją historii, która skłoni nas do głębszych przemyśleń.

Godziny otwarcia muzeum:

1 maja – 30 września: 8:00–19:00

1 października – 30 kwietnia: 8:00–16:00

Opłaty:

Usługa przewodnicka:

grupa do 15 osób – 30 zł

grupa do 40 osób – 60 zł

Projekcja filmu:

30 min. – 25 zł / grupa

60 min. – 50 zł / grupa

Parking:

autokar – 10 zł

Zajęcia warsztatowe są bezpłatne.

Podążając szlakiem turystyki historycznej Dolnego Śląska warto również odwiedzić miejsca, które w latach II wojny światowej były bezpośrednio związane z KL Gross-Rosen.

Godne polecenia są podziemne obiekty w **Górach Sowich** i pod **Zamkiem Książ**, zbudowane w ramach programu inwestycji militarnej III Rzeszy o kryptonimie „**RIESE**” („OLBRZYM”). Ten olbrzymi, tajemniczy kompleks sztolni powstał w latach 1943–1945, kosztem morderczej pracy i życia więźniów filii KL Gross-Rosen.

Podziemne zabudowania i tunele Kompleksu RIESE zwiedzić można w:

■ **Zamek Książ w Wałbrzychu**

www.ksiaz.walbrzych.pl

/Trasa turystyczna „Od Piastów do tajemnic

II wojny światowej”/

■ **Sztolnie Walimskie – Kompleks „Rzeczka”**

www.sztolnie.pl

/Podziemna trasa multimedialna „Nalot – Refleksja –

Zaduma”/

■ **Podziemne Miasto „Głuszycza” – Kompleks „Osówka”**

www.osowka.pl

/Podziemna trasa turystyczna systemem potężnych hal i korytarzy/

■ **Włodarz**

www.wlodarz.pl

/Trasa turystyczna po obiektach na- i podziemnych/

Zajęcia w ramach lekcji historii z wykorzystaniem wystawy stałej pt. „Zaginione człowieczeństwo” w Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy.

UWAGA:

Realizacja zajęć edukacyjnych w Miejscu Pamięci – Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy jest możliwa wyłącznie po wcześniejszym zgłoszeniu i ustaleniu terminu do ich przeprowadzenia z kierownikiem Działu Oświatowego Muzeum Gross-Rosen. Ponadto należy zapoznać się z obowiązującymi zasadami zwiedzania Miejsca Pamięci – Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy.

Temat zajęć:

II wojna światowa – najkrwawszy konflikt w Europie XX wieku

Klasa: gimnazjum

Czas trwania: 45 minut

Miejsce:

Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy, lewe skrzydło bramy głównej dawnego KL Gross-Rosen / stała ekspozycja muzealna pn. „Zaginione człowieczeństwo”, przygotowana z myślą o młodzieży szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych.

Cele ogólne:

- Uczeń wie, jak wyglądała sytuacja polityczna w Europie po zakończeniu I wojny światowej
- zna przyczyny narodzin i etapy rozwoju faszystowskiego niemieckiego
- zna przyczyny wybuchu II wojny światowej i przebieg działań wojennych
- wie, jak wyglądała sytuacja Polski i Polaków w obliczu wojny
- wie, czym był holokaust, obozy zagłady i obozy koncentracyjne
- zna skutki II wojny światowej

Cele wychowawcze:

- a. rozwijanie i kształtowanie postaw patriotycznych
- b. wzmacnianie identyfikacji z ojczyzną i jej dziedzictwem kulturowym
- c. szacunek i kultura osobista w miejscu historycznym – Miejsce Pamięci

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- a. jakie układy i porozumienia polityczne panowały w Europie po I wojnie światowej
- b. kto był odpowiedzialny za wywołanie II wojny światowej
- c. kiedy i gdzie rozpoczęła się i zakończyła II wojna światowa
- d. jakie były główne założenia polityki niemieckiej wobec ludności polskiej i żydowskiej
- e. dlaczego naziści zakładali obozy koncentracyjne, ośrodki masowej zagłady, getta na terenie III Rzeszy i okupowanych ziemiach
- f. jak wyglądała walka z okupantem (ruch oporu) w jaki sposób zostali ukarani zbrodniarze wojenni

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- a. w jaki sposób narodził się i rozwinął faszyzm niemiecki
- b. jak działał aparat funkcyjny III Rzeszy czym było niem. „Rassenschande”

Cele szczegółowe

– uczeń powinien umieć:

- a. wskazać na mapie kierunki działań wojennych oraz miejsca najważniejszych starć
- b. rozróżnić pojęcia faszyzm i nazizm
- c. wymienić nazwiska największych zbrodniarzy III Rzeszy
- d. wskazać na mapie lokalizację hitlerowskich obozów koncentracyjnych i największych ośrodków masowej zagłady
- e. dokonać oceny II wojny światowej interpretować źródła historyczne

Metody i formy pracy:

pogadanka z elementami wykładu, skojarzenia, praca indywidualna ze źródłami kartograficznymi, ikonograficznymi i pisanymi, dyskusja

Środki dydaktyczne:

plansze ekspozycyjne, na których prezentowane są liczne mapy, dokumenty, opisy, cytaty, fotogra-

fie, itp., karty pracy.

Przebieg zajęć:

Ustawiamy młodzież na parkingu Muzeum Gross-Rosen. Robimy krótkie wprowadzenie z informacją o tym, czym jest miejsce historyczne – Miejsce Pamięci. Przypominamy o odpowiednim zachowaniu, wyciszeniu telefonów komórkowych i rozmowie ściszym głosem.

Idziemy 200 metrów prosto do budynku głównego muzeum i zgłaszamy przewodnikowi naszą obecność. Następnie kierujemy się do bramy głównej dawnego obozu i zatrzymujemy przed lewym barakiem. Zanim wejdziemy na muzealną ekspozycję, aktywizujemy młodzież, stosując następujące polecenia i stawiając pytania:

Podajcie przykłady książek, filmów poświęconych tematyce II wojny światowej

Podajcie nazwiska osób z kraju i świata, które kojarzą wam się z II wojną światową

Rozdajemy uczniom karty pracy. Prosimy, by dokładnie obejrzel wystawę i wykonali polecenia. Na wykonanie zadania musimy przeznaczyć co najmniej 25–30 minut. Wchodzimy z młodzieżą do baraku i poruszamy się po ekspozycji od prawej strony. Młodzież wypełnia karty.

Zajęcia kończymy rozmową, wykorzystując poniższe pytania:

Co was szczególnie zainteresowało i poruszyło w wystawie?

Co waszym zdaniem można zrobić, by uniknąć konfliktów wojennych?

Zadanie domowe:

Zapytaj członków rodziny (dziadków, pradziadków), bliskich, sąsiadów starszego pokolenia, jak II wojna światowa i jej skutki wpłynęła na ich życie.

Wykonaj notatkę.

KARTA PRACY – II WOJNA ŚWIATOWA – NAJKRWAWSZY KONFLIKT W EUROPIE XX WIEKU

1. Jakie było główne zadanie Ligi Narodów utworzonej w 1919 r.?

2. Wyjaśnij, co oznaczają poniższe skróty lub określenia:

NSDAP –

Gestapo –

SA –

SS –

Wehrmacht –

Rassenschande –

3. Wymień 5 głównych założeń polityki hitlerowskich Niemiec wobec ludności Polski.

a.

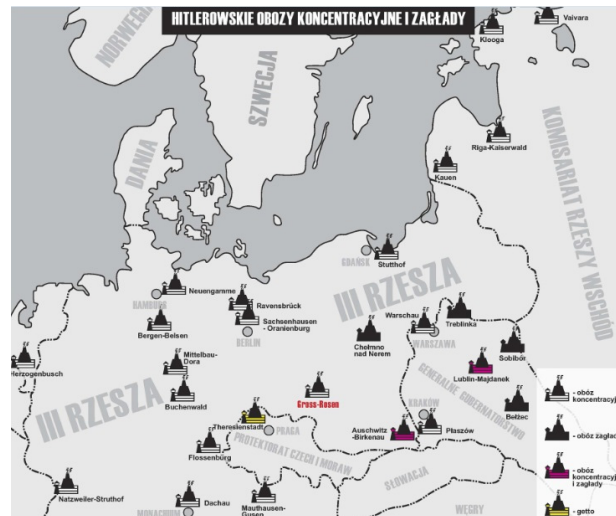
b.

c.

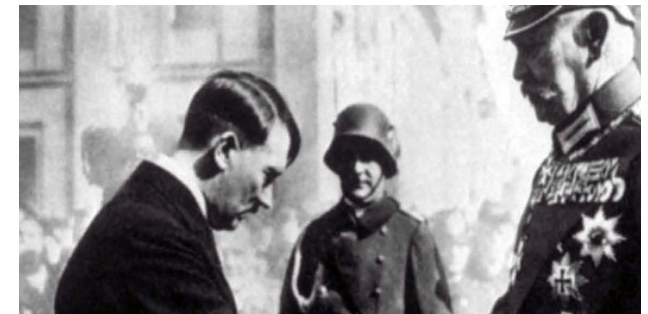
d.

e.

4. Zaznacz kółkiem obozy koncentracyjne i zagłady, których ślady i pozostałości znajdują się obecnie na terenie Polski.

5. Jakie wydarzenia przedstawione na ekspozycji prezentują poniższe zdjęcia. Podaj ich daty.

KARTA PRACY – II WOJNA ŚWIATOWA – NAJKRWAWSZY KONFLIKT W EUROPIE XX WIEKU

6. Za jakie zbrodnie odpowiadali oskarżeni w Procesach Norymberskich?

a.

b.

c.

d.

7. Dokonaj w 3–5 zdaniach oceny skutków II wojny światowej.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

KARTA PRACY – II WOJNA ŚWIATOWA – NAJKRWAWSZY KONFLIKT W EUROPIE XX WIEKU

Arkusz odpowiedzi:

1. Jakie było główne zadanie Ligi Narodów utworzonej w 1919 r.?

Utrzymanie pokoju na świecie

2. Wyjaśnij, co oznaczają poniższe skróty lub określenia:

NSDAP – **Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Socjalistyczna**

Gestapo – **Tajna Policja Państwowa**

SA – **Oddziały Szturmowe**

SS – **Sztafety Ochronne**

Wehrmacht – **armia niemiecka**

Rassenschande – **zhańbienie rasy**

3. Wymień 5 głównych założeń polityki hitlerowskich Niemiec wobec ludności Polski.

a. Represje gospodarcze

b. Generalny Plan Wschodni

c. Germanizacja i wyniszczenie narodu

d. Niszczenie dorobku kulturalnego Polski wraz z inteligencją

e. Działania przeciwko Kościołowi

4. Zaznacz kółkiem obozy koncentracyjne i zagłady, których ślady i pozostałości znajdują się obecnie na terenie Polski.

5. Jakie wydarzenia przedstawione na ekspozycji prezentują poniższe zdjęcia. Podaj ich daty.

Mianowanie A. Hitlera na Kanclerza Rzeszy – 31.01.1933

Zrzucenie pierwszych niemieckich bomb na Wieluń 1939

Lotnicza bitwa o Anglię 8.06–6.10.1940

Podpisanie aktu bezwarunkowej kapitulacji Niemiec w Berlinie 9.05.1945

6. Za jakie zbrodnie odpowiadali oskarżeni w Procesach Norymberskich?

a. Spisek w celu dokonania zbrodni

b. Zbrodnie przeciw pokojowi

c. Zbrodnie wojenne

d. Zbrodnie przeciwko ludzkości

Zajęcia w ramach lekcji wiedzy obywatelskiej z wykorzystaniem wspomnień i relacji byłych więźniów, przeprowadzone na terenie Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy.

UWAGA:

Realizacja zajęć edukacyjnych w Miejscu Pamięci – Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy jest możliwa wyłącznie po wcześniejszym zgłoszeniu i ustaleniu terminu do ich przeprowadzenia z kierownikiem Działu Oświatowego Muzeum Gross-Rosen. Ponadto należy zapoznać się z obowiązującymi zasadami zwiedzania Miejsca Pamięci – Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy.

Temat zajęć:

Śladami więźniów KL Gross-Rosen

Klasa: gimnazjum

Czas trwania: 3,5 h

(zajęcia przeprowadzane w trakcie oprowadzania po terenie byłego obozu koncentracyjnego z przewodnikiem Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy)

Miejsce:

Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy – teren byłego hitlerowskiego obozu koncentracyjnego Gross-Rosen, kamieniołom granitu

Cele ogólne:

- Uczeń zna historię II wojny światowej
- posiada podstawową wiedzę na temat historii KL Gross-Rosen i jego specyfiki
- posiada wiedzę na temat Ofiar II wojny i KL Gross-Rosen
- rozpoznaje obiekty – poobozowe relikty po dawnym KL Gross-Rosen
- zna znaczenie symboli narodowych i religijnych umieszczonych m.in. na tablicach pamiątkowych
- umiejętnie formułuje własne opinie i wyraża zdanie

Cele wychowawcze:

- szacunek i kultura osobista w miejscu historycznym – Miejscu Pamięci
- refleksja i zaduma nad losem Ofiar II wojny światowej i KL Gross-Rosen
- rozwijanie i kształtowanie postaw patriotycznych

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- czym były obozy koncentracyjne, przez kogo były zakładane i kto był ich ofiarą
- jakie nazistowskie hasła, dewizy były kluczowe dla KL Gross-Rosen
- jak przebiegała procedura przyjęcia więźnia do

obozu

- jak wyglądały warunki życia więźniów w obozie koncentracyjnym Gross-Rosen
- jakie uczucia towarzyszyły osadzonym w KL Gross-Rosen
- jaki był stosunek okolicznej ludności niemieckiej do więźniów KL Gross-Rosen
- jaki był bilans ofiar KL Gross-Rosen

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- na czym polegała niemiecka nazistowska propaganda
- dlaczego naziści zakładali obozy koncentracyjne i inne ośrodki masowej zagłady
- jaki wpływ na psychikę człowieka miało jego uwięzienie w obozie koncentracyjnym
- na czym polegała niemoc i bezsilność człowieka osadzonego w obozie koncentracyjnym
- na czym polegała utrata człowieczeństwa w obozie koncentracyjnym

Cele szczegółowe

– uczeń powinien umieć:

- zachować się odpowiednio w Miejscu Pamięci
- uszanować symbole narodowe i religijne
- stawiać pytania do interesującego go tematu
- rozumieć tekst słuchany / czytany

- e. obserwować i robić notatki
- f. interpretować źródła historyczne

Metody i formy pracy:

pogadanka, praca indywidualna lub praca w parach, praca ze źródłem archiwalnym, dyskusja

Środki dydaktyczne:

relacje byłych więźniów, plansze ekspozycyjne – wystawa w budynku głównym pt. „KL Gross-Rosen 1941–1945” i obiektach dawnej tkalni pt. „Zostały rzeczy, pamięć, żal...”, dokumenty i grafiki prezentowane na ekspozycjach

Przebieg zajęć:

Ustawiamy młodzież na parkingu Muzeum Gross-Rosen. Robimy krótkie wprowadzenie z informacją o tym, czym jest miejsce historyczne – Miejsce Pamięci. Przypominamy o odpowiednim zachowaniu, wyciszeniu telefonów komórkowych i rozmowie ściszym głosem. Zachęcamy młodzież do aktywnego udziału w zajęciach, zadawania pytań przewodnikowi muzealnemu.

Idziemy 200 metrów prosto do budynku głównego muzeum i zgłaszamy przewodnikowi naszą obecność. W pierwszej kolejności objaśni on makietę obozu i oprowadzi grupę po stałej ekspozycji. Następnie ruszamy w teren wraz z przewodnikiem następującą

trasą dawnych obiektów obozowych (8 stacji):

- I brama obozowa**
- II plac apelowy**
- III łaźnia**
- IV barak francuski**
- V tkalnia**
- VI ściana śmierci + krematorium**
- VII kuchnia więźniarska**
- VIII kamieniołom**

Obowiązuje zasada, że przewodnik zawsze zabiera głos jako pierwszy.

Zatrzymujemy się przy stacji I – brama obozowa i wsłuchujemy się w opowieść przewodnika. Gdy mamy już prawo głosu, rozdajemy uczniom karty pracy – /praca indywidualna lub w parach/. Potem wyznaczamy ucznia do przeczytania I fragmentu relacji. Uczniowie słuchają, robią notatki i odpowiadają na pytania z karty. Podążamy wytyczoną trasą i postępujemy adekwatnie, jak przy stacji I.

Fragmenty wspomnień byłych więźniów KL Gross-Rosen odczytywane są przy stacjach: I, II, III, IV, VII i VIII.

Przy stacji VI – ściana śmierci + krematorium, możemy wprowadzić „minutę ciszy” na refleksję i zadumę nad Ofiarami II wojny światowej i KL Gross-Rosen.

Po przejściu wszystkich stacji, wracamy z przewodnikiem do budynku głównego (poczekalnia) i tam zbieramy karty pracy.

Podsumowujemy wizytę w Miejscu Pamięci i zajęcia stawiając uczniom pytania:

Która z relacji byłych więźniów poruszyła najmocniej twoje emocje?

Dlaczego?

Czy należy pamiętać o Ofiarach II wojny światowej?

RELACJE BYŁYCH WIĘŹNIÓW KL GROSS-ROSEN do wykorzystania w trakcie zajęć „Śladami więźniów KL Gross-Rosen”

Stacja I – brama obozowa

„Piątego dnia podróży pociąg zatrzymał się na stacji Gross-Rosen. Nie wiem, ilu ludzi zostało w wagonie. Jesteśmy ubrani w mokre, śmierdzące szaty. Na ramiona zarzuciłem koc, w rękę ściskam blaszaną miskę. (...) Piątkami, otoczeni gęstymi posterunkami, idziemy przez wieś Gross-Rosen.

Pogoda jest piękna, zapada zmrok. Na sąsiadujących z ulicami wolnych placach zebrały się grupki

kobiet i dzieci, pokazują w naszą stronę palcami i śmieją się...

Po dłuższym męczącym marszu widzimy ponure kamieniołomy, a obok nich wejście do obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. Zdezorientowani, pełni złych przeczuc, czekaliśmy na dalszy bieg przeznaczenia..."

Marian Karczewski (nr 11958)

Źródło:

Karczewski Marian, Czy można zapomnieć?;

w: Przeżyliśmy Gross-Rosen, t. I, z. 4, Warszawa 1987, s. 29

Stacja II – plac apelowy

„Gdy przekroczyliśmy wrota bramy, kolumna skręciła zaraz na prawo i wtedy oczom naszym ukazał się jasno oświetlony olbrzymi plac apelowy. (...) Liczni funkcjonariusze obozowi rozdzielali przybyłych na poszczególne kolumny i kierowali przed stoły ustawione na placu.

Nastąpiło przewlekłe sprawdzanie personaliów i przydzielanie numerów obozowych. Od tego momentu przestało istnieć imię, nazwisko i wszelkie dane personalne. Wszystko to zastąpił numer. Moim znakiem stała się liczba 12047”.

Andrzej Bartoszyński (nr 12047)

Stacja III – łazienia

„Zaprowadzili nas przed blok, musieliśmy (...) rozebrać się do naga kładąc osobno spodnie, oddzielnie marynarki oraz buty. Następnie (...) sprawdzano, czy któryś z nas nie posiada czegoś ukrytego. (...) Po tym przeglądzie popędzono nas do łazni, przed wejściem każdy z nas musiał być ostrzyżony i wygolony przez czekających w przedsionku fryzjerów obozowych. Przez środek ostrzyżonej maszynką głowy fryzjer wygolił mi brzytwą pas szerokości 2½ do 3 cm. Po goleniu trzeba się było wysmarować jakimś płynem z beczki, po którym niemiłosiernie całe ciało szczypało. Po tym zabiegu pognali nas pod prysznice z wodą gorącą i zimną na przemian. Po kąpieli wygoniono nas z łazni drugimi drzwiami, gdzie w korytarzu były już przygotowane dla nas ubrania-pasiaki i bielizna”.

Kazimierz Kołakowski (nr 3083)

Źródło:

Kołakowski Kazimierz, Z Pawiaka do Gross-Rosen;

w: Przeżyliśmy Gross-Rosen, t. I, z. 4, Warszawa 1987, s. 14.

Źródło:

Bartoszyński Andrzej, Ewakuacja; w: Przeżyliśmy Gross-Rosen,

t. I, z. 4, Warszawa 1987, s. 37.

Stacja IV – barak francuski

„Barak, jak większość w Gross-Rosen, składał się z sali dziennej/Tagesraum/ i sypialnej/Schlafsaal/, ubikacji i umywalni. Te ostatnie były jeszcze nieczynne. Przed blokiem były prowizorycznie zainstalowane rury doprowadzające wodę, umieszczone nad drewnianym korytem. Obozowa latryna, jedna na cały obóz, znajdowała się poniżej naszego baraku.

(...) Wejście do bloku w butach było zabronione. Buty zostawiało się przed barakiem i nie zawsze oczekiwały one potem na właściciela. Nie wolno było wieczorem wносить ubrań do sali sypialnej. Należało je złożyć w przepisową kostkę i zostawić w Tagesraumie na stole. Obowiązywał także specjalny rytuał ślania łóżek. Stosowana w baraku dbałość o czystość była także przyczyną wielu ludzkich tragedii”.

Jerzy Jędrzejczak (nr 2636)

Źródło:

Jędrzejczak Jerzy, Ze wspomnień; w: Przeżyliśmy Gross-Rosen,

t. I, z. 2, Warszawa 1983, s. 9-10.

Stacja VII – kuchnia więziarska

Wielu więźniów niewytrzymałych na głód, zwłaszcza będących już w stanie skrajnego wyczerpania, rzucano na wszystko, co uznali za nadające się do zjedzenia. Skutki tego były tragiczne. Tragicznie

kończyły się często próby wyniesienia surowej brukwi po zakończonej pracy w pomieszczeniach obozowej kuchni. Tylko niekiedy i to co odważniejszym, udawało się przenieść do bloku kawałki brukwi, czasem buraków”.

Roman Olszyna (nr 2608)

Źródło:

Olszyna Roman, Tragiczne losy; w: Przeżyliśmy Gross-Rosen, t. I, z. 2, Warszawa 1983, s. 21.

Stacja VII – kamieniołom

Zaprowadzono nas przed wielkie złomowisko granitowych bloków i każdemu kazano wziąć na ramię bryłę kamienia. Sformowano znów kolumnę, kierując ją w stronę naszego miejsca pracy. Trudno było dźwigać te kamienie. Obolałe, okaleczone ręce i barki nie wytrzymały ciężaru, sił również już nie starczało, gdyż pobyt w obozie, a przedtem gestapowskie więzienia i krwawe przesłuchania zniszczyły już w poważnym stopniu nasze organizmy. Głód i katorżnicza praca – dokonywały reszty. Byliśmy już wyczerpani i wygłodzeni – dźwiganie takich ciężarów przerastało nasze siły”.

Stanisław Wądołowski

Źródło:

Wądołowski Stanisław, 64 dni w Gross-Rosen; w: Przeżyliśmy Gross-Rosen, t. I, z. 7, Warszawa 1989, s. 15.

KARTA PRACY – ŚLADAMI WIĘŹNIÓW KL GROSS-ROSEN

1. Odpowiedz na pytania:

a. W jaki sposób więźniowie byli transportowani do KL Gross-Rosen?

.....

.....

b. Jaki był stosunek ówczesnych mieszkańców okolicznej wsi do eskortowanych do obozu więźniów?

.....

.....

2. Odpowiedz:

Co miał zastępować numer więźniarski nadawany osadzonemu w KL Gross-Rosen?

.....

.....

3. Wymień dalsze działania związane z procedurą przyjęcia więźnia do obozu.

.....

.....

.....

.....

4. Na podstawie własnych obserwacji i wspomnień byłego więźnia wymień elementy wyposażenia bloku więźniarskiego.

.....

.....

.....

5. Wyjaśnij znaczenie poniższych skrótów lub symboli.

KL –

NN –

6. Dlaczego więźniowie z narażeniem życia podejmowali próby kradzieży żywności z kuchni obozowej?

.....

7. Wyjaśnij znaczenie niemieckiej dewizy „Vernichtung durch Arbeit”?

.....

.....

KARTA PRACY – ŚLADAMI WIĘŹNIÓW KL GROSS-ROSEN

Arkuszu odpowiedzi:

1. Odpowiedz na pytania:

a. W jaki sposób więźniowie byli transportowani do KL Gross-Rosen?

Pociągiem do stacji kolejowej w Rogoźnicy, potem pieszo.

b. Jaki był stosunek ówczesnych mieszkańców okolicznej wsi do eskortowanych do obozu więźniów?

Negatywny, więźniów wytkano palcami, śmiano się z nich.

2. Odpowiedz:

Co miał zastępować numer więźniarski nadawany osadzonemu w KL Gross-Rosen?

Imię i nazwisko.

3. Wymień dalsze działania związane z procedurą przyjęcia więźnia do obozu.

- **kontrola osobista**
- **golenie**
- **dezynfekcja**
- **kąpiel**
- **wydanie ubrań – pasiaków**

4. Na podstawie własnych obserwacji i wspomnień byłego więźnia wymień elementy wyposażenia bloku więźniarskiego.

Prycze, szafy, stół, taborety, ubikacje, umywalnie, itd.

5. Wyjaśnij znaczenie poniższych skrótów lub symboli.

KL – **Konzentrationslager – obóz koncentracyjny**

NN – **„Noc i mgła” – kryptonim niem. akcji aresztowań i wywożenia w nieznane antyhi-**

tlerskich członków ruchu oporu z Europy Zachodniej.

 „Polska walcząca” – symbol nadziei na odzyskanie niepodległości

 Gwiazda Dawida – symbol narodu żydowskiego

6. Dlaczego więźniowie z narażeniem życia podejmowali próby kradzieży żywności z kuchni obozowej? **By przeżyć.**

7. Wyjaśnij znaczenie niemieckiej dewizy „Vernichtung durch Arbeit”? **„Wyniszczenie przez pracę”.**

Zajęcia w ramach lekcji języka polskiego z wykorzystaniem liryki obozowej, przeprowadzone na terenie Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy

UWAGA

Realizacja zajęć edukacyjnych w Miejsu Pamięci – Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy jest możliwa wyłącznie po wcześniejszym zgłoszeniu i ustaleniu terminu do ich przeprowadzenia z kierownikiem Działu Oświatowego Muzeum Gross-Rosen. Ponadto należy zapoznać się z obowiązującymi zasadami zwiedzania Miejsca Pamięci – Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy.

Temat zajęć:

Obraz dnia i nocy w KL Gross-Rosen przedstawiony w obozowej poezji

Klasa: gimnazjum

Czas trwania: 45 minut

Miejsce:

Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy – teren byłego hitlerowskiego obozu koncentracyjnego Gross-Rosen, budynek główny (dawne kasyno SS)

Cele ogólne:

- Uczeń zna historię II wojny światowej

- posiada podstawową wiedzę na temat historii KL Gross-Rosen i jego specyfiki
- omówi tematykę utworu lirycznego powstałego w czasie II wojny światowej w KL Gross-Rosen
- wyjaśni znaczenie i symbolikę wybranych elementów świata przedstawionego w utworze
- wskaże w wierszu zwroty o charakterze przerośnym
- ustali jego główne przesłanie
- z pomocą nauczyciela zinterpretuje wiersz
- wyrazi własne zdanie i refleksje nad omawianym utworem

Cele wychowawcze:

- refleksja nad losem ludzi – ofiar II wojny światowej i niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych
- uwrażliwienie i wzbudzenie empatii
- szacunek i kultura osobista w miejscu historycznym – Miejsu Pamięci
- potrzeba poszanowania dla dorobku kulturalnego przeszłych pokoleń

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- czym były obozy koncentracyjne, przez kogo były zakładane i kto był ich ofiarą
- jakie warunki życia panowały w obozie kon-

centracyjnym Gross-Rosen

- jakie uczucia towarzyszyły osadzonym w obozach koncentracyjnych
- czym jest utwór liryczny i jakie są jego cechy
- co jest tematem omawianego utworu
- jakie jest przesłanie omawianego utworu

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- dlaczego w obozach koncentracyjnych nie przestrzegano podstawowych praw człowieka
- jaki wpływ na psychikę człowieka miało jego uwięzienie w obozie koncentracyjnym
- na czym polegała niemoc i bezsilność człowieka osadzonego w obozie koncentracyjnym

Cele szczegółowe

– uczeń powinien umieć:

- zachować się odpowiednio w Miejsu Pamięci
- czytać ze zrozumieniem
- określić charakter utworu lirycznego (pośredni / bezpośredni)
- znaleźć w wierszu podstawowe środki stylistyczne (epitety, metafory, porównania)
- gromadzić słownictwo – podać synonimy, antonimy
- pracować w grupie

- g. podejmować samodzielne próby interpretacji utworu lirycznego
- h. w umiejętny sposób prezentować swoje stanowisko i przemyślenia

Metody i formy pracy:

pogadanka, „burza mózgów”, praca z materiałem źródłowym, praca w grupach i indywidualna, dyskusja

Środki dydaktyczne:

materiał źródłowy – wiersz, karty pracy

Przebieg zajęć:

Niżej prezentowane zajęcia edukacyjne powinny odbyć się dopiero po zapoznaniu uczniów z historią II wojny światowej i obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. W tym celu korzystamy z usługi przewodnika muzealnego, który rzetelnie opowie uczniom i nam o historii i specyfice tego miejsca. Na zwiedzanie terenu dawnego obozu należy przeznaczyć minimum 2 h.

Po oprowadzeniu robimy 15–20 minutową przerwę i przygotowujemy materiały do zajęć w pomieszczeniu wskazanym przez muzealnego przewodnika.

Zajęcia rozpoczynamy od pytań:

Co was szczególnie zainteresowało/poruszyło

podczas zwiedzania terenu byłego obozu koncentracyjnego Gross-Rosen?

Jakie źródła dokumentują tą trudną i bolesną historię tego miejsca?

[Sugerowane odpowiedzi: dokumenty, korespondencja więźniarska, relacje i wspomnienia świadków, rysunki, grafiki, pamiętniki i inne utwory pisane].

Przechodzimy do prezentacji materiału, tj. wiersza pt. „Księżyc” autorstwa L. Bednarczyka – więźnia KL Gross-Rosen. Utwór powstał w czasie II wojny światowej w KL Gross-Rosen.

[Utwór załączony przy karcie pracy]

Prosimy jednego z uczniów, by odczytał na głos utwór liryczny.

Następnie dzielimy młodzież na 2 grupy – A i B. Rozdajemy karty pracy z zadaniami dla poszczególnych grup. Na wykonanie zadań wyznaczamy uczniom 10–15 minut.

Uczniowie pracują w grupach. Wyznaczają wśród siebie lidera, który zaprezentuje wyniki ich pracy. Prosimy liderów grupy A i B o przeczytanie odpowiedzi z kart pracy. Pozostali uczniowie mogą komentować, dodawać swoje przemyślenia.

Następnie stawiamy pytania:

Co symbolizuje tytułowy „księżyc” w utworze L. Bednarczyka?

[Sugerowana odpowiedź: Księżyc jest symbolem nocy – czyli czasu poświęcanego na sen, odpoczynek i regenerowanie sił.]

Co jest tematem wiersza?

[Sugerowana odpowiedź: Tematem wiersza jest oczekiwanie człowieka – więźnia obozu koncentracyjnego – na noc, czyli porę snu i odpoczynku.]

Dlaczego noc była tak bardzo oczekiwana przez więźniów?

[Sugerowana odpowiedź: Noc to przede wszystkim czas na fizyczną regenerację organizmu po ciężkim dniu pracy, ale noc to także czas na sen i marzenia. Był to również czas, w którym więzień choć na moment mógł zapomnieć o szarej obozowej rzeczywistości].

Dochodzimy do rekapitulacji zajęć. Prosimy, by uczniowie podzieli się swoimi refleksjami na temat losu tych, którzy w czasie II wojny światowej stali się

ofiarami hitlerowskich obozów koncentracyjnych.

Zadanie domowe:

Napisz krótki wiersz, w którym wyrazisz swoje refleksje z wizyty w Miejscu Pamięci – Muzeum Gross-Rosen.

„KSIĘŻYC”

*Nie ma kalendarza i nie ma zegara –
Jest tylko dzień i noc.
Jest słońce – wiatr i deszcz.
Jest księżyc – zmrok i mróz
Jest chłód – głód i śmierć.
To życie – za drutami häftlinga.
Dzień to praca, to kilof i młot
Gwizdki – krzyki, trud i pot.
Dzień, to słońce – kromka – płyn
Dzień, to wiatry – deszcz lub śnieg.
Przyjacielem häftlinga to księżyc srebrzysty.
Na niego się czeka długi dzień.
On jest zegarem – on jest zbawieniem
Ciała – duszy, dla zmysłów lek.
Patrzy häftling w niebo i oczy wytęża.
Szuka księżyc – jak Boga – Zbawcy.
Zbawcy zbolących mięśni – serca – płuc
Zmęczonych rąk – nabrzmiałych żył.
Dobry księżycu – przyjdź jak najprędzej.
Przynieś ze sobą spragnioną noc!
Otul ciemnością – obóz i skały
Daj ciału sen – daj marzeń czas.*

Leopold Bednarczyk

Źródło:

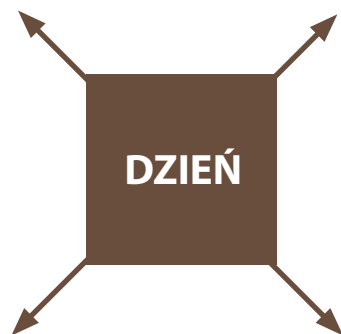
AMGR, sygn. 9110/DP, Wiersze i pieśni obozowe,
wiersz L. Bednarczyka „Księżyc”

KARTA PRACY – GRUPA A

1. Wypiszcie z wiersza L. Bednarczyka pt. „Księżyc” nawiązania do słowa DZIEŃ.

.....

.....

.....

.....

2. Co w utworze symbolizują:

a. „kilof i młot” –

.....

b. „gwizdki – krzyki” –

.....

c. „kromka – płyn” –

.....

3. Podajcie, jak największą liczbę synonimów do słów:

a. więzień –

.....

b. praca –

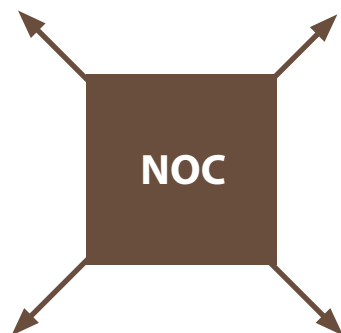
.....

KARTA PRACY – GRUPA B

1. Wypiszcie z wiersza L. Bednarczyka pt. „Księżyc” nawiązania do słowa NOC.

.....

.....

.....

.....

2. Co w utworze symbolizują:

a. „trud i pot” –

.....

b. „wiatry – deszcz lub śnieg” –

.....

c. „nabrzmiące żyły” –

.....

3. Podajcie, jak największą liczbę synonimów do słów:

a. obóz koncentracyjny –

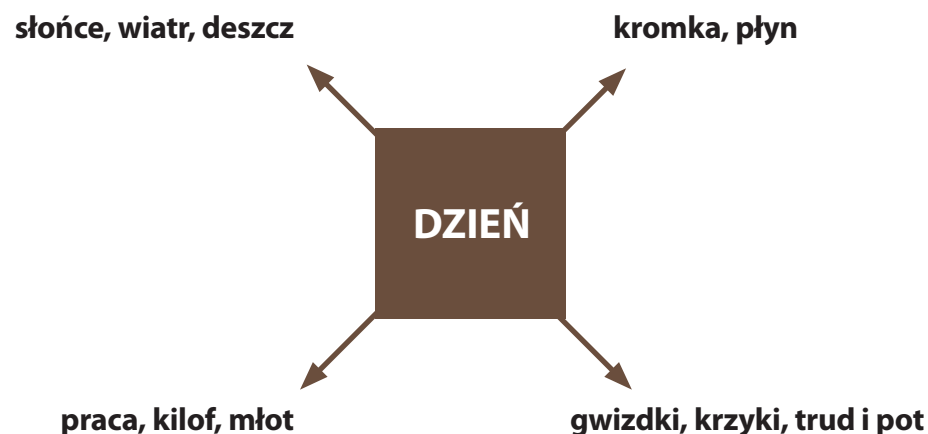
.....

b. śmierć –

KARTA PRACY – GRUPA A

Arkusze odpowiedzi:

1. Wypiszcie z wiersza L. Bednarczyka pt. „Księżyc” nawiązania do słowa DZIEŃ.

2. Co w utworze symbolizują:

- a. „kilof i młot” – **ciężka katorżnicza praca**
- b. „gwizdki – krzyki” – **nadzór strażników obozowych**
- c. „kromka – płyn” – **posiłek obozowy**

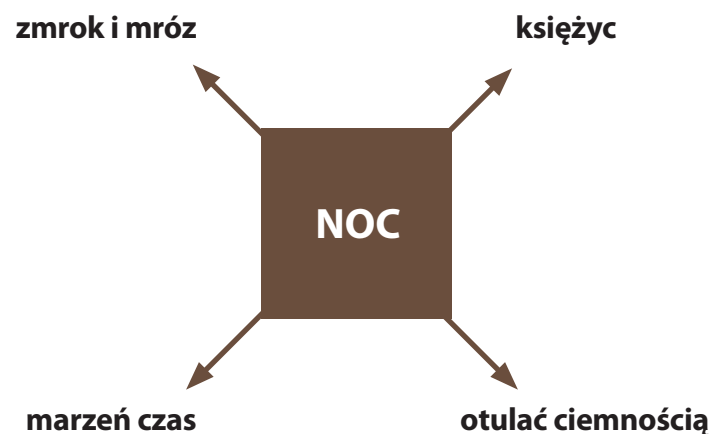
3. Podajcie, jak największą liczbę synonimów do słów:

- a. więzień – **osadzony, uwięziony, pozbawiony wolności, skazany, itd.**
- b. praca – **trud, znój, wysiłek, harówka, działanie, robota, fatyga, czyn, itd.**

KARTA PRACY – GRUPA B

Arkusze odpowiedzi:

1. Wypiszcie z wiersza L. Bednarczyka pt. „Księżyc” nawiązania do słowa NOC.

2. Co w utworze symbolizują:

- a. „trud i pot” – **umęczenie ciężką pracą**
- b. „wiatry – deszcz lub śnieg” – **trudne warunki pogodowe**
- c. „nabrzmiate żyły” – **wyniszczony pracą organizm**

3. Podajcie, jak największą liczbę synonimów do słów:

- a. obóz koncentracyjny – **kacety, lagery, świat za drutami, itd.**
- b. śmierć – **zgon, konanie, odejście, wieczny sen, kres życia, koniec życia, itd.**

KSIĄŻAŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY, GÓRY SOWIE

Temat zajęć:

Wycieczka dydaktyczna do książańskiego parku krajobrazowego

Uczestnicy: uczniowie gimnazjum oraz szkół ponadgimnazjalnych

Przedmioty: geografia, historia, język polski, wiedza o kulturze

Czas trwania: wycieczka jednodniowa

Trasa:

Dolina Różaneczników – Zamek Książ – Skała Olbrzyna – Przełom Pelcznicy – Stary Książ – Palmiarnia w Lubiechowie

Cel ogólny:

Orientacja w otaczającej ucznia przestrzeni przyrodniczej i kulturowej. Zapoznanie z historią i dziedzictwem kulturowym zakątków Dolnego Śląska. Poznanie walorów turystycznych Dolnego Śląska. Powtórzenie wiadomości o rzeźbotwórczej działalności rzeki.

Cele wychowawcze – uczeń:

- docenia wielokulturowe dolnośląskie dziedzictwo
- docenia dziedzictwo przyrodnicze w obszarze rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego
- współpracuje w zespole
- bezpiecznie porusza się szlakiem turystycznym

Cele szczegółowe – uczeń wie:

- w jaki sposób kształtuje się przełom rzeki
- jak przebiegają obserwacje trzęsień ziemi
- jakie wewnętrzne i zewnętrzne procesy ukształtowały rzeźbę w obszarze Książańskiego Parku Krajobrazowego.
- jakie formy prawne gwarantują ochronę walorów Pogórza Wałbrzyskiego

Cele szczegółowe – uczeń rozumie:

- związki pomiędzy cechami klimatu, rodzajem gleb i roślinnością
- znaczenie erozji rzecznej w kształtowaniu się

przełomów

- związki pomiędzy budową geologiczną a wznoszeniem założeń obronnych
- wpływ wydarzeń historycznych na losy zabytków

Cele szczegółowe – uczeń potrafi:

- przedstawić wybrane walory turystyczne Dolnego Śląska
- wskazać przykłady budowli o charakterze obronnym, które stanowią kanon zabytków naszego kraju
- posługując się konkretnymi przykładami, wskazać formy ochrony przyrody
- poruszać się bezpiecznie po szlaku turystycznym, dobrać odpowiedni strój i ekwipunek na wycieczkę

Dojazd: własny autokar

Z Wrocławia drogą krajową 35 dojeżdżamy do Świebodzic. W Świebodzicach trzeba skręcić w prawo w drogę krajową 34. Planujemy wejście do Parku przez Bramę Lwów od strony Świebodzic. Tutaj kierowca może wysadzić grupę, a następnie

przejechać na parking koło palmiarni w Lubiechowie, gdzie poczeka na uczniów do zakończenia zajęć. W tym celu ze Świebodzic należy udać się drogą krajową 35 w kierunku Wałbrzycha i po 3 km skręcić w lewo w ulicę Wilczą. Parking jest na samym początku tej ulicy. Przy drodze krajowej znajdują się drogowskazy kierujące do palmiarni.

Książański Park Krajobrazowy – powołany do życia jesienią 1981 roku, na stałe wpisał się w mapę obszarów chronionych Dolnego Śląska. Położony w Sudetach Środkowych, obejmuje w swoich granicach 3155 ha powierzchni. Jego otulina to dodatkowo 5933 ha. Znakowane szlaki piesze i rowerowe ułatwiają dotarcie do wszystkich ciekawostek okolicy. Najcenniejszym walorem Parku

jest zespół Zamku Książ wraz z zabytkową stadniną. Książański Park Krajobrazowy szczyli się bogactwem walorów przyrodniczych – zarówno przyrody ożywionej, ciekawej roślinności z pomnikiem przyrody cisem Bolko, jak i nieożywionej, przede wszystkim z malowniczym przełomem rzeki Pełcznicy.

Naszą wycieczkę rozpoczynamy wejściem na teren Książańskiego Parku Krajobrazowego przez zwieńczoną figurami Bramę Lwów. Tu zaczyna się ścieżka dydaktyczna – **Dolina Różaneczników**. Po przejściu ok. 600 m, po lewej stronie warto zwrócić uwagę na punkt widokowy, z którego można podziwiać panoramę w kierunku

ku Świebodzic i Masywu Ślęży. Zmierzając dalej do zamku, dostrzegamy pierwsze rośliny, które nadały nazwę ścieżce. Delikatne różaneczniki wymagające ciepłych osłoniętych miejsc, żyznych, kwaśnych gleb nie są rodzimym sudeckim gatunkiem. Zostały sprowadzone przez władającą Książem rodzinę Hochbergów i pochodzą ze słynnej w Europie szkółki Seidlów w Grüngräbchen niedaleko Drezna. Dziś mają około 100 lat. Tuż przy szlaku rośnie też okazały 200 letni buk. Ze ścieżki łatwo dostrzec mrowiska, a przy odrobinie szczęścia może spotkamy sarny lub, co bardziej prawdopodobne, czarne wiewiórki. Wiedzę o parku przybliży 8 sukcesywnie rozmieszczonych tablic edukacyjnych. Kolejno są to:

Kompleks zabudowań o zabytkowej konstrukcji szkieletowej – SO Książ. fot. Joanna Przybyłek

Zamek Książ, fot. Joanna Przybyłek

„Historia Parku”, „Leśne Rośliny Chronione”, „Różanecznikowe Piękno”, „Zwierzęta Leśne”, „Ptaki Lasu”, „Pomnikowa Aleja Lipowa”, „Alejka Paprociowa”, „Drzewa które warto zobaczyć”.

Ścieżka doprowadza nas do kompleksu zabudowań Stada Ogierów „Książ”. Budynki, pamiętające czasy jeszcze przed I wojną światową, otaczają kwadratowy plac. Przestronne stajnie można zwiedzać, podobnie jak jedną z najpiękniejszych w Europie, modrzewiową krytą ujeżdżalnię.

I oto przed nami **Zamek Książ**. Słynie jako najpotężniejsze dolnośląskie zamczysko, jeden z trzech największych zamków w Polsce. Palmę pierwszeństwa pod tym względem odbierają mu jedynie Wawel i Malbork. Książ wprawia w zdumienie swoim ogromem, fascynuje historią i tajemnicami.

Zamek wybudowany został w latach 1288–1291 przez księcia świdnicko-jaworskiego Bolka I, zwanego też Surowym. Jego wnuk, siostrzeniec Kazimierza Wielkiego Bolko II Mały twierdzę rozbudował. W czasach Piastów, zbudowany na skale zamek strzegł szlaku handlowego z Czech w kierunku Śląska. Po śmierci księżnej Agnieszki – wdowy po Bolku, Książ, jak i księstwo świdnicko – jaworskie przeszły pod panowanie czeskich Luksemburgów. Odtąd często zamek zmieniał właścicieli, którymi bywali także rabusie i zbójnicy. Od 1509 roku prze-

szedł we władanie możnego rodu Hochbergów. Najbardziej intrygującą postacią wśród właścicieli majątku i zamku była księżna Daisy. Słynęła z łamania konwenansów, dobroci serca i miłości do przyrody. Za jej sprawą powstał angielski ogród i zasadzone zostały różaneczniki. W czasie II wojny światowej w 1941 roku, władze niemieckie skonfiskowały zamek Książ i rozpoczęły przebudowę wnętrza zamkowych na potrzeby, co do których istnieje wiele hipotez. Niektóre mówią o Głównej Kwaterze Führera, inne o laboratoriach i fabryce broni chemicznej, biologicznej, czy nawet nuklearnej. Może chodziło o ukrycie zakładów zbrojeniowych i składów wojskowych, a może o infrastrukturę podziemnego miasta. Podziemia Książa do dziś kryją tajemnice. Wiele pomieszczeń zniszczono, a do ciężkiej pracy zmuszano jeńców wojennych i więźniów obozu Gross Rosen. Po II wojnie światowej opustoszały zamek łupili szabrownicy, władały nim kaprysy pogody. Dziś odzyskuje swoją świetność. Wejściem po Cesarskich Schodach rozpoczynamy wędrówkę w przeszłość i zwiedzanie zamku.

W Książu ma swoją siedzibę placówka Polskiej Akademii Nauk – Obserwatorium Sejsmologiczne. Podziemia Książa umożliwiły posadowienie na litej skale czułych sejsmografów rejestrujących wstrząsy i trzęsienia ziemi, nawet w jej odległych zakątkach. Niestety, w trosce o rzetelność badań i z uwagi na bezpieczeństwo turyści nie mogą zwiedzać

tej, ukrytej pod głównym dziedzińcem części zamku. Możliwe jest jednak, przeprowadzenie przez wspomagających różne projekty edukacyjne pracowników naukowych PAN, wykładów o tematyce dotyczącej na przykład Ziemi oraz wewnętrznych i zewnętrznych procesów rzeźbotwórczych. Dla uczniów multimedialne wykłady w atmosferze zamkowych wnętrz mogą być interesującym doświadczeniem.

Warto pokusić się o jeszcze jedno spojrzenie na zamek. W tym celu, najlepiej udać się na Skałę Olbrzyma. Żadne inne miejsce nie pozwala na taką panoramę i widok, jak na fotografii. Być może niegdyś było to jedno z ulubionych miejsc charyzmatycznej Daisy. Do punktu widokowego prowadzi ścieżka znakowana żółto-niebiesko.

Kontynuujemy wędrówkę schodząc w dół. Naszym celem jest przełom Pełcznicy. Uczniom należy się informacja o bardzo atrakcyjnym odcinku szlaku – dość stromym zejściu, jednak w najtrudniejszych miejscach zabezpieczonym barierkami. Wąwóz stanowiący przełomowy odcinek Pełcznicy stanowi osobliwość geologiczną. Uczniowie naocznie mogą się przekonać o rzeźbotwórczej sile rzeki, przeciwstawiającej się procesom górotwórczym. Szkoda, jedynie, że czystość Pełcznicy jest daleka od ideału.

Panorama Książa ze Skály Olbrzyma, fot. Joanna Przybyłek

Już prawie kończymy wycieczkę. Przed nami podejście do ruin Starego Książa. Naprawdę obecny Stary Książ jest młodszy od Książa. XVIII-wieczna budowla została wzniesiona na podobieństwo średniowiecznego zamku. Jednak wcześniej, już tu istniał gród obronny, a na przełomie XIII/XIV wieku zamek. Stary Książ był niegdyś wielką atrakcją turystyczną, zanim w 1945 roku nie strawił go pożar. Nigdy nie został odbudowany. Obecnie jest ruiną. Jeśli uczniowie zbiorą chrust, przewodnicy pozwolą w ruinach przygotować ognisko. To dobry moment na podsumowanie zajęć.

Ze Starego Książa, zielonym szlakiem, schodzimy do Lubiechowa. Autokar, czeka na parkingu nieopodal palmiarni, która również jest ciekawym, związanym z historią Książa obiektem. Na początku ubiegłego stulecia to właśnie stąd pochodziły kwiaty i owoce na książęcych, książęńskich stołach. Palmiarnia w Lubiechowie nie dość, że sama jest zabytkiem, szczyty się także okazała kolekcją tropikalnej roślinności. Dysponując czasem, warto zwrócić na ten obiekt uwagę.

Książ i okolice stwarzają możliwości wielu alternatywnych, także wielodniowych wycieczek. Sam zamek Książ – komnaty, wieża, podziemia i tarasy są wartym dokładniejszego zwiedzenia. Również spacer doliną Pełcznicy może być inspiracją do oddzielnej lekcji geografii.

Ognisko w ruinach Starego Książa, fot. Joanna Przybyłek

KARTA PRACY – ZAMEK KSIĄŻ I PRZEŁOM PEŁCZNICY

1. Podaj nazwy trzech największych zamków na obszarze Polski.

a.

b.

c.

2. Rozpoznaj przedstawiony na fotografii obiekt. Napisz, jakie walory środowiska przyrodniczego zdecydowały, że Bolko I podjął decyzję o jego budowie.

Fotografia przedstawia:

.....

Walory przyrodnicze, które sprzyjały decyzji o budowie zamku to:

.....

.....

3. Wyjaśnij, dlaczego sejsmografy umieszczono w podziemiach, a nie w zamkowych salach.

.....

.....

.....

.....

4. Wyjaśnij, jak powstają przełomy rzeczne. Podaj trzy przykłady najpiękniejszych przełomowych odcinków rzek w obszarze Polski.

Przełom rzeczny:

.....

.....

.....

.....

Przykłady przełomów rzecznych w Polsce:

a......

b......

c......

KARTA PRACY – ZAMEK KSIĄŻ I PRZEŁOM PEŁCZNICY

5. Wnuk Kazimierza Wielkiego Bolko II zasłynął rozbudową Zamku Książ. Podaj nazwę regionu Polski, w którym czasy kazimierzowskie wiążą się z powstaniem systemu warowni znanym dzisiaj, jako Szlak Orlich Gniazd. Podaj przykłady budowli o charakterze obronnym, które się na niego składają.

Nazwa regionu:

.....

Przykłady budowli na szlaku Orlich Gniazd:

a.

b.

c.

KARTA PRACY – KSIĄŻ I PRZEŁOM PEŁCZNICY

Oczekiwane rozwiązania:

1. Podaj nazwy trzech największych zamków na obszarze Polski.

a. Wawel w Krakowie

b. Zamek krzyżacki w Malborku

c. Zamek Książ k/ Wałbrzyska

2. Rozpoznaj przedstawiony na fotografii obiekt. Napisz, jakie walory środowiska przyrodniczego zdecydowały, że Bolko I podjął decyzję o jego budowie.

Fotografia przedstawia:

Zamek Książ

Walory przyrodnicze, które sprzyjały decyzji o budowie zamku to:

położenie na wzniesieniu

strome zbocza przełomu doliny Pełcnicy

3. Wyjaśnij, dlaczego sejsmografy umieszczono w podziemiach, a nie w zamkowych salach.

Sejsmografy rejestrują ruchy skorupy ziemskiej, dlatego muszą być usytuowane na litej skale. Wewnątrz budynku na piętrze, te bardzo czułe urządzenia rejestrowałyby także wszystkie inne drgania, trzaskania drzwiami, tupanie po schodach itp.

4. Wyjaśnij, jak powstają przełomy rzeczne. Podaj trzy przykłady najpiękniejszych przełomowych odcinków rzek w obszarze Polski.

Przełom rzeczny:

to miejsce gdzie rzeka głęboko wcina się w skalne podłoże. Przedzierając się przez pasmo górskie rzeźbi wąską, głęboką dolinę, otoczoną stromymi ścianami. Bieg rzeki może rozcinać różne wypukłości terenu, w tym na przykład wypiętrzające się powoli góry.

Przykłady przełomów rzecznych w Polsce:

a. **Przełom Dunajca w Pieninach**

b. **Przełom Nysy Kłodzkiej przez Góry Bardzkie**

c. **Przełom Pełcnicy rozcinający Pogórze Wałbrzyskie**

5. Wnuk Kazimierza Wielkiego Bolko II zasłynął rozbudową Zamku Książ. Podaj nazwę regionu Polski, w którym czasy kazimierzowskie wiążą się z powstaniem systemu warowni znanym dzisiaj, jako Szlak Orlich Gniazd. Podaj przykłady budowli o charakterze obronnym, które się na niego składają.

Nazwa regionu:

Wyżyna Krakowsko-Częstochowska (Jura Krakowsko-Częstochowska)

Przykłady budowli na szlaku Orlich Gniazd:

a. **Olsztyn k/Częstochowy**

b. **Ogrodzieniec w Podzamczu**

c. **Zamek w Ojcowie**

Są to przykłady ruin zamków na Szlaku Orlich Gniazd.

(Uczniowie mogą też podać przykłady zachowanych obiektów takich, jak: Wawel, Zamek w Pieskowej Skale, Klasztor na Jasnej Górze)

Temat zajęć:

Wycieczka dydaktyczna na Wielką Sowę

Uczestnicy: uczniowie gimnazjum oraz szkół ponadgimnazjalnych

Przedmioty: geografia, matematyka, biologia

Czas trwania: wycieczka jednodniowa

Trasa:

Przełęcz Walimska – Wielka Sowa – Schronisko Sowa – Przełęcz Walimska

Dystans do przejścia:

10 km, przewyższenie 500 m

Czas przejścia: 3,5–4 godz.

Cele ogólne:

- Orientacja w przestrzeni geograficznej.
- Doskonalenie umiejętności czytania i interpretowania mapy turystycznej.
- Ćwiczenia w rozwiązywaniu zadań geograficznych wymagających obliczeń.
- Ćwiczenia w rozwiązywaniu zadań wymagających zastosowania skali mapy do obliczania rzeczywistej odległości i powierzchni.

Cele wychowawcze – uczeń:

- docenia dziedzictwo przyrodnicze w obszarze Gór Sowich
- prezentuje proekologiczne postawy, dba o przyrodę
- współpracuje w zespole
- bezpiecznie porusza się szlakiem turystycznym

Cele szczegółowe – uczeń wie:

- jak, z zastosowaniem skali mapy, obliczać rzeczywistą odległość i powierzchnię
- jak obliczyć nachylenie stoku
- jaki jest wiek i zarys budowy geologicznej Gór Sowich
- jakich zmian dokonał człowiek w ekosystemie Gór Sowich

Cele szczegółowe – uczeń rozumie:

- konieczność zastosowania skali polowej w obliczaniu rzeczywistej powierzchni terenu
- różnicę pomiędzy środowiskiem geograficznym, a przyrodniczym
- następstwa wprowadzenia monokultur świerkowych i obcych gatunków zwierząt w obszarze Gór Sowich
- konieczność ochrony unikatowych walorów

przyrody Gór Sowich

Cele szczegółowe – uczeń potrafi:

- przedstawić wybrane walory turystyczne Gór Sowich
- wykorzystać skalę mapy do obliczania odległości i powierzchni
- obliczyć nachylenie terenu
- poruszać się bezpiecznie po szlaku turystycznym, dobrać odpowiedni strój i ekwipunek na wycieczkę

Metody i formy pracy:

pogadanka, praca z mapą, obserwacja, praca w grupie z kartami pracy.

Środki dydaktyczne:

mapa turystyczna Gór Sowich, lupa, linijka, kalkulator, karty pracy.

Zaproponowane rozwiązania zadań zostały przygotowane w oparciu o mapę turystyczną „Góry Sowie” w skali 1 : 35 000 Wyd. Turystyczne PLAN Jelenia Góra

Dojazd do Przełęczy Walimskiej: autokar własny Z Wrocławia należy skierować się drogą nr 8 w kierunku Kudowy. W Łagiewnikach, na skrzyżowaniu z sygnalizacją świetlną, należy skręcić w prawo na

drogę nr 384 w kierunku Dzierżoniowa. W Dzierżoniowie na pierwszym rondzie w prawo (pierwszy wyjazd) na drogę 382, po kilkuset metrach na kolejnym rondzie należy skręcić w lewo (drugi wyjazd) w drogę nr 383. Droga ta bezpośrednio prowadzi do parkingu na Przełęczy Walimskiej. Tam kierowca może zaczekać z autokarem do zakończenia zajęć.

Góry Sowie są częścią Sudetów Środkowych. Dolina Bystrzycy oddziela je od Gór Wałbrzyskich, natomiast Przełęcz Srebrna od Gór Bardzkich. Północno-wschodnią granicę pasma stanowi krawędź, wyznaczona przebiegiem sudeckiego uskoku brzeźnego. Jak pamiętają uczniowie z lekcji, geografii, oddziela on Sudety od Przedgórza i Niziny Śląskiej. Jedynym i najwyższym wzniesieniem, którego wysokość przekracza 1000 m n.p.m. jest **Wielka Sowa** (1015 m n.p.m.). Zwieńczająca szczyt zabytkowa wieża widokowa trwale wpisała się w krajobraz okolicy i stała jego symbolem. Wieża na Wielkiej Sowie jest także herbowym obiektem, utworzonego w 1991 roku, Parku Krajobrazowego Gór Sowich. Chroni on lasy reglowe porastające zbocza gór. Wśród drzewostanu przeważają świerki. W lasach dolnoreglowych możemy rozpoznać także buki, jawory, brzozy, modrzewie i sosny, rzadziej dęby lub graby. Regiel górny jest mniej zróżnicowany – to raczej wyłącznie świerkowy bór. Wędrując szlakami Gór

Sowich możemy spotkać lisy, kuny, jelenie, sarny i dziki. Największą osobliwością są jednak muflony – sprowadzone z regionu Morza Śródziemnego dzikie owce. Możemy je rozpoznać po charakterystycznych dla samców, dużych ślimakowato skręconych rogach – ślimach. To bardzo rzadkie i zagrożone wyginięciem zwierzęta.

Zainteresowani, docenią także osobliwość budowy geologicznej Gór Sowich. Jest to bowiem pasmo zbudowane, z najstarszych skał – prekambryjskich gnejsów. Dwa i pół miliarda lat to czas, którego były świadkami. Udajmy się więc w ten osobliwy świat.

Wycieczkę rozpoczynamy z Przełęczy Walimskiej. Niebieskim szlakiem ruszamy na Wielką Sowę. Szlak nie jest trudny. Wędrówka dostarczy uczniom satysfakcji, a nagrodą będzie rozległa panorama ze znajdującej się na szczycie wieży.

Wieża na Wielkiej Sowie została wybudowana w 1906 roku w miejscu wcześniejszej – drewnianej. Wysokość wieży to 25 metrów, co umożliwia podziwianie panoramy Sudetów od Karkonoszy po Masyw Śnieżnika. Spoglądając zaś w kierunku Niziny Śląskiej, przy dobrej widoczności, na horyzoncie, dostrzeżemy nawet Wrocław.

Zrównany szczyt Wielkiej Sowy jest zagospodarowany. Dzięki temu, możemy nie tylko upiec kiełbaski, ale też przeprowadzić lekcję geografii i matematyki. Uczniowie mogą pracować w grupach przy drewnianych stołach i ławach. W przypadku niezbyt sprzyjającej aury, zajęcia z kartami pracy, można przeprowadzić także w odległej o kwadrans „Sowie”. Pamiętające XIX wiek schronisko „Sowa” jest następnym punktem naszej wędrówki. Udajemy się tam biegnącymi równolegle na tym odcinku szlakami, zielonym i czerwonym.

Jeżeli po zakończeniu zajęć cofniemy się do skrzyżowania szlaków, które mijaliśmy idąc do schroniska, będziemy mogli wrócić do autokaru Srebrną Drogą, zwaną też Drogą Gwarków. Wygodny trakt, wykorzystywany także przez rowerzystów, w 1 godzinę 25 minut doprowadzi nas wprost do parkingu.

Wieża widokowa na Wielkiej Sowie, fot. Joanna Przybyłek

Srebrnej Drogi, o nietypowej, fioletowej barwie znakowania szlaku turystycznego, będziemy wypatrywać w drodze powrotnej.
fot. Joanna Przybyłek

KARTA PRACY – WIELKA SOWA

1. Posługując się mapą turystyczną, oblicz odległość (z dokładnością do 1 km) oraz różnicę wysokości (z dokładnością do 5 m) pomiędzy Przełęczą Walimską, a szczytem Wielkiej Sowy, którą pokona turysta wędrujący niebieskim szlakiem na szczyt.

Miejsce na obliczenia:

.....

.....

.....

.....

.....

Odpowiedzi:

Długość trasy wynosi km
Różnica wysokości na szlaku m

2. Powierzchnia Parku Krajobrazowego Gór Sowich wynosi 8 141 ha. Oblicz, z dokładnością do 1 cm² jaką powierzchnię zajmuje obszar parku na mapie:

- a) w skali 1 : 35 000
b) w skali 1 : 100 000

Miejsce na obliczenia:

.....

.....

.....

.....

.....

Odpowiedzi:

Powierzchnia PK Gór Sowich wynosi:
a) na mapie w skali 1 : 35 000 cm²
a) na mapie w skali 1 : 100 000 cm²

3. Posługując się mapą turystyczną, oblicz z dokładnością do 1 % nachylenie stoku wzdłuż czerwonego szlaku turystycznego, pomiędzy schroniskiem Sowa, a szczytem Wielkiej Sowy.

Miejsce na obliczenia:

.....

.....

.....

.....

.....

Odpowiedź:

Nachylenie stoku wynosi %

KARTA PRACY – WIELKA SOWA

4. Uzupełnij tabelę, podając nazwę i typ genetyczny oraz wskazując właściwą erę określ wielkość skał, które dominują w budowie geologicznej Gór Sowich.

NAZWA SKAŁY	TYP GENETYCZNY	WIEK

5. Przeczytaj uważnie wyjątki z artykułu zamieszczonego w Gazecie Wrocławskiej, a następnie wykonaj zamieszczone pod tekstem polecenia.

„Psy zagryzają muflony w lasach Gór Sowich. Największe w kraju stado tych zwierząt ginie”.

Leśnicy załamują ręce, bo w oczach topnieje mieszkające w Górach Sowich największe na Dolnym Śląsku stado tych zwierząt. Muflony to bardzo rzadki gatunek. W Polsce żyją zaledwie w dwóch miejscach. W lasach regionu wałbrzyskiego i Karkonoskim Parku Narodowym. Jak tak dalej pójdzie, to ze stada, które liczy niespełna 200 sztuk, zostanie połowa.

Problemem są puszczane do lasu bez opieki psy, które zagryzają

muflony. Atakują w pobliżu paśników, doskonale wiedzą, że zwierzęta przyjdą tam po pokarm. Zimą ten roślinożerny gatunek jest bowiem skazany na dokarmianie. Psy atakują zazwyczaj dla zabawy, a muflony nie mają szans. Ucieczkę utrudnia im wysoki i zmarznięty śnieg. Mają krótkie nogi i nie potrafią w takich warunkach biegać. – Jak tak dalej pójdzie, to ze stada, które liczy niespełna 200 sztuk, zostanie połowa – martwi się Jan Dzięcielski, nadleśniczy ze Świdnicy. Sytuacja jest naprawdę dramatyczna.

Dolny Śląsk kocha muflony, bo to na naszym terenie żyją najliczniej. Właśnie tu zostały w XIX wieku sprowadzone z krajów leżących nad Morzem Śródziemnym. Do Polski muflony trafiły z Sardynii zaledwie 110 lat temu i przez lata tylko tutaj występowały – mówi Radosław Ratajszczak, prezes wrocławskiego ZOO. Jedno ze stad, wiezione z Wiednia do Czech, wykupił hrabia von Magnis – właściciel ziem leżących teraz na terenie naszego województwa, i wypuścił na wolność w lasach Gór Sowich. To piękne zwierzęta. Malowniczo wyglądają na stokach naszych gór, zwłaszcza, że żyją w stadach i właśnie w takich sporych grupach spacerują po łąkach. Muflony to przodkowie owcy domowej. Są jednak większe. Tylko samce mają rogi zwane ślimami. Żywią się roślinami – dodaje.

Małgorzata Moczulska

„Psy zagryzają muflony w lasach Gór Sowich. Największe w kraju stado tych zwierząt ginie”. Gazeta Wrocławska 26.03.2013

a. Wskaż dwie przyczyny zmniejszania się populacji muflonów w Górach Sowich

I.

II.

b. Zaproponuj dwa działania, które może podjąć człowiek, aby uratować muflony – herbowe zwierzęta Parku Krajobrazowego Gór Sowich.

I.

II.

6. Na podstawie mapy i własnych obserwacji w terenie, wskaż cztery przykłady elementów zagospodarowania turystycznego na trasie wycieczki.

a.

b.

c.

d.

KARTA PRACY – WIELKA SOWA

Oczekiwane rozwiązania:

1. Przykładowe rozwiązanie:

skala mapy 1 : 35 000

1 cm na mapie odpowiada **0,35 km** w terenie
mierzona długość szlaku na mapie **8,5 cm**

1 cm → 0,35 km

8,5 cm → (0,35 · 0,35) km

8,5 cm → 2,975 km

Wysokość Wielkiej Sowy **1015 m n.p.m.**

Wysokość Przełęczy Walimskiej **755 m n.p.m.**

Różnica wysokości **1015 – 755 = 260 km**

Odpowiedzi:

Długość trasy wynosi **3 km**

Różnica wysokości na szlaku **260 m**

2.

1 ha = 0,01 km²

8141 ha = 81,41 km²

1 : 35 000

1 cm → 0,35 km

1 cm² → 0,1225 km²

x cm² → 81,41 km²

$$x = \frac{1 \text{ cm}^2 \cdot 81,41 \text{ km}^2}{0,1225 \text{ km}^2}$$

x ≈ 665 cm²

1 : 100 000

1 cm → 1 km

1 cm² → 1 km²

x cm² → 81,41 km²

$$x = \frac{1 \text{ cm}^2 \cdot 81,41 \text{ km}^2}{1 \text{ km}^2}$$

x ≈ 81 cm²

Odpowiedzi:

Powierzchnia PK Gór Sowich wynosi:

a) na mapie w skali 1 : 35 000

665 cm²

a) na mapie w skali 1 : 100 000

81 cm²

3.

wysokość Wielkiej Sowy **1015 m n.p.m.**

wysokość, na której wybudowano schronisko
„Sowa” **900 m n.p.m.**

różnica wysokości **1015 – 900 = 115 m**

odległość na mapie **3 cm**

skala mapy **1 : 35 000**

1 cm → 350 m

3 cm → 1050 m

Obliczmy nachylenie

$$\frac{115 \text{ m}}{1050 \text{ m}} \cdot 100\% \approx 11\%$$

Odpowiedź:

Nachylenie stoku wynosi **11%**

KARTA PRACY – WIELKA SOWA

Oczekiwane rozwiązania:

4.

NAZWA SKAŁY	TYP GENETYCZNY	WIEK
gnejs	skała metamorficzna (przeobrażona)	prekambr

5.

a. Wskaż dwie przyczyny zmniejszania się populacji muflonów w Górach Sowich

I. Sprowadzenie na obszar Gór Sowich zwierząt, których właściwe siedliska znajdują się w górach śródziemnomorskiej strefy klimatycznej na wysokościach, gdzie rzadko występują tak obfite opady śniegu, jak w Sudetach.

II. Nieodpowiedzialność osób, które zamieszkują lub przyjeżdżają w Góry Sowie i są właścicielami psów.

b. Zaproponuj dwa działania, które może podjąć człowiek, aby uratować muflony – herbowe zwierzęta Parku Krajobrazowego Gór Sowich.

I. Powinien obowiązywać zakaz wprowadzania na teren parku krajobrazowego, w pobliże oznakowanych siedlisk muflonów, psów bez smyczy i kagańców.

II. Leśnicy powinni mieć prawo do nakładania surowych kar finansowych na właścicieli waleśających się bez opieki psów, a bezpańskie psy powinny znaleźć miejsce w schroniskach.

6.

a. Znakowane szlaki turystyczne piesze i rowerowe.

b. Miejsca odpoczynku, wiaty, stoły, ławy, miejsca na ognisko na przełęczy Walimskiej oraz na Wielkiej Sowie.

c. Wieża widokowa na Wielkiej Sowie

d. Schroniska górskie np. „Sowa”

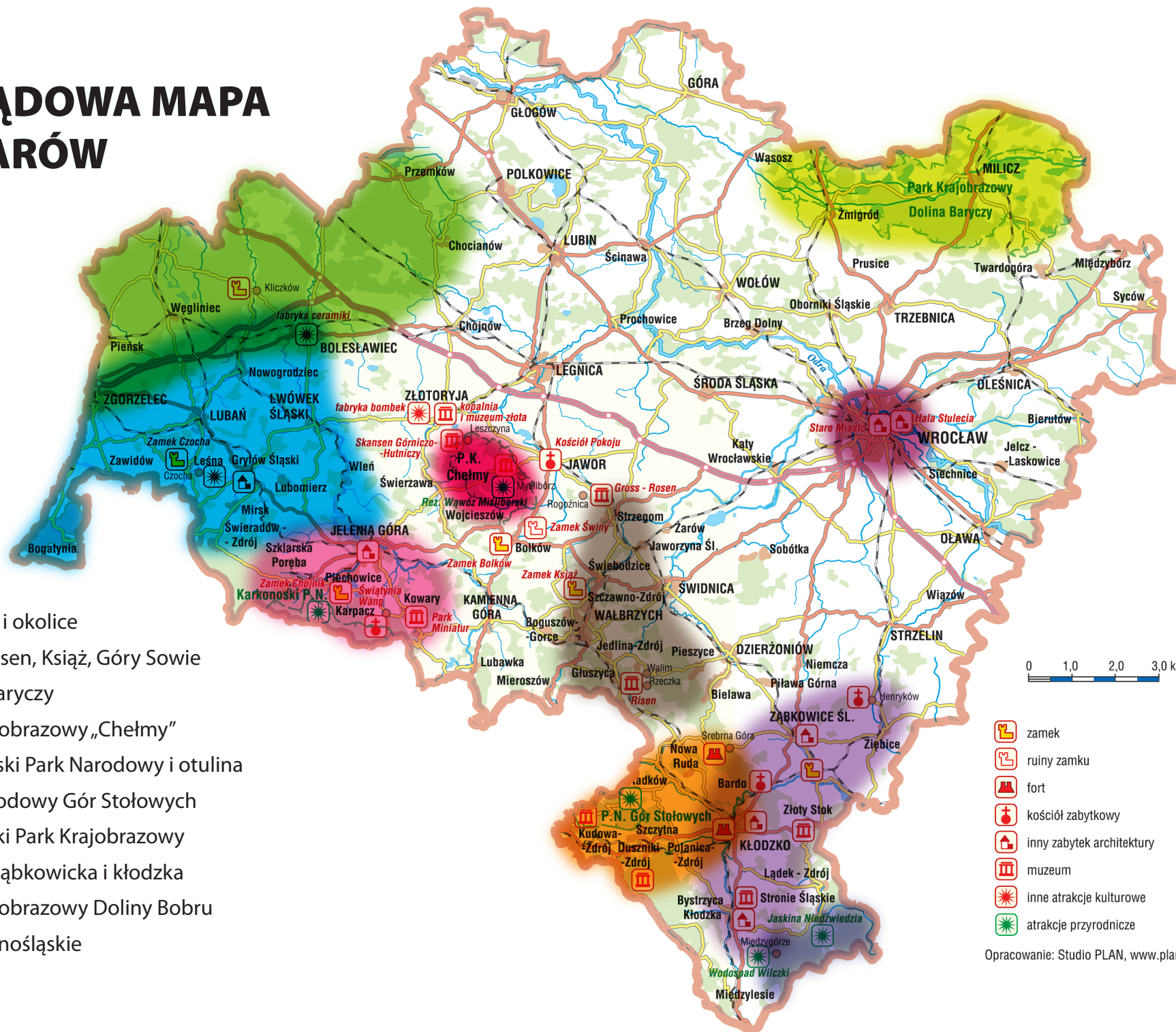
Szkolny Przewodnik Turystyczny po Dolnym Śląsku

Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy”

POGLĄDOWA MAPA OBSZARÓW

- 1 Wrocław i okolice
- 2 Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie
- 3 Dolina Baryczy
- 4 Park Krajobrazowy „Chełmy”
- 5 Karkonoski Park Narodowy i otulina
- 6 Park Narodowy Gór Stołowych
- 7 Śnieżnicki Park Krajobrazowy
- 8 Ziemie: ząbkowicka i kłodzka
- 9 Park Krajobrazowy Doliny Bobru
- 10 Bory Dolnośląskie

- zamek
- ruiny zamku
- fort
- kościół zabytkowy
- inny zabytek architektury
- muzeum
- inne atrakcje kulturowe
- atrakcje przyrodnicze

Opracowanie: Studio PLAN, www.plan.pl

Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy”

Dolina Baryczy – to popularne określenie obszaru rozciągającego się wzdłuż rzeki Baryczy, prawego dopływu Odry. Rozciąga się ok. 50 km na północ od Wrocławia, na pograniczu Dolnego Śląska i Wielkopolski. W sensie geograficznym obejmuje wschodnią część Obniżenia Milicko-Głogowskiego, leżącego na południe od wysoczyzn Niziny Południowowielkopolskiej a na północ od wzgórz Wału Trzebnickiego, który oddziela dorzecze Baryczy od Niziny Śląskiej. W sensie historycznym i administracyjnym większa część doliny leży na terenie Dolnego Śląska, natomiast jej wschodnia część leży w województwie wielkopolskim.

Znaczna część tego obszaru podlega ochronie jako Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy”. Jest to największy w Polsce tego rodzaju obszar chroniony, rozciągający się na powierzchni 87 040 ha. Został utworzony wspólnym rozporządzeniem wojewody kaliskiego i wrocławskiego z dnia 3 czerwca 1996 roku. Na terenie parku stwierdzono występowanie 42 gatunków roślin chronionych, 34 gatunków ryb (w tym 4 chronione), 13 gatunków płazów, 5 gatunków gadów,

59 gatunków ssaków (w tym 29 chronionych) oraz 277 gatunków ptaków (w tym 169 lęgowych). Teren parku objęty jest także systemem Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Znaczna część parku jest zarazem obszarem specjalnej ochrony ptaków „Dolina Baryczy” (kod obszaru PLB020001), obejmującym powierzchnię 55 516,8 ha, oraz pokrywa się z obszarem specjalnej ochrony siedlisk „Ostoja nad Baryczą” (kod obszaru PLH020041), obejmującej obszar 82 026,4 ha. Na terenie parku znajduje się pięć rezerwatów przyrody, z tego największy jest rezerwat „Stawy Milickie” o powierzchni 5324 ha. To właśnie olbrzymie kompleksy stawów rybnych i rozległe kompleksy leśne stanowią o specyfice obszaru. Na terenach leśnych Nadleśnictw Żmigród i Milicz utworzono w 2011 r. Leśny Kompleks Promocyjny „Lasy Doliny Baryczy”.

Bliska odległość od Wrocławia, sprawia że jest to teren doskonały, na krótkie jednodniowe wypady z Wrocławia. Coraz bogatsza baza noclegowa sprawia, że warto tu jednak przyjechać na pobyt dwu – trzydniowe. Bazę noclegową dla grup szkolnych znajdziemy przede wszystkim w Kro-

śnicach (tu również działa Ośrodek Edukacji Ekologicznej), Miliczu, Twardogórze i Sułowie, a dla mniejszych grup warto polecić któreś z licznych gospodarstw agroturystycznych (np. Ruda Żmigrodzka, Ruda Sułowska). Ze względu na olbrzymie walory przyrodnicze teren jest idealny dla różnych form edukacji ekologicznej, a zwłaszcza do obserwacji ptaków. Na terenie Parku znajdują się również ciekawe obiekty kulturowe, a sama dolina Baryczy wraz z przyległymi polodowcowymi Wzgórzami Trzebnickimi to ciekawa struktura geologiczna.

Ten dość słabo zaludniony rejon jest doskonały dla różnych form turystyki aktywnej. Coraz popularniejsze są spływy kajakowe Baryczą, zwłaszcza że na miejscu można wypożyczyć kajaki, również z obsługą instruktora kajakarstwa oraz ratownika. Teren doskonale nadaje się dla turystyki rowerowej. Szczególnie godna polecenia jest ścieżka rowerowa o długości 20 km, po trasie kolejki wąskotorowej, dająca możliwość bezpiecznej jazdy po utwardzonej nawierzchni, bez ruchu samochodowego. Gęsta sieć szlaków turystycznych daje szerokie możliwości wędrówek pieszych. Dla grup szkolnych szczególnie warto polecenia są ścieżki edukacyjne z tablicami informacyjnymi, m.in. w Rudzie Milickiej, Miliczu – Karłowie, Wzgórz Joanny. Ciekawą ofertę dla grup stanowią również przejazdy bryczkami po stawach.

Barycz – to prawy dopływ Odry o długości 133 km i rozległym dorzeczu o powierzchni 5534,5 km², którego południową granicę stanowi wzniesienia Wału Trzebnickiego, na północy sięgającym natomiast Koźmina Wlkp. i okolic Leszna. Osobliwość stanowi dająca początek rzecze **bifurkacja** obszarowa na północ od Chynowej, czyli miejsce z którego wody odpływają zarówno na zachód bezpośrednio do Odry jak i na wschód, Baryczą Strzyżewską do Ołoboku i dalej do Prosny. Jest to pozostałość po dawnej pradolinie, pokrywającej się w przebiegu z Obniżeniem Milicko-Głogowskim, którą wody pra-Prosny płynęły na zachód w okresie zlodowaceń. Nazwa rzeki Barycz wywodzi się od zapomnianych już słów: bara – oznaczających bagno, mokradło. Rzeka posiada średni spadek 0,035 %, należący do najmniejszych w Polsce. Przepływ wód Baryczy, który średnio w ciągu roku wynosi 27,5 m³/sek., wykazywać może dużą zmienność w zakresie 2,9–295 m³/sek. Zwykle największy poziom wód jest na wiosnę oraz na jesień podczas opuszczania wody ze stawów rybnych. Stare mapy pokazują, dawniej, przynajmniej na niektórych odcinkach, Barycz rozgałęziała się na wiele koryt i miała charakter **rzeki anastomozującej**. Takie miejsca okazywały się szczególnie dogodne do zakładania stawów zasilanych bezpośrednio przez wody Baryczy. Dawne koryta boczne zostały wprzęgnięte w cały system kanałów

zasilających stawy. Setki lat regulacji wodnych, związanych z gospodarką stawową, zasadniczo zmieniły pierwotny układ sieci rzecznej. Stosunkowo mało zmieniony odcinek Baryczy znajduje się pomiędzy Miliczem a Sułowem. Na Baryczy wykształciły się okazałe **meandry**, natomiast bliżej Sułowa dno doliny urozmaicają liczne **starorzecza**.

Barycz, ze względu na wyjątkowo spokojną wodę, doskonale nadaje się do łatwych spływów kajakowych, dla osób początkujących, lub nawet nigdy nie mających do czynienia z kajakiem. Spływ jest możliwy Baryczą od Odolanowa oraz niektórymi z większych dopływów bądź kanałów. Najbardziej jednak godne polecenia są odcinki:

1. od Gądkowic do Milicza – spływ zajmuje cały dzień, a woda jest podpiętrzona jazami, dzięki temu jest tu stały poziom wody, której nie brakuje nawet podczas najniższych stanów wody; trudność stanowić może jedynie przenoszenie kajaków na jazach: Gądkowice, Bolko, Sławoszwice; zatrzymując się przy moście w Nowym Grodzisku spływ można połączyć z odwiedzeniem rezerwatu „Stawy Milickie” i obserwacją ptaków.
2. od Milicza do Sułowa – najbardziej malowniczy odcinek Baryczy, który ze względu na brak regulacji zachował naturalny, meandrujący cha-

rakter, spływ najlepiej rozpocząć przy pałacu w Miliczu (przystań kajakowa), spływ zajmuje pół dnia, woda jest w większości płytka, z wyjątkiem końcówki, po drodze brak przenosek, możliwość zatrzymania się po drodze przy Ostoi, gdzie półdziko żyją koniki polskie, oraz na grodzisku w Kaszowie; spływ kończy się na jazie w Sułowie

Patrz > Konspekt lekcji: Skąd się wzięła dolina Baryczy?

Cieszków – wieś gminna przy trasie nr 15 Wrocław–Gniezno, oraz przy linii kolejowej Wrocław–Krotoszyn. Dawniej było to osada targowa i niewielkie miasto Freyhan (polskie Frejno), leżące na samej, północnej granicy Śląska, siedziba ordynacji. W latach 1745–70 miasteczko było własność księżnej Katarzyny Ludwiki z Sapiehów, dla której, po mezaliansie i ślubie z kamerdynerem, wyszukano majątek leżący już poza granicami Korony Polskiej. Pałac księżnej został zniszczony w 1945 r., zachowała się z niego jedynie oficyna, przebudowywana na hotel, oraz park z pawilonem ogrodowym. Warto jednak zobaczyć **kościół dworski**, dziś parafialny Wniebowzięcia NMP, będący również fundacją księżnej. Rysy twarzy księżnej odnaleźć można we wnętrzu kościoła na obrazach przedstawiających Matkę Boską, w krypcie natomiast znajduje się grób fundatorki. Barokowa oś widokowa prowadzi

ulicą Kościelną do rynku i znajdującego się po jego drugiej stronie neogotyckiego kościoła poewangelickiego, zbudowanego na miejscu pierwotnego, również fundowanego przez Sapieżynę. Z Cieszkowa warto odbyć krótką wycieczkę szlakiem zielonym. Z rynku prowadzi przez park podworski, następnie pozwala dotrzeć do leżącej w lesie dawnej pałacowej **piwnicy lodowej**, czyli Chłodni. Jest to jedno z największych zimowisk nietoperzy w Polsce a zarazem największe zimowisko mopka na Dolnym Śląsku (około 200 osobników). Obiekt jest zamykany, pod nadzorem Nadleśnictwa Milicz i jest objęty ochroną w ramach sieci ostoi Natura 2000. Po kolejnym kilometrze szlak doprowadza do Zwierzyńca, do okazałego **dębu – pomnika przyrody** zwanego Bartkiem. Jest tu urządzone miejsce odpoczynku i można tu zakończyć wycieczkę (2,5 km od Cieszkowa), lub pójść dalej aż do drewnianego kościoła w Trzebicku (6 km od Cieszkowa).

Krośnice – wieś gminna przy drodze wojewódzkiej nr 448 z Milicza do Sycowa oraz przy linii kolejowej Wrocław–Krotoszyn, leżąca na skraju morenowych Wzgórz Krośnickich. Wzmiankowana od 1358 r., stanowiła dawniej dobro lenne w obrębie ordynacji milickiej. W XIX wieku nabył ją hrabia Adelberdt von der Recke-Volmerstein i przeistoczył ją z niewielkiej wsi w znany nie tylko na Śląsku ośrodek opiekuńczo-wychowawczy, któ-

rego domeną stały się chore, upośledzone i porzucone dzieci. Kompleks zabudowań dawnego zakładu leczniczego z końca XIX i pocz. XX wieku, mieścił do początku XXI wieku Wojewódzki Szpital Neuropsychiatrii. Po przeniesieniu szpitala do Milicza jeden z jego budynków zaadoptowano na schronisko młodzieżowe. Działa dziś przy nim **Ośrodek Edukacji Ekologicznej**, w ramach Centrum Edukacyjno-Turystyczno-Sportowego. Ośrodek oferuje do wyboru szereg zajęć dla szkół na każdym etapie kształcenia, zajęcia terenowe i laboratoryjne, trwające od 2,5 do 4 godzin m.in. :

- wędrujemy po Parku Krajobrazowym „Dolina Baryczy” – ścieżka przyrodnicza „Stawy Krośnickie”,
- wędrujemy po Parku Krajobrazowym ścieżka przyrodnicza „Postolin–Wzgórze Joanny–Postolin”
- wędrujemy po Parku Krajobrazowym „Dolina Baryczy” – Dolina Baryczy – przyroda tętniąca życiem
- gdyby tak ptakiem być...
- Bractwo Miłośników Przyrody
- w cieniu drzewa
- tajemnice kropli wody
- tajemnice grudki ziemi
- źródła zanieczyszczeń i sposoby ochrony wód w Polsce
- czy jestem człowiekiem ery ekologicznej?

- rady na odpady
- woda jako środowisko życia
- porosty – naturalny wskaźnik zanieczyszczenia powietrza związkami siarki

Przy Centrum znajduje się również kompleks nowoczesnych boisk sportowych, hala sportowa, wypożyczalnia rowerów, planowana jest także budowa krytego basenu. Zajęcia po uprzednim zgłoszeniu:

tel. 71 3846180

tel. kom. 501 477 536, 693 104 670.

Przy ośrodku znajduje się także **Galeria Ziemi** – zbiór ponad 1500 minerałów z kolekcji Janusza Talagi. Ekspozycja uporządkowana jest zgodnie ze skalą twardości Mosha – od najtwardszych okazów (diamenty) do miękkich (gipsy). Wśród zgromadzonych skamieniałości obejrzyć m.in. skamieniałe drewno i olbrzymie skamieniałości jurajskie sprzed ok. 160 mln lat. Zajęcia dla szkół w Galerii trwają 2,5 godziny i obejmują rozpoznawanie minerałów i różnych form krystalizacji, oraz pokaz obróbki (szlifowania) kamieni szlachetnych i półszlachetnych. Galeria czynna jest od poniedziałku do niedzieli, w godzinach 10.00–17.00 po uprzednim zgłoszeniu.

W pobliżu schroniska znajduje się spółdzielnia **Szklany Świat**, założona przez pracowników

upadłej fabryki bombek w Miliczu, oferująca dla grup szkolnych pokazy produkcji ozdób choinkowych jak i lekcje ich zdobienia.

Kolejną atrakcją jest **turystyczna kolejka wąskotorowa** wokół zagospodarowywanych terenów rekreacyjnych między Krośnicami a Wierzchowicami. Kolejka o rozstawie identycznym z dawną kolejką milicko-żmigrodzką (750 mm) zatacza pętlę o długości 2,7 km wokół nowo zbudowanych stawów rekreacyjnych. Główny dworzec i parking znajdują się przy drodze wojewódzkiej nr 448 między Krośnicami i Wierzchowicami, naprzeciwko stacji paliw i motelu Gramit. Dworzec w swojej architekturze z muru pruskiego nawiązuje do głównego budynku Wrocławskiej Kolei Dojazdowej, który do tej pory zachował się we Wrocławiu, na pl. Staszica. Dla obsługi kolejki zakupiono parowóz Px48 o numerze 1907 z 1955 r.

Na trasie kolejki urządzono sześć przystanków. Przy poszczególnych przystankach ustawiono tablice tematyczne, tworząc ścieżkę edukacyjną o nazwie **Dolina Baryczy w miniaturze**. Tablica przy dworcu głównym poświęcona jest historii kolejki wąskotorowej. Drugi przystanek znajduje się przy pałacu Volmersteinów w Krośnicach, obecnie siedzibie gminy Krośnice. Tablica przy nim mówi o zabytkach Dolny Baryczy. Trzeci

przystanek, w parku podworskim w Krośnicach mówi o różnicowaniu krajobrazu regionu. Kolejne przystanki mówią o stawach, ochronie przyrody, natomiast przystanek znajdujący się przy zabytkowym parku podworskim w Wierzchowicach tematycznie poświęcony jest lasom i parkom Doliny Baryczy.

Krośnice są dobrym punktem wypadowym na **Stawy Krośnickie**, zwane także **Czarnymi Stawami** – malowniczy zespół stawów rybnych położonego wśród lasów z licznymi, rosnącymi na groblach dębami – pomnikami przyrody. Prowadzi wśród nich ścieżka przyrodnicza. Można na nich przeprowadzić lekcję zaproponowaną w konspekcie (na stawach są bardzo dobrze widoczne fazy zarastania stawów).

Patrz > Konspekt lekcji: Skąd się wzięła dolina Baryczy?

Lędzina (Lędziny) (gm. Krośnice) – wieś wzmiankowana od 1580 r., dawniej wchodząca obręb dóbr brzostowskich w obrębie księstwa oleśnickiego. Wieś jest włączona do programu „Wioski z pomysłem” jako „Wioska Smaków i Rzemiosł”. Barbara Piekalska w gospodarstwie „Rogata owca” prowadzi warsztaty nauki przez zabawę dotyczące dawnych rzemiosł dla grup szkolnych. Na południe od wsi rozciąga się duży

staw Soczewica.

Milicz – miasto powiatowe liczące ok. 13 tys. mieszkańców, leżące przy drodze krajowej nr 15 z Wrocławia do Krotoszyna i przy linii kolejowej Oleśnica – Krotoszyn. Początków Milicza należy szukać już w X wieku. Przy grodzie kasztelańskim, położonym po północnej stronie Baryczy, przy przeprawie przez rzekę, w XI wieku rozwinęła się rzemieślnicza osada przyrodowa. Pierwsza wzmianka o grodzie należącym wówczas do biskupa wrocławskiego pochodzi z bulli papieża Innocentego II z 1136 roku. Gród do 1358 r. był siedzibą kasztelani należące do biskupstwa wrocławskiego. Ze względu na strategiczne położenie należący do biskupów wrocławskich Milicz zwany był wówczas „kluczem Królestwa Polskiego”, dlatego też król czeski Jan Luksemburski dążył do jego opanowania. Udało mu się uczynić w 1339 r. gdy kasztelan poddał zamek bez walki za butelkę wina, sprowadziło to jednak na króla klątwę biskupa Nankera, mającą głośnie reperkusje polityczne. W 1358 r. Milicz kupił książę oleśnicki Konrad. Po śmierci ostatniego Piasta oleśnickiego, Milicz przeszedł na własność króla czeskiego Władysława Jagiellończyka, który w 1494 nadał swojemu radcy Zygmuntowi von Kurzbach, a miasto stało się siedzibą wolnego państwa stanowego. Droga dziedziczenia miasto w 1590 r. przeszło w ręce rodu Maltzanów, w rękach któ-

rych tutejszy majątek pozostał aż do 1945 r. Za sprawą króla pruskiego Fryderyka II od 1745 r. Milicz stał się miastem garnizonowym. Joachim Karol von Maltzan na przełomie XVIII i XIX w. wznosił pałac, rozległe założenie parkowe oraz osadę przemysłową Karłów, w której założył manufaktury. 22 I 1945 r. miasto zostało zajęte bez większych walk (został spalony wówczas ratusz) przez Armię Radziecką i zostało włączone do Polski.

Zachowany jest do dziś **średniowieczny układ miasta** zbliżony do owalu, z rynkiem i ulicami zbiegającymi się przy dawnych bramach miejskich. W północno-wschodniej części średniowiecznego miasta znajduje klasycystyczny kościół parafialny św. Michała Archanioła zbudowany w 1821 r., z oryginalnie rozwiązana fasadą nawiązującą do wzoru Palladia, z zachowanymi gotyckimi murami prezbiterium poprzedniego kościoła. Na południe od średniowiecznego miasta na dawnym przedmieściu wrocławskim na mocy układu altransztadzkiego, jako jeden z sześciu tego typu na Śląsku, w 1709 roku został zbudowany, z muru pruskiego, ewangelicki **Kościół Łaski**, obecnie katolicki św. Andrzeja Boboli. Powstał na wzór świdnickiego Kościoła Pokoju, przy budowie zastosowano drewnianą konstrukcję szkieletową wypełnianą cegłą, tzw. mur pruski. Kościołowi nadano wezwanie św.

Krzyża, do niego nawiązuje także kształt budowli (najlepiej widoczny z lotu ptaka). Wieża kościelna liczy dziś 46 m wysokości, zwraca uwagę odchylenie od pionu jej górnej części. Było ono przyczyną przebudowy i obniżenia wieży o 12 m w 1783 r. Mimo to, jest to najwyższa drewniana wieża kościelna w Polsce. Z pierwotnego wystroju wnętrza kościoła ewangelickiego zachowały się jedynie trzy kondygnacje empor (dzięki nim w kościele mogło się zmieścić 2000 wiernych). Piękna rokokowa ambona i chrzcielnica zostały w 1955 r. przeniesione do katedry w Poznaniu i znajdują się tam do dziś. Szczególną wartość mają organy zbudowane przez Wilhelma Sauera w 1887 r. Obok kościoła znajduje się zespół budynków dawnej parafii ewangelickiej: dawny dom parafialny z ok. 1790 r. i dawna szkoła ewangelicka z 1857.

Na zachód od rynku, w parku, wznoszą się ruiny **zamku biskupów wrocławskich** z XIII wieku, rozbudowanego przez książąt oleśnickich w XIV wieku, dawnej siedziby Kurzbachów i Maltzanów. W 1616 r. runęła wieża zamkowa, legendy wiążą te zdarzenie ze zniszczeniem jednej z pereł, tajemniczego skarbu rodowego Maltzanów. Po pożarze zamku w 1797 r. Joachim Karol von Maltzan przenosi się do nowo zbudowanego **pałacu**. Został on zbudowany w latach 1797–8 według projektu K.G. Geislera. Joachim Karol był

blisko związany z dworem pruskim w Berlinie, stąd w wydłużony budynek z kopułą pośrodku nawiązuje wyraźnie do Sanssouci i Neues Palais w Poczdamie. Kopuła kryje owalną salę balową z jońskimi półkolumnami, otwartą wielkimi oknami wprost do ogrodu. W 1813 r. w pałacu gościł car Aleksander I, podążając na spotkanie z królem pruskim w Żmigrodzie, by zawrzeć układ antynapoleoński. Na cześć zwycięstwa wzniesiono wówczas z rudy darniowej w formie łuku triumfalnego Bramę Pokoju zwieńczoną rzeźbą lwa (częściowo rozebrana w latach 70. XX wieku). Dziś w pałacu mieści się Zespół Szkół Leśnych, natomiast w bocznej oficynie **Izba Regionalna Doliny Baryczy**.

Rozległy sentymentalno-romantyczny **park** otaczający pałac, o łącznej powierzchni ok. 50 ha, został założony z polecenia Joachima Karola ok. 1800 roku. Hrabia ten pełniąc wcześniej stanowisko posła na dwór króla angielskiego przywiózł ze sobą modę na nowy sposób urządzania ogrodów i założył pierwszy na Śląsku park w stylu angielskim, czyli upodobniony do naturalnego lasu, z widokowymi polanami i rozlewiskami Młynówki Milickiej. Występuje tu do dziś szereg gatunków drzew egzotycznych. Na polanie przed pałacem zobaczyć można m.in. dąb o obw. 694 cm i cyprysniki błotne a w maju i czerwcu liczne kwitnące krzewy rododendronów, głównie różanecznika różowego i azalii pontyjskiej.

Przy ośrodku wypoczynkowym w Karłowie zaczyna się ścieżka przyrodnicza prowadząca przez las do Wałkowa. Oznaczona jest tablicami. Druga ścieżka (bez tablic) zaczyna się przy ul. Grzybowej, przy szpitalu. Prowadzi do Ostoi – prywatnych stawów Gospodarstwa Rybackiego Milicz. Nad stawami urządzone jest miejsce odpoczynku. Można tu też zobaczyć żyjące półdziko stado koników polskich. W miejscu tym tradycyjnie już są urządzone w czerwcu Świętojanki, a na jesień pokazowe Odłowy, jako jedna z imprez Dni Karpia.

Przez Milicz przechodzi ścieżka rowerowa prowadząca trasą kolejki wąskotorowej. Przy supermarkecie Eko (dawna stacja Milicz – Zamek) i w pobliżu dworca kolejowego (stacja Milicz Wąskotorowy) są urządzone miejsca odpoczynku z ekspozycją taboru kolejowego. Przy ul. Wojska Polskiego zbudowany jest zbiornik rekreacyjny, natomiast przy Szkole Podstawowej nr 2, przy ul. Kopernika powstaje basen kryty.

Patrz > Konspekt lekcji: Klucz Królestwa Polskiego.

Postolin (gm. Milicz) – wieś sołecka licząca 106 mieszkańców. Wzmiankowana jest od 1364 r. Stanowiła dobra lenne w granicach ordynacji milickiej, a aż do XVIII wieku siedzibę rodową rodzi-

ny Postolskich – ważnej rodziny w historii doliny Baryczy, przejściowo władającej również Krośniami. **Zabytkowy park**, jeden z najciekawszych pod względem dendrologicznym w całej dolinie Baryczy, założony został w latach 60. XIX wieku, przy nieistniejącym już pałacu, przez Henryka von Salisch – znanego dendrologa i miłośnika lasu. Stwierdzono w nim 92 gatunki lub odmiany drzew i krzewów.

Postolin leży na północnych stokach Wzgórz Krośnickich należących do systemu glacyttonicznych wzniesień Wału Trzebnickiego. Ponieważ w tym miejscu najbardziej zbliżają się one do samej Baryczy, wysokości względne są tu szczególnie duże i przekraczają 100–120 m. Najwyższym wzniesieniem jest Wzgórze Joanny (230 m npm). Okoliczne tereny leśne dziś wyróżniają się szczególnie dużą ilością pomnikowych dębów, wyeksponowanymi głazami narzutowymi, pięknymi kompleksami buczyn poprzecinanymi krętymi drogami leśnymi dostosowanymi do ukształtowania terenu. Na najwyższym wzniesieniu znajduje się **rezerwat „Wzgórze Joanny”** o powierzchni 24,23 ha. Położony jest w odległości ok. 1,5 km w kierunku południowo-wschodnim od wsi, przy drodze do Świebodowa. Jest to leśno-krajobrazowy rezerwat częściowy, utworzony dla zachowania wyspowego stanowiska buka przy wschodniej granicy jego zasięgu.

Przy wejściu do rezerwatu jest ustawiona tablica informacyjna. Stąd na wzgórze, prowadzi najdogodniejsze dojście. Obok droga mija oczko wodne, za którym znajduje się ciekawy buk okaz buka z odsłoniętymi korzeniami „na szczudłach. Na wierzchołku wzniesienia stoi zameczek myśliwski z 1850 r. zbudowany przez Rudolfa von Salisch, ojca Henryka, w kształcie wieży rycerskiej. Budowla podwyższona po 1945 r. służyła jako wieża przeciwpożarowa, obecnie jest własnością Nadleśnictwa Milicz, nazwana jest Wieżą Odyniec.

Sułów – wieś letniskowa, do 1945 roku miasto, leżące przy drodze wojewódzkiej 439 Milicz–Żmigród, przy jej skrzyżowaniu z drogą lokalną Trzebnica–Jutrosin. Od 1654 r. Sułów był siedzibą ordynacji mniejszej wydzielonej z baronatu milickiego. Zachował się typowy układ dla dawnego miasta pozbawionego fortyfikacji z **rynkim** i czterema ulicami wychodzącymi z naroży oraz zabytkową zabudową małomiasteczkową. Najstarszy jest **podcieniowy dom** zwany polskim, (Rynek 11), w którym w 1831 r. zatrzymał się Juliusz Słowacki. Wewnątrz mieści się **Izba Regionalna** z ekspozycją archeologiczną. Przy wychodzącej z Rynku ul. Zamkowej wznosi się **spichlerz** z 1 poł. XVIII wieku, z muru pruskiego, a tuż za nim pierwszy na Śląsku w pełni **barokowy pałac** wzniesiony dla rodu Burghausów z ok. 1680 r. wraz z zabytkowym parkiem stanowi

dziś własność prywatną. Barokową oś widokową obecnej ulicy Dąbrowskiego zamyka barokowy **kościół poewangelicki Matki Boskiej Częstochowskiej**, wzniesiony z muru pruskiego na planie ośmioboku. Po przeciwnej stronie dawnego miasta, na końcu ul. Kościelnej zbudowano barokowy **kościół parafialny św. Piotra i Pawła**, również o konstrukcji szkieletowej. Wewnątrz, w ołtarzu bocznym mieści się obraz Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej przeniesiony przez przesiedleńców 1945 r. z Baru koło Lwowa. Obok kościoła zwraca uwagę drewniana **dzwonnica** oraz 360-letnie dęby – pomniki **przyrody**, o obwodzie 606 cm (z kapliczką w dziupli), 608 i 574 cm. Pomnikiem przyrody jest także **Szwedzka Górka**, znajdująca się 1 km na wschód od rynku, przy drodze do Milicza. Miejsce bitwy z okresu wojny 30-letniej upamiętnia głąz narzutowy otoczony 120-letnimi sosnami. W latach 70. na zalesionych wyspach otoczonych ramionami Baryczy, 1 km na południe od rynku, w bok od drogi do Sułowa, zbudowano szereg **ośrodków wypoczynkowych**. Stanowią dobre punkty wypadowe na grzybobranie w sąsiednie rozległe kompleksy leśne oraz na wędkowanie w Baryczy, Młynówce czy pobliskim łowisku komercyjnym. Przy południowym końcu Sułowa, przy wyjeździe na Trzebnicę, za mostem na rz. Baryczy zachował się jedyny tego rodzaju budynek **dworca kolei wąskotorowej**, rozebranej w 1993 r., prowa-

dzącej dawniej z Sulmierzyc do Trzebnicy i Wrocławia. Zaczyna się przy nim ścieżka rowerowa prowadząca śladem kolejki przez Milicz do Grabownicy.

Patrz > Konspekt lekcji: Skąd się wzięła dolina Baryczy?

Stawy Milickie – to największy w środkowej Europie zespół stawów rybnych rozciągający się w kilku kompleksach po obu stronach rzeki Baryczy i nad jej dopływami. Początki gospodarki stawowej w dolinie Baryczy, być może rozwijanej przy pomocy cystersów, mogą przypadać już na XIII wiek. Powstanie dużych stawów w XVI wieku, liczących nawet po kilkaset hektarów powierzchni akwenów, to zasługa rodu Kurzbachów władającego baronatami milickim i żmigrodzkim. Ich szczególne zainteresowanie gospodarką rybacką odbiło się nawet w ich herbie, w którym umieścili trzy ryby. W XVII i XVIII wieku kolejne stawy były zakładane przez rody m. in. Maltzanów, Hatzfeldów, Reichenbachów i Hochbergów. Z biegiem lat wiele ze sztucznie założonych stawów upodobiło się krajobrazowo do naturalnych jezior.

Obecnie zdecydowana większość stawów w liczbie ponad 200 dużych zbiorników o łącznej powierzchni ponad 6000 ha pozostaje w zarządzie spółki „Stawy Milickie S.A.” z siedzibą w Rudzie

Sułowskiej. Gospodarstwo składa się z pięciu zakładów rybackich: Radziądz, Ruda Sułowska, Stawno, Potasznia i Krośnice. Stawy zgrupowane są w kilku kompleksach. W kompleksie Radziądz leży największy staw Stary o powierzchni 300 ha. W kompleksie Ruda Sułowska leży niewiele mniejszy staw Mewi Duży o powierzchni – 284 ha. Największy w dolinie Baryczy zwarty zespół stawów, składający się z 31 dużych zbiorników to kompleks Stawno. Zajmuje powierzchnię 1737 ha. Największym zbiornikiem jest tu Grabownica – 283 ha. Na stawach hoduje się przede wszystkim karpia (95 %) w cyklu trzyletnim, a także lina, amura i tołpygę. Odłowy ryby handlowej na dużych stawach, po uprzednim opuszczeniu wody, mają miejsce we wrześniu i październiku. Stąd karp trafia na dwa miesiące do małych stawków zwanych magazynami rybnymi, przebywając w których traci posmak mułu, a stamtąd poprzez sprzedawców na wigilijny stół. Ze względu na gospodarkę rybną na stawach zabronione jest kąpanie się i wędkowanie. Dla wędkarzy wydzielono dwa zbiorniki jako łowiska komercyjne w Rudzie Sułowskiej i Krośnicach. W Rudzie Sułowskiej znajduje się ponadto smażalnia ryb, skansen rybacki, a spółka Stawy Milickie organizuje na stawach przejazdy bryczkami.

Ze względu na szczególne walory przyrodnicze stawów, mimo prowadzonej na nich gospodar-

ki rybackiej, większa część z nich jest otoczona ochroną jako **rezerwat „Stawy Milickie”**. Został on utworzony w 1963 roku na powierzchni 5324 ha, z czego dwie trzecie zajmują stawy, a pozostałą część przyległe lasy i pola. Te ostatnie włączono do rezerwatu jako miejsce żerowania i wypasów ptaków. Jest to zarazem największy rezerwat przyrody w Polsce, przewyższający swą powierzchnią niektóre z parków narodowych. Składa się z pięciu oddzielonych od siebie części: Stawno (1629 ha), Radziądz (665 ha), Jamnik (328 ha), Ruda Sułowska (799 ha) i Potasznia (370 ha). Głównym celem utworzenia rezerwatu jest ochrona cennych i rzadkich gatunków ptaków oraz środowisk wodnych i błotnych, stanowiących miejsce ich gniazdowania, żerowania i odpoczynku. Na stawach regularnie gniazduje 60 gatunków ptaków wodnoblotnych, a dla niektórych – jak gęś gęgawa – jest to jedno z ważniejszych miejsc, w których wyprowadzają swe lęgi (co roku 300–600 par). Spośród rzadszych gatunków gniazdujących na stawach warto wymienić m.in. zausznika, bąka, bączka, podgorzałkę, gągoła, błotniaka stawowego, zielonkę, żurawia, rybitwę rzeczną i czarną. Podczas jesiennych i wiosennych przelotów można na stawach zobaczyć stada liczące po kilkaset, a nawet kilka tysięcy ptaków, m. in. płaszonosy, cyraneczki, świstuny, nurogęsi, gęsi zbożowe, żurawie. Na opróżnionych z wody stawach na czas jesien-

nych odłowów szczególnie chętnie zatrzymują się siewkowce, dla których żyzne dno stawów stanowi namiastkę wybrzeży morskich, na których zatrzymują się podczas wędrówek. Interesująca jest także roślinność stawów. W rezerwacie stwierdzono 57 rodzajów zbiorowisk roślinnych, a w nich 17 gatunków chronionych. W rezerwacie istnieje zakaz polowań a jednocześnie na części akwenów (tzw. stawach łęgowskich) obowiązuje całkowity zakaz pogłębiania i wycinania szuwarów. Na terenie rezerwatu obowiązuje zakaz wstępu na stawy i groble, z wyjątkiem dróg publicznych i szlaków turystycznych.

O randze rezerwatu „Stawy Milickie” świadczyć może to, że należy do międzynarodowej sieci jezior i innych zbiorników wodnych – Żyjące Jeziora – które charakteryzują się wyjątkowymi walorami przyrodniczymi w skali świata. Sieć tworzą 24 jeziora, wśród których znalazły się tak znane i ważne ekosystemy jak Bajkał, Morze Martwe, Balaton, Titicaca i Jezioro Wiktorii. Jako siedlisko wielu rzadkich i zagrożonych gatunków ptaków „Stawy Milickie” są również objęte Konwencją RAMSAR, chroniącą obszary podmokłe ważne w skali świata. Życie ptaków wodno-błotnych w dolinie Baryczy od lat już znajduje się w polu zainteresowań naukowców, a głównym ich ośrodkiem jest Stacja Ornitologiczna Uniwersytetu Wrocławskiego znajdująca się w Rudzie Milickiej.

Patrz > Konspekt lekcji: Skąd się wzięła woda w stawie?

Żmigród – miasto przy drodze krajowej nr 5 i linii kolejowej Wrocław–Poznań, liczące ponad 6,5 tys. mieszkańców, siedziba gminy. Miasto nazwane Trachenberg lokowano na prawie niemieckim w 1253 r. Od 1492 r. było siedzibą baronatu, którym władali kolejno Kurzbachowie, Schafigotchowicze i Hatzfeldowie. Dominującą budowlą nad dawnym rynkiem jest gotycko-manierystyczny **kościół parafialny św. Trójcy** z lat 1595–1607. W zbarokizowanym wnętrzu zwraca uwagę obraz F.A. Schefflera „Adoracja Krzyża Świętego” oraz barokowa kaplica grobowa Hatzfeldów (św. Krzyża), projektowana przez K. Hacknera z malowidłami ściennymi przypisywanymi F. A. Schefflerowi. W ścianę zewnętrzną kościoła wmurowana jest natomiast renesansowa płyta nagrobna Henryka von Kurzbach z ok. 1590 r. Z tyłu kościoła parafialnego w najwyższym punkcie miasta wznosi **wieża ciśnień** z 1900 r. Trzecia z wież górujących nad miastem należy do neogotyckiego **poewangelickiego kościoła św. Stanisława Kostki** wniesionego po przeciwnej stronie rynku. Około 1 km na północ od centrum, przy drodze do Żmigrodka za obwodnicą a przed mostem na Baryczy wznoszą się **ruiny zamku**. Ze spalonej w 1945 r. budowli zachowała się wolno stojąca renesansowa **wieżę mieszkalna**

zwana kasztelańską oraz ruiny barokowego pałacu zbudowanego według projektu K. Hacknera w latach 1706–8. Tablica na wieży upamiętnia podpisanie na zamku protokołu żmigrodzkiego w 1813 r. Spotkał się tu wówczas król pruski i car Aleksander zawierając układ, który miał wkrótce przesądzić o klęsce Napoleona. Zamek otoczony jest zabytkowym parkiem romantycznym założonym na przełomie XVIII i XIX wieku, zajmującym 15,2 ha. Po południowej stronie wieży rosną w nim dwa pomniki przyrody: cis o obwodzie 150 cm i dąb o obwodzie 640 cm.

Temat zajęć:

Skąd się bierze woda w stawie

Czas trwania: 45 min.

Klasa: I–III

Miejsce:

Rezerwat „Stawy Milickie”, miejscowość Grabownica (gmina Milicz), most na rz. Prądni, przy drodze Grabownica–Czatkowice

Dojazd:

własny autokar, w Miliczu należy skręcić z drogi krajowej nr 15 w kierunku na Wróbliniec, po 9 km w Czatkowicach skręcić w lewo na Rudę Milicką, po 1,4 km dojeżdżamy do mostu na Prądni, za nim po prawej stronie autokar zatrzymuje się

Przejsie piesze:

jaz na rz. Prądni – wieża widokowa na staw Grabownica – jaz na rz. Prądni, szlakiem na terenie rezerwatu, w części ogólnodostępnej, nie ma wymogu uzyskiwania dodatkowych zezwoleń, całość 0,7 km.

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- a. uczeń rozpoznaje rośliny i zwierzęta żyjące w takich środowiskach przyrodniczych, las, rzeka, staw,
- b. zna sposoby przystosowania się zwierząt do poszczególnych pór roku: odloty i przyloty ptaków,
- c. zna zagrożenia dla środowiska przyrodniczego ze strony człowieka, chroni przyrodę: nie śmieci, szanuje rośliny, zachowuje ciszę w rezerwacie
- d. wie jakie znaczenie ma woda w życiu człowieka, roślin i zwierząt,
- e. opisuje życie w wybranych ekosystemach: w lesie i w zbiornikach wodnych;
- f. nazywa charakterystyczne elementy krajobrazu nizinnego i stawu rybnego założonego w dnie doliny
- g. wymienia zwierzęta i rośliny typowe dla stawów
- h. wie, jak ludzie wykorzystywali dawniej i dziś

siły przyrody (wodę)

- i. orientuje się w podstawowych rodzajach budowli hydrotechnicznych

Cele wychowawcze:

- a. uczeń wie jak należy zachowywać się w rezerwacie przyrody
- b. jest nauczony szacunku dla przyrody, wie że należy się odpowiednio zachowywać, by nie płoszyć ptaków
- c. wie, że należy zachować ostrożność przy wodzie i urządzeniach hydrotechnicznych
- d. nauczony jest szacunku dla pracy ludzi, którzy zbudowali stawy, jest nauczony szacunku dla pracy rybaków hodujących karpie

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- a. co to jest staw rybny, czym różni się od naturalnego jeziora, dlaczego został zbudowany
- b. jakie są podstawowe elementy stawu rybnego i budowli hydrotechnicznych: jaz, kanał (doprowadzalnik, odprowadzalnik), grobla, zastawka (mnych)
- c. jakie ryby są hodowane w stawie
- d. jakie rośliny wodne porastają staw
- e. jakie ptaki wodne żyją na stawie
- f. o to jest rezerwat przyrody

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- skąd się bierze woda w stawie, jak reguluje się poziom wody w rzece i stawie
- na czym polega chów ryb w stawach
- jaki jest związek między głębokością wody w stawie a jej temperaturą
- dlaczego staw rybny zarasta roślinnością wodną
- jaka jest rola roślinności wodnej – szuwarów – dla ptaków wodnych
- dlaczego powinniśmy chronić ptaki wodne

Cele szczegółowe

– uczeń powinien potrafić:

- poruszać się szlakiem po rezerwacie przyrody
- rozdzielić podstawowe kolory na mapie i określić ich znaczenie
- posługiwać się podstawowym sprzętem optycznym (lornetka)
- rozdzielić podstawowe gatunki roślinności wodnej (trzcina), oraz nadwodnych drzew i krzewów (wierzba, olsza)
- rozdzielić podstawowe gatunki ptaków wodnych: kaczka (krzyżówka), gęś (gęgawa), łabędź (niemy), czapla (siwa),

Metody i formy pracy:

pogadanka, praca z mapą, praca z planszą, praca własna z kartami pracy, obserwacja ptaków i roślin

Środki dydaktyczne:

plansza z mapą (ustawiona w terenie), plansza z ptakami (ustawiona w terenie), lornetki, atlas ptaków. ewentualnie luneta

Przebieg zajęć:

Po wyjściu z autokaru ustawiamy grupę przed planszą z mapą (przy skraju drogi), obok tablicy informującej o rezerwacie. Informujemy co to jest rezerwat przyrody, jako forma ochrona przyrody, co jest szczególnego w rezerwacie przyrody „Stawy Milickie” (największy w Polsce rezerwat ptaków, o powierzchni większej niż niektóre parki narodowe). Informujemy o zasadach zachowania w rezerwacie, oraz o zasadach bezpieczeństwa podczas przejścia nad otwartą wodą. Podchodzimy do mapy. Wyjaśniamy symbolikę kolorów na mapie: niebieski – stawy, niebieskie linie – rzeki, zielony – lasy, wskazujemy nasze położenie na mapie informując, że zobaczymy tylko jeden staw (choć największy) z całego zespołu stawów (największego w Europie).

Wyjaśniamy, czym różni się staw od naturalnego jeziora.

Pytamy: Po co stawy były budowane?

Sugerowana odpowiedź: Dla ryb.

Błędna odpowiedź: Dla ptaków.

Wyjaśniamy, że ptaki korzystają ze stawów przy okazji.

Pytamy: Skąd się bierze woda w stawie?

Sugerowana odpowiedź: Z rzeki.

Pytamy: Jak skierować wodę z rzeki do stawu?

Sugerowana odpowiedź: Trzeba zbudować kanał.

Pytamy: Co zrobić, żeby woda z rzeki wpłynęła do kanału?

Podchodzimy do urządzenia piętrzącego na rzece Prądni (jaz). Uwaga: Należy zachować szczególną ostrożność z powodu braku barierki nad krawędzią. Dzieci nie powinny schodzić z trawy na beton! Wyjaśniamy, że jest to zabytkowy, drewniany jaz z początku XX wieku. Wyjaśniamy jego działanie. Opuszczanie piętrzenia powoduje, że woda jest kierowana w dół rzeką, podnoszenie powoduje, że jest kierowana kanałem do stawu (kanał doprowadzalnik). Następnie udamy się ścieżką wzdłuż kanału do stawu.

Wracamy do szosy, podchodzimy 50 m w kierunku wsi i dalej odbijamy ścieżką wzdłuż kanału, za drewnianym szlabanem (drogowskaz szlaku: Wieża Ptaków Niebieskich). Zatrzymujemy się w poło-

wie drogi przed stawem.

Wyjaśniamy, że widoczny po drugiej stronie kanału podmokły las rośnie w miejscu gdzie kiedyś był staw. Staw rozpoczął się pierwotnie od samej rzeki.

Pytamy: Skąd się wzięły drzewa w miejscu, gdzie kiedyś była woda?

Sugerowana odpowiedź: Staw zarasta.

Wyjaśniamy sekwencję zarastania stawu. Woda – szuwały – krzewy wierzbowe – las olchowy. Pokazujemy olchę, zwracamy uwagę na cechy szczególne: zdrewniałe owoce przypominające małe szyszeczki. Zaznaczamy drzewo na karcie pracy.

Idziemy dalej do drewnianego mostku. Zatrzymujemy się za mostkiem, przy planszach z ptakami. Wyjaśniamy, że jesteśmy na kolejnej budowli hydrotechnicznej: grobli. Wyjaśniamy do czego służy (do zatrzymania wody). Mówimy, w jaki sposób jest regulowany poziom wody w stawie i umożliwia się przepłynięcie wody przez groblę (zastawka, zwana mnichem – odniesienie do mnichów – zakonników cysterskich, którzy budowali pierwsze stawy na Śląsku). Odnosimy się do rynku na karcie pracy – mnich w tym przypadku jest z drugiej stron stawu. Wyjaśniamy, że lustro wody nie widoczne, gdyż jest zarośnięte szuwarami. Rozpoznajemy kolejny gatunek – trzcina pospolita.

Pytamy: Czy rybam potrzebne są szuwały?

Sugerowana odpowiedź: Nie. Szuwały tylko zabierają wodę, której może być za mało dla ryb.

Pytamy: Dlaczego więc nie wycięto szuwarów? Komu są potrzebne szuwały i po co?

Sugerowana odpowiedź: Nie wolno ich wycinać, bo jesteśmy w rezerwacie. Szuwały są potrzebne dla ptaków, by mogły w nich zakładać gniazda. Szuwały także oczyszczają wodę.

Podchodzimy do plansz, na których są zdjęcia ptaków. Opowiadamy, jakie ptaki można zobaczyć na stawach. Jak rozpoznać podstawowe gatunki. Opowiadamy o zwyczajach ptaków, o ich wędrówkach, dlaczego ptaki należy chronić. Mówimy, jak ptaki należy obserwować i dlaczego należy zachować ciszę.

Wchodzimy na wieżę widokową. Z niższymi dziećmi lepiej zatrzymać się na drugim poziomie, wyższe (od 1,4 m wzrostu) mogą wejść na najwyższy poziom. Przez lornetki dzieci oglądają ptaki na lustrze wody. Starają się rozpoznać podstawowe gatunki lub rodzaje (kaczka, gęś, łabędź, łyska, perkoz, czapla, mewa, ptak drapieżny – błotniak lub bielik). Zaznaczają je na karcie pracy. Opowiadamy o tym, jak wygląda praca rybaków. Jak staw jest napełniany i opuszczany z wody. Jak rybacy rozwożą łodziami po stawie karmę dla ryb i wysypują

ją w stałych miejscach oznaczonych kołkiem. Wyjaśniamy, że staw zarasta bo jest płytki.

Pytamy: Jaka jest głębokość stawu?

Sugerowana odpowiedź: 1 m.

Wyjaśniamy, że staw jest płytki, gdyż karp potrzebuje ciepłej wody. Wyjaśniamy związek między głębokością stawu, a szybkością nagrzewania stawu. Wyjaśniamy, że staw tylko w najgłębszym miejscu, zwanym łowiskiem, jest głębszy (do 3,5 m). Służy do tego, by po opuszczeniu wody w stawie, można było sieciami wyłowić ryby. Odwołujemy się do rysunku na karcie pracy.

Schodzimy z wieży i po powtórzeniu podstawowych wiadomości udajemy się do autokaru.

Praca domowa: narysuj staw wraz z szuwarami, krzewami i drzewami, które nad nim rosną, oraz z ptakami, które zobaczyłeś.

Propozycje alternatywne: Podobne zajęcia można zorganizować także na wielu innych stawach, z tym że dojście do stawu Grabownica pozwala faktycznie zaobserwować jak staw zarasta, a zarazem wieża widokowa pozwala na obserwację ptaków. Lekcję można połączyć z postojami nad innymi stawami:

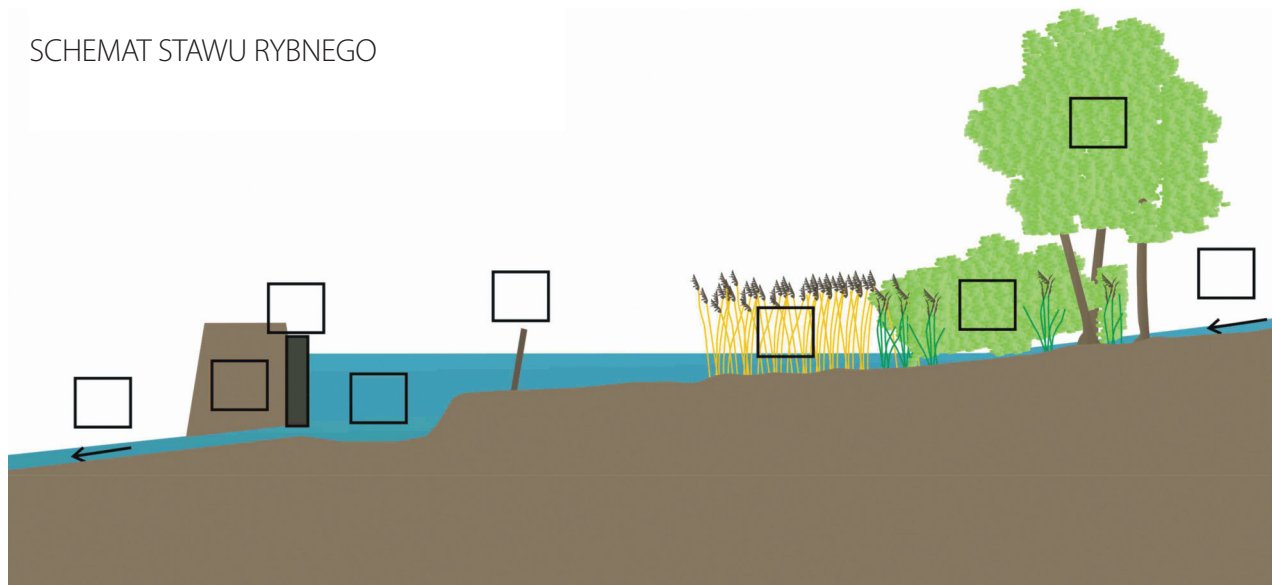
Patrz > Stawy Milickie, Ruda Milicka.

KARTA PRACY – SKĄD SIĘ WZIĘŁA WODA W STAWIE?

Wpisz na schemacie stawu odpowiednie numery w kwadraciki, oznaczające elementy stawu:

1. kanał który doprowadza wodę do stawu (doprowadzalnik)
2. grobla, która zatrzymuje wodę w stawie
3. zastawka w grobli, która reguluje poziom wody w stawie (mnych)
4. kanał który odprowadza wodę ze stawu (odprowadzalnik)
5. najgłębsze miejsce w stawie, skąd odławia się ryby (łowisko)
6. kołek w wodzie, przy którym rybacy wysypują karmę dla ryb
7. szuwary, które porastają staw
8. krzewy wierzby, które porastają staw
9. drzewa olchy, które porastają staw

SCHEMAT STAWU RYBNEGO

Zaznacz w kwadratach, którą z roślin udało Ci się zaobserwować nad stawem:

☐ trzcina pospolita	☐ olsza czarna
☐ wierzba	☐ inne

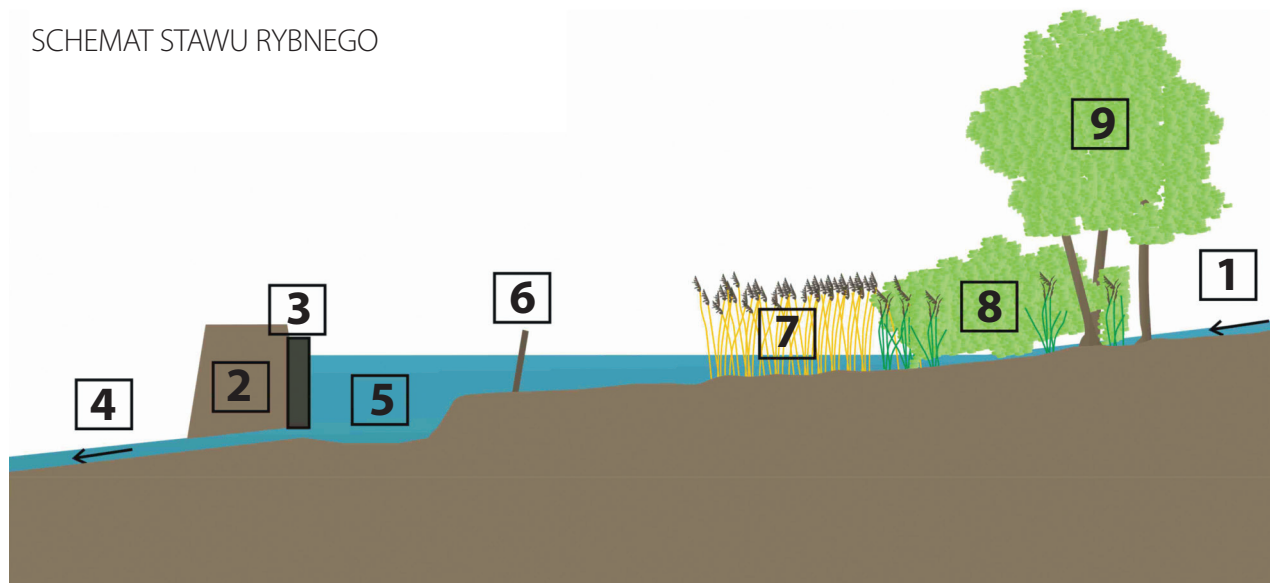
Zaznacz w kwadratach, którego z ptaków udało Ci się zaobserwować na stawie:

☐ perkoz dwuczuby	☐ łabędź niemy	☐ błotniak stawowy
☐ kaczka krzyżówka	☐ łyska	☐ bielik
☐ kaczka	☐ mewa śmieszka	☐ inne
☐ gęś gęgawa	☐ czapla siwa	

KARTA PRACY – SKĄD SIĘ WZIĘŁA WODA W STAWIE?

Arkusz odpowiedzi:

SCHEMAT STAWU RYBNEGO

Temat zajęć:

Klucz Królestwa Polskiego. Średniowieczne miasto i zamek w Miliczu

Czas trwania: 2–2,5 h

Klasa: IV–VI, przedmiot – historia, przyroda

Miejsce:

miasto Milicz

Dojazd:

autokarem z Wrocławia droga krajowa nr 15 (1 h), parking w Miliczu przy ul. Sułowskiej (kierunek Żmigród); dobry dojazd PKS; możliwość dojazdu PKP (kierunek Krotoszyn, dojście od PKP do centrum miasta 1 km)

Przejście piesze:

Kościół Łaski – Rynek – kościół św. Michała Archanioła – ruiny zamku – pałac – park – Kościół Łaski 1,5 km

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- myślenie chronologiczne z naciskiem na dostrzeganie relacji pomiędzy przeszłością a współczesnością
- tworzenie narracji historycznej z uwzględnieniem pojęcia czasu, przestrzeni, ciągłości i zmiany
- stosowanie pojęć historycznych w opisywa-

niu i wyjaśnianiu wydarzeń historycznych

- korzystanie z różnych źródeł informacji (mapa, obserwacje w terenie, informacje podane przez nauczyciela) oraz dokonywanie ich selekcji i oceny przydatności do rozwiązywania rozmaitych zadań
- orientacja w otaczającej ucznia przestrzeni przyrodniczej i kulturowej
- identyfikacja na planie i mapie topograficznej miejsca obserwacji i obiektów w najbliższym otoczeniu, określenie wzajemne położenie obiektów na planie, mapie topograficznej i w terenie
- stawianie pytań oraz formułowanie własnego stanowiska.

Cele wychowawcze:

- nauczony jest szacunku dla zabytków kulturowych jako świadectwie pracy dawnych pokoleń
- utożsamia się z dziedzictwem polskim i śląskim
- docenia dziedzictwo kulturowo-przyrodnicze w obiektach parkowych
- docenia etos rycerski, wie jakie były konsekwencje tchórzostwa i zdrady
- uczeń porusza się pieszo po mieście z zachowaniem zasad bezpieczeństwa ruchu drogowego

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- jakie są elementy miasta średniowiecznego, opisuje miasto średniowieczne, używając pojęć: kupiec, rzemieślnik, cech, burmistrz, samorząd miejski, rynek, fortyfikacje miejskie;
- jak wygląda powiązanie pogranicznego grodu śląskiego – Milicza – z państwem pierwszych Piastów, dzielnicą śląską, państwem Kazimierza Wielkiego, jakie były przyczyny i skutki odłączenia Śląska od Królestwa Polskiego
- jaka jest różnica między budynkami o różnej konstrukcji: drewnianej, szkieletowej i murywanej
- jaka była rola zamków jako obiektów obronnych, oraz siedziby władzy w czasach feudalnych

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- jakie są cechy charakterystyczne legendy
- jak rozwój miast jest uwarunkowany siecią szlaków komunikacyjnych
- jak wygląda historyczny proces rozwoju miast, powiązanie miast współczesnych i budowli współczesnych ze schematem założenia średniowiecznego

- b. jakie skutki dla polityki oraz dla biegu historii mogą mieć lokalne wydarzenia, na czym polega działanie strategiczne

Cele szczegółowe

– uczeń powinien umieć:

- odnaleźć relikty miasta średniowiecznego w miastach współczesnych
- powiązać budowle z czasami których powstały, uporządkować je chronologicznie
- rozróżnić postacie i wydarzenia legendarne od historycznych

Metody i formy pracy:

opowiadanie, pogadanka, praca z mapą, praca własna z kartami pracy, obserwacja terenowa obiektów architektonicznych, elementy gry miejskiej

Środki dydaktyczne:

mapa ukazująca położenie Milicza na tle powiązania ze stołecznymi grodami Polski, Śląska i Czech, ewentualnie historyczne zdjęcia i ryciny

Przebieg zajęć:

Zajęcia rozpoczynamy od kościoła św. Andrzeja Boboli w Miliczu. Informujemy, że jest to najcenniejszy zabytek miasta, jako jeden czterech zachowanych Kościołów Łaski. Zwracamy uwagę

na konstrukcję jego murów (konstrukcja szkieletowa, mur pruski). Wyjaśniamy, że celem zajęć będzie odnalezienie miasta średniowiecznego i poznanie jego historii. Informujemy, że będzie to o tyle trudne, że aż do XIX wieku budynki w prowincjonalnym mieście jak Milicz miały konstrukcję drewnianą, jak ten kościół, więc mogły się nie zachować. Wszystkie budynki mają co najwyżej 100–150 lat. Kościół wraz z przylegającymi budynkami został zachowany ze względu na swoje wartości historyczne, ale jest i tak o wiele młodszy od średniowiecza (zbudowany w 1709 r.). Został poza tym zbudowany już poza istniejącym miastem średniowiecznym, na Przedmieściu Wrocławskim. Odnajdujemy kościół na planie miasta. Informujemy, że śladów miasta średniowiecznego będziemy musieli szukać w nazwach ulic, ich kształcie i układzie, oraz w położeniu najstarszych budowli miasta.

W tym miejscu można naświetlić także historię miasta i jego legendarne początki (legenda o założeniu miasta i jego nazwie – etos rycerski, dochowanie przysięgi milczenia, zwycięstwo nad złem – zbójnikami którzy napadali na kupców wędrujących szlakiem handlowym przy przeprawie przez rzekę Barycz). Mówimy o patronie miasta – św. Jerzym – patronie rycerzy. Mówimy o strategicznym położeniu grodu, leżącego na szlaku Gniezno–Wrocław–Praga. Naświetlamy

historię konfliktu Kazimierza Wielkiego i króla Czech Jana Luksemburczyka, roszczonego sobie prawa do korony polskiej, zmierzającego w sojuszu z Krzyżakami do rozbioru państwa Kazimierza Wielkiego, o konflikcie Kazimierza Wielkiego z królem czeskim o Śląsk. Mówimy o strategicznej roli Milicza, położonego na przeprawie przez bagnistą dolinę Baryczy, nazwanego wówczas Kluczem Królestwa Polskiego.

Informujemy, że zadaniem będzie odnalezienie i zaznaczenie na kartach pracy (planach) elementów miasta średniowiecznego.

Udajemy się w kierunku Rynku ul. 1 Maja, dalej ul. Wrocławską. Zwracamy uwagę na pierwszy relikw średniowiecza: dawne Przedmieście Wrocławskie – ul. Wrocławska.

Most na rz. Młynówce Milickiej (kanał południowy Baryczy): pozostałość fortyfikacji miasta: fosy, ograniczającej miasto od południa (pierwotnie również od zachodu, w miejscu dzisiejszej ul. Parkowej). Miejsce rozebranej bramy wrocławskiej. W lewo odchodzi ulica Wałowa – w nazwie zachowany relikw nie zachowanych wałów obronnych (Milicz nie posiadał murów obronnych ale wały ziemne). Idziemy w prawo, kolejne nazwy ulic to dane ulice rzemieślników: Kuźnicza, Garncarska. Dochodzimy do Rynku. Wyjaśniamy rolę

rynku w mieście średniowiecznym, rolę ratusza (nie istnieje, spalony w 1945 r., w Miliczu nie było go także w Średniowieczu, bo miasto nie miało jeszcze samorządu). Idziemy ul. Kościelną do kościoła św. Michała Archanioła.

Był to w średniowieczu jedyny kościół w mieście. Według legendy założony przez św. Wojciecha podążającego z Pragi do Gniezna (fakt nie potwierdzony historycznie, prawdopodobnie św. Wojciech wędrował zupełnie inną drogą, nie mniej legendarne początki przypisują założenie kościołów św. Wojciechowi również w innych okolicznych wsiach: Słącznie, Trzebicku). Obecna budowla pochodzi z 1821 r., uczniowie mają jednak za zadanie znaleźć w budowlu relikty średniowiecza. Jest to najstarsze okno (z tyłu budowli) z zachowanym łukiem gotyckim. To pozostałość murowanego prezbiterium średniowiecznego kościoła (nawa miała konstrukcję szkieletową, została rozebrana przez 1821 r.). Drugi relikty zachował się we wnętrzu: to murowana chrzcielnica z 1506 r.

Wracamy do Rynku. Zwracamy uwagę na kolejne nazwy ulic wychodzących z Rynku ku północy i zachodowi. Kolejna ulica rzemieślników: Szewska, ulica Polska – prowadząca do nieistniejącej Bramy Polskiej i Przedmieścia Polskiego, Zamkowa – prowadząca do Bramy Zamkowej i zamku.

Wychodzimy ul. Zamkową, do Bramy Dworskiej. Obecny łuk bramny pochodzi z początku XIX wieku, stoi jednak w miejscu średniowiecznej bramy, która miała wówczas charakter obronny. Brama oddzielała część miejską od części zamkowej. Napis na łuku: *Semper bonis patet, oznacza: Otwarte dobrze czyniącym.*

Przechodzimy bramę, przekraczamy ulicę Zamkową (uwaga, duży ruch, należy dojść do przejścia dla pieszych), przez park dochodzimy do najstarszej budowli miasta: ruin zamku biskupiego z XIII–XIV wieku. Ruiny nie są dostępne we wnętrzu, oglądamy je od strony placu po stronie zachodniej.

Opowiadamy historię podejścia wojsk króla czeskiego pod zamek w Miliczu i oddanie go przez kasztelana biskupiego bez walki za butelkę wina. Wyjaśniamy dalsze konsekwencje: klątwa biskupa Nankera rzucona na króla Czech – wystąpienie króla przeciwko biskupowi, ucieczka biskupa z Wrocławia – utrata przez Kazimierza Wielkiego ważnego stronnika na Śląsku – Kazimierz Wielki nie podejmuje działań wojennych w celu odzyskania Śląska – ugoda między królem polskim i czeskim: Jan Luksemburski zrzeka się roszczeń do korony polskiej, Kazimierz Wielki zrzeka się Śląska.

Uczniowie powinni umieć odpowiedzieć na pytanie: Dlaczego król Kazimierz, mimo że utracił Śląsk i nie wygrał żadnej wojny lub bitwy nazywany jest Wielkim?

Konsekwencje dla Milicza: traci znaczenie, staje się pogranicznym miastem, poza szlakami handlowymi (szlak Wrocław–Gniezno też traci znaczenie), nie rozwija się jako miasto. Staje się siedzibą państwa milickiego, powstałego na skutek rozpadu feudalnego Śląska.

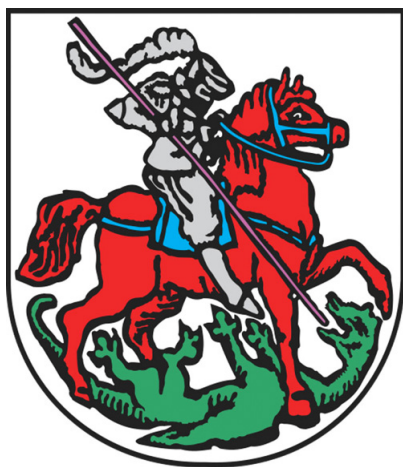
Propozycje alternatywne:

Lekcja może być, po pewnych modyfikacjach przeznaczona także dla nauczania historii w gimnazjum. Lekcję można kontynuować poświęcając ją tematowi rezydencji magnackiej na przykładzie pałacu Maltzanów (znajdującego się obok zamku), historii sztuki ogrodowej na przykładzie parku francuskiego i angielskiego przy pałacu, tematowi różnicowania gatunkowego wśród drzew i krzewów Europy, Azji i Ameryki z nauką rozpoznawania podstawowych gatunków w parku przypałacowym. Można również rozwinąć w większym stopniu wątek poewangelickiego Kościoła Łaski w Miliczu, poświęcając go na omówienie problemów reformacji, kontrreformacji i wojny 30-letniej.

KARTA PRACY – KLUCZ KRÓLESTWA POLSKIEGO

ŚREDNIOWIECZNE MIASTO I ZAMEK

Jest rok 1339. Trwa spór o Śląsk między królem czeskim i królem polskim. Miasto i zamek w Miliczu jest w rękach biskupa wrocławskiego, będącego po stronie króla polskiego. Jednak na Milicz nadciągają wojska króla Czech. Jesteś tajnym wysłannikiem króla polskiego Kazimierza Wielkiego. Masz ocenić siłę obronną miasta, opisać z czego się składa i sporządzić odpowiedni plan. Będzie potrzebny aby w razie potrzeby król mógł udzielić miastu pomocy. Jednak zły czarnoksiężnik, będący na usługach króla Czech sprawił, że widzisz świat nie taki jaki jest, ale późniejszy o 700 lat czyli około roku 2013. Postaraj się wywiązać ze swojego zadania jak najlepiej.

Tajnym hasłem, jest imię świętego, który jest przedstawiony w herbie miejskim. Święty ten pokonał smoka, tak jak założyciel miasta pokonał zbójników. Jest patronem rycerzy i patronem średniowiecznego Milicza.

Jaki to święty?

1. Czy wokół miasta średniowiecznego są zabudowane przedmieścia, które mogą utrudnić obronę a ułatwić zadanie atakującym? Zaznacz je na planie (mają taką samą nazwę jak nazwa historyczna nazwa ulicy w XXI wieku)

2. Czy miasto średniowieczne posiada fosę, lub otoczone jest rzeką, kanałem z wodą, które pełni rolę fosy?

3. Czy miasto średniowieczne posiada murowane mury obronne? A może przynajmniej posiada wały obronne z ziemi? (jeżeli zostały rozebrane w XXI wieku, może została po nich choć nazwa ulicy?)

4. Ile średniowieczne miasto posiada bram? Jak się nazywają? (jeżeli zostały rozebrane, określ ich nazwy po historycznych nazwach ulic, które przez nie prowadzą)

KARTA PRACY – KLUCZ KRÓLESTWA POLSKIEGO ŚREDNIOWIECZNE MIASTO I ZAMEK

5. Na jakich ulicach mieszkają rzemieślnicy, którzy mogą się włączyć w obronę miasta?

- a.** kowale – ulica
- b.** garncarze – ulica
- c.** szewcy – ulica

6. Zaznacz numerki (1, 2, 3) z nazwami tych ulic na planie miasta. Zaznacz również zarys wałów obronnych otaczających miasto, wiedząc że mają kształt owalu, opierają się o kanał – fosę od południa, obejmują kościół i opierają się o rzekę Barycz od północy. Zaznacz na planie trzy bramy.

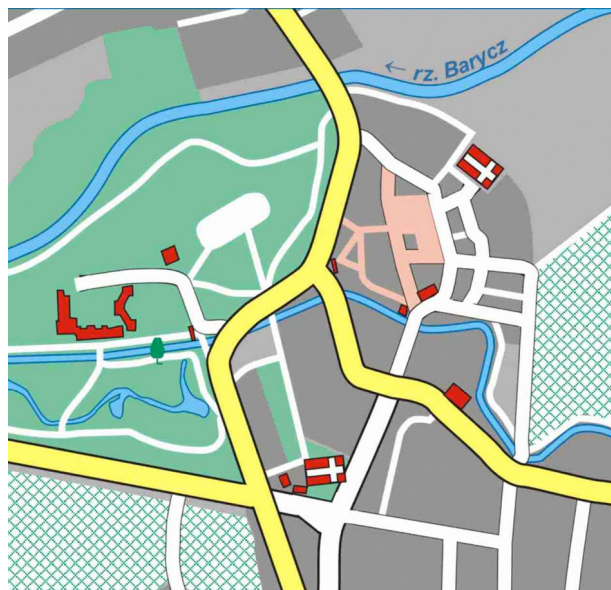
7. Czy miasto średniowieczne posiada główny plac handlowy? Jak się nazywa? Zaznacz go na planie.

8. Podpisz na planie średniowieczny kościół. Spróbuj odnaleźć jedyne zachowane okno średniowieczne.

Jakie jest duże? Czy nadaje się obrony?

Narysuj zarys tego okna średniowiecznego.

Czy kościół średniowieczny był murowany?

9. Odnajdź zamek biskupi – ostatecznie miejsce obrony. Zaznacz go na planie. Czy poza zamkiem i częścią kościoła są jakiegolwiek inne murowane budowle w mieście?

KARTA PRACY – KLUCZ KRÓLESTWA POLSKIEGO. ŚREDNIOWIECZNE MIASTO I ZAMEK

Arkusz odpowiedzi:

Herb – przedstawia **świętego Jerzego**

1. Czy wokół miasta są zabudowane przedmieścia, które mogą utrudnić obronę a ułatwić zadanie atakującym? (ma taką samą nazwę jak nazwa historyczna nazwa ulicy w XXI wieku)

tak, przedmieście wrocławskie (tam gdzie ul. Wrocławska), było też przemieście polskie, po drugiej stronie Baryczy, prowadziła do niego ulica Polska

2. Czy miasto posiada fosę, lub otoczone jest kanałem z wodą, który pełni rolę fosi?

tak, od południa pełni tę rolę kanał Młynówka, od północy rzeka Barycz

3. Czy miasto posiada murowane mury obronne? A może przynajmniej posiada wały obronne z ziemi? (jeżeli zostały rozebrane w XXI wieku, może została po nich choć nazwa ulicy?)

wały – została po nich tylko nazwa – ulica Wałowa

4. Ile miasto posiada bram? Jak się nazywają? (jeżeli zostały rozebrane, określ ich nazwy po historycznych nazwach ulic, które przez nie prowadzą)

ulica Wrocławska (część dawnej ul. Wrocławskiej, obecnie ul. Lwowska) – brama wrocławska,

ulica Zamkowa – brama zamkowa (brama dworska),

ulica Polska – brama polska

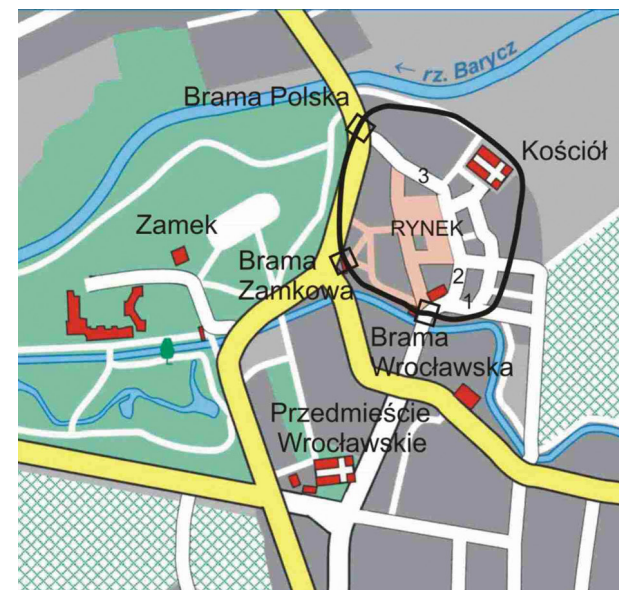
5. Na jakich ulicach mieszkają rzemieślnicy, którzy mogą się włączyć w obronę miasta?

a. kowale – ulica **Kuźnicza**

b. garncarze – ulica **Garncarska**

c. szewcy – ulica **Szewska**

6. Zaznacz nazwy tych ulic na planie miasta. Zaznacz również zarys wałów obronnych otaczających miasto, wiedząc że mają kształt owalu, opierają się o kanał – fosę od południa, obejmują kościół i opierają się o rzekę Barycz od północy. Zaznacz na planie trzy bramy.

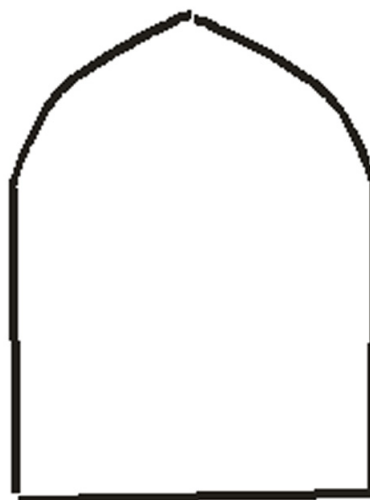
7. Czy miasto średniowieczne posiada główny plac handlowy? Jak się nazywa? **Rynek**

KARTA PRACY – KLUCZ KRÓLESTWA POLSKIEGO. ŚREDNIOWIECZNE MIASTO I ZAMEK

Arkusz odpowiedzi:

8. Podpisz na planie średniowieczny kościół. Czy ten jest murowany? Jak duże ma okna? Czy nadaje się obrony? Spróbuj odnaleźć okno średniowieczne. Narysuj zarys tego okna średniowiecznego.

W Miliczu kościół miał tylko murowane prezbiterium, reszta był drewniana. Z kościoła średniowiecznego zachowane jest tylko jedno okno (z tyłu kościoła), o zarysie łuku gotyckiego.

9. Odnajdź zamek biskupi – ostatecznie miejsce obrony. Zaznacz go na planie. Czy poza zamkiem i częścią kościoła są jakiegolwiek inne murowane budowle w mieście?

Nie, były to jedyne murowane budowle w tym mieście.

Temat zajęć:

Skąd się wzięła dolina Baryczy? Kto rzeźbi powierzchnię ziemi: woda – lód – wiatr.

Czas trwania: 2–4 h

Klasa: gimnazjum, przedmiot geografia (z pewnymi elementami historii i fizyki), z możliwością modyfikacji dla liceum, geografia zakres rozszerzony

Miejsce:

Sułów (gmina Milicz)

Dojazd:

autokarem z Wrocławia (1 h), parking ul. Leśna (ośrodek wypoczynkowy); dobry dojazd PKS

Przejsie piesze:

Sułów, ośrodek wypoczynkowy – jaz Sułów – Szwedzka Górka – Sułów, park przy kościele MB Częstochowskiej, ul. Polna, 4 km (6 km z przejściem pieszym powrotnym)

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

Geografia – gimnazjum:

- uczeń posługuje się ze zrozumieniem pojęciem erozji; przedstawia rzeźbotwórczą rolę wód płynących, wiatru i lądolodu

- rozpoznaje i opisuje w terenie formy rzeźby powstałe w wyniku działania czynników rzeźbotwórczych
- identyfikacja na planie i mapie topograficznej miejsca obserwacji i obiektów w najbliższym otoczeniu, określenie wzajemne położenie obiektów na planie, mapie topograficznej i w terenie;
- stawianie pytań oraz formułowanie własnego stanowiska.

Geografia, zakres rozszerzony – liceum:

- uczeń ocenia zmiany środowiska w holocenie związane z działalnością człowieka
- opisuje przebieg oraz efekty erozji i akumulacji wodnej (recznej), lodowcowej i eolicznej

Cele wychowawcze:

- uczeń docenia wartość środowiska przyrodniczego przyrody nieożywionej i konieczność jego ochrony
- uczeń ma szacunek dla pokoleń ludzi, którzy przez wieki zagospodarowywali doliny

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- co to jest wysoczyzna, dolina, zbocze doliny

- jak powstaje dolina rzeczna, wiedzieć jakie są podstawowe rodzaje rzek: meandrująca, anastomozująca, wiedzieć co to jest terasa rzeczna
- co to jest lądolód, gliny polodowcowe, głązy narzutowe (eratyki)
- co to są utwory wodnolodowcowe, graniaki, wydmy
- czym była wojna 30-letnia, skąd się wzięły wojska szwedzkie w dolinie Baryczy
- jakie są elementy charakterystyczne Doliny Baryczy jako regionu

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- jak rzeźbę kształtują wody rzeczne, jaka jest działalność budująca i niszcząca wód rzecznych
- jak rzeźbę kształtuje lądolód, jaka jest działalność budująca i niszcząca wód lądolodu i wód płynących z lodowca
- jak rzeźbę kształtuje wiatr, jaka jest działalność budująca i niszcząca wiatru
- jak działa elektrownia wodna

Cele szczegółowe

– uczeń powinien potrafić:

- posługiwać się mapą
- rozpoznać podstawowe formy rzeźby terenu

c. określić związki między formami terenu i czynnikami które je kształtują

Metody i formy pracy:

wykład, praca z mapą, obserwacje terenowe, dyskusja

Środki dydaktyczne:

mapa geologiczna, mapa fizjograficzna (szkic fizjograficzny), mapa Polski z zasięgami zlodowaceń i przebiegiem pradolin, plansze, rysunki i schematy pokazujące kształtowanie form terenu, schemat pokazujący działanie elektrycznej turbiny wodnej

Przebieg zajęć:

Zajęcia rozpoczynamy od ośrodka wypoczynkowego w Sułowie, ul. Leśna. Na początku przedstawiamy krótką charakterystykę miejsca: miejscowości Sułów i regionu; Doliny Baryczy – jako miejsca znanego z hodowli karpia. Na miejscu można też zwiedzić izbę tradycji Pafawagu z wystawą kolejową, naświetlić krótko historię i upadek fabryki wagonów. Naświetlić charakterystykę Sułowa, jako miejscowości turystycznej i wypoczynkowej dla mieszkańców Wrocławia.

Dochodzimy do jazu na rzece Baryczy. Wyjaśniamy na czym polega regulacja rzeki i dostosowanie jej do potrzeb gospodarki człowieka. Wprowadzamy pojęcie rzeki meandrującej, ana-

stamozującej, wału, starorzecza. W drodze pytań i odpowiedzi ustalamy do czego służy jaz:

- do regulacji poziomu wody w rzece
- do kierowania wody do kanału prowadzącego wodę do stawów
- do uzyskiwania energii (dawniej młyny, dziś energia elektryczna)

Oglądamy małą elektrownię wodną. Pokazujemy schemat działania.

Obserwując wodę przed i za jazem staramy się ustalić jakie ma działanie woda rzeczna: gdzie ma charakter niszczący (erozja), gdzie budujący (akumulacja). Następnie obserwując otoczenie staramy się odnaleźć starorzecza, zobaczyć jak zostały wtórnie wykorzystane przez człowieka zamienione na stawy rybne.

Od jazu podążamy czerwonym szlakiem pieszym w kierunku Szwedzkiej Górki.

Zatrzymujemy się na krawędzi terasy. Wprowadzamy pojęcie terasy zalewowej (holoceńskiej), nadzalewowej (plejstocieńskiej). Wyjaśniamy jak terasa plejstocieńska była formowana przez wody płynące z lodowca przez pradolinę Baryczy. Wyjaśniamy różnicę między doliną i pradoliną, jak obie były formowane.

Szlak czerwony skręca tu w lewo. Idziemy nim dalej, dochodzimy do lasu, gdzie wchodzimy na krawędź wysoczyzny. Przekraczamy szosę Sułów – Milicz, skręcamy dalej szlakiem w ul. Polną. Po 50 m skręcamy w lewo, dochodzimy do głazu i krzyża na Szwedzkiej Górze.

Wprowadzamy pojęcie wysoczyzny polodowcowej, głaz narzutowy. Wyjaśniamy charakterystykę klimatu peryglacjalnego (suchy i mroźny, brak roślinności), wyjaśniamy przyczynę formowania się wydmy z piasku naniesionego wcześniej przez wody płynące z lodowca. Mówimy o działalności niszczącej wiatru (szlifowanie głazów – graniaków) i budującej.

W drodze dyskusji ustalamy na jakiej formie terenu się znajdujemy:

- na wysoczyźnie polodowcowej – widoczna w terenie krawędź, którą pokonaliśmy w lesie
- na piaszczystej wydmy, znajdującej się na wysoczyźnie – widoczne jest to chociażby po roślinności, sosnach porastających wydmy
- przy głazie (głazach) narzutowych

Na głazach staramy się odnaleźć ślady szlifowania przez wiatr (widoczne wyraźne krawędzie graniaków). Następnie staramy się rozwiązać zagadkę: co było wcześniejsze: wysoczyzna z głazami

mi narzutowymi czy wydma, a zatem skąd wzięły się głazy narzutowe na szczycie wydmy – odpowiedź – zostały ustawione przez człowieka jako pomnik – cmentarzysko żołnierzy szwedzkich poległych w bitwie w 1645 r. podczas wojny 30 – letniej. Następnie można spróbować odnaleźć grób szwedzkiego generała (drewniany krzyż) po drugiej stronie ulicy.

Dalej idziemy szlakiem, ul. Polną do parku przy kościele MB Częstochowskiej. Tutaj pod wiatą, jest czas na wypełnienie kart pracy. Z tego najwyższego punktu w Sułowie jest dobry widok na dolinę i wzgórze morenowe po drugiej stronie. Odwołując się do schematów można dobrze naświetlić genezę doliny, form polodowcowych, dwóch kotlin w dolinie Baryczy jako zagłębień końcowych lodowca.

Praca domowa: opisz formę terenu ze swojego otoczenia i staraj się zastanowić jakie jest jej pochodzenie

Propozycje alternatywne:

Zajęcia mogą być dalej kontynuowane w oparciu o zabudowę i zabytki Sułowa: reformacja i kontr-reformacja (cechy kościoła ewangelickiego), układ i zabudowa miasta otwartego, kultura łżycka (wystawa w Izbie Regionalnej), Juliusz Słowacki w Sułowie, kolejka wąskotorowa i jej pozostałości. Mogą być połączone z wycieczką rowerową po ścieżce rowerowej szlakiem kolejki lub ze spływem kajakowym Baryczą.

KARTA PRACY – SKĄD SIĘ WZIĘŁA DOLINA BARYCZY

1. Na załączonym rysunku postaraj się zaznaczyć czerwonym punktem miejsce, w którym się znajdujemy. Ustal nazwę wzgórz morenowych, które są widoczne po drugiej stronie doliny:

.....

.....

Na rysunku zaznacz:

- jak mogły wyglądać dwa jezory (loby) lodowcowe, które uformowały Kotlinę Żmigrodzką i Kotlinę Milicko-Odolanowską (zakreskuj na niebiesko)
- czerwoną strzałką kierunek płynięcia wód pra-Proсны i pra-Warty, której lądolód odciął odpływ na północ i które uformowały pradolinę Baryczy (zgodny z kierunkiem płynięcia dzisiejszej Baryczy)
- czarnymi krótkimi strzałkami zachodni wiatr, który formował wydmy z piasków naniesionych przez wody lodowcowe w pradolinie

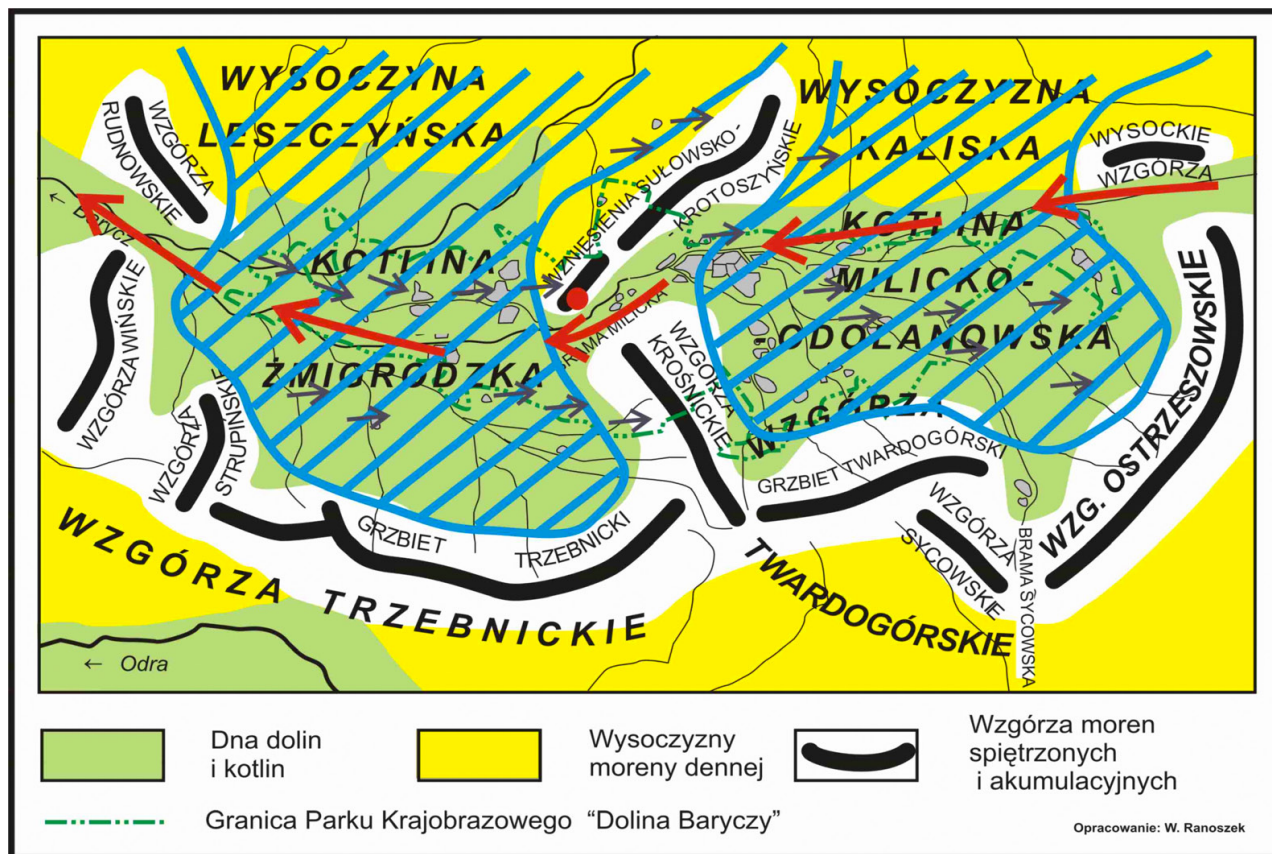
Ustal w odpowiedniej kolejności następujące zdarzenia geologiczne:

formowanie wydmy, uformowanie wzgórz morenowych i kotlin przez lądolód, uformowanie zalewowego dna doliny, zmiany w rzeźbie terenu dokonane przez człowieka, uformowanie pradolin

Narysuj (z drugiej strony) przekrój terenowy dzisiejszej wycieczki, uwzględniając: dno doliny z korytem rzeczny i starorzeczem stanowiące terasą zalewową, krawędź terasy nadzalewowej, terasę nadzalewową, krawędź wysoczyzny morenowej, głązy narzutowe, wydmy.

KARTA PRACY – SKĄD SIĘ WZIĘŁA DOLINA BARYCZY

Arkusz odpowiedzi:

-Proсны i pra-Warty, której łądolód odciął odpływ na północ i które uformowały pradolinę Baryczy (zgodny z kierunkiem płynięcia dzisiejszej Baryczy)

c. czarnymi krótkimi strzałkami zachodni wiatr, który formował wydmy z piasków naniesionych przez wody lodowcowe w pradolinie

Ustal w odpowiedniej kolejności następujące zdarzenia geologiczne:

1. uformowanie wzgórz morenowych i kotlin przez lądolód,
2. uformowanie pradoliny,
3. formowanie wydm,
4. uformowanie zalewowego dna doliny
5. zmiany w rzeźbie terenu dokonane przez człowieka.

1. Na załączonym rysunku postaraj się zaznaczyć czerwonym punktem miejsce, w którym się znajdujemy. Ustal nazwę wzgórz morenowych, które są widoczne po drugiej stronie doliny:

Wzgórza Krośnickie

Na rysunku zaznacz:

- jak mogły wyglądać dwa jezory (loby) lodowcowe, które uformowały Kotlinę Żmigrodzką i Kotlinę Milicko-Odolanowską (zakreskuj na niebiesko)
- czerwoną strzałką kierunek płynięcia wód pra-

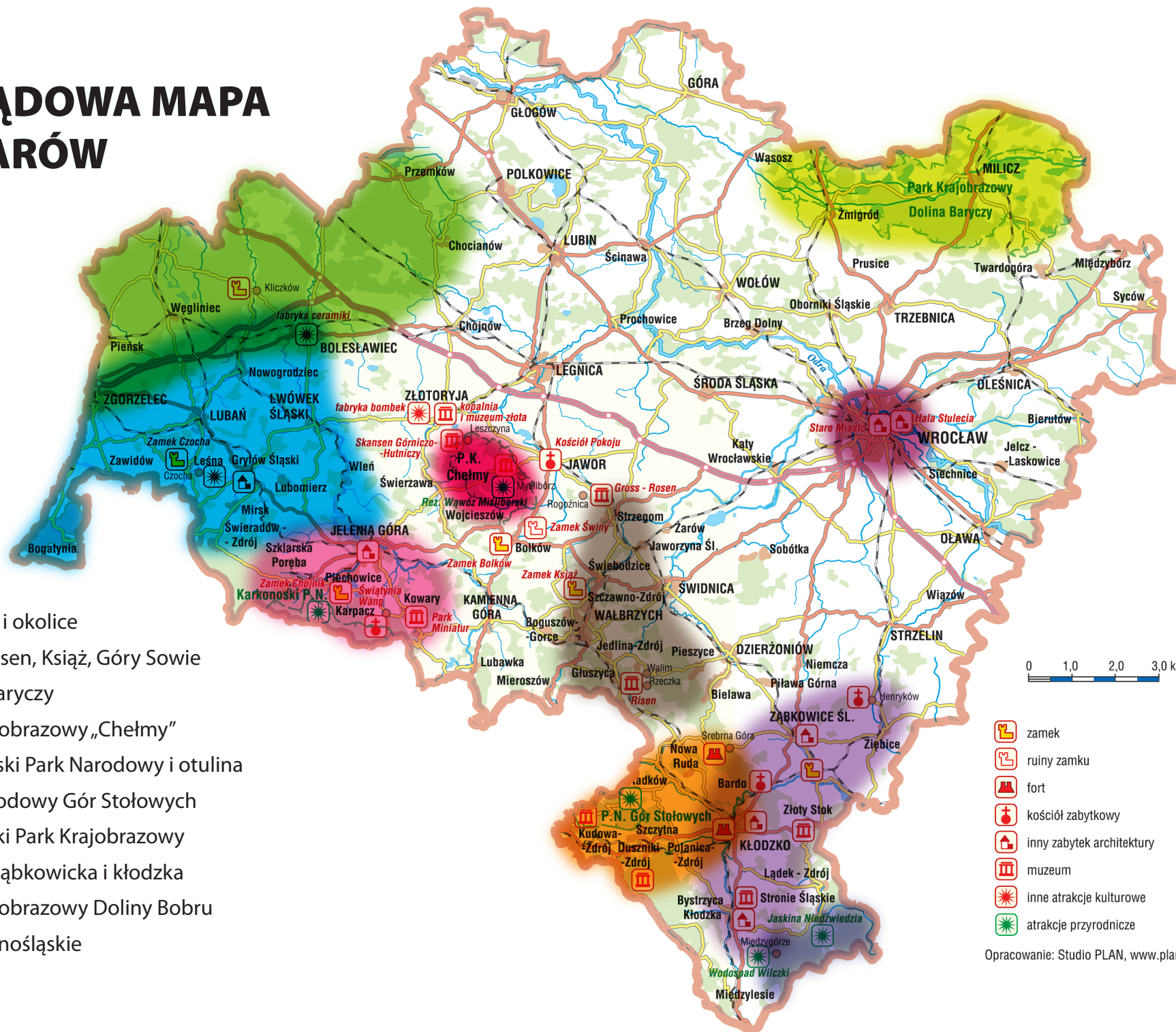

Szkolny Przewodnik Turystyczny po Dolnym Śląsku

Park Krajobrazowy „Chełmy”

POGLĄDOWA MAPA OBSZARÓW

- 1 Wrocław i okolice
- 2 Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie
- 3 Dolina Baryczy
- 4 Park Krajobrazowy „Chełmy”
- 5 Karkonoski Park Narodowy i otulina
- 6 Park Narodowy Gór Stołowych
- 7 Śnieżnicki Park Krajobrazowy
- 8 Ziemie: ząbkowicka i kłodzka
- 9 Park Krajobrazowy Doliny Bobru
- 10 Bory Dolnośląskie

- zamek
- ruiny zamku
- fort
- kościół zabytkowy
- inny zabytek architektury
- muzeum
- inne atrakcje kulturowe
- atrakcje przyrodnicze

Opracowanie: Studio PLAN, www.plan.pl

Park Krajobrazowy „Chełmy”

„Chełmy” to największy pod względem powierzchni park krajobrazowy Sudetów Zachodnich. Stanowi 159,99 km² obszaru chronionego w tej właśnie formie. Obejmuje Pogórze Złotoryjskie – wschodnią część Pogórza Kaczawskiego, częściowo także Rów Świerzawy i Pogórze Wojcieszowskie.

Bezwzględne wysokości w tym obszarze to na ogół 350–400 m n.p.m. Najniżej położone miejsce możemy odszukać na wschód od wsi Siichów w dolinie potoku Błonica (188 m n.p.m.). Natomiast najwyższy punkt stanowi wzgórze Mszana (475 m n.p.m.) w lesie koło Muchowa. Inne kulminacje to Jastrzębna (468 m n.p.m.), Rosocha (464 m n.p.m.), Czartowska Skała (463 m n.p.m.), Dębica (463 m n.p.m.) i Górzec (445 m n.p.m.). Ostrzyca Proboszczowicka (501 m n.p.m.), która jest najwyższym wzniesieniem Pogórza Kaczawskiego leży poza obszarem parku krajobrazowego. Jednak bliskie, w stosunku „Chełmów”, usytuowanie tego powulkanicznego stożka, zachęca do wejścia, po 445 kamiennych schodach, na szczyt przy okazji pobytu w parku krajobrazowym. Utworzony tu rezerwat przyrody

„Ostrzyca Proboszczowicka” chroni pozostałości wulkanicznego komina oraz roślinność porastającą bazaltowe gołoborza tej, jak niekiedy bywa nazywana, Śląskiej Fudżijamy. Charakterystyczne kształty stożków wygasłych przed milionami lat wulkanów, nigdzie w Polsce nie prezentują się w takim nagromadzeniu. Właśnie one szczególnie wyróżniają tę krainę, czyniąc ją wyjątkową, a jej krajobraz pełnym uroku. Pewną ciekawostką, jest oznaczony bazaltowym słupem, punkt przecięcia współrzędnych geograficznych 51°00'N i 16°00'E. Można go odszukać w Muchowskim Lesie.

Utworzenie, w 1992 roku Parku Krajobrazowego „Chełmy” miało na celu także ochronę dobrze zachowanych kompleksów liściastych lasów: klonowo-lipowych, buczynowych, jaworowych, dębowych i dębowo-świerkowych. Licznie występują tu chronione gatunki roślin oraz zwierząt. Szczególnie cenne przyrodniczo zakątki Parku Krajobrazowego „Chełmy” objęto ochroną tworząc rezerwat przyrody:

■ **Wąwóz Myśluborski** – jedyne na Dolnym Śląsku stanowiska paproci jęczynnika zwyczajne-

go oraz mieszany las wyżowy

■ **Wąwóz Lipa** – zróżnicowane fitocenozy leśne z licznymi gatunkami chronionymi, wychodnie skalne, liczna populacja salamandry plamistej.

■ **Wąwóz Siedmicki** – zbiorowiska roślinne, takie jak lasy dębowe, olszyny, łąki trzęślicowe, fragmenty ziołorośli i turzycowisk oraz fitocenozy naskalne, szczelinowe i suchych zboczy, a także interesujące formy geologiczne

■ **Nad Groblą** – jedno z największych w Polsce skupień drzewiastych form brekinii na naturalnych stanowiskach z licznymi gatunkami roślin chronionych, położone na różnego typu skałach wulkanicznych.

Obszar parku krajobrazowego „Chełmy” jest więc niezwykle ciekawy pod względem florystycznym. Krajobraz większości pradawnych lasów liściastych, we współczesnej Polsce zastąpiony przez pola uprawne i inne formy antropogeniczne, tutaj, w wielu miejscach oparł się działaniu człowieka. Możemy podziwiać, wykształcone na bazaltowych i zieleńcowych gołoborzach, lasy klonowo-lipowe. W nich lipy drobno i szerokolistne, klony zwyczajne, jawory i wiązy górskie. W leśnym runie dostrzec można między innymi kokorycze, żółte zawilce, przylaszczki i dzwonki. Innym typem liściastego lasu, częstym w północno-zachodniej

części parku, są buczyny. Macierzystym podłożem gleb, na których lasy te się wykształciły, są bazaltowe gołoborza i blokowiska piaskowców. Tutaj runo pełne jest paproci. Wśród nich narecznice i wietlice. Można rozpoznać też wonne przytulie, groszki wiosenne oraz gnieźniki leśne. W kwaśnych buczynach, we wschodniej części parku charakterystyczne dla leśnego runa są kosmatki gajowe, śmiałki pogięte i konwalie majowe. Kolejny typ lasu to jaworzyna górska, a w niej jęczyniki zwyczajne i paprotniki kolczyste. Przepiękne jaworzyny można podziwiać na stokach „Wąwozu Myśliborskiego”, w dolinie potoku Jawornik. Drzewostan składa się tu głównie z jaworów, ale w wąwozie rosną też wiązy górskie, jodły, lipy oraz jesiony.

Na obszarze parku obecne są też naturalne dąbrowy. Runo lasu złożonego z dębów bezszypułkowych pełne jest ziół i traw. Oko wędrowca dostrzeże rojniki pospolite, ukwapy dwupienny, podkolany białe i buławnik mieczolistny. Na piaskowcowym podłożu, dębom towarzyszą świerki. Ale „Chełmy” to nie tylko lasy. Także łąki i torfowiska. W dolinach potoków rosną, wspomniane już pełniki europejskie, kosańce syberyjskie, mieczyki dachówkowate i jesienne zimowity. Odsłonięte, pełne słońca łąki u podnóża Czartowskiej Skały są siedliskiem chabrów, pierwiosnków lekarskich, dziewięciśłów bezłodygowych, gnidoszy rozestła-

nych oraz storczyków, które znakomicie się czują także na torfowiskach.

Różnorodność zbiorowisk roślinnych, jak również ukształtowanie terenu, skutkuje też bogactwem gatunkowym fauny parku i regionu. Spośród bezkręgowców najlepiej poznane są ślimaki, których występują tu 72 gatunki. Skład gatunkowy kręgowców, również jest dobrze poznany. Gromadę smoczkoustych reprezentuje minóg strumieniowy, gatunek wpisany do Polskiej Czerwonej Księgi, występujący w potoku Wilcza, w rejonie wsi Pomocne. Ryby reprezentuje 7 gatunków, w tym strzebla potokowa, śliz oraz pstrąg potokowy. Gromada płazów obejmuje 15 gatunków, wśród których na uwagę zasługuje ropucha paskówka oraz salamandra plamista. Gady reprezentowane są przez 6 gatunków, które są stosunkowo liczne i spotykane we wszystkich środowiskach parku. Wyjątek stanowi bardzo rzadki gniewosz plamisty. Obszar parku – to miejsce występowania 107 gatunków lęgowych ptaków. Wśród nich jest 6 gatunków sów, w tym tak rzadkie, jak puchacz, sóweczka, włochatka i płomykówka. W lasach występuje kilka gatunków dzięciołów, w tym dzięcioły zielonosiwy i średni oraz muchołówki białoszyja i mała oraz gołąb siniak. Także w liściastych lasach, swoje gniazda zakłada bocian czarny. W borach świerkowych występują bardzo rzadki krzyżodziób świerkowy oraz zniczek i gil. Ptaki drapieżne

reprezentowane są przez myszołowy, jastrzębie, krogulce, trzmielojady, kanie rdzawe, błotniaki stawowe i łąkowe. Wśród pól można spotkać derkacze i przepiórki. Obecność niewielkich stawów i terenów podmokłych warunkuje obecność bekasy, perkoza, sieweczki rzecznej i kilku gatunków kaczek. Na obszarze „Chełmów” stwierdzono występowanie 49 gatunków ssaków. Żyje tu 14 gatunków gryzoni, na przykład popielica, 13 gatunków nietoperzy, na przykład mroczek. Owadożernych jest 6 gatunków. Drapieżnych 9 gatunków, w tym 7 z rodziny łasicowatych. Parzystokopytne reprezentują 4 gatunki – jeleni europejski, dzik, sarna oraz muflon.

Nieodłączny element krajobrazu to również wody powierzchniowe. Najważniejszą rzeką regionu jest Kaczawa, która kilkakrotnie malowniczo przełamuje się przez Krainę Wygasłych Wulkanów. Przepływa przez Wojcieszów, Świerawę i Złotoryję. Natomiast Bóbr opływa region od południa i zachodu. Bolków i Jawor leżą nad dopływem Kaczawy – Nysą Szaloną. Potoki, które płyną głęboko wciętymi dolinami urozmaicają krajobraz, podobnie jak wygasłe wulkany.

To właśnie wygasłe wulkany i unikatowe w skali naszego kraju elementy budowy geologicznej nadają krajobrazowi „Chełmów” niepowtarzalny charakter. Szczególną osobliwością są lawy poduszkowe

– relikty staropaleozoicznego wulkanizmu. Aktywny wulkanizm charakteryzował też okres trzeciorzędu. Wówczas był on przejawem silnych ruchów górotwórczych orogenezy alpejskiej. W miejscach pęknięć osłabionej skorupy ziemskiej, tworzyły się szczeliny, którymi z głębi Ziemi wylewała się gorąca lawa. Miała ona charakter zasadowy i ponieważ była stosunkowo rzadka, rozlewała się szeroko, tworząc rozległe pokrywy. Charakterystycznym miejscem w parku jest znajdująca się na północny zachód od Myśliborza, **Czartowska Skała** (463 m n.p.m.) W miejscu tym, wyraźnie widoczny jest fragment rdzenia dawnego wulkanu tarczowego oraz pokrywy lawowej o zasadowym charakterze. Bazalt budujący wzniesienie, tworzy regularne słupy. Czartowska Skała to także ciekawy punkt widokowy. Budowa geologiczna lokalizuje Park Krajobrazowy „Chełmy” w obrębie metamorfizmu kaczawskiego i częściowo niecki północnosudeckiej. Skały metamorficzne tego regionu powstały w wyniku przeobrażenia produktów podmorskiego wulkanizmu. Występują tu zieleńce z wykształconymi strukturami diabazów oraz przeobrażone osady morskie – łupki serycytowe i fyllity. Bywa, że można na nich dostrzec ślady graptolitów. Natomiast skały osadowe kształtowały się w tym obszarze od permu do kredy górnej – od schyłku paleozoiku po kres mezozoiku. Występują tu różne relikty wulkanizmu synkinalnego z okresu permu w postaci skał ryolitowych, masywów Swarnej

i Jastrzębnej. Liczne trzeciorzędowe pokrywy wulkaniczne law bazaltowych z charakterystycznym odsłonięciem słupowym na Rataju, wspomnianej już Czartowskiej Skale i Krzyżowej Górze tworzą główny element współczesnego krajobrazu parku. Oprócz geologicznych osobliwości, obszar Parku Krajobrazowego „Chełmy” jest również bardzo bogaty w zabytki kultury materialnej. Najstarsze ślady osadnictwa na tym obszarze pochodzą z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu, czyli już wówczas teren ten był zasiedlony przez człowieka. W okresie średniowiecza istniały na tej ziemi liczne grodziska. Siedziby ludzkie otaczano wałami obronnym, a w skałach wykuwano fosi. Do dziś zachowane ślady po nich znajdują się na kulminacjach Rataja, Górzca, Radogostu, czy też Zamczyska. Pradawne grodziska to także „Szwedzki Szaniec” nieopodal Myśliborza oraz „Zbójecki Zamek” koło Siedmicy. Tak więc wiele tutejszych wsi, położonych w dolinach rzecznych lub u podnóży wzniesień posiada średniowieczną dzieje. Swoją historię zapisali tu także Cystersi. Średniowieczne osadnictwo reprezentują pocysterskie wsie – Słup, Chełmiec, Pogwizdów, Męcinka, Pomocne, Muchów i Sichów. Na pamiątkę cysterskiej historii, po dziś dzień organizowana jest piesza ekologiczna pielgrzymka na Górzec. Kościółki wiejskie o cechach gotyckich zachowały się w Pogwizdowie, Kondratowie, Nowej Wsi Wielkiej, Chełmcu i Myślinowie. Budowa i mineralne bogactwa tej

ziemi, uwarunkowały rozwój górnictwa. Przez wieki kształtowały się tradycje górnicze związane z eksploatacją rud złota, miedzi, żelaza i barytu. Miały one miejsce w okolicach Chełmca, Stanisławowa oraz Leszczyny. Najstarsze wzmianki o takiej działalności człowieka, sięgają początków XVI w. i odnoszą się do kopalni rud miedzi w okolicy Chełmca. Górnictwem zasłynęła również II połowa XVIII, a następnie przełom XIX i XX w. W ubiegłym stuleciu, w 1974 roku zamknięto kopalnię rud miedzi „Lena”. Następnie, w 1999 roku, kopalnię barytu w Stanisławowie. Współcześnie, jedynie na obrzeżach parku funkcjonują kamieniołomy bazaltu – „Męcinka”, „Trupień”, „Krzeniów” i „Winna Góra”.

Bogactwo środowiska geograficznego Parku Krajobrazowego „Chełmy”, jego elementów przyrodniczych, jak i tych noszących różne znamiona antropopresji, może stanowić cel ciekawych, wielopremiotowych wycieczek. Bazą wypraw terenowych może być Złotoryja, Jawor, Świerzawa, Wojcieszów, Bolków. Blisko tu z Legnicy i Jeleniej Góry. Także Wrocław – stolicę Dolnego Śląska dzieli stosunkowo niewielki dystans. Autostrada A-4 umożliwia szybką podróż w tym kierunku. Z tego względu łatwo zorganizować krótkie, jednodniowe wypadki. Jednak obfitość walorów przyrodniczych i kulturowych, pozwoli pasjonująco wypełnić czas także na wycieczkach kilkudniowych.

Obszar parku służyć może pieszym wędrówkom. Na trasach można przewidzieć również zajęcia nordic walking, bowiem przez teren „Chełmów” biegać znakowane **szlaki turystyczne PTTK**:

- **Szlak Wygasłych Wulkanów** – kolor żółty, trasa: Legnickie Pole–Jawor–Myślibórz (europejski szlak dalekobieżny I–22) Pomocne–Ostrzyca–Złotoryja.
- **Szlak Brzeżyny** – kolor czerwony, trasa: Złotoryja–Leszczyna–Chełmiec–Myślibórz–Grobla–Bolków.
- **Szlak Kopaczy** – kolor niebieski, trasa I: Leszczyna – Sichów – Górzec, trasa II: Chełmiec – Jerzyków – Myślinów – Nowa Wieś Wielka – Lipa – Radzimowice – Wojcieszów.
- **Szlak Doliną Nysy Małej** – kolor zielony, trasa: Grobla–Siedmica–Wąwóz Siedmicki–Muchów.

Grupom szkolnym polecić można **ścieżki dydaktyczne**. Rozmieszczone wzdłuż nich tablice edukacyjne zaciekawiają i ułatwiają prowadzenie zajęć.

- **„Wędrowanie po wulkanie”** na Bazaltową Górę – Paszowice; czas przejścia około 3 godz., długość trasy 10 km;
- **„Wąwóz Myśliborski”** – Myślibórz; długość ścieżki 4,5 km; geologia, flora i krajobraz Pogórza.
- **„Archeologiczna”** – Myślibórz; długość

ścieżki 4,0 km; grodziska wczesnośredniowieczne na krawędzi Sudetów.

- **„Las Świniec”** – Muchów; długość ścieżki 4,5 km; Leśna – las jego geneza, struktura, przystosowana dla osób niepełnosprawnych.
- **„Śladami kopaczy”** – Chełmiec-Raczyce; długość ścieżki 5,0 km; ślady górnictwa polimetalicznego z końca XIX w.
- **„Synklina Leszczyny”** – Leszczyna; długość ścieżki 3,5 km; ślady górnictwa i hutnictwa z XIX wieku.
- **„Nad Groblą”** – Grobla; długość ścieżki 7,5 km; stanowisko jarzęba brekinii, lawy pukliste, wieża Radogost – walory krajobrazowe.
- **„W dolinie Błotnicy”** – Męcinka–Bogaczów, długość ścieżki 6,0 km; rekreacja ruchowa w interesującym przyrodniczo terenie – ścieżka zdrowia.
- **„Lena”** – Wilków; długość ścieżki 3,0 km; użytk ekologiczny na zbiorniku osadów kopalni rud miedzi o pow. 41 ha, naturalna sukcesja roślin, w tym rzadkich i chronionych.

Miłośnicy kolarstwa, turystyki rowerowej i cross country również odnajdą się w tym obszarze. Szlaki rowerowe ułatwią realizację tego rodzaju sportowej i jednocześnie krajoznawczej pasji. Ich przebieg na interesującym nas obszarze jest następujący:

- Dookoła Wąwozu Myśliborskiego, dł. ok. 9 km – przebieg trasy: Myślibórz–Myślinów–Jakuśzowa–Kobylica–Myślibórz (trasa dla rowerów górskich).
- oraz Stanisławów–Leszczyna – dł. 4 km (trasa widokowa)

Organizując wycieczki, warto zaplanować na trasach **punkty widokowe**. Warto pomyśleć o takich miejscach jak:

- „Rosocha”,
- „Czartowska Skała”,
- „Rataj”,
- Radogost (zabytkowa wieża widokowa z 1893 r.)

Obszar parku, w sposób szczególny sprzyja nie tylko różnym formom ogólnorozwojowej aktywności fizycznej, ale przede wszystkim edukacji ekologicznej oraz regionalnej. Doskonałą bazą edukacyjną i noclegową dla grup szkolnych, będzie w tym wypadku **„Salamandra”** – położony na skraju parku, **Ośrodek Edukacyjny Centrum Edukacji Ekologicznej i Krajoznawstwa w Myśliborzu**. Z analizy materiałów promocyjnych i informacyjnych ośrodka wynika, że wspiera on dydaktykę szkolną zwłaszcza w zakresie edukacji regionalnej, przyrodniczej i ekologicznej.

Oficjalna strona internetowa Centrum informuje, że programy edukacyjne w ośrodku edukacyjnym Centrum Edukacji Ekologicznej i Krajoznawstwa „Salamandra” w Myśliborzu są realizowane przez:

- zajęcia terenowe, polegające na wnikliwej obserwacji zjawisk biologicznych, fizycznych i chemicznych.
- zajęcia laboratoryjne: pracowni chemii środowiska i w pracowni ekologicznej
- zajęcia seminaryjne w formie pogadanki przedmiotowych i tematycznych dyskusji – zajęcia w pracowni komputerowej
- gry i zabawy dydaktyczne
- warsztaty ekologiczne
- plenery plastyczne i fotograficzne
- wykłady i prelekcje
- prezentacje filmów, zdjęć i eksponatów
- wycieczki naukowe i krajoznawcze, po terenie Parku Krajobrazowego „Chełmy”.

Tematyka zajęć terenowych proponowanych do realizacji na w Centrum Edukacji Ekologicznej i Krajoznawstwa „Salamandra” w Myśliborzu to:

- Zwiastuny wiosny – rozpoznawanie roślin zielnych na podstawie przewodników.
- Rozpoznawanie roślin zielnych i runa leśnego na podstawie przewodników.

- Pomiary dendrometryczne drzew; pomiary obwodu, wysokości i wieku drzew.
- Bioindykatory w lesie, określanie czystości powietrza na podstawie skali porostowej.
- Mieszkańcy naszej rzeki, łowienie i obserwacje mikroskopowe bezkręgowców.
- Ekosystem lasu i łąki, obserwacje terenowe.
- Relikty wulkanizmu na przykładzie wzgórza rataj, Czarowskiej Skały i Wąwozu Myśliborskiego
- Ścieżka Archeologiczna; archeologiczny opis istniejących pozostałości grodzisk.
- Drzewo nasz przyjaciel; określanie roli drzew jako ważnego ekosystemu Ziemi.
- Cmentarzysko odpadów – obserwacja procesów rozkładu różnych typów odpadów.
- Rola i zadania „Lecznicy dla zwierząt”; wyrobienie nawyku ochrony przyrody.
- Bioindykatory wody – bezkręgowce, wyznaczanie klas czystości wód na podstawie bezkręgowców.
- Wycieczki objazdowa po terenie Parku Krajobrazowego „Chełmy” – zapoznanie z pomnikami przyrody ożywionej i nieożywionej oraz walorów PK „Chełmy”

Natomiast proponowana tematyka **zajęć stacjonarnych** przewidzianych do realizacji na w Centrum Edukacji Ekologicznej i Krajoznawstwa „Salamandra” w Myśliborzu jest następująca:

- Walory Parku Krajobrazowego „Chełmy”; prze prowadzone na sali seminaryjnej lub muzealnej.
- Papieros – wróg czy przyjaciel, z zakresu profilaktyki uzależnień.
- Struktura i funkcjonowanie ekosystemu.
- Zależności między organizmami w lesie.
- Jak rośliny wykorzystują światło słoneczne?
- Rady na odpady; jak skutecznie przeciwdziałać powstawaniem góry śmieci i ich utylizacji.
- Czy wiesz co jesz? Badanie laboratoryjne składników żywności.
- Porozmawiajmy o ptakach.
- Pomóżmy ekologom ratować Ziemię.
- Wszystko o rzece – ekosystem rzeki.
- Woda podstawą życia, zajęcia seminaryjne lub laboratoryjne.
- Formy ochrony przyrody w Polsce.
- Las i jego mieszkańcy, zajęcia audio-wizualne. Gleba dobrem niezastąpionym, zajęcia w laboratorium ekologicznym lub chemicznym.
- Widziane okiem mikroskopu; mikroskopowe badania gleby i skał.
- Czy każdą wodę można pić? Chemiczne określanie klas czystości wody.
- Wykonanie papieru czerpanego; zapoznanie z technologią oraz samodzielne wykonanie.

W sali komputerowej i seminaryjnej Centrum Edukacji Ekologicznej i Krajoznawstwa „Salamandra” w Myśliborzu poleca lekcje:

- Formy ochrony przyrody, prowadzone na podstawie programów komputerowych.
- Park Krajobrazowy „Chełmy” na tle innych form ochrony przyrody, programy komputerowe i audio-wizualne.
- Poznajemy parki krajobrazowe i narodowe Polski (prowadzone na podstawie programów komputerowych i audiowizualnych)

Tematyka zajęć laboratoryjnych możliwych do realizacji na w Centrum Edukacji Ekologicznej i Krajoznawstwa „Salamandra” w Myśliborzu to:

- Tkanki – mikroskopowanie tkanek roślinnych.
- Woda podstawą życia, określanie zanieczyszczeń i klas czystości wody.
- Gleba dobrem niezastąpionym; badania chemiczne i makroskopowe gleby.
- Określanie pierwiastków występujących w glebie.
- Ochrona powietrza atmosferycznego; chemiczne badanie składników powietrza i zanieczyszczeń.
- Określanie zawartości tlenu w wodzie metodami fizyko-chemicznymi.
- Barwniki asymilacyjne; izolacja i rozdział tych

barwników.

- Czy wiesz co jesz? Badania składu żywności.
- Mydło – otrzymywanie i własności.

Planując pobyt z grupą szkolną na obszarze Parku Krajobrazowego „Chełmy” warto rozważyć rezerwację noclegów w szkolnym schronisku młodzieżowym. Tego rodzaju obiektem dysponuje **Złotoryja**, która z uwagi na posiadane walory turystyczne, może być pierwszym punktem wycieczki. **Szkolne schronisko Młodzieżowe „Zacisze”** w Złotoryi od lat służy uczniom i nauczycielom.

Odpowiednią dla większych grup liczbę miejsc noclegowych posiada także Jawor. Powiatowy **Zespół Schronisk Młodzieżowych w Jaworze** stanowią dwa obiekty:

Schronisko Młodzieżowe Kategorii I – Centrum Turystyczne w Jaworze oraz Centrum Edukacji Ekologicznej i Wulkanizmu w Muchowie. Tym sposobem, Jawor oferuje nie tylko noclegi, ale także sale dydaktyczne z wyposażeniem multimedialnym.

Organizując zajęcia z mniejszą grupą możemy skorzystać z bazy gospodarstw agroturystycznych na przykład w Leszczynie, Kondratowie, Jastrowcu, Nowej Wsi Wielkiej bądź w innych małych osadach na terenie parku krajobrazowego lub jego

otuliny. Warte zobaczenia są między innymi: Leszczyna, Muchów, Nowa Wieś Wielka, Grobla, Myślibórz, Męcinka i Słup.

Leszczyna – niewielka wieś w granicach Parku Krajobrazowego „Chełmy”. Leży na obszarze o bardzo złożonej budowie geologicznej, niedaleko Złotoryi. Niegdyś, miejscu temu znaczenia przydały polimetaliczne złoża, głównie miedzi ale także ołowiu, złota i srebra. Najważniejsze z nich – rudy miedzi, wydobywano tu już w średniowieczu. Najbardziej miedzionośne margle eksploatowano w połowie XIX w. Późniejsze zaniechanie wydobywania miało prawdopodobnie związek z obniżką cen miedzi, ale rudy istniały tu nadal. Wydobywano je jeszcze przed, a następnie po II wojnie światowej. Eksploatacji zupełnie zaprzestano dopiero po odkryciu bogatszych złóż, którymi do dziś słyną okolice Lubina, Rudnej i Polkowic. Kopalnię „Lena” zamknięto w latach 70-tych XX wieku, a jednak historię wydobywania i hutnictwa tutejszej miedzi udało się ocalić od zapomnienia. W Leszczynie utworzono górniczo – hutniczy skansen „Ciche szczęście”. Tu właśnie rozpoczyna się ścieżka dydaktyczna „Synklina Leszczyny”. Pierwszym jej punktem jest bliźniaczy hutniczy piec, który służył do wytopu miedzi, a następnie do wypalania wapnia. Warto wspomnieć, że w pierwszy weekend wakacji odbywają się w skansenie „Dymarki Kaczawskie”, podczas których można poznać dawne

techniki wydobywania rud i wytopu miedzi.

Muchów – położona wśród lasów, rozproszona wieś, której początki sięgają średniowiecza. Będąc własnością Cystersów, słynęła z rybactwa i łowiectwa. Rozpościera się w dość podmokłej okolicy – mają swoje źródła potoki, których wody trafiają do Kaczawy i Nysy Szalonej. W pobliżu wsi bazaltowy słupek oznacza miejsce kartograficznej ciekawostki – punkt przecięcia współrzędnych geograficznych 51°00'N i 16°00'E. W Muchowie znajduje się „Pałacyk” – letnia rezydencja dawnych właścicieli Sprengerów z Małuszowa. Obecnie jest to Centrum Edukacji Ekologicznej i Wulkanizmu. Wokół obiektu prowadzi „Pałacowa Ścieżka Edukacyjna”. W miejscowości rośnie pomnik przyrody – lipa szerokolistna „Księżna Anna”. Jej obwód wynosi 745 cm, wysokość 26 m. Wiek oceniono na 300 lat. Jest najgrubszą pomnikową lipą szerokolistną na Dolnym Śląsku i jednym z najbardziej okazałych drzew tego gatunku w Polsce. Śródleśne drogi okolic Muchowa stanowią doskonałe trasy rowerowe, a lipiec jest miesiącem, w którym na „Muchowskich Łąkach” odbywają się plenerowe imprezy edukacyjne. Niedaleko biegnie ścieżka dydaktyczna „Las Świniec”. W pobliżu Muchowa, w odległości 1,5 km, przy szlaku „Wygasłych wulkanów” wznosi się kulminacja Czarrowskiej Skały (464 m n.p.m.) – doskonały punkt widokowy na Karkonosze i Góry Kaczawskie.

Nowa Wieś Wielka – to również śródleśna wieś o średniowiecznym pochodzeniu. W centrum wsi znajduje się niewielki gotycki kościółek. We wsi zaczyna się ścieżka edukacyjna o długości 10 km zwana „Szlakiem Trzech Wąwozów” (Wąwóz Nowowiejski, Wąwóz Siedmicki i Wąwóz Lipy) z których dwa ostatnie to rezerваты przyrody. W „Wąwozie Lipy” występuje jedna z najbardziej licznych na terenie parku Krajobrazowego „Chełmy” populacji salamandry plamistej. Ze Storczykowego Wzgórza (365 m n.p.m.) można podziwiać rozległy widok na Pogórze oraz Góry Kaczawskie, a przy dobrej widoczności, także na Karkonosze.

Grobla – niewielka wieś w przełomowej dolinie Nysy Małej, na granicy z tektonicznym Rowem Świerzawy. Warto tu zobaczyć XV-wieczny kościółek św. Anny. Jest on otoczony kamiennym murem z krzyżem pokutnym, na którym wyryto narzędzie zbrodni. Warto także zwrócić uwagę na pałac z przełomu XVI i XVII w., z częściowo zachowanym zabytkowym parkiem. Otaczające wieś tereny leśne o cennych walorach przyrodniczych, w części stanowią rezerwat przyrody „Nad Groblą”. Miejsce jest interesujące ze względu na wieżę na wzniesieniu Radogost – doskonały punkt widokowy. Prawdopodobnie w średniowieczu istniał tutaj ośrodek kultu religijnego oraz gródek. Kamienna dwunastometrowa wieża widokowa, wzniesiona

w 1893 roku, 100 lat później wyremontowana pozwala na podziwianie panoramy Sudetów i Przedgórze Sudeckiego.

Myślibórz – niewielka wieś na krawędzi Pogórza Kaczawskiego w dolinie Jawornika. W sąsiedztwie znajduje się interesujący przyrodniczo „Wąwóz Myśluborski” z rezerwatem przyrody. W okolicy widoczne relikty wulkanizmu staropaleozoicznego z lawami puklistymi i diabazami oraz wulkanizmu młodszego – trzeciorzędowego z bazaltami pomnika przyrody „Małe Organy Myśluborskie” na zboczu wzgórza Rataj. Wieś jest siedzibą Centrum Edukacji Ekologicznej i Krajoznawstwa „Salamandra” – ośrodka edukacyjnego Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych, którego ofertę wzbogacają ścieżki dydaktyczne - „Wąwóz Myśluborski” i „Śladem Grodzisk”. W tym miejscu przebiegają główne szlaki turystyczne Pogórza Kaczawskiego – „Szlak wygasłych wulkanów” i „Szlak krawędziowy”. Blisko stąd, zaledwie 5 km, do Jawora – miasta pokoju i chleba. Jeden z trzech na Dolnym Śląsku obiektów Listy Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO to **Kościół Pokoju w Jaworze**. Oczywiście Święto i Międzynarodowe Targi Chleba są także tradycją Jawora.

Męcinka – duża wieś pocysterska na wschodnim skraju parku krajobrazowego, u podnóża Pogórza Kaczawskiego. Dzieje Męcinki wiążą się także z hi-

historię „mniszego lasu”. Skarb Lasu Mnichów, to za-
bytkowe kapliczki drogi krzyżowej rozsiane wokół
góry Górzec. Jako elementy Szlaku Cysterskiego
w Polsce, są również cennymi obiektami Europej-
skich Szlaków Kulturowych Rady Europy. Historia
Męcinki i góry Górzec sięga średniowiecza. Wte-
dy powstał tu niewielki zameczek. W jego ruinach
w XVII wieku wzniesiono kaplicę pielgrzymkową.
Dzięki Cystersom, którzy byli gospodarzami tych
ziem od średniowiecza aż do 1810 roku, góra Gó-
rzec stała się miejscem pielgrzymkowym. W 1740
roku wzdłuż drogi na szczyt ustawiono Stację
Męki Pańskiej – 14 kapliczek wykutych w piaskow-
cu z niemieckimi napisami wrytymi pismem
gotyckim. We wsi znajduje się drewniana rzeźba
mnicha – stanowi ona logo „Szlaku Cystersów”.
Warto również zwiedzić średniowieczny kościół
św. Andrzeja, z barokowym wystrojem. Zaintere-
sowanym „Szlak krawędziowy” umożliwia przejście
przez XIX-wieczne tereny górnicze. W okolicznych
lasach wiele jest zarówno śladów pocysterskich,
jak i tych, które wiążą się z historią górnictwa.

Słup – pocysterska wieś nad Nysą Szaloną w otu-
linie Parku Krajobrazowego „Chełmy”. Miejsco-
wość powstała we wczesnym średniowieczu na
wzgórzu bazaltowym, z którego obecnie góruje
bryła gotycko-barokowego kościoła Wniebo-
wzięcia NMP. Wystrój wnętrza jest bardzo bo-
gaty. W murze przykościelnym można dostrzec

kapliczkę oraz cztery pokutne krzyże. Na przy-
kościelnym cmentarzu znajduje się osobliwa
budowla – ossarium, gdzie zgromadzone są
szczątki ludzkie z dawnych grobów. W latach 70.
ubiegłego stulecia, na północ od wsi, zbudowa-
no zbiornik retencyjny na Nysie Szalonej. **Za-
lew Słup**, o powierzchni 4,9 km² i pojemności
38,4 mln m³, reguluje przepływ oraz zapewnia
wodę pitną dla Legnicy.

W roku 1813 na tym obszarze rozegrała się „Bitwa
nad Kaczawą” – jedna z najważniejszych bitew cza-
sów napoleońskich. Na rozległych polach, Prusacy
i Rosjanie zwyciężyli wówczas armię francuską.
Kamienny obelisk nad Nysą Szaloną upamiętnia
poległych w tej bitwie, natomiast w miejscowości
Dunino, utworzono Muzeum Bitwy nad Kaczawą.

Temat zajęć:

**Mieszkańcy Wąwozu Myśliborskiego –
ekosystem lasu i łąki.**

Czas trwania: 3 godziny

Klasa: IV–VI

Miejsce:

Rezerwat przyrody „Wąwóz Myśliborski”

Dojazd:

Własny autokar. Do Myśliborza docieramy jadąc
z kierunku Jawora lub Świerzawy. Miejsce zjazdu

w boczną drogę jest oznaczone drogowskazem
na Myślibórz. Kierowca może zatrzymać autokar
na parkingu Centrum Edukacji Ekologicznej i Kra-
joznawstwa. Z parkingu pieszo, wyruszamy z gru-
pą na oznaczoną zielonymi kwadratami ścieżkę
dydaktyczną „Wąwóz Myśliborski”.

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

Uczeń:

- wymienia formy ochrony przyrody stosowa-
ne w Polsce
- podaje przykłady rezerwatów przyrody, po-
mników przyrody i gatunków objętych ochro-
ną
- prowadzi obserwacje i na podstawie skali po-
rostowej określa stan czystości środowiska
- rozpoznaje rośliny łąkowe
- rozpoznaje gatunki drzew i krzewów w lesie
- obserwuje i podaje nazwy owadów zamiesz-
kujących las i łąkę
- przedstawia znaczenie wybranych owadów
w ekosystemie łąki i lasu

Cele wychowawcze

Uczeń:

- wie jak należy zachowywać się w rezerwacie
przyrody, w lesie i na szlaku turystycznym

- b. zna zagrożenia dla środowiska przyrodniczego ze strony człowieka, chroni przyrodę: nie śmieci, szanuje rośliny, zachowuje ciszę w rezerwacie
- c. szanuje przyrodę, wie że należy się odpowiednio zachowywać, by nie płoszyć zwierząt
- d. umie współpracować z rówieśnikami w grupie

Cele szczegółowe – uczeń wie:

- a. jak zorientować mapę w terenie i jak wyznaczyć kierunek północny
- b. jakie formy ochrony przyrody stosowane są w Polsce
- c. jak nazywają się wybrane rezerваты przyrody, pomniki przyrody i gatunki objęte ochroną
- d. jak posłużyć się skalą porostową dla oznaczenia stanu czystości środowiska
- e. jak nazywają się wybrane kwiaty i zioła łąkowe
- f. jakie gatunki drzew i krzewów liściastych rosną w polskich lasach
- g. jakie owady zamieszkują las i łąkę
- h. jakie znaczenie mają wybrane owady w ekosystemie łąki i lasu

Cele szczegółowe – uczeń rozumie:

- a. pojęcie ekosystemu jako złożonego systemu zależności w środowisku

- b. złożoność ekosystemów
- c. konieczność ochrony przyrody
- d. korzyści dla środowiska płynące z postaw proekologicznych

Cele szczegółowe – uczeń potrafi:

- a. poruszać się szlakiem po parku krajobrazowym i rezerwacie przyrody
- b. czytać legendę mapy
- c. rozróżniać podstawowe gatunki roślinności łąkowej
- d. rozróżniać podstawowe gatunki drzew i krzewów liściastych
- e. podać nazwy owadów zamieszkujących łąkę
- f. pracować w grupie

Metody i formy pracy:

pogadanka, praca z mapą, praca ze szkicem, praca z kluczem do oznaczania roślin, praca ze skalą porostową, obserwacja zwierząt i roślin, praca w grupie z kartami pracy.

Środki dydaktyczne:

mapa turystyczna, skala porostowa, klucz do oznaczania roślin, tablice edukacyjne.

Przebieg zajęć:

Przez wąwóz poprowadzi nas ścieżka dydaktycz-

na. Zaczyna się ona i kończy na Słonecznej Łące powyżej parkingu. Zanim wyruszymy z uczniami na trasę, przeprowadzamy krótką pogadankę. Słoneczna Łąka będzie doskonałym miejscem do rozpoczęcia właściwej części zajęć.

Zapoznajemy uczniów z miejscem, do którego dotarli, przypominamy, że znajdujemy się w Parku Krajobrazowym „Chełmy”.

Pytamy uczniów, jakie inne formy ochrony przyrody są im znane.

Oczekiwana odpowiedź – parki narodowe, rezerваты przyrody, pomniki przyrody, ochrona gatunkowa.

Przypominamy zasady obowiązujące turystów w obszarach chronionych.

Podajemy krótką informację o Wąwozie Myśliborskim, zwracamy uwagę, że część wąwozu stanowi ścisły rezerwat przyrody.

Wąwóz Myśliborski należy do najciekawszych, z przyrodniczego punktu widzenia zakątków Dolnego Śląska. Obecny rezerwat przyrody powstał w 1962 roku i obejmuje powierzchnię 9,72 ha, w tym 0,90 ha podlega ochronie ścisłej. Osobliwością geologiczną rezerwatu jest ukształtowana w wyniku procesów erozji dennej, dolina potoku Jawornik. Uformowany przed kilkoma milionami

lat wąwóz otaczają strome zbocza. Różnice wysokości względnej, w stosunku do dna doliny wynoszą około 15 metrów. W Wąwozie Myśluborskim można obserwować, bardzo rzadkie w Polsce, lawy poduszkowe - ślady podwodnych procesów wulkanicznych sprzed około 500 milionów lat. Można też rozpoznać powstałe w wyniku przeobrażenia bazaltów, metamorficzne zieleńce. Szczególną osobliwością tego miejsca jest **jęczyznik zwyczajny** – paproć, która ma tu jedyne dolnośląskie stanowisko. Występuje właśnie na skałach zieleńcowych, w zespole jaworzyny górskiej.

Wyjaśniamy, że jęczyznik ze względu na bardzo rzadkie występowanie podlega ochronie gatunkowej.

Pytamy o przykłady innych roślin, objętych w Polsce ochroną.

Oczekiwana odpowiedź – na przykład wiosenne kwiaty – śnieżyczki, śnieżyce wiosenne, zawilce, krokusy, przylaszczki. Niektórzy uczniowie, z pewnością będą znali chronione drzewa takie, jak cis, czy też limba.

Dzielimy klasę na grupy. Wszyscy uczestnicy zajęć stają w kole, trzymają ręce z tyłu. Nauczyciel przechodząc po zewnętrznej stronie kręgu, rozdaje im „skarby lasu” – np. szyszki, liście, igły, żółędzie, kasztany. Uczniowie nie patrząc, co dostali – opisują

trzymane w dłoniach przedmioty. Osoby, których opisy są podobne, dobierają się w grupy.

Teraz możemy rozdać uczniom karty pracy, plan-sze ze skała porostową oraz szkice do rozpoznawania drzew i krzewów. Zwracamy szczególną uwagę na pierwsze zadanie, które wymaga zbierania na przykład szyszek, patyczków, liści, fragmentów kory, które posłużą do pracy plastycznej. Wyraźnie zastrzegamy, że zbieramy, to, co leży na ziemi. Absolutnie nie wolno łamać gałązek, zrywać liści i w żaden sposób szkodzić roślinom ani zwierzętom!

Wyruszamy na ścieżkę.

Spacer jest łatwy, ścieżka wyraźnie oznakowana, nie powinna sprawiać trudności. Tylko w jednym miejscu króciutkie, bardziej strome podejście – za to nagrodzone widokiem. Czas, jaki zajmie wędrówka to około 1,5 godz. Ścieżce towarzyszą tablice, przy których warto się zatrzymać.

Punkt widokowy, o którym mowa – Skała Elfów, znajduje się za trzecią tablicą. Na ścieżce zobaczymy wiele interesujących skał – Maczugę, Skałę Olbrzyma, Sowią Skałę. Ciekawą atrakcją wąwozu jest bazaltowe wzgórze Rataj, gdzie znajdują się Małe Organy Myśluborskie. Są to pionowe słupy bazaltu przypominające piszczalki w organach.

Ścieżka kończy się tam, skąd wyruszyliśmy na wyprawę – na Słonecznej Łące.

Wyznaczamy czas na dokończenie zadań z karty pracy i przygotowanie postaci leśnego zwierzęcia.

Na zakończenie uczniowie prezentują efekty obserwacji i rozwiązania zadań. Możemy przeprowadzić mini konkurs. Na pewno każda z grup zasłuży na wyróżnienie.

Warto wiedzieć, że słoneczna Łąka jest dobrze zagospodarowana – znajduje się tu także boisko do siatkówki, można więc, mając piłkę zorganizować także zajęcia sportowe

ŚCIEŻKA DYDAKTYCZNA "WĄWÓZ MYŚLIBORSKI"

KARTA PRACY – MIESZKAŃCY WĄWOZU MYŚLIBORSKIEGO EKOSYSTEM LASU I ŁĄKI

1. Wędrujecie Wąwozem Myśliborskim. Podczas spaceru rozglądajcie się uważnie. Waszym zadaniem jest zebranie szyszek, patyczków, fragmentów kory i innych skarbów. Postać, jakiego leśnego zwierzęcia można z nich ułożyć? Zastanówcie się – po powrocie na Słoneczną Łąkę, czeka Was właśnie takie zadanie.

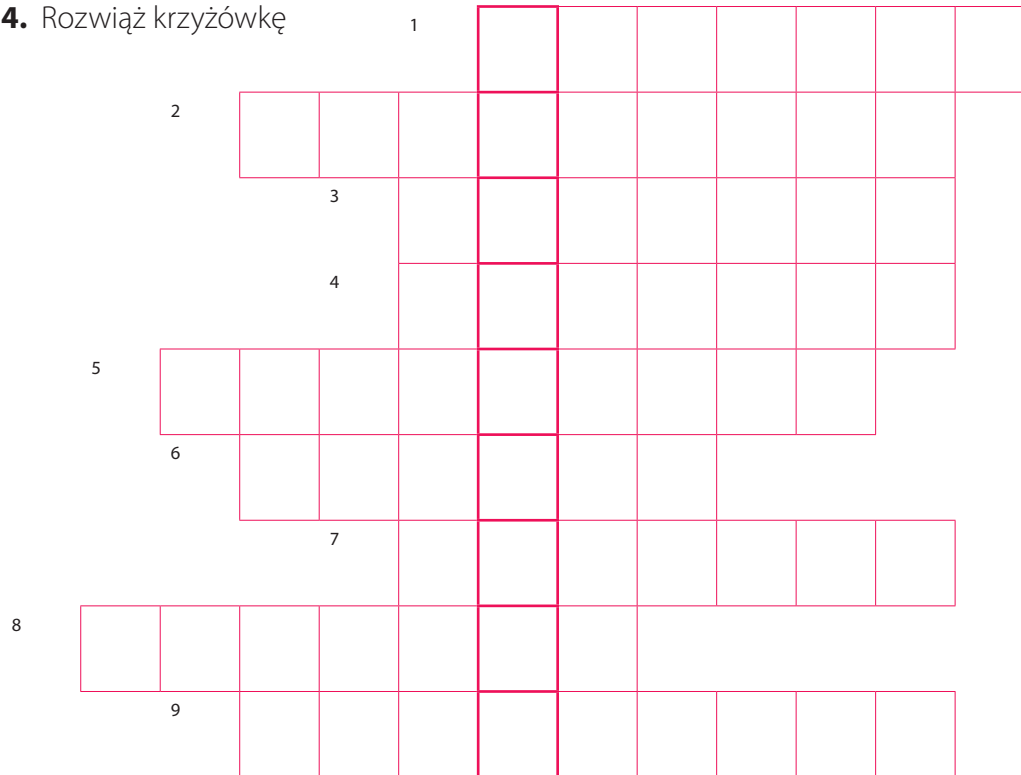
2. Podczas wędrowki rozglądajcie się w poszukiwaniu różnych gatunków liściastych drzew i krzewów. Waszym zadaniem jest rozpoznanie, co najmniej pięciu z nich. Jeśli ich liście leżą na ziemi, możecie zebrać po jednym i dołączyć do pracy.

3. Na podstawie skali porostowej, oceńcie czystość powietrza w Wąwozie Myśliborskim.

ROZPOZNANY GATUNEK		Notatki i rysunki (np. miejsce obserwacji, kształt liścia, inne zaobserwowane szczegóły).
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

KARTA PRACY – MIESZKAŃCY WĄWOZU MYŚLIBORSKIEGO EKOSYSTEM LASU I ŁĄKI

4. Rozwiąż krzyżówkę

1. Kwitnie żółto na wilgotnych łąkach.

2. Wiechlinowata trawa

3. Delikatna roślina o fioletowych kwiatach. Może być szkolny.

4. Wysoka, wyprostowana trawa

5. Czterolistna – symbol szczęścia

6. Kwaśny, na smaczną zupę

7. Kwitnie żółto. Jego sok zostawia na skórze brązowe plamy.

8. Lubi wapienne gleby

9. Biały kwiat z żółtym środkiem. W piosenie zachwyca harcerza.

Niektóre rośliny łąkowe to: stokrotka, szczaw, niezapominajka, trzęślica, jaskier, szalwia, mniszek, dzwonek, koniczyna, tymotka.

KARTA PRACY – MIESZKAŃCY WĄWOZU MYŚLIBORSKIEGO EKOSYSTEM LASU I ŁĄKI

5. Las i łąka są środowiskiem życia wielu owadów. Zapiszcie, jaką rolę pełnią one w ekosystemie i zaznaczcie, które z nich udało się Wam zaobserwować podczas wędrówki.

	OWADY	ZNACZENIE	OBSERWACJA
1.	mrówki		TAK/NIE
2.	pająki		TAK/NIE
3.	motyle		TAK/NIE
4.	komary		TAK/NIE
5.	pszczoły		TAK/NIE
6.	biedronki		TAK/NIE
7.	chrabąszcze		TAK/NIE
8.	trzmiele		TAK/NIE

KARTA PRACY – MIESZKAŃCY WĄWOZU MYŚLIBORSKIEGO

EKOSYSTEM LASU I ŁĄKI

Arkusz odpowiedzi:

1. Oceniamy pomysł i wykonanie.

2. Punktujemy każdą logicznie uzasadnioną odpowiedź do każdego poprawnie zaobserwowanego gatunku.

3. Np. 4–5 strefa czystości, zawartość SO_2 70–60 mikrogramów w m^3 powietrza.

4.

5.

				1	J	A	S	K	I	E	R
2		T	R	Z	Ę	Ś	L	I	C	A	
			3	D	Z	W	O	N	E	K	
			4	T	Y	M	O	T	K	A	
5	K	O	N	I	C	Z	Y	N	A		
6		S	Z	C	Z	A	W				
			7	M	N	I	S	Z	E	K	
8	S	Z	A	Ł	W	I	A				
	9	S	T	O	K	R	O	T	K	A	

	OWADY	ZNACZENIE
1.	mrówki	Np. Leśni sanitariusze, oczyszczają las. Zjadają larwy i bronią lasu przed nadmiernym rozmnażaniem się owadów.
2.	pająki	Np. Polują na muchy i szkodniki.
3.	motyle	Np. Zapylają kwiaty.
4.	komary	Np. Regulują liczebność osobników w biocenozie, wywołują choroby. Są pokarmem dla innych zwierząt.
5.	pszczoły	Np. Zapylają kwiaty, zbierają nektar.
6.	biedronki	Np. Walczą ze szkodnikami, zjadają mszyce.
7.	chrabąszcze	Np. Tępią szkodniki.
8.	trzmiele	Np. Zapylają kwiaty o głębokich kielichach.

Uczniowie powinni wpisać znaczenie owadów we wszystkich wierszach, natomiast w ostatniej kolumnie wskazać tylko te owady, które zaobserwowali.

Temat zajęć:

W krainie wygasłych wulkanów

Czas trwania: 4 godziny

Klasa: I–III gimnazjum, przedmiot geografia. Zajęcia można też przeprowadzić z uczniami liceum ogólnokształcącego, realizującymi w klasie II oraz III rozszerzenie z geografii.

Miejsce:

Szlak wygasłych wulkanów – Czartowska Skała, Wzgórze Rataj.

Dojazd:

Autokarem do wsi Pomocne. Z Wrocławia należy wyjechać na autostradę A4, następnie autostradą do zjazdu na drogę 345 w kierunku Strzegomia. Dalej drogą 345 do skrzyżowania z drogą 363. Teraz należy skierować się w stronę Jawora. Tuż za Jaworem trzeba zjechać na drogę 365, a następnie na pierwszym skrzyżowaniu za wsią Chełmiec skrócić w prawo. Już we wsi Pomocne należy skrócić w lewo. Po prawej stronie drogi będzie znajdował się zabytkowy kościół parafialny. Przejście piesze: z centrum wsi Pomocne (kościół św. Marcina), żółtym Szlakiem Wygasłych Wulkanów przez Czartowską Skałę na Wzgórze Rataj.

Powrót autokarem z parkingu przy Centrum Edukacji Ekologicznej i Krajoznawstwa w Myśliborzu.

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- a. doskonalenie umiejętności czytania i posługiwania się mapą topograficzną
- b. korzystanie z różnych źródeł informacji (mapa, obserwacje w terenie, informacje podane przez nauczyciela) oraz dokonywanie ich selekcji i oceny przydatności do rozwiązywania rozmaitych zadań
- c. opisywanie ważnych wydarzeń z przeszłości geologicznej Polski
- d. przeprowadzanie obserwacji odsłonięcia geologicznego
- e. rozpoznawanie w terenie i opisanie form rzeźby powstałych w wyniku procesów wulkanicznych
- f. rozpoznawanie skał magmowych, w szczególności skał wylewnych pochodzenia wulkanicznego
- g. posługiwanie się, ze zrozumieniem, pojęciami wietrzenia i erozji
- h. opisanie cech ukształtowania powierzchni Ziemi, jako efektu oddziaływania procesów wewnętrznych i zewnętrznych

Cele wychowawcze

Uczeń:

- a. docenia dziedzictwo przyrodnicze w obszarze parku krajobrazowego
- b. porusza się po szlaku turystycznym z zachowaniem zasad bezpieczeństwa
- c. uczy się współdziałania, pomaga słabszym
- d. chroni i szanuje przyrodę

Cele szczegółowe – uczeń wie:

- a. jakie elementy krajobrazu świadczą o jego przeszłości wulkanicznej
- b. co ważnego, wydarzyło się w przeszłości geologicznej w obszarze Gór i Pogórza Kaczawskiego
- c. jak przebiega erupcja wulkanu i jakie są jej produkty
- d. jak powstają skały magmowe
- e. jakie procesy wewnętrzne ukształtowały Czartowską Skałę i Wzgórze Rataj

Cele szczegółowe – uczeń rozumie:

- a. wpływ wydarzeń w minionych epokach geologicznych na współczesną rzeźbę w obszarze Parku krajobrazowego „Chełmy”
- b. wpływ czynników wewnętrznych i zewnętrznych na ukształtowanie powierzchni Ziemi

- c. zależność współwystępowania ruchów górotwórczych i towarzyszących im zjawisk wulkanicznych
- d. przebieg różnych rodzajów erupcji wulkanicznych
- e. wpływ zjawisk wulkanicznych na różne środowiska przyrodniczego

Cele szczegółowe
– uczeń powinien umieć:

- a. odnaleźć relikty wulkanizmu na mapie i w terenie
- b. podać nazwy er i okresów w dziejach Ziemi, w których na obszarze Dolnego Śląska, aktywny był wulkanizm
- c. powiązać ważne wydarzenia geologiczne – ruchy górotwórcze z elementami współczesnego krajobrazu
- d. opisać budowę wulkanu i podać nazwy produktów erupcji wulkanicznej
- e. rozpoznać skały bazaltowe i wyjaśnić ich genezę

Metody i formy pracy:

pogadanka, praca z mapą, praca własna z kartami pracy, obserwacja terenowa reliktyw wulkanizmu.

Środki dydaktyczne:

mapa turystyczna Gór i Pogórza Kaczawskiego, karty pracy

Przebieg zajęć:

Wyruszamy z centrum miejscowości Pomocne, sprzed gotyckiego kościoła św. Marcina. Wchodzimy na żółty szlak, kierujemy się na południe. Uczniom przypominamy zasady bezpiecznej wędrówki szlakiem turystycznym. Nasz pierwszy cel – Czartowska Skała jest widoczna z daleka. Po kwadransie jesteśmy na miejscu.

Czartowska Skała – wyraźne, choć niewysokie wzgórze (463 m n.p.m.), które jest fragmentem dawno wygasłego wulkanu. Do dziś zachowały się fragmenty komina oraz otaczającej go pokrywy lawowej. Cechą charakterystyczną tego miejsca jest wyraźny układ słupów bazaltowych. Takie słupy kształtują się dzięki regularnym spękaniami, do których dochodzi podczas stygnięcia lawy. Szczeliny spękań biegną prostopadle do powierzchni chłodzenia. Dzięki temu że kiedyś znajdował się tutaj kamieniołom, którego prace przyczyniły się do odsłonięcia większej części wulkanu, możemy dziś podziwiać jego piękno.

Krótko przypominamy uczniom elementy geologicznej historii najbliższych okolic, które miały związek z wystąpieniem zjawisk wulkanicznych.

Pytamy uczniów, kiedy w przeszłości geologicznej obszaru Polski miały miejsce ruchy górotwórcze.

Oczekiwana odpowiedź:

w erze paleozoicznej – orogenezy kaledońska i hercyńska oraz w erze kenozoicznej, w trzeciorzędzie – orogeneza alpejska.

Przypominamy uczniom, że podczas ruchów górotwórczych, w wielu miejscach skorupy ziemskiej występują silne naprężenia, osłabiona skorupa pęka i toruje drogę gorącej lawie z głębi Ziemi. Wskazujemy, że zwłaszcza orogeneza hercyńska i alpejska najbardziej sprzyjały tego rodzaju procesom.

Pytamy uczniów o budowę wulkanu. Oczekujemy wymienienia w odpowiedzi: ogniska magmowego, głównego komina wulkanicznego, kominów bocznych, krateru głównego, kraterów bocznych. Uczniowie mogą zwrócić uwagę na warstwową budowę stożków wulkanicznych, która jest efektem wielokrotnych erupcji.

Pytamy o produkty wybuchu wulkanu. Uczniowie odpowiadają, że jest to lawa, czyli odgazowana magma, bomby wulkaniczne, lapille, gazy, pyły i popioły.

Kierujemy do uczniów polecenie odszukania na mapie turystycznej Gór Kaczawskich i Pogórza Kaczawskiego miejsc, w których widoczne są pozostałości dawnych wulkanów.

Oczekiwane przykładowe odpowiedzi: Czartowska Skała, Wzgórze Rataj, Ostrzyca, Grodziec, Wilcza Góra, Muchowskie Wzgórze, Górzec, Radogost.

Wskazujemy uczniom, że relikty wulkanizmu to nie tylko dawne stożki, lecz także pokrywy wulkaniczne oraz fragmenty żył, które współcześnie mogą być miejscem eksploatacji surowców mineralnych.

Warto zwrócić uwagę, że Czartowska Skała jest pomnikiem przyrody nieożywionej. Jej zbocza i najbliższa okolica są siedliskiem wielu rzadkich gatunków roślin. Rośnie tu dziewięsiś beżłodygowy, storczyk męski, storczyk bżowy, wawrzynek wilczelyko oraz pierwiosnka wyniosła.

Rozdajemy uczniom karty pracy. Polecamy wykonanie trzech pierwszych zadań.

Wykonanie pierwszego, plastycznego zadania wymaga uruchomienia wyobraźni. Uczniowie powinni rozumieć, że współczesne, wygasłe kilka milionów lat temu, stożki wulkaniczne są o kilkaset metrów niższe niż w czasach aktywności wul-

kanicznej. Mogły wtedy sięgać nawet do 1000 m n.p.m. działające od tego czasu procesy wietrzenia i erozji przyczyniły się do ich zniszczenia. Dlatego zamiast ogromnych wulkanów obserwujemy dziś tylko ich fragmenty. Mówimy o nich **neki**, inaczej twardziele. Wypełniają wnętrza dawnych kraterów i kominów. Czartowska Skała jest przykładem właśnie takiej formy.

Po wykonaniu przez uczniów zadań kontynuujemy wędrówkę Szlakiem Wygasłych Wulkanów. Na dojście do Wzgórza Rataj potrzebujemy około 2 godzin.

Po drodze mijamy Muchowskie Wzgórze i przemierzamy Wąwóz Myśliborski.

Muchowskie Wzgórze – to także bazanitowy relikw wulkanizmu. Najwyższym szczytem jest Mszana (475 m n.p.m.). Tu także możemy obserwować słupy, fragmenty pokryw i będących efektem wietrzenia mrozowego, rumowisk skalnych.

Wąwóz Myśliborski – unikatowe miejsce, dzieło potoku Jawornik, który rozciął skały podłoża aż po najgłębiej zalegające skały wulkaniczne. Rezerwat ma charakter także florystyczny. Jest jedynym na Dolnym Śląsku stanowiskiem paproci – języcznika zwyczajnego.

Przed nami ostatnie stanowisko – Wzgórze Rataj i kolejny pomnik przyrody – Małe Organy Myśliborskie.

Wzgórze Rataj (350 m n.p.m.) oczywiście jest zbudowane z wszechobecnych w okolicy bazaltów. Znajduje się tu interesujące ich odsłonięcie, znane jako **Małe Organy Myśliborskie**. Wiek skał szacuje się na 30 milionów lat. Małe Organy Myśliborskie, to tak naprawdę bazaltowy czop wulkanu z doskonale widocznymi ciosami słupowymi. Stygnący bazalt pod wpływem sił, jakie na niego działały stężał i jak wszędzie wokół, wykształcił charakterystyczne słupy. Wachlarzowato ułożone stanowią naprawdę bardzo piękny pomnik przyrody – rzeczywiście kształtem przypominają piszczalki wulkanów. Ciekawostką jest, że możemy go podziwiać także dzięki działaniom człowieka – za sprawą prac wydobywczych w dawnym kamieniołomie. Człowiek zresztą gospodarzył tu już wieki temu. W XIII wieku na istniała na Rataju warownia. Stanowiła ona formę przejściową między zamkiem a grodem obronnym. Badania archeologiczne pozwoliły ustalić kształt ówczesnego obiektu. Składał się on z trzech części: zamku głównego, znajdującego się na szczycie wzniesienia oraz dwóch podzamczy. Niestety, za sprawą kamieniołomu, archeologicznych śladów nie ma dzisiaj zbyt wiele i trudno je dostrzec.

Uczniom warto przypomnieć ogólny podział skał. Pytamy o klasyfikację i typ genetyczny bazaltu. Oczekujemy odpowiedzi, że bazalt, to skała magmowa wylewna, o skrytokrystalicznej budowie. Trudno dostrzec gołym okiem kryształki minerałów, ponieważ lawy bazaltowe stygły szybko na powierzchni i nie było czasu na wykształcenie się dużych ziaren minerałów. Czasem widoczne są pojedyncze kryształki, na przykład oliwinów. Uczniowie mogą też podać informację o skałach magmowych głębinowych, w których, w wyniku długiego stygnięcia minerały są dobrze wykształcone (głębinowym odpowiednikiem bazaltu jest gabro) oraz skałach pośrednich, w których widoczne kryształy tkwią w cieście skalnym. Świadczy to o tym, że w takich skałach, jak na przykład riolit, procesy krzepnięcia magmy rozpoczęły się w głębi Ziemi, ale dokończone zostały na powierzchni. Wracając do bazaltu, konieczne trzeba podkreślić szczególny kształt odsłoneń w postaci słupów, jakie skała ta tworzy wszędzie na świecie.

Prosimy uczniów o dokończenie zadań na kartach pracy. Po sprawdzeniu poprawności rozwiązań udajemy się z grupą w stronę parkingu przy Centrum Edukacji Ekologicznej i Krajoznawstwa

KARTA PRACY – W KRAINIE WYGASŁYCH WULKANÓW

1. Z kulminacji Czartowskiej Skały podziwiasz krainę wygasłych wulkanów. Wyobraź sobie, jak wyglądała okolica kilkadziesiąt milionów lat temu, w czasach intensywnej aktywności wulkanicznej. Naszkicuj krajobraz, który musiał tu istnieć w tej, jakże odległej, geologicznej przeszłości.

Rys. Okolice Czartowskiej Skały w czasach „Królestwa wulkanów”.

KARTA PRACY – W KRAINIE WYGASŁYCH WULKANÓW

2. Zapisz nazwy sześciu, odszukanych na mapie turystycznej Gór i Pogórza Kaczawskiego wznieścień, które charakteryzują się występowaniem relików wulkanizmu.

a.

b.

c.

d.

e.

f.

3. Ustal chronologię następujących wydarzeń, związanych z Górami i Pogórzem Kaczawskim:

a. Powstanie, zbudowanych z ostrokrawędzistych odłamków bazaltu rumowisk skalnych na stromych stokach Ostrzycy.

b. Uformowanie stumetrowej grubości pokryw bazaltowych, między Starym Jaworem, Piotrowicami, Męcinką i Słupem, towarzyszące orogenezie alpejskiej.

c. Zniszczenie Jaskini Porcelanowej w wyniku eksploatacji kamieniołomów.

d. Erupcje porfirów i melafirów w rejonie kaczawskim, podczas orogenezy hercyńskiej.

wydarzenie najstarsze			wydarzenie najmłodsze
1	2	3	4

4. Uzupełnij tabelę, wpisując nazwy skał spośród podanych: **bazalt, melafir, gabro**.

Następnie uzupełnij odpowiednio rodzaj i typ tych skał.

GENEZA SKAŁY		NAZWA	RODZAJ	TYP
1	Ciemna zasadowa skała powstała w wyniku szybko przebiegających procesów krystalizacji lawy, w warunkach niskiej temperatury i normalnego ciśnienia na powierzchni Ziemi lub płytko pod nią. Ma skrytokrystaliczną strukturę.			
2	Szarozielona lub czarna skała zasadowa powstała w wyniku powolnego krzepnięcia magmy w głębi Ziemi. Ma wyraźną ziarnistą strukturę. Wśród budujących ją minerałów widoczne są plagioklasy, pirokseny, oliwiny.			
3	Początkowo kształtowała się w głębi Ziemi. Jednak ostatecznie zastygła na jej powierzchni. Ma czerwono-brunatne zabarwienie i porfirową strukturę. Pojedyncze kryształy tkwią w skalnym cieście.			

KARTA PRACY – W KRAINIE WYGASŁYCH WULKANÓW

Arkusze odpowiedzi:

1. Oceniamy pomysł i wykonanie. Na szkicu powinny być widoczne wyraźne stożki wulkaniczne, spływające potoki lawy oraz wydobywające się z kraterów inne produkty erupcji. Na przykład chmury pyłów i popiołów, wrzecionowate lapille oraz większych rozmiarów bomby wulkaniczne.

2. Na przykład, w dowolnej kolejności:

- Czartowska Skała
- Rataj
- Mszana
- Ostrzyca
- Górzec
- Bazaltowa Góra

4.

	GENEZA SKAŁY	NAZWA	RODZAJ	TYP
1	Ciemna zasadowa skała powstała w wyniku szybko przebiegających procesów krystalizacji lawy, w warunkach niskiej temperatury i normalnego ciśnienia na powierzchni Ziemi lub płytko pod nią. Ma skryto-krystaliczną strukturę.	bazalt	magmowa	wylewna
2	Szarozielona lub czarna skała zasadowa powstała w wyniku powolnego krzepnięcia magmy w głębi Ziemi. Ma wyraźną ziarnistą strukturę. Wśród budujących ją minerałów widoczne są plagioklasy, pirokseny, oliwiny.	gabro	magmowa	głębinowa
3	Początkowo kształtowała się w głębi Ziemi. Jednak ostatecznie zastygła na jej powierzchni. Ma czerwono-brunatne zabarwienie i porfirową strukturę. Pojedyncze kryształy tkwią w skalnym cieście.	melafir	magmowa	pośrednia

3.

wydarzenie najstarsze			wydarzenie najmłodsze	
1	2	3	4	
D	B	A	C	

Wycieczka krajoznawcza wokół Parku Krajobrazowego „Chełmy” **Z Biegiem Nysy Szalonej**

Czas trwania: wycieczka jednodniowa

Uczestnicy: uczniowie gimnazjum oraz szkół ponadgimnazjalnych

Przedmioty: geografia, historia, język polski, wiedza o kulturze

Trasa: Bolków–Świny–Jawor–Słup

Cel ogólny:

Orientacja w otaczającej ucznia przestrzeni przyrodniczej i kulturowej.

Zapoznanie z historią i dziedzictwem kulturowym zakątków Dolnego Śląska.

Przewidywanie skutków działalności człowieka w zakresie gospodarki wodnej.

Cele wychowawcze – uczeń:

- docenia wielokulturowe dolnośląskie dziedzictwo
- szanuje zabytki – dzieło pracy minionych pokoleń
- współpracuje w zespole

Cele szczegółowe – uczeń wie:

- jaka była rola zamków obronnych

- jak przebiegały procesy przestrzennego rozwoju miast
- jak, w toku rozwoju, zmieniają się funkcje miast

Cele szczegółowe – uczeń rozumie:

- miastotwórczą rolę położenia na szlaku komunikacyjnym
- wpływ wydarzeń historycznych na losy lokalnych społeczności
- konieczność planowania infrastruktury hydrotechnicznej w dorzeczu Odry

Cele szczegółowe – uczeń potrafi:

- przedstawić wybrane walory turystyczne Dolnego Śląska
- rozdzielić style architektoniczne widoczne w zabudowie dolnośląskich miejscowości
- przewidzieć skutki zaniedbań w zakresie gospodarki wodnej

Dojazd:

Jadąc z kierunku Wrocławia autostradą A4, należy na węźle Kostomłoty zjechać na drogę krajową nr 5 w kierunku Strzegomia i Bolkowa.

Bolków – ponad pięćdziesięcioletnie miasteczko ulokowane na pograniczu Gór Kaczawskich i Po-

górza Bolkowskiego, na zboczach Nysy Szalonej. Historia osady sięga XIII wieku i wiąże się ze skrzyżowaniem szlaków handlowych z Legnicy i Jawora oraz Świdnicy do Jeleniej Góry i Czech. Nad miastem i doliną rzeki góruje warowny zamek – największa atrakcja Bolkowa i pierwszy cel naszej wycieczki. Zamek jest widoczny na wprost już z daleka. Wjeżdżamy drogą do centrum miejscowości, za drogowskazami kierujemy się do warowni. Przy samym obiekcie jest płatny parking i tam możemy zatrzymać autokar. Wejście do zamku jest płatne i możliwe od wtorku do niedzieli od 10 do 16, do samej bramy trzeba pokonać krótkie, strome podejście.

Zamek w Bolkowie powstał w XIII w. na polecenie Bolesława I księcia jaworskiego. Już w XIV w. we władaniu książąt świdnickich, zamek został przebudowany i umocniony, stając się jedną z największych warowni na Śląsku. W tym samym wieku, po śmierci księżnej Agnieszki, przeszedł we władanie czeskie. W XV wieku miał miejsce zbójnicki epizod – zamkiem rządził rycerz – zbójnik Jan z Czernej. XVI wiek przyniósł kolejne prace budowlane. Wojna trzydziestoletnia, to czas oblężeń zamku. W 1646 r. został zdobyty przez Szwedów, po czym w drugiej połowie XVII w. stracił na znaczeniu. W 1703 r. zamek został sprzedany cystersom z Krzeszowa, którzy także przebudowali jego wnętrza. Od cystersów, po kasa-

cie zakonu, przejęło go państwo pruskie. Zamek popadał w ruinę. Pod koniec XIX i na początku XX wieku rozebrano część murów. Na szczęście miały też miejsce pierwsze prace zabezpieczające i dzięki temu okazała ruina przetrwała do dziś. Zamek składa się z części gotyckiej i renesansowej. Kamienna część gotycka to okolony murem górny dziedziniec, budynek mieszkalny i przede wszystkim wieża o rzadko spotykanym kształcie. W przekroju poprzecznym, przypomina kształtem łzę – ostry kant skierowany jest w stronę, z której można było spodziewać się ataku. Uwagę przyciąga także głęboka, kuta w skale cysterna na wodę. Jest tu także głodowy loch. Wieża zamku w Bolkowie, to doskonały punkt widokowy. Rozległa panorama obejmuje także ruiny zamku Świny, które są kolejnym celem wycieczki.

Wyjeżdżamy z Bolkowa, drogą nr 3 w kierunku Jawora i Legnicy. Świny są na trasie przejazdu. Po prawej stronie, na wzgórzu, widać zamek ponad lasem. Aby do niego dojechać trzeba na ostrym zakręcie drogi w lewo, skrócić w prawo. Drogowskaz kieruje w to miejsce. Przy zamku jest tylko leśny parking na polanie. Dla dużego autokaru, odpowiedniejszy będzie parking po lewej stronie drogi, na wysokości kościoła w Świnach. XVI-wieczny, zbudowany z kamienia i cegły kościół św. Jadwigi jest także ciekawym zabytkiem. Warto zwrócić uwagę na krzyżowe sklepienia, drewnia-

ną chrzcielnicę z cynową misą oraz renesansowe nagrobki rodziny Świnków – pradawnych właścicieli zamku, do którego się udajemy i okolicy.

Zamek Świny – początkowo w X–XI wieku w Świnach istniał gród kasztelański, strzegący traktu z Czech do Polski. Warowny gród, w chwili wybudowania w pobliskim Bolkowie zamku, stracił znaczenie. W tym samym okresie, czyli w latach 1245–1272, otrzymawszy nadanie od Bolka I Srogiego, osiadła tu zamożna rodzina Świnków. Ciekawe, że zamek w Świnach, nigdy nie został zdobyty. Ostatecznie przestał być ważny w XVII wieku, gdy stał się własnością bocznej linii rodu. W 1769 r. został opuszczony i całkiem podupadł. W latach 1840, 1848 i 1868 huragany spowodowały zerwanie dachu i zawalenie szczytu wieży. Dzieła zniszczenia dokonał w 1876 roku pożar, który strawił całkowicie wnętrze zamku. Prace remontowe w latach 30-tych XX w. uratowały zamek przed całkowitą zagładą. Obecnie zamek jest własnością prywatną, udostępnianą do zwiedzania za opłatą.

Do zamku wchodzimy przez most (w miejscu dawnego mostu zwodzonego). Zauważamy gotycki portal ozdobiony kartuszem herbu Świnków. Trzykondygnacyjny budynek pałacowy osłaniają dwie cylindryczne wieże. Z założen obronnych zachowała się jedynie wieża i frag-

ment murów. Zamek w dzisiejszym kształcie to przede wszystkim ruiny. Dawne podłogi i dachy są porośnięte trawą. Podziemia, które warto zobaczyć dopełniają klimatu tej pozostałości jednego z najstarszych zamków na Szlaku Zamków Piastowskich.

Ze Świn udajemy się do Jawora.

Jawor – historyczne, współcześnie prawie dwudziestopięcioletnie miasto nad Nysą Szaloną. Dzieje miasta sięgają słowiańskich korzeni plemienia Trzebowian, którzy założyli tu swój gród. Średniowieczny Jawor to miasto księstwa legnickiego, a później świdnickiego. Posiadał liczne przywileje – bardzo szybko się rozwijał. W XIV wieku był stolicą księstwa, rządzonego przez Henryka I jaworskiego. W XIV wieku kwitło rzemiosło i handel. Bogata przeszłość Jawora znajduje odzwierciedlenie w zabytkach. Warto zwrócić uwagę na gotycki XIII wieczny kościół św. Marcina i wzniesiony w tym samym wieku zamek piastowski. Jego fragmenty zachowały się, podobnie jak mury obronne. Wśród wielu zabytków jest wieża strażnicza, neorenesansowy Ratusz, a także renesansowe i barokowe kamieniczki wokół Rynku oraz XVIII wieczny kościół św. Barbary.

Bardzo szczególny obiekt, to wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO,

ewangelicki **Kościół Pokoju w Jaworze**. Właśnie on, jest kolejnym celem naszej wycieczki.

Po pokoju westfalskim z roku 1648, który zakończył wojnę trzydziestoletnią, cesarz Ferdynand III Habsburg przyznał śląskim luteranom prawo do wybudowania trzech świątyń. Warunkiem powstania Kościoła Pokoju była, między innymi, odległość strzału armatniego od murów miejskich. Położona z dala od miasta, nie przypominająca zewnętrznym wyglądem świątyni budowla, w cesarskim zamyśle miała być nietrwała. Jako materiał budowlany mogły służyć jedynie: drewno, glina, piasek i słoma, jako zaprawa kucie białka. A jednak troska wiernych zachowała świątynię po dzień dzisiejszy, stąd także wpis na listę UNESCO. Warto nadmienić, że Kościoły Pokoju były trzy: w Głogowie, Jaworze i Świdnicy. Kościół w Głogowie, strawiony pożarem spłonął. Kościół w Świdnicy zachował się podobnie, jak w Jaworze. Na Liście Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO, obie świątynie, zostały umieszczone razem. Obie są największymi budowlami sakralnymi o drewnianej konstrukcji szkieletowej w Europie.

Piękne elementy wystroju kościoła to barokowa ambona oraz malowidła o tematyce biblijnej. Ambonę podpira anioł trzymający otwartą księgę z napisem „Wieczna ewangelia”, a zwieńcza

zmartwychwstały Chrystus ze zwycięską flagą w ręku. Barokowe snycerstwo zdobi chrzcielnicę oraz cztery konfesjonały.

Kościół Pokoju w Jaworze jest udostępniany przez cały rok. Od kwietnia do października, odpłatne zwiedzanie jest możliwe w dni powszednie, w godzinach od 10.00 do 17.00, w niedziele od 12.00. Od listopada do marca, po uprzednim zgłoszeniu telefonicznym z co najmniej jednodzielnym wyprzedzeniem.

Następnym punktem na trasie naszej wycieczki jest wspomniany już wcześniej **Słup**. Wieś o średniowiecznej tradycji, warta uwagi nie tylko ze względu na zabytki i historię. Ciągłe aktualny na Dolnym Śląsku problem zagrożenia powodziowego, kieruje nasz wzrok ku sztuczemu zbiornikowi na Nysie Szalonej. Rzeka od początku towarzyszy naszej wyprawie. Warto uświadomić uczniom celowość budowy sztucznych zbiorników, a tym samym regulacji przepływu rzek zlewni Odry. Czasowe zatrzymanie wody w sztucznych zbiornikach, opóźnia jej spływ i odsuwa widmo powodzi od dolnośląskich miast, także od Wrocławia. Za zbiornikiem Słup wody Nysy Szalonej zmierzają ku Kaczawie – lewobrzeżnemu dopływowi Odry.

Wycieczkę możemy kontynuować, zmierzając drogą nr 363 ku Złotoryi. Możemy rozważyć dwa warianty ostatniego etapu. Jedną propozycją to Złotoryja z Kopalnią Złota lub Leszczyna ze skansenem górnictwo-hutniczym i ścieżką dydaktyczną.

Park Krajobrazowego „Chełmy” i najbliższe okolice mogą pobudzić uczniów także do działań artystycznych. Połączona z konkursem wystawa fotografii pomoże utrwalić w pamięci uczniów wiadomości i wrażenia zdobyte podczas wycieczki.

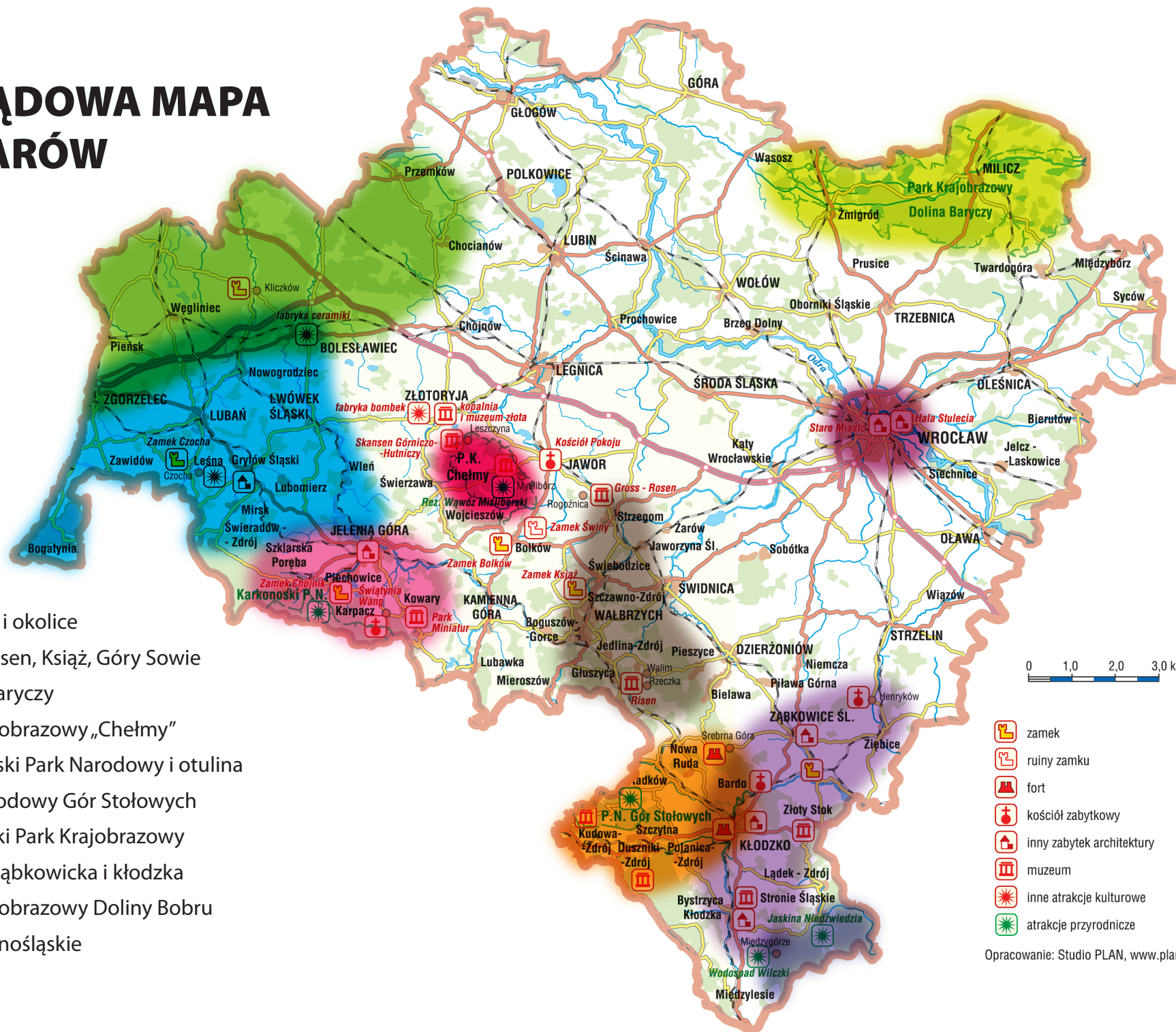

Szkolny Przewodnik Turystyczny po Dolnym Śląsku

Karkonoski Park Narodowy i otulina

POGLĄDOWA MAPA OBSZARÓW

- 1 Wrocław i okolice
- 2 Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie
- 3 Dolina Baryczy
- 4 Park Krajobrazowy „Chełmy”
- 5 Karkonoski Park Narodowy i otulina
- 6 Park Narodowy Gór Stołowych
- 7 Śnieżnicki Park Krajobrazowy
- 8 Ziemie: ząbkowicka i kłodzka
- 9 Park Krajobrazowy Doliny Bobru
- 10 Bory Dolnośląskie

- zamek
- ruiny zamku
- fort
- kościół zabytkowy
- inny zabytek architektury
- muzeum
- inne atrakcje kulturowe
- atrakcje przyrodnicze

Opracowanie: Studio PLAN, www.plan.pl

Karkonoski Park Narodowy i otulina

Karkonosze to szczególne pasmo górskie Sudetów – najwyższe, największe, o swoistych cechach wyróżniających je na tle innych gór Polski. Stanowią zwarty blok, którego wygląd przyciąga wzrok, budzi podziw i grozę, uzasadniając od wieków używaną nazwę „Góry Olbrzymie”. Widziane z pewnej odległości przypominają olbrzymi wał górujący nad lasami, z wyróżniającą się charakterystyczną sylwetką królowej Sudetów – Śnieżki (1603 m.n.p.m).

Karkonosze są górami, zbudowanymi ze skał, które powstały w paleozoiku. Przeszły kilka etapów rozwoju, czego efektem jest ich skomplikowana budowa geologiczna. Góry te były świadkiem większości wielkich wydarzeń geologicznych w dziejach Europy Środkowej od prekambriu aż po czasy współczesne. Zbudowane są z granitu karkonoskiego (zachodnia część głównego grzbietu gór oraz północne pogórze) oraz skał metamorficznych jego wschodniej osłony, takich jak: gnejsy, granity rumburskie, łupki łuszczkowe, amfibolity i in. Poza nimi znajdziemy także serie skał osadowych (południowo-wschodnia część gór), np. zlepieńce, piaskowce itp.

W krajobrazie Karkonoszy odbijają się różnorodne procesy górotwórcze z przeszłości. Znaleźć tu można pozostałości dawnej rzeźby trzeciorzędowej (zrównania wierzchowinowe), świadectwa intensywności erozji rzek i potoków z okresu po wypiętrzeniu masywu podczas orogenezy alpejskiej oraz późniejszy wpływ lodowców, których działanie widoczne jest dziś w postaci kotłów polodowcowych o postrzępionych, stromych ścianach skalnych, malowniczych stawach u ich podnóży oraz morenach (osadach przetransportowanych przez lodowiec). Charakterystycznym elementem przyrody nieożywionej Karkonoszy są granitowe skałki o przedziwnych, fantastycznych kształtach, które powstawały pod wpływem procesów zachodzących na przestrzeni milionów lat.

Patrz konspekt > „Śladami karkonoskich artystów”

Karkonosze są górami szczególnymi ze względu na rozległe obszary torfowiskowe, głównie w obrębie wierzchowinowych partii. W płytkich zakłębieniach terenu o słabo przepuszczalnym podłożu gromadziła się woda z deszczu i topnie-

jącego śniegu, co sprzyjało rozwojowi wilgociolubnej roślinności. Słaby jej rozkład i gromadzenie się obumarłej materii organicznej doprowadziły do powstania torfu. Torfowiska wierzchowinowe Karkonoszy są tak ważne z przyrodniczego punktu widzenia, że zostały wpisane na listę ramsarską, obejmującą najcenniejsze mokradła świata. Stanowią one przykład środowiska charakterystycznego dla obszarów Skandynawii.

Inne podobieństwo związane z terenami północnej Europy stanowi klimat Karkonoszy. Należy on do najostrzejszych w Polsce. Kształtowany jest głównie przez wilgotne, zachodnie, południowo-zachodnie i północno-zachodnie masy powietrza polarno-morskiego. Karkonosze są górami najbardziej zamglonymi i najbardziej wietrznymi w porównaniu z innymi pasmami góorskimi Polski. Na Śnieżce notuje się średnio w ciągu roku powyżej 300 dni mgły i wiatru. Dni bezwietrzne i słoneczne należą tu do wyjątków. Opady sięgają 1500 mm rocznie. W polskich górach pod względem surowości zimy dorównują Karkonoszom tylko Tatry oraz okolice Pilska i Babiej Góry. Śnieg może padać nawet w miesiącach letnich, a w kotłach zalegać nawet cały rok. Ponadto wieją silne, porywiste, ciepłe wiatry (do kilkudziesięciu km/h) – fenowe. A zimą można podziwiać różnorodne kształty szadzi, pokrywającej lodowymi igielkami drzewa i budynki.

Warunki klimatyczne, glebowe, które stają się coraz surowsze w miarę wzrostu wysokości nad poziomem morza decydują o strefowości szaty roślinnej. Zmieniająca się roślinność tworzy równoległe pasy – piętra. W Karkonoszach są to: piętro pogórza, regla dolnego i górnego, subalpejskie i alpejskie. Pomostowe położenie Karkonoszy między górami Europy Zachodniej i Karpatami oraz warunki siedliskowe i klimatyczne, powodują, że pod względem florystycznym i faunistycznym wykazują one wiele cech wspólnych dla całego średniogórza europejskiego, ale także cechy odrębności, odznaczając się występowaniem gatunków endemicznych. W składzie roślinności karkonoskiej występują reliktowe gatunki arktyczne (np. malina moroszka, wierzba lapońska, poryblin), arktyczno-alpejskie (np. śledzienica naprzeciwlistna) i alpejskie (np. pierwiosnka maleńka). Bogactwem roślinnym wyróżniają się zwłaszcza kotły polodowcowe i torfowiska. Rośnie tam wiele rzadkich i unikalnych gatunków. Karkonoskie lasy są zdominowane przez jeden gatunek drzewa iglastego – świerk pospolity, którego naturalnym siedliskiem jest przede wszystkim piętro regla górnego. W piętrze pogórza – najniższym i najbardziej przekształconym przez człowieka rośły niegdyś rozległe lasy liściaste – grądy, których fragmenty zachowały się na Górze Chojnik oraz bory sosnowe z niewielkim udziałem gatunków liściastych, zachowane w okolicach Wodospadu

Szklarki. Regiel dolny został także znacznie przekształcony znacznie w wyniku działalności człowieka – z rozległych lasów bukowych pozostały dziś jedynie fragmenty. Obecnie prowadzone są działania przebudowujące drzewostany, aby przywrócić właściwy tym piętrom skład gatunkowy karkonoskich lasów.

Patrz konspekt > „Piętra roślinne w Karkonoszach i inne górskie ciekawostki”

Fauna Karkonoszy obejmuje ponad 15 tysięcy gatunków bezkręgowców i 320 gatunków kręgowców, wśród tych ostatnich najwięcej jest ptaków (około 200 gatunków, w tym 150 gniazdujących) i ssaków (blisko 60 gatunków, w tym 19 nietoperzy), płazy i gady reprezentowane są przez 6 gatunków, a ryby przez dwa gatunki (pstrąg potokowy i głowacz białopłetwy).

W piętrze subalpejskim i alpejskim gnieździ się pięknie ubarwiony podróżniczek *Luscinia svecica*. Co ciekawe podróżniczki tu występujące należą do podgatunku skandynawskiego *svecica* z brązową plamą na gardle, w przeciwieństwie do samców podgatunku *cyanecula* stanowiących większość populacji w Polsce, które posiadają plamę o białym zabarwieniu.

Świat zwierzęcy Karkonoszy jest skromniejszy niż

w przeszłości, a wynika to z faktu, iż od dawna Karkonosze były penetrowane przez ludzi. Dlatego od przeszło wieku nie pojawiają się tu duże drapieżniki – ich śladem są tylko nazwy takie, jak: Niedźwiadki, Wilcza Poręba, Gawry. Do gatunków, które na tym terenie już nie bytują należą m.in. orzeł przedni, żbik, ryś, niedźwiedź brunatny, wilk. Jednakże pojedyncze osobniki niektórych gatunków sporadycznie zachodzą lub przechodzą przez okolice Karkonoszy, ale nie osiedlają się tu na stałe (np. niedźwiedzia brunatnego stwierdzono w latach 90. XX w.). Drapieżnikiem, którego ślady i tropy bytowania obserwowane są sukcesywnie od 2012 roku jest ryś. Możliwe, iż znalazł tu sprzyjające warunki, by na stałe osiedlić się w Karkonoszach. Żyje tu sporo zwierzyny płowej, niżej dzików i drobniejszych ssaków.

Oprócz gatunków, które zanikły na terenie Karkonoszy, pojawiają się nowe dla tego obszaru zwierzęta. Część z nich migruje naturalnie, np. osiedlił się tu bielik, piżmak i wydra, a także przybyły z Azji jenot. Z tych sztucznie sprowadzonych zwierząt szczególnie znane są muflony, zwane także owcami góorskimi, sprowadzone z Korsyki i Sardynii.

Patrz konspekt > „Tajemniczy mieszkańcy leśnych ostępów oraz bogactwa skalne i mineralne Karkonoszy”

Karkonosze jako góry położone w centrum Europy, szybko stały się terenem odgrywającym istotną rolę w życiu człowieka. Niemal od początku minionego tysiąclecia ludzie stopniowo podporządkowywali sobie górską przyrodę. Olbrzymia dewastacja i ubytek lasów i wywołane przez nią klęski żywiołowe przyniosły pierwsze dążenia do naprawy szkód (zabraniano wypasu w lasach, rozpoczęto zalesienia). Z czasem powstały pierwsze rezerваты, stanowiące początek starań o ochronę przyrody w całych Karkonoszach. W związku z tym, iż ochrona małych obszarów lub poszczególnych gatunków nie zabezpieczy unikatowych wartości tych gór, przyrodnicy i instytucje naukowe zaczęły formułować i rozpowszechniać inicjatywę uznania Karkonoszy za park narodowy. Upłynęło jednak prawie pół wieku, zanim pod koniec lat 50 ich starania zostały uwieńczone sukcesem, jakim było powołanie do życia 16 stycznia 1959 r. Karkonoskiego Parku Narodowego. Obejmuje on obecnie obszar 5575,27 ha, z czego większość stanowią lasy (72%), podlegające głównie ochronie częściowej. Obszar ochrony ścisłej stanowią tereny powyżej górnej granicy lasu, czyli piętro subalpejskie i alpejskie. Park swoim zasięgiem obejmuje Główny Grzbiet Karkonoszy od zachodnich zboczy Mumlawskiego Wierchu na zachodzie po Przełęcz Okraj na wschodzie. W skład Parku wchodzi również dwie eksklawy na Pogórzu Karkonoskim: Wodospad Szklarki (54,64 ha) oraz Chojnik (79,84 ha).

Po stronie czeskiej park narodowy (*Krkonošský národní park – KRNP*) utworzono w 1963 r. Obejmuje on obecnie swymi granicami obszar niemal dziesięciokrotnie większy (54787 ha) niż polski Karkonoski Park Narodowy. Od 1993 r. decyzją działającego w ramach UNESCO Międzynarodowego Komitetu MaB (program Człowiek i Środowisko), obydwie parki narodowe zaczęły tworzyć Bilateralny Rezerwat Biosfery Karkonosze/Krkonoše. Przy obu parkach istnieją muzea przyrodnicze i bogate biblioteki.

Dla potrzeb turystyki pieszej na terenie Karkonoskiego Parku Narodowego udostępnionych jest obecnie 112 km oznakowanych szlaków turystycznych. Natomiast dla potrzeb edukacji ekologicznej, wykorzystując poznawcze i dydaktyczne walory wielu obiektów przyrodniczych na terenie KPN, wytyczono 10 ścieżek przyrodniczych, na których kolejne przystanki są numerowane i wyposażone w tablice informacyjne (Na Górę Chojnik, Dolina Wilczego Potoku, Po ekosystemach leśnych, Polodowcowe dziedzictwo Karkonoszy, Do Wodospadu Szklarki, Ścieżka geoturystyczna, Na Szrenicę, Śląską Drogą na Śnieżkę, Wokół Kotłów Małego i Wielkiego Stawu, We wschodniej części Karkonoszy). Poza tym warto odwiedzić ośrodki edukacyjne, takie jak: Karkonoskie Centrum Edukacji Ekologicznej w Szklarskiej Porębie, Centrum Informacyjne Karkonoskiego Parku Narodowe-

go w Karpaczu oraz Domek Myśliwski niedaleko schroniska Samotnia. W tych miejscach można dowiedzieć się wielu ciekawych informacji na temat karkonoskiej przyrody, historii zagospodarowania tych terenów oraz bezpieczeństwa w górach odwiedzając je indywidualnie lub umawiając się na zorganizowane zajęcia stacjonarne lub terenowe, aby świadomie i w pełni korzystać z piękna Karkonoszy podczas krótszych i dłuższych wędrówek.

Karkonosze otulają od południa największe sudeckie obniżenie, zajmujące 270 km² – **Kotlinę Jeleniogórską**. Jej otoczenie od zachodu stanowią Góry Izerskie, od północy – Góry Kaczawskie, od wschodu – Rudawy Janowickie. Przez Kotlinę Jeleniogórską przebiega dolina Bobru, która dzieli ją na część bardziej wyrównaną, wznoszącą się ku Górom Kaczawskim oraz na część urozmaiconą krajobrazowo ze Wzgórzami Łomnickimi. Obszar ten charakteryzuje się zróżnicowanymi walorami krajoznawczymi, dotyczącymi zarówno przyrody nieożywionej (liczne skałki z grotami – pod Witoszą lub wolnostojące, wyrzeźbione dzięki intensywnym procesom wietrzenia mrozowego), jak i ożywionej, reprezentowanej między innymi przez obszary specjalnej ochrony siedlisk przyrodniczych (SOO) oraz obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO) sieci Natura 2000. Do takiej formy ochrony przyrody, której głównym celem funkcjonowania w całej Europie jest zachowanie określo-

nych typów siedlisk przyrodniczych i gatunków roślin i zwierząt, uważanych za cenne (znaczące dla zachowania dziedzictwa przyrodniczego Europy) i zagrożonych wyginięciem w skali całej Europy, należą: Źródła Pijawnika (SOO) PLH 020076, Stawy Sobieszowskie (SSO) PLH 020044, Ostoja „Karkonosze” (OSO) PLB 020007.

Obszar ostoi Źródeł Pijawnika obejmuje dzielnicę Jeleniej Góry – Czarne. Jest to teren prawie niezabudowany i w dużej części zajęty przez bardzo rzadkie w tej zurbanizowanej części Sudetów łąki zmiennowilgotne, występujące w kompleksie z nieco częstszymi łąkami świeżymi. Ponadto, walorów przyrodniczych dodaje ostoi obecność siedliska priorytetowego jakim są lasy łęgowe. W wymienionej dzielnicy Jeleniej Góry znajduje się renesansowy dwór wzniesiony przez Schaffgotschów – ród, ściśle związany z historią regionu Karkonoszy.

Na południe od Jeleniej Góry rozciąga się kompleks stawów, założonych w średniowieczu przez cystersów z Cieplic – **Stawy Podgórzyńskie**. Większość z nich wykorzystywana jest do dziś do hodowli ryb. Stanowią one ostoję ptactwa wodnego i błotnego.

Karpacz

Dojazd: z Wrocławia autostradą A4 do Kostomłotów, a następnie drogą numer 5 przez Strzegom do Bolkowa, dalej drogą numer 3 do Jeleniej Góry i trasą numer 367 (ul. Sudecką) do stacji benzynowej i skansenu wojskowego sprzętu radiolokacyjnego – prosto do Karpacza. W Karpaczu jadąc cały czas ul. Konstytucji 3 Maja, która przechodzi w ul. Karkonoską można dojechać do Karpacza Górnego na parking dla autokarów i rozpocząć wycieczkę.

Karpacz posiada dogodne i częste połączenie PKS z Jeleniej Góry (dwa warianty: przez Kowary i przez Cieplice).

Miasto położone u podnóża Śnieżką, w dolinach Łomnicy i Łomniczki, na rozdzielającym je garbie Krzywej Góry. Stanowi główny ośrodek ruchu turystycznego we wschodniej części Karkonoszy. Zabudowania Karpacza rozciągają się na wysokości od 470 do 885 m.n.p.m. Otoczenie miasta stanowią przeważnie lasy świerkowe z domieszką innych gatunków należące do regla dolnego oraz niewielkie obszary upraw rolnych. Miasto składa się z kilku osiedli, które dawniej stanowiły odrębne wioski. Karpacz jest typową miejscowością turystyczną z zabudową pensjonatową i hotelową, a w sezonie zimowym znanym kurortem narciarskim.

Najstarsze potwierdzone ślady osadnictwa pochodzą z końca XIV i początku XV wieku i dotyczą działalności poszukiwaczy złota, srebra i kamieni szlachetnych zwanych Walonami w piaskach i żwirach Dzikiego Potoku, Łomniczki i jej dopływów oraz Łomnicy. Pierwszą osadę – Płóczki założyli mieszkańcy wioski w Czerwonej Dolinie, których w 1412 r. dotknęła katastrofalna w skutkach ulewa. Wtedy znaczna część ówczesnej wioski porzuciła swe zniszczone domy i przeniosła się w dolinę Dzikiego Potoku dając początek Płóczkom. W tym czasie wraz z rozwojem górnictwa i hutnictwa związanego z kowarskim ośrodkiem górniczym, istniała również potrzeba zdobywania dużych ilości drewna opałowego. Dlatego prowadzony był wyręb lasu i produkcja węgla drzewnego, którą zajmowali się drwale i kurzacy. Zakładali oni śródleśne osiedla, dając początek Karpaczowi i Wilczej Porębie. W XVII wieku stałe osadnictwo sięgnęło wyżej – powstała Mostowa Góra, obecnie Karpacz Górny. Przybywało również ludności trudniącej się pasterstwem, więc na wykarczowanych polanach wysoko w górach budowano tzw. budy pasterkie, np.: na Polanie Złotówka powstała buda na miejscu dzisiejszego schroniska turystycznego - Strzecha Akademicka. W tym okresie przybywało wielu emigrantów religijnych z Czech, którzy dali początek prężnie rozwijającemu się w XVII–XIX wieku ziołolecznictwu. Stworzyli oni cech tzw. laborantów (zielarzy), a produkowane przez nich

medykamenty znane były na Śląsku i poza jego granicami. Ożywiony rozwój Karpacza przypada na XVIII wiek, kiedy to licznie zaczęli odwiedzać tę miejscowość i góry turyści. Ruch turystyczny zapoczątkowali pątnicy zmierzający w pod koniec XVII wieku ku kapliczce św. Wawrzyńca wybudowanej na szczycie Śnieżki. Jednak masowa turystyka swój rozkwit przeżywała w XIX wieku, zwłaszcza gdy doprowadzono tu w 1895 roku kolej i nadała miejscowości charakter, który po dziś dzień zmienił się w niewielkim stopniu. Na początku XX wieku obok turystyki letniej rozwinęły się znacząco sporty zimowe. Zaczęły powstawać tory bobslejowe, skocznia narciarska koło „Orlinka” (1912 r.), która po kilku przebudowach istnieje po dziś dzień, lodowisko, to lodowy, tor saneczkowy. Miejscowość stała się zatem popularną stacją sportów zimowych. Po drugiej wojnie światowej Karpacz pozostawał miejscowością turystyczną, centrum saneczkarstwa sportowego, w 1959 r. wybudowano kolej krzeselkową na Kopę, która działa do dziś. Miejscowość otrzymała również status miejscowości uzdrowiska, a w 1960 r. uzyskała prawa miejskie.

Patrz konspekt > „Tajemniczy mieszkańcy leśnych ostępów oraz bogactwa skalne i mineralne Karkonoszy”

Wybierając się na zwiedzanie miasta nie sposób zapomnieć o wielkiej krajoznawczej i architektonicznej osobliwości – **Świątyni Wang**. Jest ona jedną z niewielu zachowanych do dziś tego rodzaju świątyń, jakie powstały w początkach chrystianizacji Skandynawii. Ta drewniana budowla w stylu romańskim z elementami ludowej norwedyckiej architektury powstała w XII lub XIII wieku w miejscowości Vang w Norwegii. W XIX wieku nieco zniszczony i zbyt mały dla rosnącej liczby wiernych kościółek został wykupiony, rozebrany i miał zostać przewieziony do Berlina. Trafił jednak w ręce hrabiny von Reden z Bukowca, która namówiła króla Fryderyka Wilhelma IV, by postawić świątynię w Mostowej Górze, przy drodze prowadzącej na Śnieżkę. Kościółek poświęcono 28 lipca 1844 r. Nieco później dobudowano murowaną dzwonnice, która stanowi ochronę drewnianej budowli przed wiatrami wiejącymi z południa. Świątynia Wang należy do parafii ewangelicko augsburskiej, jest udostępniona do zwiedzania. Po obejrzeniu kościółka można powędrować niebieskim szlakiem turystycznym na najwyższy szczyt Karkonoszy mijając po drodze **Centrum Edukacyjno – Informacyjne Karkonoskiego Parku Narodowego „Domek Myśliwski”** i przepięknie położone schronisko Samotnia w Kotle Małego Stawu. We wspomnianym Domku Myśliwskim można bezpłatnie obejrzeć filmy przyrodnicze o Karkonoszach i nie tylko lub wysłuchać prelekcji

multimedialnej dotyczącej przyrody tego pasma górskiego. Ośrodek realizuje również (po wcześniejszym umówieniu terminu) zajęcia dydaktyczne – stacjonarne oraz terenowe na różnorodne tematy, np.: Polodowcowe dziedzictwo Karkonoszy, Karkonoski klimat, Wciągające torfowiska.

W drodze na Śnieżkę można jeszcze odpocząć w kolejnych schroniskach – Strzesze Akademickiej (prawdopodobnie najstarszym schronisku w Karkonoszach) na Polanie Złotówka lub Domu Śląskim na Równi pod Śnieżką.

Śnieżka, czyli najwyższy szczyt Karkonoszy i całych Sudetów (1603 m n.p.m). Tworzy piramidalną, dobrze widoczną kulminację powstałą w obrębie odpornego na wietrzenie pasa hornfelsów, który jest południową granicą intruzji granitowej. Podnóża Śnieżki od strony Równi pod Śnieżką zbudowane są granitu profirowatego, a budulcem pozostałej części szczytu jest hornfels. Obie skały można obserwować na wychodniach i w formie blokowisk skalnych, wędrując szlakami turystycznymi prowadzącymi na wierzchołek. Różnice odporności między granitem a hornfelsem, odmiennie tempo wietrzenia tych skał zdecydowały o znacznej różnicy względnej Śnieżki (do 200 m). Stoki Śnieżki Kocioł Łomniczki po polskiej stronie i Obří Důl po stronie czeskiej. Na głazach i pomiędzy nimi rosną charakterystyczne dla piętra alpej-

skiego i obszarów subarktycznych gatunki roślin. Zobaczyć tu można sasanę alpejską, kuklika górskiego, szarotę norweską, jastrzębca alpejskiego i inne rzadkie gatunki roślin. Żółte plamy na skałach to porost – wzorec geograficzny, a trawy między nimi to sit skucina, kostrzewa niska i miełlica skalna. Szczególna roślinność jest wynikiem specyficznego mikroklimatu Śnieżki. Ze wierzchołka roztacza się rozległa panorama, która przy korzystnych warunkach pogodowych obejmuje znaczną część Sudetów.

Śnieżka od wieków interesowała ludzi. Pierwszym zdobywcą szczytu był prawdopodobnie mieszkaniec Benatek znad Jizrou w 1456 r., a pierwszymi docierającymi w tą okolicę od strony Śląska byli przeważnie uczeni. Śnieżka leżała w dobach Schaffgotschów, ale do szczytu rościł sobie pretensje Albrecht hr. Wallenstein, wódz cesarskich wojsk podczas wojny trzydziestoletniej oraz ród Harrachów. W 1665 r. Christoph Leopold von Schaffgotsch dla udokumentowania swoich praw do najwyższego szczytu Karkonoszy, rozpoczął budowę **kaplicy pod wezwaniem św. Wawrzyńca**. Poza tym wybudowanie kaplicy miało także stanowić symbol pokonania złych mocy i zwycięstwo chrześcijaństwa. Miało się to stać za dzięki wstawianictwu patrona kapliczki, na którego wybrany został św. Wawrzyniec – opiekun ludzi gór. Budowa kapliczki zakończyła się uroczy-

stą konsekracją przez opata klasztoru cystersów z Krzeszowa – Bernharda Rosse w 1681 r. Od tego czasu liczbą wędrujących na Śnieżkę znacznie wzrosła, tym bardziej, że odprawiano tu regularne nabożeństwa. W latach 1824–1854 kapliczka pełniła funkcję schroniska, a barokowy ołtarz z rzeźbą św. Wawrzyńca przeniesiono do kaplicy św. Anny przy Dobrym Źródle nad wsią Sosnówka.

Obecnie raz w roku – 10 sierpnia, w dniu patrona kapliczki odbywa się tu nabożeństwo ekumeniczne i uroczyste obchodzone jest „Święto przewodników i ludzi gór”.

Oprócz kapliczki na szczycie znajduje się również **obserwatorium meteorologiczne**, którego konstrukcja w postaci trzech „latających spodków” stanowi charakterystyczny element krajobrazu. Obiekt ten został wybudowany w latach 1967–76 według projektu Witolda Lipińskiego i Waldemara Wawrzyniaka z Politechniki Wrocławskiej. Obecnie w budynku działa Wysokogórskie Obserwatorium Meteorologiczne IMGW i restauracja. Na miejscu dzisiejszego obiektu od 1899–1900 r. istniało drewniane, bardzo nowoczesne na owe czasy obserwatorium meteorologiczne. Rozebrano je dopiero w 1990 r., a jego elementy przeniesiono do Karpacza.

W obserwatorium czynny jest Punkt Edukacji Ekologicznej, w którym można zapoznać się z funkcjonowaniem przyrządów meteorologicznych, zobaczyć ekspozycję fotografii arktycznej. Punkt jest czynny w godzinach 10–16 codziennie. Obecnie na Śnieżce znajduje się pięć obiektów: Obserwatorium Meteorologiczne, Kapliczka św. Wawrzyńca, Poczta Czeska, Czeski punkt Geodezyjny i górna stacja czeskiego wyciągu.

Na szczyt wiedzie kilka szlaków turystycznych zarówno z polskiej, jak i czeskiej strony, dojeżdża także dwuodcinkowa kolejka linowa z Pecy pod Śnieżką, zbudowana w 1949 r.

Na wycieczkę od Świątyni Wang na Śnieżkę należy przeznaczyć cały dzień, a jako drogę powrotną obrać można różne szlaki dostosowując je do poziomu trudności i stopnia zmęczenia grupy (np.: czerwonym szlakiem przez Kocioł Łomniczy lub czarnym szlakiem tzw. Śląską Drogą przez Kopę do dolnej stacji kolejki w Karpaczu).

Jeśli grupa zamierza zwiedzić miasto, można rozpocząć trasę od Świątyni Wang. Trzymając się niebieskiego szlaku, biegnącego wzdłuż głównej osi miasta – ul. Karkonoskiej, a następnie przechodząc przez zaporę i podziwiając zbiornik przeciwpowodziowy na Łomnicy wybudowany w początkach XX wieku, dotrzeć można do centrum (na deptak).

Wędrując dalej obejrzyć można dawną karczmę sądową z 1836 r., a naprzeciwko niej lipę sądową – pomnik przyrody, dom ostatniego laboranta (ul. Konstytucji 3 Maja 26) Augusta Zölfela z 1837 r. Stąd blisko już do Muzeum Sportu i Turystyki, które znajduje się w budynku o charakterystycznej dla regionu architekturze – chata o konstrukcji zrębowo-przysłupowej wzniesiona społecznie przez mieszkańców Karpacza w latach 1932–36. Wystawa stała przedstawia eksponaty, plansze, fotografie itp. poświęcone historii regionu, zwłaszcza pod kątem rozwoju turystyki w Karkonoszach oraz sportom zimowym (narciarstwu i saneczkarstwu). Odrębna wystawa dotyczy Górskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego i przyrody tych wspaniałych gór. W Muzeum organizowane są też wystawy czasowe. Muzeum można zwiedzać od wtorku do niedzieli z przewodnikiem audio.

Następnym ciekawym miejscem jest obiekt ulokowany na zacisznej polanie śródleśnej, na terenie Karkonoskiego Parku Narodowego przy ul. Leśnej 9 – **Centrum Informacyjne KPN**. Można w nim bezpłatnie odbyć wirtualną wędrowkę w różne zakątki Karkonoszy posługując się wielkoformatowymi panoramami, a przy okazji zapoznać się z wyjątkowymi gatunkami flory i fauny żyjącymi na obszarze KPN, obejrzeć szczególne formy rzeźby i sposoby ich powstania prezentowane na trójwymiarowym modelu wschodniej części Karkono-

szy, poznać skały budujące ten teren na podstawie podłogowej mapy geologicznej i przyjrzyć się z bliska pięknym minerałom, których poszukiwali dawniej Walonowie. Prócz ekspozycji w ośrodku można zapoznać się z działalnością laborantów odwiedzając Domek Laboranta oraz obejrzeć z bliska roślinność, którą spotkamy na terenie Karkonoszy spacerując ścieżkami Ogrodu ziół i krzewów karkonoskich. W Centrum prowadzone są również zajęcia dydaktyczne (po wcześniejszym umówieniu) odbywające się w ośrodku oraz w terenie na ścieżce przyrodniczej „Dolina Wilczego Potoku” lub „Ścieżce geoturystycznej na Śnieżkę”. Przykładowe tematy zajęć to: Laboranci i Walończycy – poszukiwacze skarbów Karkonoszy, I Ty możesz zostać laborantem, Mieszkańcy Doliny Wilczego Potoku, Jak powstały Karkonosze.

Warto również dotrzeć do mieszczącego się przy ul. Kolejowej 3 Miejskiego Muzeum Zabawek. Znajduje się ono w wyremontowanym, dawnym budynku dworca kolejowego. Instytucja ta została stworzona w 1995 r. z kolekcji Henryka Tomaszewskiego – słynnego mima i założyciela Teatru Pantomimy Wrocławskiej. Kolekcja ukazuje przekrój zabawkarstwa obejmujący około 200 lat od XVIII – figurki szopkowe, lalki z XIX wieku aż po zabawki typowe dla XX wieku. Obejrzyć można lalki z różnych stron świata (Japonii, Meksyku czy Australii).

Z Karpacza blisko do miejscowości **Ściegny**. Można dotrzeć tu z Karpacza – Osiedla Skalnego idąc ul. Skalną wzdłuż zielonego szlaku, który biegnie w kierunku Kowar, więc trzeba z niego zbiec i wędrować lub jechać dalej szosą wzdłuż której ciągnie się łańcuchowa zabudowa miasta, przechodząca płynnie w wioskę Ściegny. Do wsi można dojechać również autobusem PKS, poruszającym się na trasie z Jeleniej Góry przez Kowary do Karpacza. Miejscowość rozciąga się wzdłuż potoku Skalka u podnóża Kowarskiego Grzbietu. Górna część miejscowości ma charakter turystyczny. Mieści się tu słynne w regionie Miasteczko „**Western City**” działające od 4 lipca 1998 r., rocznicy Amerykańskiej Deklaracji Niepodległości. Miasteczko ma powierzchnię ok. 65 ha, większą część z tego stanowią rozległe pastwiska dla bydła i koni. Obecnie w stadninie miasteczka mieszka około 40 koni rasy American Quarter Horse, która swoje korzenie ma na Dzikim Zachodzie. Wykorzystywane są one podczas treningów jazdy konnej w stylu western oraz przy okazji różnorodnych atrakcji przygotowanych dla odwiedzających, np.: pokazów napadu na bank lub pojedynków rewolwerowców. Drewniana zabudowa miasteczka jest ściśle wzorowana na budynkach charakterystycznych dla Dzikiego Zachodu. Można tutaj strzelać z łuku Indianie, rzucać do celu nożem, włóczyć, rywalizować we wspinaczce na Pal Męczarni itp.

Dolna część Ściegien ma charakter rolniczy. Ściegny powstały jako osada węglarzy wypalających w mielerzach węgiel drzewny dla kowarskich pieców hutniczych. Z czasem stały się znacznym ośrodkiem hutniczym i kowalskim. W XIX wieku rozwijało się również tkactwo chałupnicze, do którego nawiązuje nazwa miejscowości, pochodząca od słów ścieg, ściegi.

Z Karpacza (i Ściegien) blisko do miasta o bogatej i ciekawej historii – **Kowar**. Dostać się tam można jadąc z Karpacza w prawo ul. Kowarską, a następnie drogą numer 366. Wartym obejrzenia miejscem Park Miniatur Zabytków Dolnego Śląska, do którego prowadzi świetne oznakowanie i gdzie na przyległym parkingu istnieje możliwość zostawienia autokaru.

Kowary to miasto nad Jedlicą, którego dolna część leży w obrębie Kotliny Jeleniogórskiej, a pozostała rozciąga się na stokach Karkonoszy, aż po Przełęcz Kowarską (727 m n.p.m.) i Rudaw Janowickich. Do niedawna miasto stanowiło lokalny ośrodek przemysłowy ze słynną fabryką dywanów, lecz obecnie po upadku większości zakładów przemysłowych przeżywa trudności, nastawiając się jednocześnie na rozwój turystyczny. Kowary to świetny punkt wyjściowy szlaków turystycznych biegnących we wschodnie Karkonosze oraz również bardzo ciekawe i mniej tłoczne Rudawy Janowickie, na obsza-

rze których istnieje Rudawski Park Krajobrazowy. Jest to miejscowość o bogatych tradycjach górniczych, ale początek jej utworzenia owiany jest nutą tajemnicy. Jedna z hipotez mówi, iż założenie osady wiąże się z odkryciem złóż rud żelaza w 1148 r. przez mistrza górniczego Laurentiusa Angelusa. A druga dotyczy księcia Bolesława, który miał ponoć osadzić na tych terenach 200 kowali. Pierwsza udokumentowana wzmianka o Kowarach pochodzi jednak z czasów późniejszych – 1305 r. Wiadomo, iż w XIV wieku istniały tu kopalnie rud żelaza, a w XVI wieku miejscowość otrzymała prawa miejskie i status miasta górniczego. Dynamicznie rozwijający się przemysł górniczy i hutniczy został zastopowany przez wojnę trzydziestoletnią, po zakończeniu której swój rozkwit przeżywało włókiennictwo. Jednak regres gospodarczy znów dał o sobie znać pod koniec XVIII i w trakcie XIX wieku w postaci między innymi buntów tkaczy. Miasto zaczęło wychodzić z kryzysu, gdy w 1856 r. powstała fabryka dywanów, wznowiono wydobywanie rud żelaza, a także rud srebra i ołowiu oraz doprowadzono w 1882 r. linię kolejową, dzięki czemu następował rozwój turystyki. W początkach XX wieku w pobliskim Wojkowie (dzisiejszej dzielnicy Kowar) rozgłos zdobył kompleks sanatoryjny, w które specjalizowało się w leczeniu chorób płuc. W latach powojennych Kowary były miastem górniczym – dalsza eksploatacja rud żelaza oraz podjęcie wydobywania rud uranu wykorzy-

stywanych w celach militarnych. Ze względu na strategiczny charakter surowca Kowary były tzw. miastem zamkniętym. Niedostępne były również wschodnie Karkonosze, co przyczyniło się do zaniku funkcji turystycznej tych terenów. Wydobywanie i przerób rudy uranowej odbywały się pod ścisłym nadzorem specjalistów radzieckich, a zatrudnieni byli w tym celu przede wszystkim więźniowie ciężkiego obozu pracy dla Polaków. Warunki pracy były niebezpieczne, a wielu pracowników zmarło na chorobę popromienną. W 1958 r. w związku z wyczerpaniem złóż kopalnię uranu zamknięto, a kopalnia żelaza zakończyła działalność 4 lata później. Pozostałością po eksploatacji rud uranu jest sztolnia, w której w latach 70 XX wieku działało jedyne w Polsce inhalatorium radonowe. Dziś w wyrobiskach sztolni nr 9 działa **Podziemna Trasa Turystyczna**, która stanowi skansen tradycji górniczych i technik wydobywczych, a w 2002 r. reaktywowane zostało Inhalatorium Radonowe. Dużą atrakcję turystyczną stanowi uruchomiony w 2003 r. **Pak Miniatur Zabytków Dolnego Śląska** na terenie niedziałającej dziś fabryki dywanów. Odwiedzając to miejsce można przyrządzić sobie z bliska zgromadzonym w jednym miejscu modelom zamków, pałaców, klasztorów oraz ratuszy z terenu Dolnego Śląska. Wszystkie zabytki zrobione są w skali 1:25, za wyjątkiem modelu Karkonoszy wraz ze Śnieżką, której gabaryty wymagały zastosowania skali, 1:50. Miniatury zostały wykonane

za pomocą najnowszych technik modelarskich, przy użyciu materiałów odpornych na oddziaływanie warunków atmosferycznych. Prócz modeli atrakcyjne jest również naturalne otoczenie, filigranowe odtworzenie szczegółów, co niejednokrotnie przypomina rzeczywiste ukształtowanie terenu, np.: przy modelu schroniska Szwajcarka w Górach Sokolich, czy „mini” kotły polodowcowe przy schroniskach Samotnia i Strzecha Akademicka. Po wejściu do Parku każdą grupą, a także indywidualnym zwiedzającym opiekują się przewodnicy (w cenie biletu), którzy opowiadają o historii regionu oraz zabytków.

Piechowice – miasto uprzemysłowione, położone pośród niewysokich wzgórz u stóp Pogórza Karkonoskiego i Grzbietu Kamienickiego Gór Iżerskich, oddzielonych od siebie doliną Kmiennej. Piechowice stanowią ośrodek przemysłu maszynowego, papierniczego oraz szklarskiego z szlifiernią kryształów – dawniej filią huty szkła „Julia” ze Szklarskiej Poręby. Turystyka odgrywa małą rolę. Miasto ma dobre połączenia komunikacyjne z Jelenią Górą – docierają tu autobusy komunikacji miejskiej oraz ze Szklarską Porębą (autobusy PKS). Z Jeleniej Góry można tu dojechać drogą szybkiego ruchu numer 3.

Historia osadnictwa w Piechowicach związana jest z funkcjonowaniem jednej z najstarszych w Karko-

noszach hut szkła, położonej w głębokiej zalesionej dolinie Pogórza Karkonoskiego zwanej Cichą Doliną. Rozszerzenie między szczytami Młynik i Sobiesz było miejscem lokalizacji średniowiecznej huty. Pozostałości huty odkryto pod koniec XIX wieku. Zakład przeniesiono do Szklarskiej Poręby Dolnej. Miejscowość, dzięki korzystnemu położeniu geograficznemu, przechodzącemu przez nią traktowi handlowemu – Czeskiej Ścieżce rozwijała się prężnie pod względem najpierw szklarskim, a później także tkackim i włókienniczym, drzewnym, papierniczym. W 1845 r. działała **huta szkła**, a w 1866 r. powstał nowy zakład związany z przemysłem szklarskim. Friedrich Heckert, chrześniak cesarza przybył do Piechowic z Berlina, aby stworzyć zakład zdobienia szkła, specjalizujący się w obróbce części do żyrandoli i wytwarzaniu luster kryształowych. Firma prosperowała bardzo dobrze, do tego stopnia, iż w 1889 r. wybudowano hutę Heckerta. Jednak sam Heckert nie doczekał jednak jej uruchomienia, zmarł nagle przed końcem budowy. Huta zatrudniała wielu fachowców z czeskiej strony Karkonoszy. Byli to dmuchacze szkła, szlifierze i malarze szkła. Dobrze prosperujący zakład z czasem dorównał świetnością hucie „Józefina” hrabiego Schaffgotcha w Szklarskiej Porębie. Do miasteczka doprowadzono w 1892 roku linię kolejową, dzięki czemu rozwijało się ono nie tylko pod względem przemysłowym, ale także turystycznym. W 1923 r. huta Heckerta w Piecho-

wicach połączyła się z „Józefiną” zawiązując spółkę akcyjną z marką handlową Józefina. Od tej pory dwie największe karkonoskie huty wspólnie z powodzeniem zdobywały światowe rynki. Po drugiej wojnie światowej, kiedy to Śląsk przeszedł w ręce Polski, Józefina z hutami w Szklarskiej Porębie i Piechowicach kontynuowały produkcję. Polscy hutnicy i zdobnicy uczyli się od niemieckich mistrzów. W 1958 r., huta szkła kryształowego Józefina, przyjęła polską nazwę Julia, która do dziś promowana jest w Polsce i na rynkach całego świata. W 2000 r. zamknięty został zakład w Szklarskiej Porębie, a dzisiejsza Julia w Piechowicach pozostaje jedynym żywym pomnikiem huty Józefina w starych murach przedsiębiorstwa Friedricha Heckerta. Huta jest obecnie atrakcją turystyczną miasteczka. Można ją zwiedzać w towarzystwie przewodnika, który zapozna grupę z historią i sposobem tworzenia kryształów. Specjalnie dla najmłodszych działa tzw. mini huta, w której dzieci mogą wziąć udział w specjalnych warsztatach, gdzie na miniaturowych urządzeniach poznają cały proces produkcji szkła kryształowego. W warsztatach może uczestniczyć grupa około 15 osobowa. Prócz tego działa tu również sklep – galeria, w której można nabyć produkty wytwarzane w zakładzie.

W 1967 r. Piechowice otrzymały prawa miejskie i zwiększono ich powierzchnię o przyległe doń wioski.

Warto zwrócić uwagę na jeden z najstarszych i najgrubszych zarazem cisów w Polsce. Jest on pomnikiem przyrody o obwodzie 2,13 m i rośnie w pobliżu przystanku PKS w Piechowicach Dolnych.

Szklarska Poręba – miasto w dolinie Kamiennej – naturalnej granicy między Karkonoszami a Górami Izerskimi. Stanowi centrum ruchu turystycznego i sportów zimowych w zachodniej części Karkonoszy. Składa się z szeregu osad rozrzuconych na rozległym i zróżnicowanym wysokościowo obszarze (od 440–886 m n.p.m.) – śródleśnych polanach Pogórza Karkonoskiego (Szklarka, Marysin), nasłonecznionych południowych stokach Gór Izerskich (Szklarska Poręba Dolna, Średnia, Biała Dolina) i centrum miasta, które stanowi Szklarska Poręba Górna. Do miasta administracyjnie należy także przygraniczna osada – Jakuszyce.

Dojazd do Szklarskiej Poręby z Jeleniej Góry nie przedstawia trudności. Można dotrzeć tu drogą numer 3 (korzystając z połączeń autobusowych PKS) lub koleją, która dojeżdża także do Jakuszy. Początki Szklarskiej Poręby związane są z założeniem w pierwszej połowie XIV wieku huty szkła w obecnej Szklarskiej Porębie Dolnej nad Szklarskim Potokiem. Jej istnienie potwierdza dokument z 1366 r. Teren ten był wówczas własnością Schafgotschów. Rozwijająca się huta potrzebowała

dużych ilości drewna, co wiązało się z wycinaniem dużych połaci lasu, w związku z tym powstawały tzw. huty wędrownie, przemieszczające się w wyższe partie doliny Kamiennej, a wokół nich rozrastały się osady. W tym czasie obszar Szklarskiej Poręby był również terenem intensywnych poszukiwań złota i kamieni szlachetnych. Jednak przez cały czas istnienia osadnictwa miejscowość rozwijała się przede wszystkim dzięki szklarstwu. W XVI wieku założono hutę nad Czeską Strugą, dając początek Szklarskiej Porębie Średniej, a w 1617 r. kolejna huta szkła została założona w Białej Dolinie przez Wolfganga Peusslera, przybyłego z Czech protoplasty całej dynastii mistrzów szklarstwa działających w tym rejonie. W XVIII wieku istniały na terenie miasta kopalnie piritu poniżej Zbójeckich Skał w Szklarskiej Porębie Dolnej, po których pozostałością są liczne sztolnie i wyrobiska. Do dalszego rozwoju miejscowości przyczynili się uchodźcy religijni z Czech, którzy pod wodzą Marii Pluch, osiedlili się w okolicy ujścia Kamieńczyka do Kamiennej, dając początek osiedlu – Marysin.

Liczne na terenie Szklarskiej Poręby huty potrzebowały znacznych ilości drewna, dlatego powstawały również osady drwali i Kurzaków. W XVII i XVIII wieku na wylesione tereny wkraczali pasterze bydła i owiec. W wyższych partiach gór powstawały sezonowe, a potem całoroczne budy pasterskie, które z czasem przekształciły się w schroniska tu-

rystyczne. Po upadku szklarstwa chwilowy rozkwit przeżywało tkactwo chałupnicze oraz przemysł pamiątkarski i obsługa turystów, które z czasem zaczęły stanowić podstawę bytu miejscowej ludności. Następny okres rozwoju rozpoczął się w XIX wieku, wraz z założeniem nowoczesnej huty szkła „Józefina” w dzielnicy zwanej Hutą, zbudowaniem drogi do Czech w dolinie Kamiennej, a przede wszystkim z gwałtownym rozwojem ruchu turystycznego. Miejscowość zaczęła nabierać charakteru letniskowego, wytyczne były ścieżki, budowane szlaki i elementy infrastruktury ułatwiające penetrację Karkonoszy przez ciekawych świata przybyszów. Popularność zaczęły zdobywać także sporty zimowe. Około 1870 r. rozpoczęto uprawianie zjazdów saniami „rogatymi” ze schroniska na Hali Szrenickiej ku ucieście turystów. Wkrótce rozwinęło się saneczkarstwo sportowe, dla potrzeb którego budowano specjalne trasy zjazdowe. W 1902 r. do Szklarskiej Poręby doprowadzono linię kolejową. Dalszy rozwój miejscowości postępował po wojnie, co miało wyraz przede wszystkim w rozbudowie infrastruktury narciarskiej na Szrenicy. W 1962 r. uruchomiono 2-odcinkową kolej krzesełkową na szczyt, a następnie powstawały wyciągi orczykowe. W 1959 r. Szklarska Poręba otrzymała prawa miejskie. Działająca tu huta szkła „Julia” – jedyny istotny obiekt przemysłowy w osiedlu Huta został zamknięty kilkanaście lat temu.

Wodospad Szklarki – to eksklawa Karkonoskiego Parku Narodowego o powierzchni 54,64 ha przy zbiegu Kamiennej i Szklarki. Rosną tu wyjątkowe zbiorowiska leśne – „perełki” obszarów dolnoreglowych, takie jak: kwaśna dąbrowa podgórska (zachowana na obszarze KPN jeszcze tylko na Górze Chojnik), pokrywająca zbocza zbudowane z kwaśnych skał z wykształconymi na nich glebami bielcowymi lub płowymi, a gatunki lasotwórcze to dąb bezszypułkowy z domieszką brzozy brodawkowatej, świerka pospolitego, sosny zwyczajnej, buka i dębu szypułkowego, suboceaniczny bór świeży w formie podgórskiej na łatwo przepuszczalnym podłożu w postaci lasu relikтового z udziałem sosny w drzewostanie – jest to zespół unikatowy, dlatego przedstawia wysoką wartość przyrodniczą; zbiorowisko łąkowe z olszą szarą i runem ziołoroslowym, które w Sudetach zachowało się fragmentarycznie, z powodu regulacji większości cieków wodnych i sztucznego umacniania ich brzegów, taki las znaleźć można nieco poniżej Wodospadu Szklarki oraz w dolinie potoku spływającego wschodnim zboczem Góry Chojnik. Prócz tych zbiorowisk, na obszarze eksklawy KPN rosną charakterystyczne dla regła dolnego pierwotne lasy mieszane, czyli: kwaśna buczyna sudecka, składająca się niemal wyłącznie z buka, z niewielką domieszką świerka i jodły oraz żyzna buczyna sudecka z dominującym bukiem i nieznacznym udziałem klonu jawora w drzewostanie.

Szklarka płynie na tym obszarze w głębokiej dolinie, ze ścianami i basztami skalnymi wzdłuż brzegów. Przypatrując się łóżysku potoku, można dostrzec kotły eworsyjne (największy pod wodospadem z dobrze widocznym marmitem), liczne progi, z których najwyższy ma wysokość 13,3 m i spływa z niego kaskadowo wodospad, a w dolnej części jego strumień zwęża się i spiralnie skręca. Prowadzi do niego ścieżka dydaktyczna Karkonoskiego Parku Narodowego o długości 375 m, przystosowana dla osób niepełnosprawnych poruszających się na wózkach inwalidzkich. Wyprawę do Wodospadu można rozpocząć z parkingu przy szosie numer 3 Szklarska Poręba-Jelenia Góra (dojście dla pieszych turystów ze Szklarskiej Poręby – zielony szlak wzdłuż rzeki Kamiennej), z Piechowic (niebieski szlak), Wąwóz Szklarki (niebieski i czarny szlak). Przy Wodospadzie znajduje się schronisko „Kochanówka”, zbudowane w 1868 r., którego parter również jest przystosowany dla osób poruszających się na wózkach.

Z Wodospadu Szklarki można udać na dalszą pieszą wycieczkę – przekraczając most na rzece Kamienna wkraczamy na teren Gór Izerskich, kierując w stronę parkingu, a następnie czarnym szlakiem, koło Orlej Skały, skręcić w lewo w ul. Piastowską dzięki temu znaleźć można Lipę Sądową w Szklarskiej Porębie Dolnej, która jest wspomnieniem po Starej Wisi Szklarskiej – najstarszej części miasta,

powstałej w początkach XIV w. Początkowo była to osada związana z walońskimi poszukiwaczami kamieni i minerałów szlachetnych oraz z hutnictwem szkła. Z czasem założono tutaj wieś, z karczmą i lipą sądową – miejscem, gdzie wójt stanowił lokalne prawo. Po drodze znajduje się najstarszy w mieście kościół Matki Boskiej Różańcowej pochodzący z około 1650 r., a na jego ścianach zobaczyć można barokowe i klasycystyczne nagrobki rodziny Preusslerów – założycieli i właścicieli tutejszych hut szkła. Koło kościoła przebiega niebieski szlak, który prowadzi do skały o nazwie **Chybotek**, zwany inaczej Misą Cukru albo Siedmiokątym Kamieniem. Nazwy pochodzą od siedmiokątnego kształtu granitowego bloku leżącego na kilku granitowych skałach, przypominającego jednocześnie cukiernicę. Jest on ruchomy i można go rozkołysać, gdyż wpiera się na dwóch niewielkich punktach podparcia (o czym świadczy obecna nazwa – Chybotek). Chybotek powstał w wyniku procesów wietrzenia polodowcowej formy skalnej, zachodzącego już po powstaniu trzonu granitowego z otuliny zwietrzelinowej. Z tą grupą skał związane są legendy o Duchu Gór i Walonach, dotyczące ukrytych skarbów. Trzymając się dalej niebieskiego szlaku można dotrzeć do **Grobu Karkonosza**, zaznaczonego obecnością granitowej, gładkiej płyty, a na ustawionych z przy niej kamieniach znajdują się ślady po tablicach upamiętniających Ducha Gór, nazywanego także Liczyrzepą.

W pobliżu, na wysokości około 585 m n.p.m. znajduje się okazały granitowy próg – naturalny punkt widokowy na Karkonosze i dolinę Kamiennej.

Kolejnym interesującym punktem wycieczki jest **„Wlastimilówka” – dom Wlastimila Hofmana**, w którym mieści się obecnie przyjemne, niewielkie muzeum poświęcone jego twórczości, prowadzone przez Wacława Jędrzejczaka. Wnętrze domu nie zmieniło się prawie wcale od śmierci artysty, kryje się tu m.in. pracownia mistrza, gdzie nadal stoją jego sztalugi a obok na stoliku leżą pędzle i tuby z farbami. Wlastimil Hofman (1881–1970) był krakowskim malarzem, który zaraz po wojnie w 1947 r. osiedlił się wraz z żoną w Szklarskiej Porębie, za namową mieszkającego tu Jana Sztaudyngera, poety i satyryka, i mieszkał do końca swoich dni. Znały w Polsce i na świecie artysta – malarz, poeta, uczeń Stanisławskiego, Wyczółkowskiego i przede wszystkim Jacka Malczewskiego, żył się bardzo z lokalną społecznością, a jego dom był częstym miejscem spotkań. Uznany został za największą indywidualność artystyczną powojennych Karkonoszy. Tworzył w duchu symbolizmu młodopolskiego i był jego ostatnim przedstawicielem. Namalował wiele portretów i niewielkich obrazów dla okolicznych mieszkańców. Jego dzieła zdobią również tutejsze kościoły, m. in. MB Różańcowej z dwoma obrazami artysty w ołtarzu oraz ciekawym cyklem różańcowym 15 prac, który obecnie

znajduje się w pobliskim kościele Niepokalanego Serca NMP. Był człowiekiem głęboko wierzącym, dlatego tematyka religijna zajmuje dużo miejsca w jego twórczości. Sceny religijne malował w niekonwencjonalny sposób, przedstawiając je jako sceny z życia prostych ludzi z niewielką ilością atrybutów charakterystycznych dla scen sakralnych. Najliczniejszą i najważniejszą dziedziną było dla Hofmana malarstwo portretowe. Stanowiło ono główne źródło utrzymania artysty. W swych obrazach prezentował także treści symboliczno-baśniowe oraz patriotyczno-historyczne. Często przedstawiał motyw marności człowieka wobec przemijającego czasu ukazując starca obok postaci dziecka lub młodej kobiety. Pejzaż jako temat samodzielny był podejmowany przez malarza niezwykle rzadko, ale często stanowił tło obrazów budując nastrój towarzyszący danej scenie. Wlastimil Hofman był twórcą bardzo „płodnym” – liczba jego obrazów jest bardzo duża (tysiące sztuk). Z „Wlastimilówki” można udać się w dalszą drogę do Muzeum Ziemi Juna, prezentujące kolekcje minerałów z Polski i świata, wystawę poświęconą przewodnictwu i GOPR oraz oryginalny piec chlebowy z informacjami dotyczącymi wypieku chleba. Z **Muzeum Ziemi Juna** już tylko krótki odcinek dzieli od **Starej Chaty Walońskiej**, do której można dotrzeć kierując się znakami czarnego szlaku, mijając wcześniej Bazę Pod Ponurą Małą, czyli miejsce gdzie co roku organizowana jest Ogólno-

polska Turystyczna Giełda Piosenki Studenckiej. Chata Walońska to siedziba Sudeckiego Bractwa Walońskiego skupiająca ludzi działających w kierunku uznania Szklarskiej Poręby za Mineralogiczną Stolicę Polski, a także miłośników samych kamieni. W Chacie zobaczyć można galerię kamieni, a turyści, po uprzedniej zapowiedzi telefonicznej, mogą odbyć seanse tajemniczych walońskich obrzędów i wysłuchać podań walońskich z ust Wielkiego Mistrza Walońskiego. Z Chaty Walońskiej można powrócić do Wodospadu Szklarki.

Jeśli jednak wytrwałość grupy jest znaczna, a chęć poznania artystów istotnych dla rozwoju Szklarskiej Poręby i regionu jeszcze większa, z „Wlastimilówki” warto skierować swe kroki początkowo szlakiem niebieskim, a następnie ul. W. Hofmana i ul. 11 Listopada 23 do Muzeum **„Domu Carla i Gerharta Hauptmannów”**. Mimo, iż obiekt leży na stokach Gór Izerskich, wiąże się nierozdzielnie z Karkonoszami poprzez postać Gerharta Hauptmanna, który żył i zmarł w Jagniątkowie, oraz jego brata Carla Hauptmanna, autora „Rübezahlbuch” – książki o karkonoskim Duchu Gór.

W 1890 r. bracia **Carl i Gerhart Hauptmann** postanowili zamieszkać w Szklarskiej Porębie. Przebudowali dom, w którym dziś mieści się muzeum im poświęcone i zamieszkali w nim w 1891 r. wraz ze swymi rodzinami. Gerhart mieszkał tu niedłu-

go, a później osiadł w pobliskim Jagniątkowie. Carl pozostał do śmierci w 1921 r. Dom ten dał początek kolonii artystycznej. Pod koniec XIX w. do Szklarskiej Poręby zaczęli napływać przedstawiciele świata literatury i sztuki, dla których inspiracją stały się Karkonosze. W Europie już wcześniej powstawały takie wyjątkowe miejsca. Były to ośrodki, gdzie przez dłuższy czas grupowali się twórcy, często związani z jednym kierunkiem w sztuce. W przypadku Szklarskiej Poręby byli wśród nich zarówno jej mieszkańcy, jak też liczni, wybitni goście domu Hauptmannów, przyciągani magnetyzmem nazwiska i miejsca. W 1906 r. pojawiły się w prasie informacje o powstaniu kolonii artystów w Szklarskiej Porębie. Śmierć Carla Hauptmanna, głównego inicjatora kolonii, zamyka niejako pierwszy etap jej działania.

Po śmierci Carla Hauptmanna wdowa po nim przeniosła się do Berlina odstępując dom gminie. Budynek pełnił funkcję izby pamięci po pisarzu i miejsca spotkań grupy folklorystycznej. Prezentowane były tutaj prace artystów mieszkających w Szklarskiej Porębie również wystawy, powstałego w 1922 r., Stowarzyszenia Artystów Świętego Łukasza w Szklarskiej Porębie. Po II wojnie światowej Dom Carla i Gerharta Hauptmannów kilkakrotnie zmieniał użytkowników. Pełnił różnorodne funkcje, był między innymi: Domem Pracy Twórczej Związku Literatów Polskich, domem wczas-

sowym, oddziałem rehabilitacyjnym dla dzieci, podlegającym szpitalowi w Jeleniej Górze, mieszkaniem komunalnym, aż wreszcie przejęło go Muzeum Okręgowemu w Jeleniej Górze (obecnie Muzeum Karkonoskie). Budynek był bardzo zaniedbany. Wiele czasu i pieniędzy kosztowało, nim został doprowadzony do użyteczności, a uroczyste otwarcie nastąpiło w 1995 r. W 2001 r. placówka otrzymała nową nazwę Dom Carla i Gerharta Hauptmannów, oddział Muzeum Karkonoskiego w Jeleniej Górze. Na posesji ustawiono odrestaurowany pomnik nagrobny Carla Hauptmanna, zaś na fasadzie budynku umieszczono tablicę upamiętniającą obu pisarzy.

Gerhart Hauptmann urodził się w 1862 r. w Szczawnie Zdroju. Pobierał nauki we Wrocławiu, gdzie próbował swoich sił w rzeźbie. Studiował również nauki przyrodnicze na Uniwersytecie w Jenie, ale studiów tych nie ukończył. W 1883 roku powrócił do Berlina, by nieco później udać się wraz ze swoją narzeczoną Marią Thenemann do Rzymu. Ciężka choroba spowodowała go na powrót do Niemiec, gdzie z okazji ślubu swego starszego brata Carla napisał sztukę okazjonalną „Korowód weselny”. W 1885 r. ożenił się i osiedlił pod Berlinem. W tym czasie dokonywał bacznej obserwacji otoczenia i zbierał pomysły, czego owocem jest jedno z najlepszych opowiadań Gerharta – „Dróżnik Thiel”. W 1890 r. po podróży do

Świeradowa Zdroju i wędrownkach górskich w rejonie Szklarskiej Poręby wraz z małżonką i bratem Carlem zafascynowani Karkonoszami podjęli decyzję o przeprowadzeniu się w tą okolicę. Gerhart był postacią znaną i lubianą w Szklarskiej Porębie. Jako jeden z pierwszych mieszkańców jeździł na nartach i grał w tenisa. W latach 90 XIX wieku napisał liczne utwory, takie jak: „Futro bobrowe”, „Woźnica Heuschel”, „Wniebowzięcie Hanusi” oraz swój najsłynniejszy dramat naturalistyczny „Tkacze”, za który w 1912 r. otrzymał literacką Nagrodę Nobla. Pracę nad nagrodzonym dramatem rozpoczął w 1890 r. W początkach 1891 r. powstał pierwszy wariant „Tkacze” – dramatu opowiadającego o pracy i buncie tkaczy śląskich z okolic Bielawy, który wybuchł w 1844 r. Powstanie krwawo stłumione przez policję i wojsko odbiło się szerokim echem w całej Europie. Sztuka poruszała zagadnienia dotyczące ubogich warstw ludności, przez co uznać ją można za społeczny dramat współczucia, tak charakterystyczny dla naturalizmu końca XIX wieku. Ostatecznie autor zakończył prace nad dramatem w 1892 r.

Gerhart Hauptmann w swej twórczości często przedstawiał środowiska nizin, biedę, wyzysk i niesprawiedliwość społeczną, obnażał upadek moralny mieszczańskiej klasy średniej. Był mistrzem charakteryzacji przy pomocy subtelnych środków. W późniejszej twórczości szukał nowe-

go stylu, wynikiem czego była eklektyczna mieszanka środków naturalistycznych z motywami baśniowymi, jak chociażby w dramacie *Zatopiony dzwon* (1896). Jego utwory dostępne są w języku niemieckim, a tłumaczenia polskie dotyczą tylko nielicznych. Na uwagę zasługuje fakt, że wspomnianą wyżej „*Hanusię*” tłumaczyła na język polski Maria Konopnicka, a kilka innych dramatów – Jan Kasprowicz.

W 1894 r. Gerhart opuścił Szklarską Porębę, wrócił do Berlina, a następnie kupił willę w Jagniątkowie „*Wiesenstein*”, do której przeniósł się w 1900 r. wraz ze swoją nową miłością. Pisarz mieszkał tu aż do śmierci w 1946 r.. Na wyraźne bowiem życzenie żony, wspieranej przez stronę niemiecką, pochowano go na bałtyckiej wyspie Hiddensee, gdzie od 1930 r. znajdowała się letnia rezydencja Hauptmannów.

Starszy z braci Hauptmannów – **Carl**, urodził się w 1858 r. w Szczawnie Zdroju. Studiował filozofie w Zurichu, zdobył tytuł doktora w tej dziedzinie i rozpoczął tam działalność literacką. Wraz z bratem Gerhartem w 1890 r. zafascynowany podróżą w Karkonosze przeniósł się do Szklarskiej Poręby. W domu Carla Hauptmanna znajdowała się niewielka, choć wartościowa kolekcja dzieł sztuki. Zbiór powstawał stopniowo i pochodził głównie z darów przyjaciół pisarza. Zapewne w domu Carla

Hauptmanna były też pejzaże karkonoskie autorstwa zaprzyjaźnionych z pisarzem malarzy z kręgu Stowarzyszenia Artystów św. Łukasza w Szklarskiej Porębie.

Do najbardziej znanych dzieł artysty należą: „*Z mojego pamiętnika*” oraz przetłumaczony na język polski cykl legend „*Księga Ducha Gór*”. Ważnym dokonaniem było przeprowadzenie korekty stylistycznej powieści Władysława Reymonta „*Chłopi*”, co przyczyniło się do tego, iż w 1924 r. autor dzieła otrzymał literacką Nagrodę Nobla. W niemieckiej wersji „*Chłopów*” Boryna i Antek posługują się dialektem z Karkonoszy, którym doskonale władał Carl. Carl Hauptmann zmarł w 1921 r., a jego grób znajduje się do dnia dzisiejszego na dawnym ewangelickim cmentarzu w Szklarskiej Porębie.

Patrz konspekt > „Śladami karkonoskich artystów”

Kolejnym miejscem, któremu warto poświęcić trochę uwagi jest słynny **Zakręt Śmierci** na wysokości 775 m n.p.m. na drodze numer 358 (tzw. Droga Sudecka) Szklarska Poręba–Świeradów Zdrój. Można tam dojechać autokarem i zaparkować go na pobliskim parkingu lub udać się pieszo – wzdłuż szosy albo czarnym szlakiem ze Szklarskiej Poręby Dolnej lub żółtym z Górzynca. Zakręt ten zataczając niemal pełen łuk, znajduje się w miej-

scu, gdzie droga obchodzi malownicze gnejsowe skałki o wysokości 12 m, przechodząc w Wysoki Grzbiet w Górach Izerskich. Zakręt Śmierci powstał po wybudowaniu w latach 1935–37 nowej szosy turystycznej łączącej Szklarską Porębę ze Świeradowem Zdrój. Roztacza się stąd panorama Karkonoszy, ograniczona przez rosnący las. Nazwa została wprowadzona po 1945 r. Poniżej Zakrętu w kierunku Zbójeckich Skał znajduje się sztolnia starej kopalni piritów dostarczającej w XVIII wieku surowca do Witriolejny w Szklarskiej Porębie Dolnej.

Zwiedzając Szklarską Porębę nie można zapomnieć o górnej części miasta. Można udać się do **Karkonoskiego Centrum Edukacji Ekologicznej** – ośrodek Karkonoskiego Parku Narodowego służący poszerzeniu wiedzy przyrodniczej i obejrzeć stałą wystawę „Wirtualne Karkonosze”, skorzystać z informacji zgromadzonych w sali poświęconej rezerwatom biosfery, zapoznać się z ukształtowaniem odwiedzanych gór na podstawie trójwymiarowego modelu, przystosowanego również dla osób niewidomych i słabo widzących. W Centrum znajdują się również wystawy czasowe, prezentujące prace najczęściej regionalnych artystów. Poza tym Ośrodek prowadzi również czynną edukację – po wcześniejszym uzgodnieniu terminu można umówić się na zajęcia dydaktyczne odbywające się w Centrum, jak również

bliższym i dalszym terenie – na karkonoskich szlakach.

Ośrodek mieści się przy ul. Okrzei w dzielnicy miasta zwanej – Marysin, w pobliżu działającego cały rok wyciągu na Szrenicę. Jest to również dobre miejsce wypadowe do Wodospadu Kamieńczyk. Dotrzeć doń można wędrując czarnym szlakiem turystycznym, do którego na Rozdrożu pod Kamieńczykiem dołącza szlak czerwony lub czerwonym szlakiem z centrum Szklarskiej Poręby Górnej przebiegającym obok Kruczych Skał.

Wodospad Kamieńczyk (na wysokości ok. 840 m n.p.m) położony u podnóża północnych stoków Szrenicy jest najwyższym karkonoskim wodospadem polskiej części masywu. Liczy sobie 27 m wysokości i zamyka skalne ściany tworzące Wąwóz Kamieńczyka, zbudowane z granitu równoziarnistego, poprzecinanego żyłami aplitowymi, kwarcowymi, gniazdami pegmatytów oraz systemami spękań. W obrębie wodospadu dostrzec można formy i procesy związane z erozją rzeczną na bloku skalnym wydźwigniętym wzdłuż uskoku tektonicznego. Należy do nich trzystopniowy próg, po którym spływa kaskadowo rzeka Kamieńczyk, duży basen eworsyjny poniżej progu, 100-metrowa gardziel skalna, głębokości do 20 m, która jest dowodem erozji wstecznej i stałego cofania się progu wodospadu. Ściany gardzieli są

także miejscem intensywnego wietrzenia spękanego granitu i odpadania, dlatego też turyści poruszający się wzdłuż Wąwozu muszą założyć kask, a skalne urwiska osłonięte są siatką.

Z Wodospadem wiąże się historia górnictwa i poszukiwania minerałów. Okolica obfituje w ametysty, a śladem dawnych poszukiwań jest pogłębiona sztucznie jama znajdująca się za środkową kaskadą – Złota Jama, gdzie z żyły kwarcowej pozyskiwano okazy ametystu.

Przy Wodospadzie w latach 70 XIX wieku powstało schronisko, które kilkakrotnie rozbudowywano. W 1981 r. pożar strawił doszczętnie budynek, który później odbudowano i służy turystom po dziś dzień.

W Szklarskiej Porębie warto również obejrzeć ulokowanych w pobliżu Urzędu Miejskiego **„Żelaznych ludzi”**. Autorem monumentalnych rzeźb jest Zbigniew Frączkiewicz. W latach 1965–71 studiował na ASP w Warszawie na Wydziale Rzeźby. Od 1989 r. mieszka w Szklarskiej Porębie. Artysta tworzy ogromne rzeźby z kamienia i żelaza. Jest autorem jednego z najbardziej oryginalnych przedsięwzięć rzeźbiarskich zrealizowanych w Polsce końca XX wieku. Dotyczy ono między innymi cyklu „Żelazni ludzie”, których można oglądać jako wystawę stałą w Szklarskiej Porębie (KRAĞ 2000 –

AZYL ŻELAZNYCH LUDZI) oraz na wystawach czasowych w całej Europie. Figury powstają w odlewni w Chocianowie, w technologii przypominającej procesy zachodzące w XIX-wiecznych hutach. Ludzie odlewani są w częściach – chropowatych, nieforemnych, celowo niezbyt dopasowanych do siebie, łączonych potem w całość przy pomocy długich śrub. Skręcone postaci stoją na rozstawionych szeroko nogach, z rękami wyciągniętymi wzdłuż tułowia, z ledwo ukształtowanymi korpusami, z zaciętymi żelaznymi twarzami. Ustanowione są jeden za drugim lub obok siebie, patrzą w przestrzeń zastygłe w bezgłośnym krzyku. Dla autora rzeźby to twory zdegenerowane przez cywilizację i przemysł. W lecie 1993 r. Ludzie z żelaza stanęli na kamiennym garbie Gór Izerskich, zniszczonych w znacznej mierze wyziewami przemysłowego trójkąta polsko-niemiecko-czeskiego. Miejsce to pozbawione drzew i wszelkiej roślinności dobitnie ukazało ludzką wyniosłość, niewzruszoną postawę wobec kamiennej pustyni – pozostałości po wielkiej katastrofie ekologicznej w środku Europy. Natomiast figury ustawione w mieście, np. Sopocie na moście, Toruniu przy deptaku miejskim, zyskują nowe znaczenie. Obok nich przechodzi wiele ludzi, którzy niemal ich nie dostrzegają. Pokazując Człowieka z żelaza artysta, ostrzega przed postępującą degradacją człowieka w naszych czasach. To fakt oczywisty, który w przekazie filmowym lub telewizyjnym nikogo nie zaskakuje,

ale gdy pokazuje to „tłum” rzeźb oddziaływanie jest mocne, wstrząsowe. Przeciętny odbiorca zderzony z Ludźmi z żelaza w miejscu innym niż muzeum czy galeria sztuki jest zaskoczony. Poza tym materiał, z którego rzeźby zostały wykonane – żelazo, przeraża swą topornością, brzydotą, rdzą, skala figur – onieśmiela, a dosłowność przekazu – obraża. Ludzie woleliby patrzeć na sztukę jako na coś pięknego, ale w XX wieku artyści zakwestionowali „piękno” sztuki. Ma ona w tym obojętnym dziś świecie, uderzać i zwracać uwagę, a piękno niestety nie robi wrażenia i nie zapada w pamięć większości ludzi. Jest to udziałem odbioru prawie całej sztuki współczesnej, która jednak najczęściej zamykana jest w miejscach dla niej przeznaczonych i nie wystawia nerwów zwykłych obywateli na silną próbę „krzycząc” w miejscach publicznego użytku. Dlatego niezwykle sugestywni, pełni kontrastów Żelaźni nie pozostawiają widzów obojętnymi. Wywołują zachwyt, zdumienie, niepokój a nawet zgorszenie. Poruszają głębokie emocje.

Jelenia Góra

Chojnik – szczyt Pogórza Karkonoskiego o wysokości 627 m n.p.m. górujący nad Obniżeniem Sobieszowa. Leży w granicach administracyjnych Jeleniej Góry w dzielnicy Sobieszów. Dzielnica ta wraz z pobliskimi Cieplcami Śląskimi Zdrój zostały włączone w skład stolicy Kotliny Jeleniogórskiej

w 1976 r. Wcześniej funkcjonowały jako odrębne osady.

Do Sobieszowa dotrzeć można drogą numer lub komunikacją miejską z Jeleniej Góry. Sobieszów istniał już w XIII–XIV wieku. Przez długi czas był w posiadaniu rodu Schaffgotschów, pełniąc funkcję osady służebnej wobec warowni na szczycie Góry Chojnik. W XVII wieku Schaffgotschowie wzniesli w osadzie kompleks pałacowy, w którym do niedawna mieścił się Zespół Szkół Agroturystycznych. W kolejnych wiekach w miejscowości rozwijało się rolnictwo, przemysł, a po doprowadzeniu linii kolejowej z Jeleniej Góry w 1981 r. i tramwajowej w 1897 r., także turystyka. Obecnie Sobieszów jest spokojną dzielnicą mieszkaniową Jeleniej Góry z największą atrakcją przyciągającą turystów – Górą Chojnik z ruinami zamku na szczycie, a u podnóża Góry mieści się budynek dyrekcji Karkonoskiego Parku Narodowego. Góra Chojnik, podobnie jak Wodospad Szklarki jest eksklawą KPN o powierzchni 79,84 ha. W 1953 r. obszar ten objęto ochroną rezerwatową i funkcjonował pod nazwą „Góra Chojnasty”, a od 1959 r. stanowił część Karkonoskiego Parku Narodowego. Na szczyt powadzi kilka szlaków turystycznych. Na zboczach Góry wytyczona jest również ścieżka dydaktyczna w trzech wariantach, przeznaczona przede wszystkim dla najmłodszych grup dziecięcych rozpoczynających swą

przygodę z górami, na której zajęcia przyrodnicze prowadzone są przez pracowników Karkonoskiego Parku Narodowego. Ścieżka jest niedostępna dla normalnego ruchu turystycznego. Jest wyznaczona poza szlakami turystycznymi. Korzystać z niej można tylko po uzgodnieniu i w obecności pracowników edukacyjnych Karkonoskiego Parku Narodowego. Korzystając z wspomnianego traktu dzieci mogą poznać piętrową budowę lasu, gatunki drzew krzewów i roślin, które tu występują, zaobserwować jakim zmianom podlega drzewostan leśny, obejrzeć skutki erozji i unikalne formy skalne, przyjrzeć się zjawiskom dotyczącym sukcesji i zbadać porosty występujące na drzewach, skałach czy podłożu. Poza tym przy odrobinie ciszy i spokoju można zobaczyć stałych mieszkańców lasu – różne gatunki ptaków, owadów, jelenie, sarny, a nawet muflona i inne zwierzęta.

Podobnie jak obszar przy Wodospadzie Szklarki, również Góra Chojnik jest miejscem, w którym zachowały się fragmenty naturalnych ekosystemów leśnych występujących w piętrze pogórza, takich jak: gąrd środkowoeuropejski – wielogatunkowy drzewostan z dębem szypułkowym, lipą drobnolistną i szerokolistną, bukiem zwyczajnym, klonem jaworem i zwyczajnym, występujący jedynie w tym miejscu KPN, kwaśna dąbrowa podgórska, suboceaniczny bór świeży, oraz regla dolnego: kwaśna i żyzna buczyna sudecka.

Góra Chojnik zasługuje na poznanie, także z geoturystycznego punktu widzenia. Na północnych stokach znaleźć można Zbójeckie Skały zbudowane z granitu porfirowa tego poprzecinanego żyłami aplitowymi, a pośród skałek występują jaskinie niekrasowe oraz liczne kociołki wietrzeniowe. Na uwagę zasługuje Głazowisko na południowym stoku góry, świadczące o wielkim prehistorycznym obrywie skalnym. Urwiska poniżej ruin zamku należą do najwyższych w Karkonoszach ustępując jedynie ścianom kotłów polodowcowych.

Na szczycie góry znajdują się ruiny średniowiecznego zamku. Początkowo stał w tym miejscu prawdopodobnie drewniany myśliwski zamek, wzniesiony około XIII wieku za panowania księcia legnickiego Bolesława Rogatki. Pewnym jest natomiast fakt, iż w 1364 r. na szczycie Góry mieściła się warownia o nazwie Kinast, Chynast. Określenie to wywodzi się z niemieckich słów Kyn – sosna i Ast – gałąź, prawdopodobnie w nawiązaniu do dużej ilości sosen, która tu występuje. Pierwsza część fortecy, tzw. zamek górny zbudowany został w latach 1353–64 w czasach panowania księcia piastowskiego Bolka II Małego. Zamek, będący od 1392 r. w rękach rodu Schafgotschów, rozbudowywano kilkakrotnie. Początkowo składał się ze stołu (rodzaj wieży) i przyległego dziedzińca, w XV wieku wzniesiono mury obronne i pomieszczenia gospodarcze wokół dziedzińca dolnego, a w XVI

wieku nowe mury obronne i basteje, dziedzieniec gospodarczy, a symbolem renesansowej przebudowy były attyki wieńczące mury. Na dziedzińcu znajduje się ośmioboczny, wysoki słup z otworami po metalowych bolcach, który jest obecnie jedną z głównych atrakcji zamku. Pierwotne przeznaczenie tego zabytku budzi duże wątpliwości. Tradycyjnie uważa się go za pręgierz, pozwalający karać jednocześnie czterech skazańców. Jako datę jego powstania podaje się 1410 r. Jednak według innych oglądów jest to wtórnie założony w 1526 r. na polecenie Ulryka Schoffa, XV-wieczny gotycki filar, stanowiący pomnik suwerenności zamku. Miałby on stanowić wyraz dumy właściciela zamku, z faktu, iż Chojnik nigdy nie został zdobyty. Być może później – w XVII wieku zamontowano na filarze metalowe kuny i zamieniono go na pręgierz. Pod koniec lata 1675 r. spłonął zamek górny, lecz nie stracił swych walorów użytkowych, zmienił się sposób wykorzystania – dostosowany do potrzeb gości zdrojowych odwiedzających Cieplice. Dla kuracjuszy stał się turystyczną atrakcją, zapewniającą specjalny „program zwiedzania”. Na potrzeby wzrastającego zainteresowania turystycznego w 1822 r., u podnóża Góry zorganizowano stację wynajmu przewodników i tragarzy lektok, a w ruinach otwarto gospodę. Nieco później (1860 r.) dokonano neogotyckiej przebudowy i adaptacji północnej bastei na schronisko turystyczne, które funkcjonuje do dziś. Ruiny zamku dostępne są dla

zwiedzających, wstęp płatny.

Z ruinami zamku wiąże się wiele podań i legend, a najpopularniejsza dotyczy pięknej księżniczki Kunegundy, która starającym się o jej rękę rycerzom kazała przejeżdżać w pełnym rynsztunku, konno nad urwiskiem po koronie murów obronnych. Dla kolejnych zalotników kończyło się to śmiertelnym upadkiem w Piekelną Dolinę. Lecz w końcu znalazł się rycerz, który dokonał tej sztuki, jednak odrzucił rękę księżniczki. Upokorzona, dręczona wyrzutami sumienia Kunegunda rzuciła się w przepaść z zamkowej wieży i do dziś, pokutując, straszy turystów. Podanie to doczekało się literackich opracowań w dobie romantyzmu, gdy do głosu doszła fascynacja groźną, wzniosłą Naturą oraz średniowieczną rycerską przeszłością.

Po wędrówce szlakami Karkonoskiego Parku Narodowego, prowadzącymi do ruin średniowiecznej warowni na szczycie Góry Chojnik można udać się śladami Schaffotschów do **Cieplic Śląskich Zdrój**, by obejrzeć piękny pałac – jedną z dolnośląskich rezydencji rodowych. Dojechać tu można ul. Cieplicką z Sobieszowa, aż do parkingu przy Placu Piastowskim lub autobusem komunikacji miejskiej.

Cieplice są dziś dzielnicą jeleniej Góry, lecz przed 1976 r. stanowiły odrębne miasto o statusie uzdro-

wiska. Po dziś dzień są tu kontynuowane stare, lecznicze tradycje. Tradycja przypisuje powstanie miejscowości w XII wieku, lecz pierwsze historyczne zapisy dotyczące tego miejsca pochodzą z 1281 r. Zapisy te mówią o nadaniu zakonowi joannitów, sprowadzonych ze Strzegomia przez księcia Bernarda Lwóweckiego, ziem i „ciepłych wód”. To właśnie zakonnikom miejscowość zawdzięcza powstanie uzdrowiska (obok Łądką Zdroju – najstarszego w Sudetach) oraz swą nazwę *Warmbrunn* – Ciepłowod. Od 1381 r. właścicielami Cieplic stali się związani z dworem Piastów Schaffgotschowie. Od 1403 r. część dóbr, waz ze źródłem przejęli (sprowadzeni przez Schaffgotsów) cystersi z Krzeszowa, zakładając swój folwark ze stawami rybnymi i pierwszy zajazd. Ta część miejscowości pozostawała pod opieką zakonników do 1810 r., kiedy to w wyniku kasaty pruskiej cały majątek klasztoru przeszedł na rzecz państwa. Później, aż do końca drugiej wojny światowej całe Cieplice były własnością rodu Schaffgotschów. W XVII i XVIII wieku, obok lecznictwa uzdrowiskowego, rozwijało się tu szlifierstwo szkła kryształowego i handel szkłem artystycznym. Sława uzdrowiska przyciągała kuracjuszy z całej Europy, np.: królowa Marysieńka Sobieska wraz z dworem, Hugo Kołłątaj, Juliusz Słowacki. Dla ułatwienia dojazdu pod koniec XVIII wieku zbudowano Trakt Kamiennogórski, którym z Wrocławia przez Świdnicę i Kamienną Górę dociały dyliżanse. Prócz uzdrowiska rozwijała się rów-

nież część typowo miejska, która stanowiła osadę targową. Szybki rozwój miejscowości nastąpił po doprowadzeniu linii tramwajowej (konnej, gazowej i w końcu elektrycznej) oraz kolejowej z Jełonej Góry pod koniec XIX wiek.

Rozpoczynając spacer po Cieplicach od **Placu Piastowskiego** należy zatrzymać się przy klasycystycznym **Pałacu Schaffgotschów**, wzniesionym w latach 1784–88. W tym miejscu wcześniej istniała renesansowa rezydencja, strawiona przez pożar w 1777 r. Od samego początku pałac był siedzibą największej szlacheckiej rodziny na Śląsku – Schaffgotschów, dlatego musiał wyróżniać się wielkością, bogactwem i dekoracją. Jego projekt najprawdopodobniej wzorowany był na berlińskim Palais Marschall. Dwutraktowy, trójkondygnacyjny budynek założony na planie prostokąta, kryty dwuspadowym ozdobionym lukarnami dachem, o skromnej elewacji frontowej, ozdobiony jest kartuszami herbowymi Schaffgotschów i piastowskimi orłami. W kilkakrotnie przebudowywanych wnętrzach zachowały się fragmenty sztukaterii, mozaiki podłogowej, zwłaszcza w Sali Balowej. Obecnie w Pałacu mieści się filia Politechniki Wrocławskiej.

Będąc na Placu Piastowskim zobaczyć można modernistyczny budynek Domu Zdrojowego powstałego w latach 30 XX wieku na miejscu

starego, wysłużonego budynku. W obiekcie zainstalowano nowe urządzenia rehabilitacyjne, otworzono kolisty basen i restaurację. W miejscu, gdzie dziś znajduje się basen w czasach średniowiecza były specjalne pomieszczenia służące leczniczym kąpielom. Dawniej takie kąpiele trwały około 6 godzin i odbywały się według ścisłego hamonogramu – w pierwszej kolejności szlachta, potem zamożni ludzie, a na końcu biedota. Kuracjusz odziany był w długą, bawełnianą koszulę, w ręce musiał posiadać modlitewnik i karafkę z wodą, którą popijał w czasie „zabiegu”. Zarząd obecnego uzdrowiska mieści się w pobliżu Domu Zdrojowego w zespole poklasztornym cystersów. Część budynku wykorzystywana jest przez zarząd uzdrowiska, a część należy do oo. pijarów. Obecny obiekt został zbudowany w 1711 r., na miejscu dawniejszego (spalonego), barokowego budynku klasztorowego.

Z Placu Piastowskiego można udać się na wędrówkę ścieżkami pobliskiego **Parku Zdrojowego**, założonego w stylu francuskim w 1748 r. Zbudowano w nim Pawilon Zdrojowy – dziś Klub Zdrojowy z restauracją. W XVI wieku cieplickie wody zostały przebadane naukowo przez brandemburskiego lekarza Caspara Hoffmanna, kolejne, dokładniejsze badania wykonał tutejszy lekarz Caspar Schwenckfeld. Stwierdzono, iż wody te mają niezwykle – lecznicze właściwości. Dlatego

kąpiele oraz picie takiej wody, zwłaszcza w pozycji stojącej dobroczynnie wpływa na ludzki organizm i należy powtarzać takie zabiegi jak najczęściej. Zakładano więc uzdrowiska, a w nich parki. Cieplicki Park Zdrojowy z ogrodów w stylu francuskim, przekształcono w angielski park krajobrazowy w latach 1819–38, w czasie gdy przebudowywano również przepaławcowy ogród Schaffgotschów. W Parku Zdrojowym wytyczono wówczas główną aleję (niezmienioną do dziś), wysadzono lipami, klonami, która kończyła się łąką z widokiem na Karkonosze. W centrum Parku dobudowano do Pawilonu Zdrojowego teatr z niewielką salą widowiskową. Dookoła powstawały miejsca do odpoczynku, oczka wodne, nowe aleje i pomniki. Obecnie Park Zdrojowy zajmuje obszar 16,32 ha i stanowi wizytówkę miejscowego kurortu uzdrowiskowego. W kierunku południowym, za mostem na Wrzosówce, Park Zdrojowy łączy się z założonym w 1909 r. Parkiem Norweskim (17 ha). Nazwa parku pochodzi od drewnianego pawilonu w stylu norweskim, w którym znajduje się obecnie Muzeum Przyrodnicze z dużym zbiorem ptaków i motyli.

Z Cieplic koniecznie należy udać się na **jeleniogórski rynek**. Dostać się tam można z Placu Piastowskiego w Cieplicach podążając ul. Cervi, a następnie skręcając w lewo na ul. Wolności. Jadąc wzdłuż tej ulicy dotrzemy do ścisłego cen-

trum Jeleniej Góry na ul. Bankową przechodzącą w Podwale. Tutaj są przyległe do rynku parkingi, (np. przy ul. Grodzkiej) gdzie opuszczając autokar rozpoczniemy spacer w kierunku zabudowań rynku. Z Cieplic lub Sobieszowa do centrum miasta docierają autobusy komunikacji miejskiej.

Jelenia Góra ma długą historię, lecz data powstania osady nie jest znana. Pojawia się w źródłach pisanych dopiero w 1281 r., ale osadnictwo w jej rejonie datuje się dużo wcześniej, choć nie miało charakteru trwałego osiedla. Tradycja przypisuje założenie miasta Bolesławowi Krzywoustemu w latach 1108–12, o czym przypomina łańciska inskrypcja na ratuszu. Na wzgórzu u zbiegu Kamiennej i Bobru (dziś Wzgórze Krzywoustego) na pewno istniał gród, a u podnóża – podgrodzie. A w sto lat później osada miała już prawa miejskie. Nie było to jednak miasto prywatne, podległe miejscowym feudałom, lecz książęce, a potem królewskie, a więc zależne od najwyższych władzy kraju. Zamek, od którego nazwę zawdzięcza Wzgórze Zamkowe, górujący nad osadą nie istnieje od tak dawna, że ciężko doszukać się jego śladów. Jego budowę nakazał prawdopodobnie Bolesław III w 1111 r., ale są to tylko domysły. W 1433 r. sprzedano warownię mieszczanom jeleniogórskim, aby ją zburzyli, bowiem w toczonych w tym czasie wojnach husyckich mógł stać się wrogią twierdzą. Pozostały legendy i nazwa jed-

nej z bram miejskich, którą można było wejść do granic średniowiecznego miasta – Brama Zamkowa. W 1911 r. powstała na wzgórzu 35-metrowa wieża, istniejąca do dziś. Baszta Bramy Zamkowej (południowo-wschodnia) – jednej z trzech bram wprowadzających do miasta, została zniesiona w XIV wieku, po katastrofie budowlanej (zawałała się), odbudowano ją w 1584 r. o czym świadczy data na metalowej chorągiewce na szczycie wieży. Bramę, jako element fortyfikacji miejskich wyburzono w XIX wieku, a została tylko Baszta, na której znajdował się niegdyś dzwon ogłaszający codziennie czas zamknięcia bram. Prócz zachowanej do dziś Baszty Bramy Zamkowej były jeszcze Baszta Bramy Długiej (nieistniejąca), Baszta Bramy Wojanowskiej (zbudowana w XVI wieku, łącząca się z budynkiem mieszkalnym i basteją, zamienioną na kaplicę św. Anny przy pomocy wspólnej części muru, wielokrotnie odbudowywana, a jej ostatnia rekonstrukcja zakończyła się w 1998 r.).

W 1392 r. miasto przeszło pod panowanie Czech, a w 1527 r., po śmierci króla Ludwika, ostatniego z Jagiellonów na tronie czeskim, Jelenia Góra znalazła się w granicach monarchii Habsburgów.

W tym czasie miasto stało się ośrodkiem tkactwa lnianego. Jednak rozwój miejscowości zahamowała wojna trzydziestoletnia (1618–48 r.), kiedy to miasto było niejednokrotnie płańdowane i spło-

nęło w 1634 r. podpalone przez żołnierzy cesarskich. Zginęło i przeniosło się w inne strony wielu mieszkańców, upadło tkactwo. Stopniowo zaczął odradzać się handel produkowanymi chałupniczo – przędzą i płótnem.

Od XVI wieku miasto otoczone było z trzech stron podwójnym murem obronnym (zewnątrznym – 7 m wysokości, wewnętrznym 2 m wysokości), a do centrum wiodły trzy bramy. Z północnej strony (czwartej) mury stały na wysokim urwisku. W związku z tym urwiskiem miasto mogło być otoczone jedynie suchą fosą – bardzo głęboką i szeroką. Mury wzmocnione były basztami i pół-basztami, np. zachowana do dziś Baszta Grodzka (powstała w XV wieku, trzy wieki później wraz z dobudowaną częścią pełniła funkcje mieszkalne). W międzymurzu istniały ogrody, a nawet na pewnym odcinku lokalne zoo, które funkcjonowało do 1745 r., czyli do momentu gdy jego patrona oskarżono o zdradę miejscowej władzy. W 1856 r. rozpoczęło się wyburzanie murów miejskich, ponieważ rozwijającej się Jeleniej Górze potrzeba było więcej miejsca.

Ponowny zastój gospodarczy nastąpił podczas wojen śląskich (1740–63), utrzymując się aż do końca wojen napoleońskich w początkach XIX wieku. Politycznym następstwem wojennej zawieruchy była przynależność miasta do Prus,

a następnie Niemiec. Dopiero w połowie XIX wieku miasto zaczęło ożywać – powstała duża przędzalnia wełny, bawełny, papiernia, wytwórnia win, zakład budowy maszyn i odlewnia żeliwa. Fabrykanci budowali okazałe kamienice i rezydencje, w mieście dokonywały się różnorodne inwestycje komunalne: zakładano oświetlenie gazowe, uruchomiono wodociągi miejskie, w 1897 r. ruszyła komunikacja tramwajowa, popłynął prąd z elektrowni miejskiej, oddano do użytku kanalizację, od 1865 r. powstawało coraz więcej linii kolejowych łączących Jelenią Górę z dalszymi i bliższymi miejscowościami, co przyczyniło się do wzrostu ruchu turystycznego. W mieście powstawały nowe hotele, zajazdy i gospody, a promocją walerów miasta i okolic zajęło się utworzone z inicjatywy Teodora Donata Towarzystwo Karkonoskie (RGV) założone w 1880 r. w Mysłakowicach.

Pierwsza połowa XX wieku to okres dwóch wojen światowych, potężnego kryzysu gospodarczego oraz faszyzmu, które panowały w Niemczech, a zatem także w Jeleniej Górze. Gdy nadszedł kres drugiej wojny światowej, miast zostało włączone w skład państwa polskiego, a jako że ominęły ją w znacznym stopniu działania wojenne – nie była zniszczona i stała się aktywnym ośrodkiem kulturalnym i gospodarczym na terenie Dolnego Śląska. Z miasta przesiedlono w głąb Niemiec dotychczasowych mieszkańców, a przybywać zaczę-

li tu Polacy ze zniszczonych miast centralnej Polski i wygnani przez Armię Czerwoną rodacy zza Buga. W latach 1975–98 Jelenia Góra była miastem wojewódzkim, co w dużej mierze przyczyniło się do jej rozbudowy i modernizacji.

Rynek od początku istnienia miasta stanowił jego najważniejszy plac – centrum handlowe, węzeł komunikacyjny, ośrodek władzy. Wokół rynku budowano kamieniczki, w których mieszkali najbogatsi mieszkańcy. Rynek wytyczano zazwyczaj w miejscu pierwszej lokacji miasta. W Jeleniej Górze nastąpiło to w drugiej połowie XIII wieku. Rynek ma kształt prostokąta o dłuższej osi przebiegającej z północnego zachodu ku południowemu wschodowi. W tych kierunkach z naroży wybiegają po dwie ulice do siebie równoległe, a krótsze boki przecina w połowie jedna ulica. Na Rynku umieszczono najważniejsze urządzenia gospodarcze, tj. kantory kupieckie, warsztaty rzemieślnicze, kramy, pomieszczenia na wagę miejską i wzór miary itp. Odbывały się tu najważniejsze jarmarki, na które ściągala ludność z całego Śląska, a nawet kupcy z dalszych krain. Na placu mieścił się też pręgierz, przy którym wymierzano sąd miejski wymierzał kary. W centralnym punkcie Rynku znajduje się dziś Ratusz. Istniał tu już w XIV wieku, lecz nie znany jest jego wygląd. Nie mieścił się on jednak w centrum placu, ale był jedną z kamienic w jednej pierzei Rynku. Dopiero później stanął w jego

centrum. Obiekt wielokrotnie był trawiony pożarami, zawalił się ostatecznie w 1739 r., na skutek szalejącej wtedy wichury. Obecny budynek prezentuje klasycystyczny styl – wzniesiony w latach 1744–49, a przebudowany w 1924 r. Od początku „nowy” budynek był centrum życia społecznego miasta, w tym także muzycznego. Na jego wieży w XVIII wieku odbywały się liczne koncerty. Jest to trójkondygnacyjna budowla, nakryta mansardowym dachem z kwadratową wieżą, a na niej znajduje się zegar i hełm. Początkowo Ratusz i istniejące obok domy nie były ze sobą połączone. Kompleks ten składał się z 7 osobnych wąskich kamieniczek, w parterach których były apteka, ławy chlebowe itp. Od 1910 r. Ratusz stał się zbyt „ciasny”, dlatego wykupiono i połączono dwie z nich i połączono z budynkiem Ratusza. Wtedy powstała galerijka łącząca oba budynki, pod którą biegła linia tramwajowa. Później przejęto pozostałe kamienice. Kamieniczki jeleniogórskiego Rynku tworzą zwartą zabudowę podcieniową, jedyną tego rodzaju w pełni zachowaną na Śląsku. Mają barokowy i rokokowy charakter, ale w większości nie są to autentyczne budowle z XVII i XVIII wieku, a ich rekonstrukcje z lat 1959–65. Od charakteru działalności handlowej lub rzemieślniczej każda z pierzei Rynku wzięła swą nazwę, np. kamieniczki od 1 do 10 tworzą Podcienie Sukinnicze (związane z produkcją i handlem suknem), dalej są Podcienia Kuśnieskie (wytwarzanie i sprzedaż rzemieni i wy-

robów ze skóry), Podcienia Przędzarskie, Podcienia Maślane, Podcienia Powroźników i Białoskórników (wytwórców i sprzedawców sznurów i galanterii skórzanej), Podcienia Zbożowe. Ozdobą Rynku jest zachowany do dziś posąg Neptuna, powstały w XVIII wieku, jako ozdoba jednej z podmiejskich rezydencji. W początkach XIX wieku przeniesiono go na Rynek, gdzie stoi w miejscu dawnej studni miejskiej, która stała się fontanną. Rzeźbę, zwaną przez mieszkańców „Widlastym Jurgenem” uznano (przed wojną) za symbol handlowych kontaktów miasta z krajami zamorskimi. W pobliżu Ratusza stoi obecnie tramwaj. Znajduje się tu od 2005 r. – 130. rocznicy komunikacji miejskiej w Jeleniej Górze. Tego typu tramwaje jeździły na tutejszych ulicach jeszcze w latach 60. ubiegłego wieku, zastępując tramwaje gazowe i omnibusy konne. Okolice Rynku jeszcze tuż po wojnie były gęsto zabudowane. W latach 60. ubiegłego wieku, skrócono kamienice i przebudowano ich wnętrza. Rokokowe i barokowe zdobienia pozostały tylko na niektórych elewacjach budynków. Na fragmencie ulicy z Rynku ku Bramie Wojanowskiej, znajduje się ciąg sklepów i firm usługowych, podobnie jak w dawnych czasach, choć wtedy ich charakter był inny. Mieszkali tam kupcy, istniały warsztaty zegarmistrzów, firmy pończosznicze, kapelusznicy, sklepy piekarnicze, drogerijne, gorseciarskie, maleńkie księgarnie itp. Spacerując z Rynku w kierunku Bramy Wojanowskiej napotkać można także

kilka restauracji, tak jak dawniej. Z rogu ulicy widać najstarszy kościół parafialny Jeleniej Góry – pw. św. św. Erazma i Pankracego, zbudowany w najwyższym punkcie miasta, być może jeszcze w 1108 r. jako pierwsza tutejsza świątynia. Obecna budowla pochodzi z XVII wieku. Obok kościoła zobaczyć można dawną łacińską szkołę, a dziś dom parafialny. Można wybrać się na dalszy spacer najpopularniejszą handlową ulicą miasta, która stanowi jednocześnie deptak i jedną z najstarszych arterii komunikacyjnych – ulicą 1 Maja. Wykształciła się w ciągu wieków ze starego traktu handlowego prowadzącego z Jeleniej Góry do Wojanowa, Bolkowa i Wrocławia. Zaczyna się ona od Bramy Wojanowskiej.

Patrz konspekt > „Śladami karkonoskich artystów”

Ważnym wydarzeniem w życiu miasta i tej ulicy było wzniesienie ewangelickiego kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (1709–18 r.), uruchomienie urzędu pocztowego oraz dworca kolejowego. Ulica ta stawała się coraz ważniejszym fragmentem miasta, zarówno pod względem komunikacyjnym, jak i handlowym. Otwierano tu najnowocześniejsze sklepy, piękne hotele, od 1897 r. jeździły tramwaje i przemieszczało się dużo ludzi. Dziś również ulica 1 Maja ma duże znaczenie dla miasta, przede wszystkim pod względem handlo-

wym. Spacerując od Bramy Wojanowskiej wzdłuż ulicy można przyrzeć się niektórym (np. dzisiejsza siedziba Urzędu Statystycznego, w którym dawniej mieściła się Miejska Kasa Oszczędnościowa z jedynymi, słynnymi przez długie lata drzwiami obrotowymi, najstarszy dom – dawna kuźnia z 1750 r., obok dzisiejszego hotelu „Jelonek”).

Literatura:

1. Staffa M., Janczak J., Mazurski K. R., Zając C., Czerwiński J. SŁOWNIK GEOGRAFII TURYSTYCZNEJ SUDETÓW T.1 GÓRY IZERSKIE, Wyd. PTTK „Kraj” Warszawa–Kraków 1989.
2. Staffa M., Janczak J., Mazurski K. R., Zając C., Czerwiński J. SŁOWNIK GEOGRAFII TURYSTYCZNEJ SUDETÓW T.3 KARKONOSZE, Wyd. PTTK „Kraj” Warszawa–Kraków 1989.
3. Pod red. Mierzejewskiego M. P. Karkonosze. Przyroda nieożywiona i człowiek, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego Wrocław 2005.
4. Czerwiński J. Sudety przewodnik, Wyd. Kartograficzne Eko-Graf Wrocław 2003.
5. Pod red. Jahna A. Karkonosze polskie, Wyd. Polskiej Akademii Nauk Wrocław–vWarszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
6. Wiater P. Walonowie u Ducha Gór, Wyd. AD REM Jelenia Góra 2010.
7. Wiklik C. Wieże, baszty, zaułki... Sekrety Jeleniej Góry, Wyd. AD REM Jelenia Góra 2009.
8. Pietrzak P., Papaj M., Fronia R. Jelenia Góra ilustrowany przewodnik z mapami, Wyd. PLAN Jelenia Góra 2008.
9. Pietrzak P., Papaj M. Uzdrowska dzielnica Jeleniej Góry Cieplice-Zdrój ilustrowany przewodnik z mapami, Wyd. PLAN Jelenia Góra 2011.
10. Perzyński M. Dolny Śląsk dla dociekliwych miejsca niezwykłe, Wrocławski Dom Wydawniczy Wrocław 2010.
11. Perzyński M. Górskie warownie Piastów śląskich Grodno, Chojnik, Bolków, Grodziec, Wrocławski Dom Wydawniczy Wrocław 2008.
12. Raj A. Karkonoski Park Narodowy, Agencja Fotograficzno-Wydawnicza „Mazury” Olsztyn, Jelenia Góra 2008.
13. Knapik R., Migoń P. Atlas Georóżnorodność i geoturystyczne atrakcje Karkonoskiego Parku Narodowego i otuliny, Agencja Wydawnicza „ARGI” Wrocław, Jelenia Góra 2011.
14. Migoń P. Karkonosze – skały i krajobraz, „Dimograf” Bielsko-Biała, Jelenia Góra 2012.
15. Łaborewicz I., Wiater P. Szklarska Poręba monografia historyczna, Wyd. AD REM Szklarska Poręba 2010.
16. Chorowska M., Dudziak T., Jaworski K., Kwaśniewski A. Zamki i dwory obronne w Sudetach, T II Księstwo Jaworskie, Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Drukarnia Delta Wrocław.
17. Wolniewicz-Mierzwińska E. Sylwetka Wlastimi-

la Hofmana w świetle jego pamiątnika. Biuletyn Historii Sztuki R. 50, nr 3, 1979.

18. www.domhauptmannow.pl

Temat zajęć:

Piętra roślinne w Karkonoszach i inne górskie ciekawostki

Klasa: IV–VI

Przedmiot: przyroda, język polski, technika

Miejsce:

Karkonoski Park Narodowy – zajęcia terenowe

Trasa wycieczki:

Parking pod Świątynią Wang – Świątynia Wang – brama wejściowa do KPN (niebieski szlak) – Polana – Domek Myśliwski KPN – Kocioł Małego Stawu (Schronisko Samotnia) – Schronisko Strzecha Akademicka (żółty szlak) – Biały Jar (czarny szlak) – Karpacz dolna stacja wyciągu na Kopę.

Czas trwania:

6–7 godzin

Możliwość kontynuowania wycieczki:

Strzecha Akademicka (niebieski szlak) – Spalona Strażnica (czerwony szlak) – Równia pod Śnieżką – Dom Śląski – Śnieżka – Dom Śląski – Równia pod Śnieżką (czarny szlak) – Kopa – zjazd wyciągiem do Karpacza lub zejście czarnym szlakiem do Karpacza do dolnej stacji wyciągu na Kopę.

Czas trwania:

7–8 godzin (w tym zjazd wyciągiem), 9–10 godzin

(w tym zejście piesze do Karpacza)

Cele ogólne:

- a. Poznanie sposobów ochrony przyrody w Polsce.
- b. Kształtowanie umiejętności posługiwania się mapą.
- c. Rozbudzenie zmysłu obserwacji otoczenia.
- d. Kształcenie umiejętności wykonywania prac plastycznych ilustrujących temat zajęć.
- e. Wykorzystywanie różnych źródeł informacji oraz na ich podstawie podejmowanie prób selekcji, oceny i tworzenia własnych wniosków.
- f. Rozpoznawanie i interpretacja elementów przyrody ożywionej i nieożywionej, charakterystycznych dla danego ekosystemu.

Cele wychowawcze:

- a. Uczeń wie, jak zachować się podczas wycieczki terenowej, zwłaszcza na terenie parku narodowego.
- b. Uczeń wie, co jest potrzebne, aby bezpiecznie poruszać się po górskich szlakach.
- c. Uczeń ma świadomość miejsca człowieka w przyrodzie.
- d. Uczeń kształtuje postawę szacunku wobec środowiska przyrodniczego.
- e. Uczeń rozwija swoją kreatywność i twórcze

myślenie podczas wykonywania zadań artystycznych (pracy plastycznej, inscenizacji legendy o Duchu Gór, układaniu zagadek)

- f. Uczeń kształci umiejętność pracy w grupie.

Cele szczegółowe:

Uczeń powinien wiedzieć:

- a. jakie przedmioty, rzeczy, procesy są potrzebne, aby przygotować się i wędrować po górskich szlakach;
- b. jak dokonywać obserwacji, aby odnaleźć różne gatunki roślin w otoczeniu, np. lesie, polanie;
- c. po jakich cechach można rozpoznać różne gatunki roślin, zwłaszcza drzew;
- d. jakie piętra roślinne występują w górach;
- e. w jaki sposób człowiek wykorzystuje materiał skalny dla własnych potrzeb;
- f. jak nazywają się skały budujące Karkonosze;

Uczeń powinien rozumieć:

- a. znacznie różnych form ochrony przyrody w obowiązujących w Polsce;
- b. jaką rolę spełnia park narodowy;
- c. jak powstają trzy podstawowe rodzaje skał (osadowe, magmowe i metamorficzne)
- d. jak utworzyć spójne opowiadanie – legendę o Duchu Gór;

Uczeń potrafi:

- wyszukać na mapie swoje położenie oraz miejsca wskazane przez prowadzącego i odnieść je do rzeczywistości;
- zidentyfikować i rozróżniać elementy przyrody ożywionej i nieożywionej;
- zaproponować sposób ochrony i określić zagrożenia wobec niektórych gatunków roślin i zwierząt;
- opisać i zinterpretować zmiany szaty roślinnej wraz ze wzrostem wysokości nad poziomem morza;
- rozwiązywać rebusy przyrodnicze;
- opisać przymiotnikowo określony przedmiot;
- wykonać pracę plastyczną, zawierając w nim zaobserwowane podczas wycieczki elementy przyrody;
- opracować zagadkę dotyczącą Karkonoszy

Metody i techniki pracy:

pogadanka, opowiadanie, objaśnienie, rozwiązywanie zadanych problemów, aktywizujące – integracyjna, twórczego myślenia – inscenizacja, gra dydaktyczna, gra decyzyjna, tworzenia i definiowania pojęć – kula śniegowa, plakat, ewaluacyjna, pokaz z objaśnieniem, obserwacja, ćwiczenia przedmiotowe.

Formy pracy:

indywidualna, w parach, grupowa

Środki dydaktyczne:

karty pracy, kartoniki z nazwami, mapa (element infrastruktury terenowej KPN), plansza z zarysem Polski (do umieszczenia w terenie, np. na drzewie), symbole parków narodowych, obrazki gatunków roślin, zwierząt, skał, rebusy.

PRZEBIEG ZAJĘĆ

Faza wstępna

1. Ćwiczenie „O tym co każdy górski wędrowca wie i mieć ze sobą powinien”

Prowadzący dzieli grupę na pół, pierwsza część ustawia się w kole. Druga część grupy również tworzy koło zewnętrzne – otaczające pierwszą grupę.

Prowadzący zadaje pytania:

O czym należy pamiętać przygotowując się do wyprawy w góry?

(o kondycji fizycznej, zdobyciu informacji o górach, zaplanowaniu trasy, właściwym wyposażeniu i ubiorze)

Co należy zabrać ze sobą?

(mapę, latarkę, numery telefonów alarmowych, termos, plecak, apteczkę, telefon)

Jak się ubrać?

(na „cebulkę” – kurtka, długie spodnie, buty – trampy, polar, t-shirt, czapka, rękawiczki, dodatkowe skarpety)

Jak należy zachowywać się podczas wędrowki, tym bardziej gdy jest się na terenie parku narodowego?

(chodzimy tylko wyznaczonym szlakiem, jeśli mamy przewodnika nie wyprzedzamy go, dostosowujemy tempo grupy do najsłabszych – nie zostawiamy ich, pamiętamy, że na terenie Parku jesteśmy gośćmi, a gospodarzem są rośliny i zwierzęta – cała żyjąca tu przyroda)

Co można a czego nie można robić podczas takiej wycieczki?

(nie śmiecimy, nie hałasujemy, nie zrywamy roślin, nie rozpalamy ogniska, możemy rozmawiać, wędrować szlakami, obserwować przyrodę przez lornetkę, przestrzegać zakazów wstępu jeśli szlak jest zamknięty, nie karmić zwierząt)

Następnie dzieci z koła wewnętrznego odwracają się do kolegów z koła zewnętrznego – tworzą pary, w obrębie których mają chwilę na zastano-

wienie się nad pytaniami prowadzącego. Na jego znak wszyscy wracają do ustawienia pierwotnego i po kolei każda para podaje pomysł dotyczący tego jak się zachować w górach oraz jak się przygotować lub ubrać lub co wziąć ze sobą na wyprawę. Staramy się, by odpowiedzi nie powtarzały się.

2. Zadanie „Rola parków narodowych”

Zadaniem dzieci będzie odegranie krótkiej scenki z życia rodzinnego. Prowadzący wybiera pięcioro chętnych, którym przydziela następujące role, wręczając kartkę z krótkim opisem (Załącznik 1). Pozostałe dzieci otrzymują karty z hasłami – rzeczownikami. Po odegraniu przez „aktorów” scenki, wszystkie dzieci starają się odpowiedzieć na pytania nauczyciela:

Jaką rolę wobec swego dziecka spełniają rodzice, nauczyciel, kolega?

Prowadzący zachęca dzieci, by zastanowiły się po co odegrana została ta scenka i co można do niej porównać (dotyczące aktualnej wycieczki). Następnie dzieci podnoszą odpowiednie hasła, gdy prowadzący ponownie pyta:

- kogo uosabia „aktor” grający dziecko? (przyroda)
- kim są dla dziecka rodzice? (ochrona, troska)

- kim jest nauczyciel? (edukacja, troska, udostępnianie)
- kim jest kolega? (odpoczynek, rekreacja, udostępnianie)

3. Krótka pogadanka przy mapie

Prowadzący pokazuje uczniom na mapie obszar Karkonoskiego Parku Narodowego. Mówi o tym kiedy powstał, jaką ma powierzchnię. Zadaje dzieciom pytania dotyczące Karkonoskiego Parku Narodowego, np.:

Z jakim krajem graniczy Polska przez Karkonosze?
(z Czechami)

Czy Karkonosze są większe po polskiej czy po czeskiej stronie granicy? Ile razy?

(większe są czeskie Karkonosze o ok. 10 razy)

Kiedy powstał KPN?

(16 stycznia 1959 r.)

Prowadzący rozmawia z dziećmi o mapie – co oznaczają umieszczone na niej kolory, znaki, kreski. Następnie omawia trasę wycieczki i prosi o znalezienie jej na mapie.

Faza główna

1. Zadanie „Formy ochrony przyrody”

Zadanie można zrealizować w dowolnym miejscu na szlaku, traktując je jako chwilową przerwę – odpoczynek w podczas wędrówki.

Prowadzący rzuca hasło – Z czym kojarzy Ci się ochrona przyrody?

Dzieci mają chwilę na zastanowienie się, a następnie zgłaszając się wymieniają swoje pomysły, które na bieżąco komentowane są przez nauczyciela. Następnie prowadzący informuje, iż istnieją różne formy ochrony przyrody. Aby dzieci zapamiętały i zrozumiały kilka z nich, każdemu dajemy karteczkę z nazwą. Uczestnicy zajęć wykonują zadanie na zasadzie tzw. kuli śniegowej – szukają osoby, która posiada taką samą kartkę. Para zastanawia się co może oznaczać umieszczona na kartce nazwa, można prowadzić zapiski. Następnie każda para szuka kolejnej dwójki osób z taką samą nazwą i wspólnie próbują ją wyjaśnić. Dalej czteroosobowa grupa szuka grupy z taką samą ilością osób, która ma tę samą nazwę itd. Na koniec zostaje tyle grup ile rodzajów form ochrony przyrody prowadzący umieścił na karteczkach. Każda grupa ustala swoje stanowisko i przedstawicieli, którzy wyjaśniają co oznacza ich nazwa.

Proponowane formy ochrony przyrody:

park narodowy, rezerwat przyrody, park krajobrazowy, pomnik przyrody, ochrona gatunkowa.

2. Zadanie „Parkowa mapa Polski”

a. Szukanie PARKÓW NARODOWYCH w Polsce

Do realizacji zadania należy wybrać miejsce, w którym grupa nie będzie przeszkadzała innym użytkownikom szlaku i takie, gdzie będzie miała sporo miejsca do dyspozycji, np. Rówienka.

Prowadzący posiada niewielką mapkę z zaznaczonymi konturami Polski (format A3 lub większa) i miejscami, w których znajdują się parki narodowe. Można zawiesić ją na gałęzi lub na pinu drzewa, tak aby każde dziecko ją widziało i miało do niej dostęp. Oprócz mapy potrzebne są również znaczki z logami wszystkich parków (Załącznik 2).

Zadanie polega na tym, iż uczestnicy losują kolejno symbol parku narodowego i umiejscawiają go na mapie Polski (np. za pomocą pinezki), kierując się własną wiedzą lub/i podpowiedziami kolegów i prowadzącego. Na zakończenie dzieci liczą ile parków narodowych znajduje się na terenie naszego kraju.

b. Rozwiązywanie karty pracy „Parkowe naj...”

Dzieci dobierają się w pary lub grupy kilkuosobowe (w zależności od liczby uczestników zajęć) i każda otrzymuje od prowadzącego kartę pracy (Załącznik 3). Dzieci wspólnie pracują nad rozwiązaniem.

c. Zabawa – „Parkowe kalambury”

Dzieci pozostają w grupach, jak przy poprzednim zadaniu. Każda grupa losuje jeden lub dwa symbole parków narodowych (wykorzystujemy loga z „Parkowej mapy Polski”). Zadaniem każdej grupy jest odgadnięcie, co przedstawia logo (np. co to za zwierzę) i pokazanie pozostałym, udając sposób poruszania się, odgłosy itp. Grupa, która jako pierwsza prawidłowo odgadnie – otrzymuje punkt. Ta drużyna, która zbierze największą ilość punktów otrzymuje zaszczytny tytuł „PARKO-ZNAWCY”.

3. Pogadanka na temat przyrody ożywionej w KPN i sposobów jej ochrony (typy ochrony przyrody na terenie parku).

Pogadankę należy przeprowadzić w takim miejscu na szlaku, aby móc pokazać przynajmniej kilka gatunków roślin (oraz zwierząt, jeśli uda się je zaobserwować).

Prowadzący pyta dzieci o to co ich zdaniem składa się na przyrodę, następnie prosi o podsumowanie wszystkich skojarzeń i podzielenie ich według jakiegoś kryterium. Rozmowa powinna być tak prowadzona, aby dzieci dokonały podziału na przyrodę ożywioną i nieożywioną. Przykładowe pytanie prowadzącego:

Czy cała przyroda je, pije i oddycha? (nie)

Jakie znacie elementy w przyrodzie, które nie potrafią się poruszać? Dlaczego? (skały, słońce)

Czy wszystkie składniki przyrody rosną? (nie)

Czy w ciągu naszego życia są niezmienną się elementy przyrody?

(wszystko się zmienia, ale niektórych zmian np. geologicznych nie sposób dostrzec, bo nasze życie jest za krótkie)

Następnie prowadzący prosi dzieci, by rozejrzały się dookoła i stanęły przy wybranym przez siebie elemencie przyrody i go opisały – co to takiego, czy należy do świata przyrody ożywionej czy nieożywionej.

Kolejnym poruszonym zagadnieniem jest możliwość ochrony tych elementów przyrody. Prowadzący opowiada o typach ochrony, stosowanych

na terenie KPN. Następnie dzieci dobierają się w pary lub kilkusobowe grupy i losują obrazki z wizerunkami różnych roślin i zwierząt (Zał. 4). Następnie prezentują swój obrazek i próbują nadać mu nazwę gatunkową oraz określić w jaki sposób obiekt jest chroniony, w razie potrzeby podpowiada prowadzący. Dzieci zatrzymują obrazki, do wykorzystania przy okazji pracy plastycznej wykonywanej w dalszej części zajęć.

4. Obserwacja otaczającej roślinności.

a. Obserwacja „Poszukiwacz roślin?”

Prowadzący wybiera na szlaku takie miejsce, w którym można zaobserwować kilka gatunków roślin. Wydaje dzieciom polecenie, aby rozejrzały się dookoła i policzyły ile gatunków roślin widzą. Następnie wymienia liczby po kolei, a uczestnicy zgłaszają się jeśli dana liczba zgadza się to z ich obserwacją. Na koniec z pomocą prowadzącego nazywamy gatunki roślin i typ lasu z jakim mamy do czynienia.

b. Rozmowa kierowana o piętrach roślinnych w górach

Prowadzący prowadzi z dziećmi rozmowę czy zaobserwowały zmiany dotyczące otaczającej roślinności podczas wędrówki. Przykładowe pytania

pomocnicze to:

Czy w Karpaczu rósł las? Jeśli tak to jaki? Jeśli nie to dlaczego? (tak, liściasty i mieszany)

Jakich gatunków drzew widzieliście najczęściej? (iglastych – świerków)

Czy ich ilość gatunków drzew zwiększa się czy zmniejsza im wyżej wędrujemy? (zmniejsza się)

Jaki las widzimy, gdy spoglądamy na Śnieżkę? (nie ma lasu na szczycie Śnieżki)

Dlaczego na zboczach Śnieżki nie ma lasu? (trudne warunki klimatyczne i glebowe)

Rozmowę należy przeprowadzić w taki sposób, aby wysunąć następujący wniosek końcowy:

Wraz ze wzrostem wysokości nad poziomem morza warunki dla życia roślin są coraz trudniejsze więc rośnie coraz mniej gatunków i występuje ich piętrowy układ.

c. Rozwiązywanie kart pracy „Piętra roślinne w Karkonoszach”

Dzieci pracują w parach lub kilkusobowych grupach. Każda grupa otrzymuje od prowadzącego karty pracy (Zał. 5), w których dopasowuje rośliny

do piętra roślinnego w jakim one występują.

5. Zgłębianie geologicznych tajemnic Karkonoszy

Zadania dotyczące powyższego tematu można zrealizować na Polanie.

a. Poszukiwanie skał

Prowadzący daje dzieciom polecenie, aby każde znalazło sobie jakiś niewielki kamień. Następnie stajemy w kole i każde dziecko opisuje swoje znalezisko używając trzech określeń – przymiotników (np. ciężki, mały, kolorowy, szaro-różowy itp.)

b. Rozwiązywanie „skalnych” rebusów

Dzieci dobierają się w pary. Prowadzący rozdaje każdej parze rebus (Zał. 6), gdy dzieci go rozwiążą szukają par z taką samą odpowiedzią. Następnie zastanawiają się całą grupą, co oznacza rozwiązanie (możliwe trzy rodzaje rozwiązań – OSADOWA, MAGMOWA, PRZEOBRAŻONA). Na znak prowadzącego proponują swoje wyjaśnienie – mogą wykonać budowlę, rysunek na glebie itp. według własnej inwencji. Prowadzący sprawdza poprawność i podaje dodatkowe objaśnienia, tak aby wszyscy uczestnicy zrozumieli co oznacza i jak powstaje każdy z trzech typów skał oraz wyjaśnia

różnicę między pojęciem skała i minerał.

c. Pogadanka z obserwacją „Poznajemy karkonoskie skały”

Prowadzący opowiada o tym, iż Karkonosze zbudowane są z różnego rodzaju skał. Wymienia nazwy kilku z nich: granit, łupek, gnejs, bazalt, hornfels. Wskazuje na to, iż powstały one w różny sposób i w różnym czasie. Pyta dzieci o to, jak można wykorzystywać ten materiał skalny. Następnie pokazuje uczestnikom te skały, dając każdemu do ręki, by przyjrzał się im z bliska. Na zakończenie prosi chętne dzieci, by własnymi słowami na podstawie wcześniej usłyszanych informacji opowiedziały o tym jak wygląda dana skała, jak powstała, czyli do jakiej grupy można ją zaliczyć.

6. Praca plastyczna „Karkonosze pod ochroną”

Zadanie można wykonać w Ośrodku Edukacyjno – Informacyjnym KPN „Domek Myśliwski” (najlepiej poinformować obsługę obiektu o planowanym postoju związanym z wykonaniem zadania) lub w szkole, miejscu gdzie uczestnicy wycieczki nocują itp.

Dzieci, podzielone na grupy mogą wykonać pracę plastyczną w postaci plakatu wykorzystując obrazki, które otrzymały od prowadzącego w trakcie

pracy nad zadaniem 3. Nauczyciel omawia temat pracy: Wykonanie plakatu dotyczy gór, po których wędrujemy. Należy przedstawić fragment krajobrazu górskiego na tle którego można umieścić poznane podczas wycieczki elementy przyrody ożywionej (narysować lub/i nakleić obrazki z zadania 3 i nieożywionej Karkonoszy, tak by pokazać piękno i wyjątkowy charakter tego obszaru.

Wykonane plakaty omawiane są przez ich autorów, ze szczególnym uwzględnieniem umieszczonych na nich gatunków. Prowadzący może poprosić dzieci, by spróbowały określić w jaki sposób „ich” gatunki są chronione.

7. Pogadanka na temat Ducha Gór

Prowadzący opowiada o legendarnym władcy Karkonoszy. Mówi o ludziach mieszkających w dawnych osadach, o tym, iż wierzyli w potężnego, wszechwładnego Ducha Gór, jak sobie go wyobrażali i jak zmieniał się jego wizerunek.

Opowiada również jedną lub dwie legendy o Duchu Gór.

Zadanie „Znajdź właściwe zakończenie”

Prowadzący dzieli uczestników na kilka grup następnie rozdaje kawałek tekstu (Zał. 8). Dzieci czy-

tają swój fragment tekst uważnie. Następnie prowadzący prosi, aby przedstawiciel każdej grupy przeczytał swój fragment. Gdy wszystkie grupy zakończą odczytywanie, dzieci szukają pasujących do siebie fragmentów historii. Na zakończenie dzieci przedstawiają w całości legendę, starając się zorganizować to jak w słuchowisku radiowym (narrator, podział na role, wydawanie odgłosów itp.).

Teksty legend książki Ivo Łaboewicza „Legendy i podania Jeleniej Góry”.

Faza podsumowująca

1. Układanie karkonoskich zagadek

Zadanie podsumowujące nabyte informacje może zostać wykonane w Schronisku Strzecha Akademicka. Dzieci siadają w środku lub przed budynkiem przy stołach.

Prowadzący rozdaje dzieciom kartki i coś do pisania, prosi, aby każde dziecko wymyśliło zagadkę związaną z przyrodą Karkonoszy, przygotowaniem się do górskiej wycieczki lub parkami narodowymi. Forma zagadki – dowolna, może to być kilka zdań, rymowanka, rebus itp. Następnie dzieci po kolei prezentują swoją twórczość, a po zostali starają się znaleźć rozwiązanie. Na koniec prowadzący przeprowadza głosowanie na najlep-

szą zagadkę, a zwycięzca otrzymuje nagrodę (na przykład książeczkę dotyczącą KPN, zakładki do książek, odznakę z symbolem KPN, które można zdobyć – bezpłatnie podczas wizyty w Domku Myśliwskim KPN).

2. Zabawa „Zadziwiające Karkonosze”

Zabawę można wykonać w dowolnym miejscu na szlaku lub na koniec wycieczki.

Dzieci ustawiają się w kole, prowadzący trzyma w ręku szyszkę – mikrofon (lub inny przedmiot wskazujący osobę, która zabiera głos), kończy zdanie „Podczas dzisiejszej wędrówki zdziwiło mnie to, że ...” (w Karkonoszach mieszkają cietrzewie; granit to skała powstała pod ziemią; im wyżej tym chłodnie; w Karkonoszach zamyka się szlaki nie tylko zimą itp.), następnie przekazuje szyszkę osobie stojącej obok i ona kończy to samo zdanie wyrażając swoje zdziwienie karkonoską obserwacją, potem podaje szyszkę kolejnej osobie. Zabawa trwa tak długo, aż każdy się wypowie.

Dodatkowe informacje dla nauczyciela

Formy ochrony przyrody w Polsce (według *Ustawy o ochronie przyrody* z dnia 16 kwietnia 2004 r. z późniejszymi zmianami):

1. **Park narodowy** – „obejmuje obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe. Park narodowy tworzy się w celu zachowania różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, siedlisk zwierząt lub siedlisk grzybów”.

2. **Rezerwat przyrody** – obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. Ochronie może podlegać całokształt lokalnej przyrody lub tylko pewne jej elementy, np. rzadkie rośliny, osobliwe zjawiska geologiczne, krajobraz itp. Cały obszar rezerwatu albo jego części mogą podlegać ochronie ścisłej, ochronie czynnej lub ochronie krajobrazowej. Ochrona ścisła polega na nieingerencji w naturalne procesy, ochrona czynna dopuszcza wykonywanie zabiegów ochronnych (np. usunięcie drzew zacieniających stanowisko cennego gatunku rośliny), a ochrona krajobrazowa polega na prowadzeniu gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej w sposób uwzględniający potrzeby przedmiotu ochrony.

3. **Park krajobrazowy** – forma ochrony przyrody, która obejmuje działania podejmowane na obszarze chronionym. Tworzone są ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe terenów, w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Można kontynuować działalność gospodarczą z pewnymi ograniczeniami wynikającymi z troski o zachowanie środowiska przyrodniczego. Park taki ma służyć rekreacji krajoznawczej, to znaczy turystyce niepobytowej, wypoczynkowi, a także edukacji.

4. **Pomniki przyrody** – są pojedyncze twory przyrody ożywionej i nieożywionej lub ich skupienia o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głazy narzutowe oraz jaskinie.

5. **Ochrona gatunkowa** – na celu ma zapewnienie przetrwania i właściwego stanu ochrony dziko występujących roślin, grzybów i zwierząt oraz ich siedlisk, a także zachowanie różnorodności gatunkowej i genetycznej. Ochrona ta dotyczy gatunków rzadko występujących, endemicznych, podatnych na zagrożenia i zagrożonych wyginięciem oraz objętych ochroną na podstawie umów międzynarodowych. W stosunku do gatunków objętych ochroną gatunkową obowiązują określone zakazy (zabijania, zbierania, przetrzymywania, niszczenia ich siedlisk, handlowania, wywożenia

za granicę, płoszenia itp.).

Przyrodę można chronić w następujący sposób:

1. **Ochrona ścisła** – sposób ochrony całości lub części terenu rezerwatu przyrody lub parku narodowego polegający na nieingerowaniu w naturalne procesy i zabezpieczeniu przed wpływami zewnętrznymi; w ochronie gatunkowej roślin, grzybów lub zwierząt status ochronny, przy którym zezwolenia na ewentualne odstępstwa od zakazów może udzielić wyłącznie Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska. Na podstawie rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 20 stycznia 2012 roku w sprawie gatunków dziko występujących roślin objętych ochroną (Dz. U. z 2012 r. Nr 0, poz. 81) istnieje tzw. lista gatunków roślin rosnących dziko objętych ścisłą ochroną gatunkową na terenie Rzeczypospolitej Polskiej.

2. **Ochrona czynna** – sposób ochrony przyrody stosowany na całości lub części rezerwatu przyrody lub parku narodowego, dopuszczający wykonywanie w razie potrzeby zabiegów ochronnych, ingerujących w naturalne procesy. Ochrona czynna zazwyczaj ma na celu utrzymanie stanu środowiska takiego, jaki był w momencie obejmowania terenu ochroną albo uzyskanie określonego przez plan ochrony stanu przyrody. Może wymagać działań konserwatorskich stałych lub okresowych, ale zawsze stosowana jest tylko gdy wymaga tego sytuacja. Przykładowo, jeśli rezerwat powstał dla ochrony jakiejś rośliny, a na terenie jej występowania pojawiły się pospolite, ekspansywne rośliny uniemożliwiające

jej rozwój i zmniejszające jej populację, owych przybyszów można usuwać. Takie działania muszą mieć naukowe uzasadnienie – na terenie poddanym ochronie czynnej nie należy wykonywać żadnych działań bez wyraźnej potrzeby.

3. **Ochrona krajobrazowa** – sposób ochrony części terenu parku narodowego lub rezerwatu przyrody, polegająca na zachowaniu cech charakterystycznych danego krajobrazu, dopuszczająca ograniczone użytkowanie gospodarcze terenu poprzez prowadzeniu gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej w sposób uwzględniający potrzeby przedmiotu ochrony i użytkowanie terenów służących obsłudze realizacji celów ochronnych terenu, a także ruch turystyczny. Przy gospodarczym wykorzystaniu takiego terenu nie obowiązują zakazy obowiązujące normalnie w parku lub rezerwacie.

Ochrona częściowa – jeden ze statusów ochronnych w ochronie gatunkowej roślin, grzybów i zwierząt. Oznacza ochronę gatunków roślin, grzybów i zwierząt, dopuszczającą możliwość redukcji liczebności populacji oraz pozyskiwania osobników tych gatunków lub ich części.

W przypadku ochrony częściowej zezwolenia na odstępstwo od zakazów może udzielić regionalny dyrektor ochrony środowiska (regionalny konserwator przyrody). Niektóre gatunki spośród poddanych ochronie częściowej mogą być też, za zezwoleniem regionalnego dyrektora ochrony środowiska, przedmiotem ograniczonego zbioru do celów zielarskich lub innych celów gospodarczych.

Skały

Ze względu na sposób powstania wyróżnia się skały magmowe, osadowe i metamorficzne.

Magmowe – swoje powstanie zawdzięczają zjawiskom wulkanizmu i plutonizmu, podczas których magma zastyga pod albo na powierzchni Ziemi (pod postacią lawy). Skały powstające pod powierzchnią Ziemi będą więc nazywane plutonicznymi (głębinowe), a powstające na jej powierzchni – wulkanicznymi (powierzchniowe). Skład obydwu będzie się różnił, ponieważ zastygająca lava oddaje do atmosfery związki lotne (np. wodę), a więc nie mogą w niej powstawać minerały zawierające takie związki. O tempie wzrostu kryształów decyduje też czas zastygania magmy. Budowa wewnętrzna skał magmowych jest uzależniona głównie od głębokości, na której powstają. Im głębiej krystalizują, tym dłużej oddają ciepło, a więc kryształy minerałów, wchodzących w ich skład są większe, a więc lepiej widoczne. Skały plutoniczne mają więc strukturę jawnokrystaliczną (np. granit). W przeciwieństwie do nich, w skałach wulkanicznych, które oddawały ciepło bardzo szybko, ziarna poszczególnych minerałów są na tyle małe, aby nie można było ich zauważyć gołym okiem. Jest to struktura skrytokrystaliczna albo szklista (np. bazalt).

Osadowe – powstają w wyniku sedymentacji, czyli gromadzenia się materiału okrucowego, organicznego lub chemicznego w zbiornikach wodnych lub – rzadziej – w środowisku lądowym. Osady te podlegają następnie pro-

cesowi, podczas którego zmniejsza się odległość pomiędzy poszczególnymi składnikami osadu. Jest to związane z cementacją – procesem, który polega na połączeniu składników spoiwem, którym najczęściej jest krzemionka, węglany, związki żelaza czy ił. Lityfikacja powoduje z kolei przejście ze skały luźnej do skały zwięzłej.

Minerały skałotwórcze skał osadowych to przeważnie skałenie, kwarc, granaty (pochodzące ze skał magmowych i metamorficznych), ale również inne minerały, powstające w środowisku sedymentacyjnym (chalcedon, opal, kalcyt, dolomit, halit czy gips). O wyróżnieniu podstawowych grup skał osadowych decyduje rodzaj osadzanego materiału. Z tego względu skały osadowe dzielimy na: okrucowe, organogeniczne i chemiczne. Przykładem skały osadowej jest wapień.

Przeobrażone (metamorficzne) – tworzą się w wyniku procesów metamorficznych oddziałujących na istniejące już formacje skalne. Działanie poszczególnych czynników metamorfizmu (temperatura, ciśnienie, roztwory hydrotermalne) jest uzależnione od głębokości, na których zjawisko to zachodzi, temperatury, ciśnienia, składu chemicznego i mineralnego skał wyjściowych oraz chemizmu wód (roztworów) dopływających z głębi ziemi.

Skład mineralny skał metamorficznych zależy od składu skał wyjściowych, a także czynników metamorfizmu. Minerały występujące w skałach metamorficznych (m. in. kwarc, kalcyt, dolomit, magnezyt, skałenie, miki) są znane już ze skał

magmowych, chociaż istnieją również takie, które wymagają wysokiej temperatury i ciśnienia, aby mogły powstać (np.: chloryt, andaluzyt, grafit, granaty).

Budowa wewnętrzna skał metamorficznych charakteryzuje się kierunkowym ułożeniem ziaren. Często są one zafałdowane. Przykłady: gnejs, łupek, hornfels.

MAMA

- BUDZI DO SZKOŁY
- SZYKUJE ŚNIADANIE
- PROWADZI DO SZKOŁY

TATA

- POMAGA UBIERAĆ SIĘ RANO
- ODBIERA ZE SZKOŁY
- POMAGA ODRABIAĆ LEKCJE
- CZYTA BAJKĘ NA DOBRANOC

KOLEGA

- SIEDZI W SZKOLE W ŁAWCE
- PO SZKOLE PRZYCHODZI
I ZAPRASZA NA ROWER

NAUCZYCIELKA

- UCZY DZIECI W SZKOLE
- PILNUJE PORZĄDKU
PODCZAS LEKCJI I NA PRZERWIE

OCHRONA
UDOSTĘPNIANIE
REKREACJA
WYPOCZYNEK
TROSKA
EDUKACJA

KARTA PRACY – PARK NARODOWY NAJ...

Przyporządkuj nazwę parku narodowego (lewa strona karty) do określeń (prawa strona).

BIAŁOWIESKI PARK NARODOWY

OJCOWSKI PARK NARODOWY

KARKONOSKI PARK NARODOWY

PARK NARODOWY UJŚCIE WARTY

BIEBRZAŃSKI PARK NARODOWY

Najmłodszy (W)

Najstarszy (E)

Największy (E)

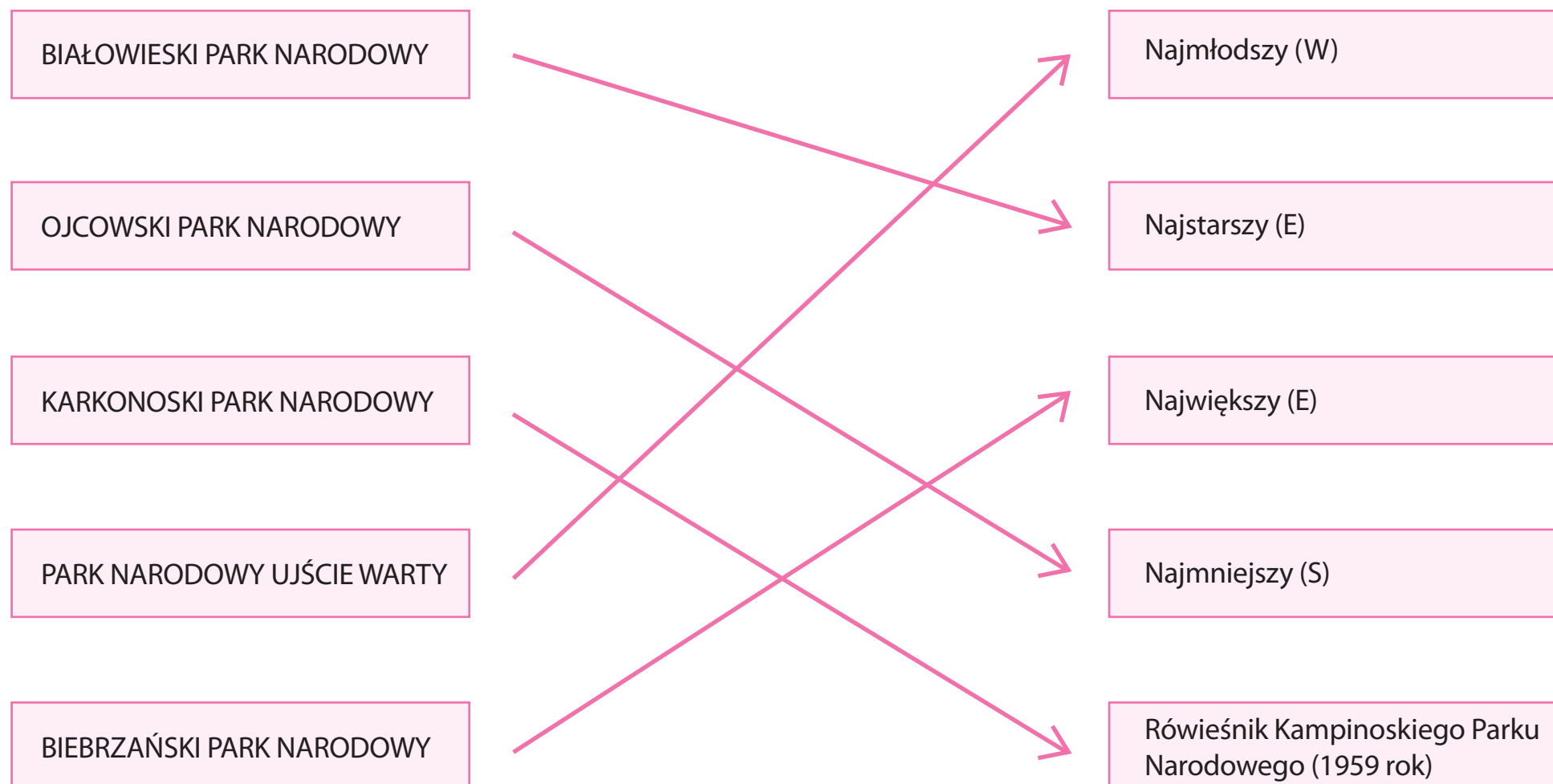
Najmniejszy (S)

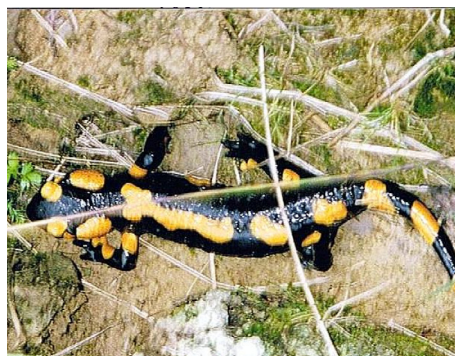
Rówieśnik Kampinoskiego Parku
Narodowego (1959 rok)

KARTA PRACY – PARK NARODOWY NAJ...

Arkusz odpowiedzi:

Przyporządkuj nazwę parku narodowego (lewa strona karty) do określeń (prawa strona).

Zdjęcia: J. Raj, M. Martini

Arkusz odpowiedzi:

Barwinek pospolity
ochrona częściowa

Konwalia majowa
ochrona częściowa

Skalnica bazaltowa
ochrona całkowita

Czosnek niedźwiedzi
ochrona całkowita

Wydra
ochrona całkowita

Kruk
ochrona częściowa

Żaba trawna
ochrona częściowa

Sokół wędrowny
ochrona całkowita

Sroka
ochrona częściowa

Salamandra plamista
ochrona całkowita

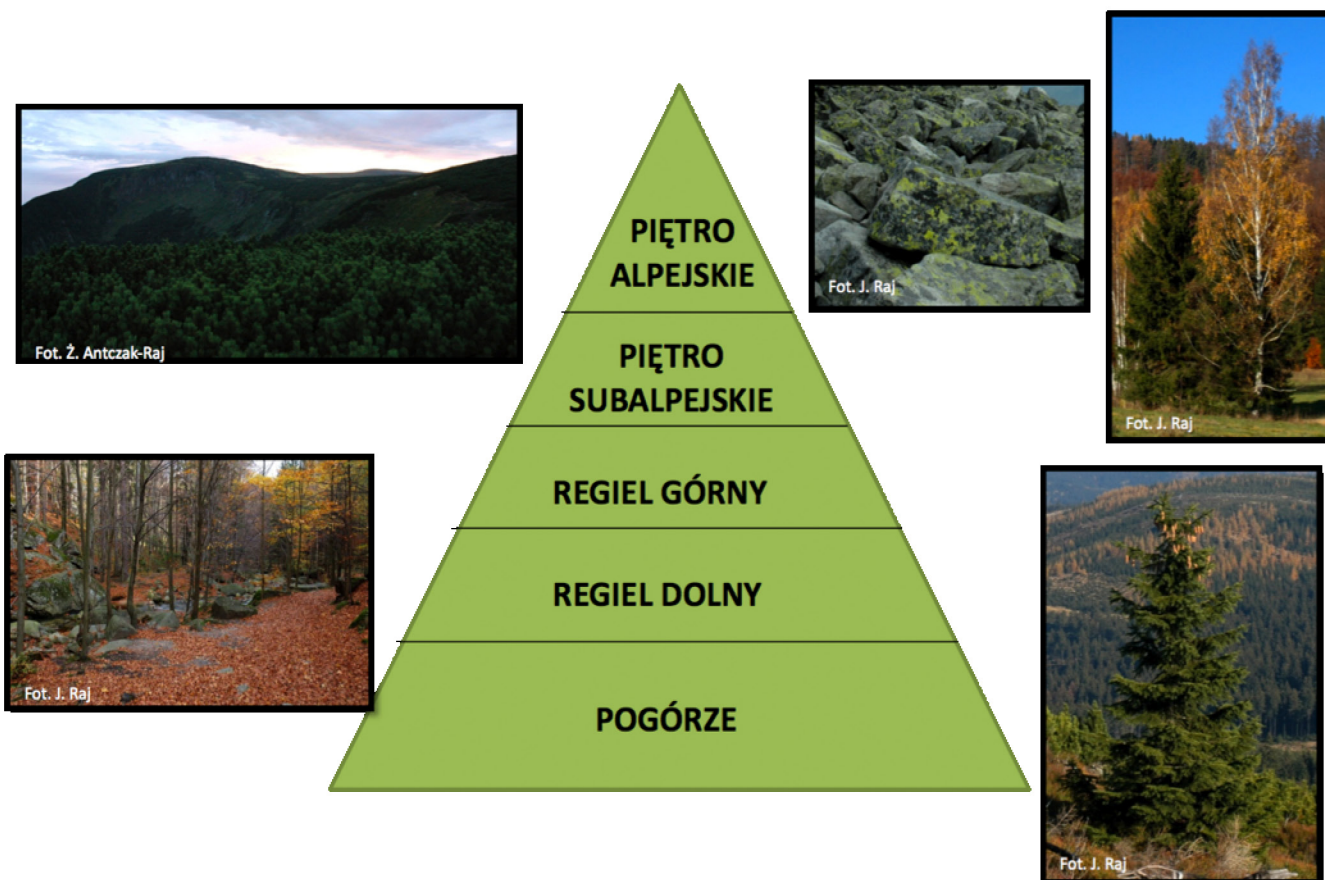
Cietrzew
ochrona całkowita

Wiewiórka
ochrona całkowita

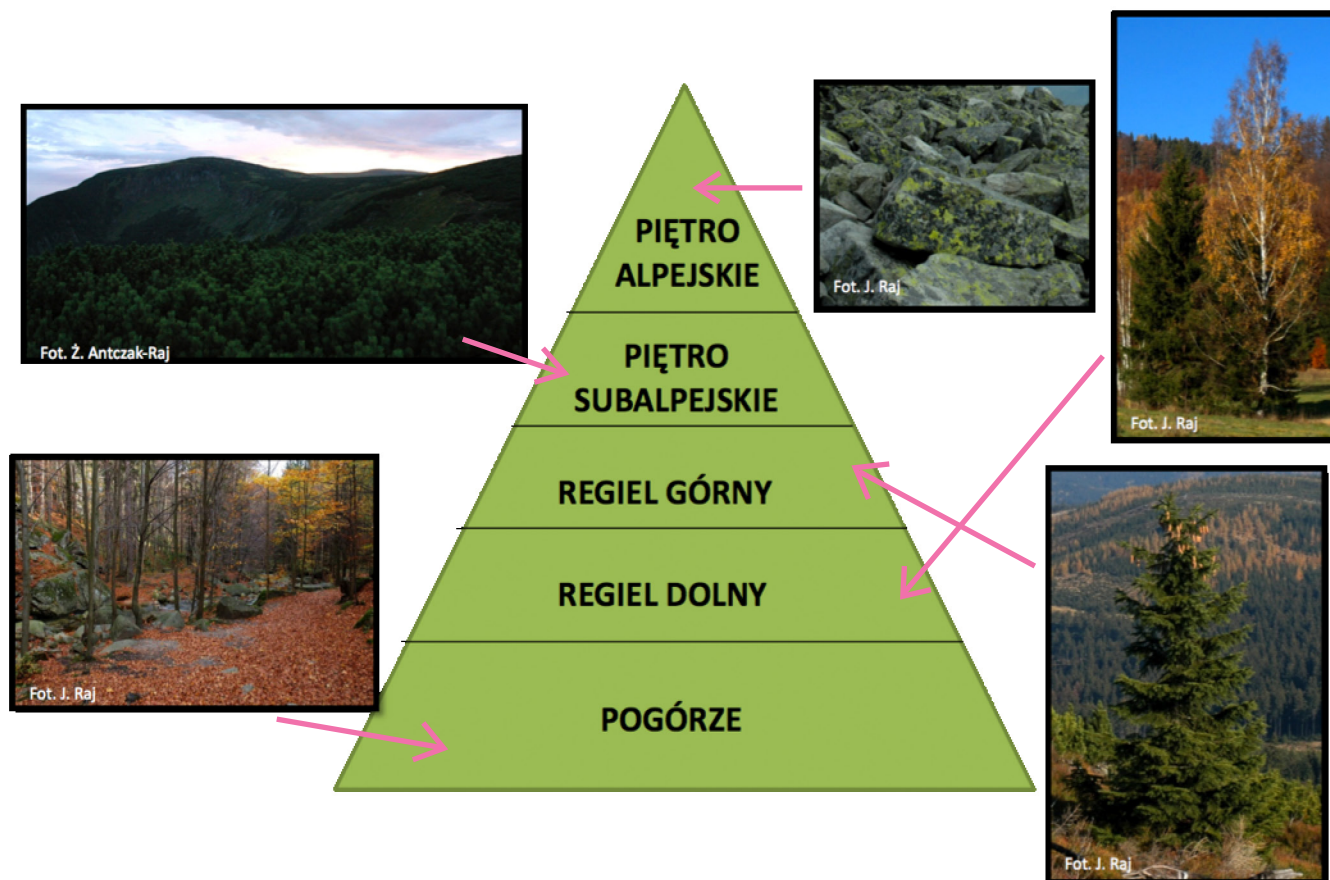
KARTA PRACY – PIĘTRA ROŚLINNE W KARKONOSZACH

Połącz nazwę piętra z odpowiednim zdjęciem.

KARTA PRACY – PIĘTRA ROŚLINNE W KARKONOSZACH

Arkusz odpowiedzi:

REBUS 1

~~M~~
~~ME~~

Rozwiązanie:
OSADOWA

REBUS 2

~~NETOFON~~
~~GŁ = M~~

Rozwiązanie:
MAGMOWA

REBUS 3

~~MO = P~~

~~WOCE = BRA~~

Rozwiązanie:
PRZEOBRAŻONA

Tekst do pocięcia***O tym, jak Duch Gór rąbał drewno***

Zdarzyło się pewnego razu, a było to może przed dwustu, a może raczej przed trzystu laty. Wiadomo tyle na pewno, iż na ziemi skończyło się lato i jesień ubrała już górskie zbocza w kolorowy płaszcz, utkany z liści zapadających w zimowy sen drzew. Potężny Duch Gór, zwany Liczyrzepą, postanowił zobaczyć, co też porabiają ludzie w mieście. Wybrał się więc do Jeleniej Góry, gdyż darzył to miasto szczególnym sentymentem. Tak jak zwykle, gdy pojawiał się wśród ludzi, przybrał ludzką postać, po to, aby nikt nie mógł go rozpoznać. Tym razem przyoblekł się w prostego, ubożego wieśniaka, takiego który w mieście o tej porze próbuje zazwyczaj znaleźć dodatkowy zarobek.

Przechadzając się po ulicach, stanął naprzeciw domu jednego bogatego mieszczanina, przed którym kłębił się mały tłum podobnych jemu oberwańców. Właściciel kamienicy poszukiwał właśnie taniego najemnika, by ten porąbał mu stos zgromadzonego już na zimę drewna. Zabiegający o tę pracę zachwalali głośno swe umiejętności, proponując niewygórowane ceny za swą usługę. Duch Gór postanowił przyłączyć się do tej swoistej licytacji. Wkrótce też przebił wszyst-

kich swoją ofertą. A była ona najniższa z najniższych. Zobowiązał się bowiem porąbać całe drewno, przyjmując za zapłatę jedynie taką jego wiązkę, którą w ręku swoim unieść zdoła. Spojrzał gospodarz na cherlawą postać stojącego przed nim wieśniaka i choć nie sądził, iż poradzi on sobie szybko i sprawnie ze stojącym przed nim zadaniem, to przecież skusiła go perspektywa zaoszczędzenia grosza. Przystał więc na propozycję, jak mu się zdawało, głupawego wieśniaka.

Bardzo z siebie zadowolony gospodarz zaprowadził świeżo najętego pracownika za dom, gdzie na podwórzu piętrzyły się trzy potężne stosy drewna, sięgające pierwszego piętra. Wskazał na nie i powiedział do najemnika: „Wystarczy, jak dziś jeden z tych stosów porąbiesz, bo więcej do wieczora i tak nie zdołasz.” Tymczasem wieśniak odpowiedział spokojnie i z przekonaniem, że z całym drewnem tu zgromadzonym bez problemów się upora. A gdy mieszczanin zapytał go, czym ma zamiar pracę swą wykonać, gdyż żadnej siekiery czy topora u niego nie dostrzega, odpowiedział mu na to przebrany Duch Gór: „Wnet się o jakąś wystaram.” Jednocześnie złapał się za lewą nogę, wyrwał ją sobie z biodra i rozszczępił, jakby był szaleńcem jakimś lub człowiekiem dzikim.

W ten sposób powstałym dziwacznym narzędziem, stojąc na jednej pozostałej mu nodze, całe drewno w kwadrans na całkiem krótkie i drobne kawałeczki porąbał. Przy tym wszystkim jego wyrwana noga okazała się tysiąckroć sposobniejsza do tej pracy niż jakakolwiek nawet najostrzejsza siekiera. Podczas, gdy Duch Gór rąbał drewno, mieszczanin, patrząc co się dzieje, biegał jak oszalały dokoła i krzyczał bez przerwy, ile tylko miał sił, aby tylko awanturniczy rębacz przestał, uspokoił się i odszedł jak najprędzej z jego podwórza. Duch Gór odpowiedział mu jednak, że nie ustąpi, aż całego drewna nie porąbie.

Wkrótce też, stale jak czapla stojąc na jednej nodze, Duch Gór dokończył swojego dzieła. Gdy wszystko drewno leżało już porąbane, a nawet w równiutkie stosy ułożone, nasadził swoją nogę z powrotem na miejsce. Podszedł do porąbanych kawałków i, choć wydawało się to niemożliwe, nałożył sobie całość bez wysiłku na ramiona. Następnie, nie patrząc na gospodarza, ignorując jego krzyki i biadolenia, poszedł sobie przez nikogo nie zatrzymywany. Mieszczanin tymczasem niemal zmysły postradał i długo chorował po tym wydarzeniu. Nigdy też już więcej ludzi nie oszukiwał, a każdemu płacił zawsze tyle, ile za daną pracę się należało.

Na pewno zapytają się wszyscy, czemu tak postąpił? Czemu ten potężny władca Karkonoszy okazał się takim nieokrzesanym i szkodliwym gburem? Czyżby wyszła z niego druga, ukrywana dotąd natura? Otóż nie! W ten sposób jedynie ukarał za nieuczciwość złego człowieka, jakim był ten mieszczanin. Albowiem obiecał on niegdyś podarować część owego drewna kilku ubogim kmieciom jako zapłatę za wykonaną dla niego pracę. Tymczasem z powodu swego wrodzonego skąpstwa i odmiany humoru postanowił zatrzymać całe drewno tylko dla siebie. Nic też oszukanym kmieciom w zamian nie dał, a jedynie za nos ich wodził i pięknymi słówkami zbywał. Opowiadają też, że Duch Góra zabrane przez siebie drewno owym oszukanym kmieciom darował, a ci dopiero całą rzecz innym opowiedzieli.

Morał z tej legendy taki, że

.....

Duch Gór nie pozwala kpić z siebie

Latem 1654 roku przyjechał do Cieplic na kurację pewien bardzo możny pan. Ponieważ jednak zbyt chory nie był, a zabiegi zajmowały mu tylko godziny poranne, nudził się przeto ogromnie, bo rozrywek w uzdrowisku wielu nie znajdował. Mierziło go też wielce stałe siedzenie na jednym miejscu. Urządzał więc sobie konne i piesze wycieczki okolice. Pewnego razu zapragnął w towarzystwie osób swego stanu oraz służby obejrzeć Wielki i Mały Staw oraz Śnieżkę, o pięknie których słyszał wiele od miejscowej ludności. Cekał tylko, aż nadejdzie dobra pogoda, aby wycieczka mogła się w pełni udać.

Przyszła wreszcie taki dzień, w którym na niebie nie było ani jednej chmurki, a i wiatr nie poruszał liśćmi na drzewach. Z samego rana, w dobrych humorach, całe towarzystwo udało się w góry. Konno dojechali dalej niż na najwyższe zabudowania Karpacza, jednak wyżej dróg praktycznie nie było i kopyta końskie ślizgały się po skałach. Musieli więc kontynuować wyprawę pieszo. Znając z opowiadań miejscowej ludności wszystkie legendy o karkonoskim Duchu Gór, wielki pan, będąc człowiekiem przesadnym i łatwowiernym, traktował je wszystkie poważnie. Dlatego też, gdy tylko ruszyli w górę nakazał swym sługom, aby nie ważyli się dowcipkować na temat Ducha

Gór, zwłaszcza zaś jego imienia głośno nie wymawiać, gdyż zagniewany może deszcz, burzę, mgłę lub inne nieszczęście na nich sprowadzić.

Doga, jako się rzekło, kamienista była nad wyraz, ale cały orszak rażno posuwał się do przodu, tak iż szybko słudzy, którzy obciążeni byli bagażami, zostali daleko w tyle za swoimi panami. Gdy tylko szlachcice znikli za skałami, ich słudzy zaczęli drwić sobie z obaw i bojaźliwości pańskiej. Czynili to najpierw nieśmiało, aż wreszcie rozzuchwalili się do tego stopnia, że głośno śmiać się zaczęli ze swego mocodawcy. Na przekór też wyraźnym poleceniom poczęli naigrywać się z samego Ducha Gór. Do wszystkich znanych przezwisk, którymi ludzie go obdarzali, sami wymyślać coraz to nowe poczęli. Nie tylko więc Liczyrzepą go nazywali, czego jak powszechnie wiadomo, bardzo nie cierpiał, ale i od nieudaczników, a wręcz tchórza, co się w podziemiu przed ludźmi kryje, wymyślali mu, a całkiem głośno to czynili. Tak bardzo zaś się w tym zapamiętali, iż nie spostrzegli wcale, że pogoda nagle zmieniać się poczęła. Na nieskazitelnie błękitnym dotychczas niebie pojawiły się najpierw małe, potem coraz większe chmury, które dziwnie szybko zaczęły się gromadzić wokół wędrowców. Tymczasem jednak doszli już do Wielkiego Stawu.

Gdy całe towarzystwo stanęło nad brzegiem wody, zaczęto rozkładać przyniesione naczynia i wiktuały, aby spożyć posiłek i pokrzepić się przed dalszą wędrówką. Nim jednak do jedzenia zasiedli, rozpętała się niespodziewanie straszliwa nawałnica. Z nieba lały się strugi deszczu, jakby kolejny potop miał na ziemi nastąpić. W chwil kilka zapasy wszystkie, przed momentem na skałach rozstawione, spłynęły do pobliskiego stawu. Następnie deszcz zmienił się w grad wielkości kurzych jaj, który sporo sińców na ciałach nieszczęsnych wędrowców pozostawił. Wiatr straszliwy targał ludźmi, jak piórkiem, a pioruny biły dokoła tak mocno, iż niemal wszyscy ogłuchli i każdy ze strachu drżał o swoje życie. Rzucili się też szukać schronienia w skałach, ale żadnej groty, jamy czy choćby okapu jakiego znaleźć nie mogli. I zdawało się wszystkim, że zginąć przyjdzie im marnie w tym miejscu. Jedynie pan, inicjator wyprawy, nie stracił ducha do końca. Gdy tylko nieco ochłonął z pierwszego zaskoczenia, krzyż wyjąwszy spod koszuli, wyciągnął go ku piorunom. Wtedy wiatry wszystkie, mocą jakąś prowadzone, w powietrze się wzbily i z hukiem ogromnym w Wielki Staw uderzyły, znak krzyża na tafli jego czyniąc. Krzyż ten w postać węża zaraz też się przemienił, a ten na dno stawu skrył się wkrótce. Po tym grad tak nagle jak narastał, tak padać przestał, a chmury rozstępować się poczęły, błękitnemu niebu ustępując. Słońce promienie swe

zaczęło posyłać na ziemię i spokój w przyrodzie wnet nastał.

Powychodzili ludzie zza skał. Mokrzy, w podartych ubraniach, z guzami i sińcami na głowach i ramionach, a w strachu wielkim, czy żywioł, którego przed chwilą doświadczyli, nie powróci nagle. Nikt też nie miał wątpliwości, że to Duch Gór okazał im swoją potęgę, karząc za jakąś nieuczciwość wobec niego. Słudzy też od razu przyznali się swemu panu, że wbrew jego zakazom, urągali drodze Władcy Karkonoszy, przezywając go rozmaicie, za które to zuchwałe zachowanie zostali w ten sposób solidnie ukarani. Sam magnat uznał, że kara ta w zupełności im wystarczy, więc sam już ich nie karał. Od tego też czasu, kto usłyszał o tej przygodzie, nie wątpił w potęgę Ducha Gór i w prawdziwość wszystkich opowiadanych o nim historii.

Morał z tej legendy taki, że

.....

.....

.....

.....

Jak Duch Gór zakochał się nieszczęśliwie

Upłynęło bardzo wiele lat od czasu, gdy władca Karkonoszy, wszechwładny Duch Gór, zakochał się w jednej śląskiej księżniczce i chcąc się z nią ożenić, porwał ją do swego królestwa. Ta jednak nie miała zamiaru wychodzić za niego i podstępnie uciekła, zakpiwszy przy tym z niego, gdyż każała mu liczyć rzepy, co dało jej czas na oddalenie się w bezpieczne miejsce. Po tym wydarzeniu ludzie nazwali Ducha Gór złośliwie Liczyrzepą. Sam Duch Gór prawdziwym mężczyzną, a serce nie sługa, więc pewnego razu ponownie dał się zauroczyć jednej z niewiast.

Było to przed kilkuset laty, gdy zamek Chojnik pełen był życia, a jego pan sprawował pieczę nad całą Kotliną Jeleniogórską i okolicznymi górami. Miał on córkę jedynaczkę, wielkiej urody pannę, o którą starało się liczne grono konkurentów. Ona sama była jednak jeszcze zbyt młoda, by za mąż wychodzić, więc rodzice wszystkich odprawiali z kwitkiem. Samo dziewczę lubiło zaś bardzo bawić się w bukowym lesie, porastającym górą, na której stał ojcowski zamek. Często wychodziła też tam ze swoją opiekunką i służkami, by grać w berka, bawić się w chowanego lub podpatrywać dzikie zwierzęta, których wówczas było wiele w okolicy. A choć lata szybko mijały i nadszedł wreszcie czas, gdy stała się dorosła to nie zmieni-

ła swych przyzwyczajęń i nadal do lasu chodziła igrać.

Zdarzyło się pewnego dnia, że tak bawiącą się zobaczył Duch Góra, który powracał właśnie z jarmarku w Jeleniej Górze, gdzie co roku z ciekawości, bo nie dla dokonania zakupów przecież, bawił. Ledwie ją ujrzał zakochał się od razu bez pamięci, bo taka była urodziwa, że nikt, nawet duch, nie mógł przejść obok niej obojętnie. Zapomniał też szybko o dawnych urazach, jakie do płci niewieściej chował. Postanowił niezwłocznie pojąć ją za żonę. Przybrał spieszenie postać wspaniałego młodzieńca, bo cóż to za sztuka była dla niego, wyczarował cały orszak sług swoich i w ten sposób wjechał na zamek bardzo głośno i uroczyście. Tam przyjął go pan Chojnika i spokojnie wysłuchał oświadczyn, odpowiadając mu odmownie, podobnie jak wszystkim zalotnikom. Dopiero wówczas Duch Gór odkrył, kim jest naprawdę i powiedział, że postanowienia swego nie zmieni i córkę pana zamku za żonę pojmie. Zrozumiał wówczas dumny rycerz, że nic tu nie poradzi, bo ze zbyt potężną siłą mu mierzyć się przyszło, lecz zdania mimo wszystko nie chciał zmienić. Przypomniawsobie natomiast dawne opowieści o tym, jak Duch Gór otrzymał swe przezwisko Liczyrzepa i postanowił je wykorzystać. Na razie natomiast poprosił Ducha o czas do namysłu, zapraszając go do siebie w dniu następnym.

Nazajutrz, jak się umówili, przybył Duch Gór w pojedynkę jeno na zamek i od razu udał się do komnat rycerskich. Przyjął go rycerz wraz z małżonką i córką swoją, w najpiękniejszą swą suknię odzianą. Na ponowne pytanie Liczyrzepy, czy córkę swą wyda mu za żonę, pan zamku odpowiedział: „Córka moja, pierwszy raz ciebie, panie, na oczy ujrzawszy, nie jest pewna, czy prawdziwe uczucie ku niej żywisz. A ponieważ młodą bardzo jest jeszcze, płochą i dziecinną do tego, chciałaby na swój sposób rozwiać gnębiące ją obawy. Postanowiła przeto, że tylko wówczas wyjdzie za ciebie za męża, gdy policzysz wszystkie karkonoskie kamienie i skały luźno leżące w twoim królestwie. W ten sposób dowiedziesz, żeś do poświęceń gotów i wytrwałością, solidnością oraz dokładnością okazaną w tej pracy udowodnisz, iż przyrzeczeń małżeńskich nigdy nie złamiesz.” Niepomny na dawne doświadczenia zgodził się Duch Gór na takie warunki i z zapalem przystąpił do pracy.

Ponieważ królestwo jego było obszerne bardzo, więc praca kilka dni zająć musiała. Nie chciał też Duch Gór pomylić się w liczeniu, dlatego postanowił wszystkie kamienie na jedno miejsce złożyć, aby któregoś dwa razy nie policzyć lub zgolić nie pominąć. Na ten cel wybrał sobie miejsce sposobne obok Szklarskiej Poręby położone. Tam znosić począł wszelkie skały, kamienie, a nawet

drobne kamyki, aby nikt a zwłaszcza jego ukochana, zarzutu niesolidności postawić mu nie mogła. Gdy połowę swej pracy wykonał, a trzy dni pochłoneła mu ona, postanowił więc choć na chwilę swą wybrankę zobaczyć, bo nie mógł dłużej bez jej widoku wytrzymać. Udał się tedy do zamku, a tu puste mury zobaczył. Ludzi nigdzie żadnych, wrota otwarte, pan z żoną i córką w dalekie strony odjechał. Nie chciał bowiem, aby dziecko jego z duchem swój los związało. Uszedł więc aż do dalekiej Anglii, za morze, gdzie moc karkonoskiego władcy nie sięgała.

Gdy Duch Gór zobaczył, iż oszukany i ponownie wystrychnięty na dudka został, gniew srogi w nim zawrzał i pomsty szukać zapragnął. Wzniósł się w powietrze, zmienił w chmurę gradową i posłał z niej piorun wielki, kulisty, prosto na zamek. Stał on też zaraz cały w płomieniach i zgorzał do szczętu. Widok płonącej budowli uspokoił nieco Ducha, który opuścił się na ziemię i usiadł na grani swego królestwa tak ciężko, iż wgniótł w skałach dwa potężne doły, które ludzie później Śnieżnymi Kotłami nazwali. Gdy patrzył stamtąd na szalejące w oddali płomienie dogorywającego zamku, gniew ustąpił rozpacz za utraconą miłością i łzy wielkie popłynęły po jego twarzy. Z policzków łzy te poczęły spływać na piersi, z nich na ziemię, zapadając się w głębie kotłów. A było ich tak wiele, że pomiędzy skałami

potworzyły się jeziorka. Jeziorka te, jak i spalone mury zamku Chojnik, do dziś pamiątką tamtych wydarzeń pozostają. Pozostała też wielka góra, którą Duch Gór z kamieni usypał, a ludzie Wysokim Kamieniem później ją nazwali.

Legenda tłumaczy takie zjawiska, jak

.....

.....

.....

.....

.....

Temat zajęć:

Tajemniczy mieszkańcy leśnych ostępów oraz bogactwa skalne i mineralne Karkonoszy

klasa I–III gimnazjum

Przedmiot: przyroda, język polski, technika

Miejsce:

Karkonoski Park Narodowy – zajęcia terenowe

Trasa wycieczki:

Parking ul. Obrońców Pokoju w Karpaczu – droga do Centrum Informacyjnego KPN przy ul. Leśnej 9 (zielony i żółty szlak) – Szeroki Most (czarny szlak) – Sowia Dolina – Buława (żółty szlak) – Tabaczana Ścieżka (zielony szlak) – Szeroki Most (czarny szlak) – Krucze Skały (ul. Obrońców Pokoju)- Parking

Czas trwania:

4–5 godzin

Możliwość kontynuowania wycieczki:

Możliwość kontynuowania wycieczki: Zwiedzanie Muzeum Sportu i Turystyki w Karpaczu, Przejazd autokarem do Huty Szkła Kryształowego „Julia” w Piechowicach.

Cele ogólne

- a. Nabywanie umiejętności i doskonalenie dokładnej obserwacji otoczenia;

- b. Poznawanie historii osadnictwa ludzi na terenach górskich (w Karkonoszach);
- c. Ustalenie wpływu oddziaływania człowieka na przyrodę;
- d. Poszerzenie wiedzy dotyczącej dbania o środowisko przyrodnicze w Europie;
- e. Nabywanie wiedzy w zakresie geologii Karkonoszy;
- f. Poszerzenie wiedzy na temat występowania i behawioru niektórych gatunków zwierząt szczególnie dużych drapieżników, w Karkonoszach;
- g. Doskonalenie umiejętności posługiwania się mapą;

Cele wychowawcze

- a. Uczeń kształtuje postawę szacunku wobec uczuć drugiego człowieka;
- b. Uczeń kształtuje poczucie odpowiedzialności za działania podejmowane przez człowieka na przestrzeni dziejów oddziałujące na środowisko przyrodnicze;
- c. Uczeń docenia dziedzictwo kulturowo-przyrodnicze;
- d. Uczeń zna zasady właściwego zachowania się w obiektach użyteczności publicznej (CI KPN);
- e. Uczeń rozwija kreatywność i pomysłowość podczas tworzeniu przedmiotów użytkowych i opowiadań;

Cele szczegółowe

Uczeń powinien wiedzieć:

- a. kim byli Walonowie i laboranci oraz jaką rolę pełnili na terenie Karkonoszy;
- b. z jakich skał zbudowane są Karkonosze;
- c. jakie są charakterystyczne cechy granitu;
- d. jakie ssaki wchodziły w skład karkonoskiej fauny;

Uczeń powinien rozumieć:

- a. znaczenie pojęć: skała, minerał, kryształ oraz związki i różnice między nimi;
- b. ideę powstawania i funkcjonowania rezerwatów biosfery w Europie;
- c. różnicę między określeniem ślad i trop;
- d. sytuację dotyczącą występowania dużych drapieżników i jej skutki dla danego ekosystemu;

Uczeń potrafi:

- a. ułożyć chronologicznie historię osadnictwa ludzi na terenie Karkonoszy;
- b. zinterpretować różnorodność kolorystyczną skał i minerałów;
- c. wykonać farbę mineralną i stosując ją – pracę plastyczną;
- d. posługiwać się mapą w terenie;
- e. wyciągać wnioski na podstawie własnych obserwacji i na ich podstawie formułować jasne, świadome sądy i opinie;

Metody i techniki pracy:

pogadanka, objaśnienia, rozwiązywania zadanych problemów, aktywizujące – integracyjna, twórczego myślenia – inscenizacja, dedukcja, gry symulacyjne, decyzyjne, dydaktyczne, tworzenia i definiowania pojęć – mapa pojęciowa, waloryzacyjne – ćwiczenie związane z przeżywaniem, praca plastyczna, pokaz z objaśnieniem, ćwiczenia przedmiotowe, ćwiczenia produkcyjne, metoda projektów, obserwacja.

Formy pracy:

indywidualna, w parach, grupowa

Środki dydaktyczne:

karty pracy, karty zdań, hasła, obrazki tematyczne, mapy Karkonoszy (turystyczne), minerały, przedmioty potrzebne do wykonania doświadczeń oraz farb mineralnych, plastelina.

PRZEBIEG ZAJĘĆ**Faza wstępna****1. Zadanie „Strach do kapelusza”**

Zadanie najlepiej wykonać na początku wędrowki, w spokojnym miejscu, np. na drodze do CI KPN. Każdy uczeń otrzymuje od prowadzącego kartkę z rozpoczętym zdaniem „Podczas dzisiejszej wy-

ciezki boję się, że...” (Załącznik 1). Należy zakończyć wyrażenie i wrzucić je do jednego worka. Następnie prowadzący miesza karteczki, a kolejne osoby losują i odczytują zdanie. Nikt nie komentuje wypisanych uczuć, ale staramy się o nich pamiętać, by podczas zajęć unikać sytuacji, których ktoś się obawia.

2. Obserwacja otoczenia „Ślady działalności człowieka”

Podczas wędrowki drogą leśną do Centrum Informacyjnego KPN, prowadzący prosi, by młodzież uważnie rozglądała się dookoła i zapamiętywała miejsca, w których przyroda, krajobraz zostały przez człowieka przekształcone oraz zastanowili się w jakich, czemu służących, na jaką skalę, jak wpływających na środowisko zmian dokonano. W czasie wędrowki kilkakrotnie zatrzymujemy się, by o dotychczasowych obserwacjach wypowiedziało się kilka osób.

Faza główna**1. Wizyta w Centrum Informacyjnym Karkonoskiego Parku Narodowego**

Wstęp do Ośrodka jest bezpłatny, można skorzystać z oferty zajęć proponowanej przez CI KPN lub poprowadzić własne zajęcia w Sali ekspozycyjnej.

a. Pogadanka na temat historii osadnictwa w Karkonoszach

Prowadzący wykorzystując znajdujące się w Ośrodku postery informacyjne oraz własną wiedzę opowiada jak przebiegało osadnictwo na terenie Karkonoszy. Wyjaśnia kim byli Walonowie, skąd przybyli i czym się zajmowali oraz mówi o laborantach i ziołolecznictwie, z którego słynął między innymi Karpacz. Pogadankę można uatrakcyjnić pokazując miejsca, chętnie penetrowane przez Walończyków oraz karkonoskie łąki i gatunki roślin zbierane przez laborantów na wielkoformatowych panoramach.

b. Układanka „Ludzie w Karkonoszach”

Młodzież dzieli się na kiluosobowe grupy. Każda grupa otrzymuje od prowadzącego zestaw haseł i obrazków (Załącznik 2), które należy poukładać w kolejności od najdawniejszych czasów do obecnych, a do tego dołożyć odpowiednie ilustracje. Jako pomoc w rozszyfrowaniu ilustracji wykorzystać można gabloty ze skałami i minerałami w Sali ekspozycyjnej Centrum.

c. Mapa pojęciowa „Skała i minerał”

Prowadzący rozdaje grupom kartki i długopisy, każdej grupie przydziela hasło – skała lub mine-

rał. Zadaniem młodzieży jest zapisanie hasła na środku kartki i sporządzenie mapy pojęć, które go dotyczą. Następnie każda grupa prezentuje i omawia swoją mapę, a prowadzący komentuje, dopowiada i wnosi ewentualne poprawki, tak by w końcowym efekcie wszyscy uczestnicy wiedzieli co oznacza pojęcie skała i minerał.

d. Zadanie geologiczne „Podłogowa mapa Karkonoszy”

Prowadzący opowiada z jakich skał zbudowane są Karkonosze na podstawie mapy geologicznej znajdującej się na podłodze w Sali ekspozycyjnej. Następnie rozdaje grupom mapki Karkonoszy (materiały promocyjne KPN, dostępne w CI KPN). Zadaniem grupy jest zaznaczenie (kolorem lub wzorem) obszarów zbudowanych z takich skał jak: granit, hornfels, łupek, gnejs, korzystając z podłogi.

e. Obserwacja granitu

Prowadzący wydaje polecenie, aby każda grupa znalazła w Sali element lub eksponat granitowy. Prowadzący wypowiada kilka zdań, dotyczący powstawania i budowy granitu, a młodzież ma zapisywać na kartach czy to prawda czy fałsz. Następnie każda grupa szuka informacji na Sali dotyczące granitu i weryfikuje swoją wiedzę oraz zaznacza i nazwa poszczególne minerały budujące skałę.

f. Próba rysy

Prowadzący pokazuje uczniom kwarc – składnik granitu, korzystając z gabloty z minerałami. Wskazuje na możliwość występowania różnokolorowych kryształów kwarcu – różowy, biały, przezroczysty, czarny itp. Aby przekonać uczniów, iż cały czas mają do czynienia z jednym rodzajem kryształu wykonuje tzw. próbę rysy lub prosi o to obsługę Centrum. Do wykonania próby potrzebne są płytka ceramiczna z białą niepolerowaną tylną powierzchnią oraz minerały – różnokolorowe kwarcy i inny minerał dla porównania.

Podsumowując doświadczenie prowadzący urządza „burzę mózgów”, podczas której młodzież rzuca pomysły na temat: z czego wynika zabarwienie kryształów.

Pomysły zapisujemy na kartce i wyciągamy wnioski.

g. Malowanie farbą z minerałów

Zadanie można wykonać na lekcji techniki w szkole, jako zadanie dotyczące wykorzystania minerałów oraz historii tworzenia malowideł ściennych. Potrzebne do tego są: miękkie substancje mineralne, jak orcha żelazista i kreda, węgiel drzewny, jajko, moździerz z tłuczkiem, 2 płytkie miseczki,

ręczniki papierowe, szpatałka do mieszania (łyżka), pędzel, papier, maska na twarz (zakładana podczas kruszenia minerałów, ponieważ ich pył może być szkodliwy przy wdychaniu).

Wykonanie farby:

Należy rozetrzeć orchę żelazistą w moździerzu na delikatny proszek, im dokładniej zostanie to wykonane, tym lepsza będzie farba. Proszek przesypujemy do miseczki, dodając kilka kropli wody. Trzeba wszystko dokładnie wymieszać, by powstała gładka pasta. Następnie dodajemy substancję wiążącą, aby zapobiec zamianię pasty w pył. Wykorzystujemy do tego żółtko jaja kurzego, które dokładnie oddzielamy od białka, delikatnie zawijamy żółtko w ręcznik papierowy, by usunąć resztki białka i wrzucamy trochę żółtka do pasty. Wszystko należy dokładnie wymieszać szpatałką i gotowe. Tak samo postępujemy sporządzając farbę z kredy lub węgla.

Gdy mamy już farby można namalować pracę o Walonach czy laborantach w Karkonoszach lub na inny temat związany z zajęciami terenowymi.

2. Zadanie z mapą

Zadanie można wykonać w terenie na początku wędrowki, w takim miejscu, aby każda grupa miała trochę przestrzeni dla siebie.

Uczniowie dzielą się na kiluosobowe grupy. Prowadzący wyjaśnia, na czym polega zadanie. Każda grupa otrzymuje mapę Karkonoszy oraz kartę pracy (Zał. 3), należy określić trasę dzisiejszej wędrówki, zaplanować postoje, wskazać długość trasy w kilometrach, orientacyjny czas przejścia, minimalną i maksymalną wysokość ścieżki n.p.m., ewentualne atrakcje. Należy również wykonać kolejne zadanie – opisać jak bezpiecznie zachować się w górach w wymienionej sytuacji.

Po wykonaniu karty pracy każda grupa referuje swoje wyniki.

3. Zabawa „Poszukiwanie własnej skały”

Zabawę można przeprowadzić jako przerywnik-odpoczynek podczas wędrówki w dowolnym miejscu na szlaku.

Prowadzący poleca, aby każdy znalazł niewielki kawałek skały. Wszyscy zbierają się w jednym miejscu, jeśli uczestników wycieczki jest dużo dzielimy ich na kilka mniejszych grup. Każda osoba zapoznaje się dokładnie ze swoim znaleziskiem (kształtem, fakturą itp.). Następnie jednej osobie zawiązujemy oczy i odbieramy jej skałę, umieszczamy ją pośród innych. Osoba z zawiązanymi oczami próbuje dotykając różne zgromadzone skałki rozpoznać swoją. Zabawę można urozmaicać w ten

sposób, że poszukiwacz skały używa w tym celu tylko dwóch palców, podstawy dłoni, przedramion, stóp itp.

Podsumowując zabawę prowadzący pyta młodzież o odczucia w trakcie poszukiwania skały za pomocą innych zmysłów niż wzrok.

4. Zadanie „Czym jest Rezerwat Mab Krkonoše/Karkonosze?”

Zadanie można przeprowadzić w strefie wypoczynkowej na Szerokim Moście.

Prowadzący określa Karkonosze – polskie i czeskie mianem jednego Bilateralnego Rezerwatu Biosfery. Wyjaśnia krótko, iż rezerваты takie to obszary obejmujące ekosystemy lądowe i nadbrzeżne, które promują rozwiązania mające na celu pogodzeniem ochrony przyrody i rozwoju gospodarczego. Następnie wyklada w jednym miejscu hasła (Zał. 4), opisujące cechy, znaczenie rezerwatu. Każda osoba losuje karteczkę – mają one trzy różne kolory: zielony, żółty lub czerwony. Uczniowie o tych samych wylosowanych kolorach tworzą grupę. Grupy muszą odnaleźć hasło, które określa ich kolor (kolor może być przyklejony do skały, stołu, drzewa itp.) – np. na kartce koloru zielonego przyklejonej do kory pobliskiego drzewa napisane jest: IDEA, czerwonej – FUNKCJE, a żół-

tej – STRUKTURA. Młodzież wybiera hasła (włożone wcześniej przez prowadzącego) dotyczące tematyki grupy, konsultując swoje wybory z prowadzącym. Następnie uczniowie zastanawiają się jak wszystkie te informacje wyjaśnić, tak by były dla każdego zrozumiałe. Każda grupa w ramach wyjaśnienia musi zaproponować scenkę, np. grupa IDEA może zainicjować konferencję prasową na temat idei tworzenia rezerwatów biosfery na świecie wcielając się w rolę dziennikarza zadającego pytania, przedstawiciela UNESCO – specjalisty, mieszkańca działającego gospodarczo i osoby zajmującej się ochroną przyrody na terenie rezerwatu itp. Pozostałe grupy według własnej fantazji inscenizują podobne scenki dla wyjaśnienia swoich informacji.

Na zakończenie prowadzący pokazuje mapę Bilateralnego Rezerwatu Biosfery Krkonoše/Karkonosze, a młodzież wszystkich grup ustawia się chwytając za ręce w kształcie tego rezerwatu. Jedna osoba z grupy FUNKCJE i STRUKTURA „wchodzi” w środek mapy i układa hasła w odpowiednim miejscu (np. strefa rdzenna – w środku mapy, funkcja ochronna w środku mapy itp.) dodając odpowiedni komentarz.

5. Zadanie „Płukanie złota”

Wędrując od Szerokiego Mostu w kierunku skrzy-

żowania szlaków czarnego i żółtego pod Buławą, uczestnicy wycieczki zbierają różnego rodzaju przedmioty – śmieci, leżące gałązki, liście itp., które posłużą im do wykonania urządzenia – sita so płukania „złota”. Można wykonać to zadanie w parach lub większych grupach. Pod Buławą zatrzymujemy się przy łagodnym brzegu potoku Płomnica. Prowadzący przypomina młodzieży o działalności Walonów i poszukiwaniu przez nich złota na tym terenie. Następnie pokazuje wykorzystując sitko, jak przeszukiwano materiał z dna potoków górskich poszukując tego cennego kruszcu. Wszyscy zastanawiają się dlaczego wykorzystywano w tym celu górskie potoki oraz jakie zjawiska fizyczne zachodzą gdy wykonujemy to zadanie. Następnie uczniowie wykonują z zebranych materiałów swoje „sito” i próbują w parach lub grupowo płukać materiał skalny dna potoku.

Każda grupa prezentuje ciekawe przedmioty, skały lub minerały, które udało się wyplukać z Płomnicy.

6. Pogadanka o zwierzętach żyjących w Karkonoszach

Pogadankę można przeprowadzić w dowolnym miejscu podczas wędrowki żółtym szlakiem. Nauczyciel prowadzi rozmowę z grupą zadając pytania naprowadzające, na przykład:

- Jakie duże zwierzęta mogą występować na terenie Karkonoszy?
- Czy znacie duże drapieżniki występujące w Polsce? Jakież?
- Które z dużych drapieżników mogą występować w Karkonoszach?
- Dlaczego jest ich tak mało?
- Jakże inne duże ssaki mogą mieszkać w Karkonoszach?
- Co jest czynnikiem regulującym ich liczebność?
- Co się dzieje, gdy zabraknie naturalnego regulatora liczebności dużych ssaków roślinożernych?
- Jak chroni się młode drzewka przed zwierzyną płową w Karkonoszach?
- Co świadczy o obecności zwierząt na danym terenie?
- Czym są ślady i tropy zwierząt?

Prowadzący podczas rozmowy informuje młodzież, iż ryś – jeden z regulatorów populacji sarny, jego ślady i tropy są obserwowane w Karkonoszach regularnie od zimy 2011 roku.

7. Zabawa „Z życia zwierząt”

Zabawę można wykonać na szlaku, w miejscu w którym szlak jest szeroki.

Młodzież dzieli się na pięć grup. Każda grupa otrzymuje od prowadzącego tekst (Załącznik 5) z informacjami dotyczącymi określonego gatunku zwierzęcia – lisa, rysia, wilka, jelenia, sarny. Uczniowie zapoznają się z tekstem, nie ujawniając nazwy swojego gatunku kolegom i koleżankom z innych grup. Każda grupa odgrywa scenkę prezentującą tryb życia „swojego” zwierzęcia, a pozostali starają się odgadnąć nazwę.

Na zakończenie uczniowie stwierdzają, które z prezentowanych gatunków zwierząt występują w Karkonoszach.

8. Obserwacja „Tropiciel”

Obserwacji można dokonać w lesie wędrując szlakiem żółtym. Każdy uczeń rozgląda się bacznie dookoła i próbuje odnaleźć ślad lub trop świadczący o obecności zwierząt na tym terenie. Prowadzący pyta o znalezione ślady lub tropy. Młodzież zastanawia się jakich zwierząt (gatunek, ich wielkość, roślino czy mięsożerne) dotyczą prowadzone obserwacje.

9. Rozwiązywanie karty pracy „Gdzie mieszka ryś?”

Karty pracy można wykonać w dowolnym miejscu na szlaku, podczas krótkiego postoju.

Prowadzący rozdaje karty pracy (Zał. 6). Uczniowie pracują samodzielnie, w parach lub grupach w zależności od woli prowadzącego. Młodzież wybiera spośród zdjęć w karcie pracy, w którym miejscu można byłoby spotkać ślady, tropy lub zaobserwować rysia i dlaczego. Następnie z kilku rysunków należy wybrać ten, który przedstawia trop rysia.

Prowadzący sprawdza poprawność wykonania kart pracy i wskazuje na cechy charakterystyczne dla tropów rysia.

10. Wykonanie tropu rysia

Zadanie można wykonać, gdy grupa dotrze do strefy wypoczynkowej przy Tabaczanej Ścieżce – szlak żółty, krzyżuje się z zielonym.

Uczniowie dzielą się na trzy grupy. Prowadzący rozdaje każdej plastelinę. Wiedząc jak wygląda trop rysia, uczniowie w obrębie swojej grupy wykonują jak najwierniejszą kopię stopy rysia (każdej kończyny). Następnie na podłożu wykonują prezentację swojego dzieła, przedstawiając trop jaki zostawia poruszające się powoli i biegnące zwierzę.

11. Układanie opowiadania twórczego „Walonie i laboranci w krainie Ducha Gór”

Zadanie można wykonać przebywając w strefie wypoczynkowej przy Tabaczanej Ścieżce.

Młodzież pozostaje w grupach jakie utworzyła podczas poprzedniego zadania. Grupy otrzymują od prowadzącego karty – A3 w różnych kolorach. Każda grupa na podstawie uzyskanych w czasie wycieczki informacji oraz wyobraźni układa legendę część wstępną, czyli wstęp, przedstawienie bohaterów i zawiązanie akcji. Każda grupa wykonuje to według wskazanego przez prowadzącego stylu – komediowego, romantycznego i horroru. Po napisaniu pierwszej części – wstępnej, grupy wymieniają się kartami i kontynuują swoje opowiadanie, tak by zachować narzucony na początku danej grupie styl, swoich bohaterów, ale jednocześnie, by wstęp zapisany przez inną grupę zgrać z tą opowieścią. Grupy tworzą część będącą rozwinięciem historii, ale nie kończą jej. Po raz drugi wymieniają się kartami i kończą opowiadanie, dalej trzymając się swego stylu i historii, ponownie zgrywając z otrzymaną. Na przykład grupa 1 tworzy historię w stylu romantycznym, po napisaniu wstępu oddaje swoją pracę grupie 2, a od grupy 3 otrzymuje początek opowiadania w stylu komediowym. Grupa 1 pisze ciąg dalszy opowiadania trzymając się stylu romantycznego i wymyślonych wcześniej

bohaterów, ale wprowadzając nowych i zgrywając historię z tym co napisała grupa 3. Następnie po napisaniu rozwinięcia grupa numer 1 oddaje swą pracę grupie 3 i otrzymuje od grupy numer 2 opowiadanie w stylu najpierw horroru potem komediowym i kończy je w stylu romantycznym dopasowując do swoich postaci.

Na zakończenie każda grupa prezentuje pracę (którą rozpoczynała wstępem) wzbogacając ją o różne dźwięki ilustrujące treść, tak jak w słuchowisku radiowym.

12. Zabawa „Gdzie się schował ryś?”

Zabawę można przeprowadzić na szlaku zielonym wędrując w kierunku Szerokiego Mostu.

Prowadzący wyznacza „rysia”. Wyznacza granice terenu, po którym uczniowie mogą się poruszać. „Ryś” chowa się zostawiając trop na podłożu, a pozostałe osoby mają w tym czasie zamknięte oczy. Prowadzący liczy głośno do 20. Po liczbie 20, wszyscy otwierają oczy i starają się najpierw wypatrzeć „rysia” i jego tropy, nie ruszając się z miejsca, gdy komuś się to uda podnosi rękę dostaje pozwolenie, by podejść do miejsca w którym według niego schował się „ryś”. Gdy nikt nie zdoła go wypatrzeć uczniowie mogą wykonać trzy kroki w dowolnym kierunku i ponownie wypatrują, gdy

komuś się uda podnosi rękę itd. Zabawa trwa, aż „ryś” zostanie odnaleziony. Zabawę powtarzamy.

Na zakończenie młodzież zastanawia się i określa czy łatwo było zaobserwować dobrze ukrytego kolegę lub koleżankę, a w przypadku „rysia” czy ukrycie się w pobliżu szlaku nastroczało trudności oraz jak można odnieść te odczucia do świata przyrody.

Faza podsumowująca

1. Obserwacja „Dedukcja przy Kruczych Skałach”

Gdy grupa dotrze do podnóża Kruczych Skał, prowadzący podaje zagadnienia nad którymi uczniowie zastanawiają się wspólnie i poszukują odpowiedzi na podstawie zdobytej podczas wędrówki i wizyty w Centrum Informacyjnym KPN:

Jaki rodzaj skały tworzy Krucze Skały
(**granitognejs**)

Czy jest to wytwór naturalny czy sztuczny
(**naturalny**)

Jak powstały małe jaskinie w Kruczych Skałach
(**pozostałość po wydobywaniu pegmatytów**)

Co cennego można było tu wydobywać

Jakiego pochodzenia jest hałda u podnóża skał

Czy można znaleźć tu jeszcze cenne skały i minerały. Jeśli tak to jakie?

Czy mogą tu znaleźć schronienie zwierzęta?
Jeśli tak to jakie?

Jak dzisiaj człowiek wykorzystuje to miejsce?

2. Zadanie – podsumowanie

Podsumowania zajęć można dokonać na strefie wypoczynkowej przy Kruczych Skałach.

Prowadzący wypowiada hasło – klucz tego zadania : KRYSZTAŁ.

Uczniowie mają powiedzieć jaką strukturę ma kryształ, jak jest zbudowany i co tworzy. Młodzież wspólnie z prowadzącym ustalają jaką budowę mają kryształy i na słowo „kryształ” ustawiają się – chwytając za ręce, w uporządkowany sposób imitujący jego budowę wewnętrzną. Następnie prowadzący wypowiada różne stwierdzenia, odnoszące się do wiadomości uzyskanych podczas wycieczki, a uczniowie wskazują czy zdanie jest prawdziwe czy fałszywe. Osoba, która zna odpow-

wieź wykonuje gwałtowny ruch w nieruchomej, uporządkowanej sieci krystalicznej i poproszona przez prowadzącego udziela odpowiedzi. Jeśli odpowiedź jest prawidłowa – osoba, która jej udzieliła odchodzi z sieci krystalicznej, a jeśli nieprawidłowa – zostaje dalej. Zadanie trwa dopóki każdy uczeń nie zostanie zapytany i nie udzieli prawidłowej odpowiedzi.

Zadanie domowe:

1. Doświadczenie „Własny kryształ”

W domu lub w szkole, każdy uczeń nastawia własne doświadczenie, do którego potrzebne są: Cukier, sól kuchenna, sól gorzka, barwniki (np. atrament, barwniki spożywcze), gorąca woda, 3 szklane słoiki, 3 spinacze, łyżka, 3 ołówki lub kredki. Podczas pracy z solą gorzką należy zachować ostrożność – włożyć rękawice i okulary ochronne.

Doświadczenie wykonujemy w następujący sposób:

Należy wsypać 3–4 łyżki stołowe cukru do słoika i wlać filiżankę gorącej wody. Roztwór mieszamy, aż stanie się jednorodny i dosypujemy kolejną łyżkę cukru (mieszamy). Czekamy, aż roztwór przestygnie. W tym czasie do spinacza przywiązujemy nitkę i okręcamy ją wokół środka ołówka lub kredki. Kładziemy ołówek w poprzek otworu słoja, tak by spinacz zanurzył się w roztworze maksymalnie

do 1–2 cm nad dnem. Do roztworu dodajemy kilka kropli barwnika spożywczego lub atramentu. Wszystkie czynności powtarzamy, używając drugiego słoika i soli kuchennej, a następnie soli gorzkiej. Do słoików dodajemy odmiennych barwników. Należy zanotować rodzaj substancji w słoju i kolor barwnika i po 30 min sprawdzić, czy kryształy już powstają. Zostawiamy słoiki na okres 2 tygodni, prowadząc codzienne obserwacje i zapisy wielkości, szybkości przyrostu i kształtu kryształów. Po dwóch tygodniach wyjmujemy wszystkie kryształy i obserwujemy z bliska używając lupy lub binokularu (bardzo ostrożnie postępujemy z kryształami soli gorzkiej – nie dotykamy ich gołą ręką). Swoje obserwacje porównujemy w szkole z innymi uczniami i wyciągamy wnioski.

Dodatkowe informacje dla nauczyciela:

Skala – zespół minerałów jednorodnych lub różnorodnych (o określonym składzie mineralnym, strukturze i teksturze) ukształtowany podczas procesu geologicznego, tworzący wyodrębnioną warstwę skorupy ziemskiej. Ze względu na sposób powstania wyróżnia się skały magmowe, osadowe i metamorficzne.

Do skał zaliczają się utwory twarde i zbite oraz luźne i plastyczne. Proces tworzenia się skał na Ziemi rozpoczął się, gdy gorąca i płynna materia naszego globu zaczęła zastygać na jego powierzchni. W wyniku krystalizacji doszło do

powstania pierwszych skał krystalicznych. Z czasem w proces skałotwórczy włączyły się także inne procesy, jak rozpad i przeobrażanie.

Minerał – jest naturalnym składnikiem skorupy ziemskiej, jednorodnym zarówno chemicznie, jak i fizycznie. Znanych jest około 3 tysięcy minerałów na Ziemi. Te, które budują skały minerałami skałotwórczymi. Należą do nich: kwarc, skalenie i miki. Cechy minerałów są zależne od ich budowy krystalograficznej.

Kryształ – kryształ to substancja stała zbudowana z atomów, jonów lub cząsteczek uporządkowanych w czasie i przestrzeni, posiadająca swój własny kształt (postać). Uporządkowanie struktury wewnętrznej kryształu ma stały, powtarzalny wzór we wszystkich trzech wymiarach przestrzennych. Atomy lub jony kryształu zajmują miejsca zwane węzłami struktury kryształu i mogą tylko drgać w tych położeniach. Wyróżnić możemy następujące rodzaje kryształów; monokryształy – obejmujące strukturą całe ciało i polikryształy – obejmujące krystaliczną strukturą tylko fragmenty całego ciała. Przykładem kryształu jest diament, który jest formą występowania węgla.

Kwarc – jest przykładem minerału wchodzącego w skład granitu (skały magmowej głębinowej). Zbudowany jest głównie z dwutlenku krzemu. Tworzy zazwyczaj kryształy słupkowe wykształcone w postaci słupa o sześciobocznym przekroju, zakończonym piramidą. Prawdopodobnie wykształcone kryształy są najczęściej spotykane w geodach i szczeli-

nach skalnych, gdzie tworzą szczotki krystaliczne. Oprócz struktury krystalicznej kwarc może tworzyć odmiany ziarniste, skrytokrystaliczne oraz naskorupienia i inkrustacje.

Jest to jeden z najpospolitszych minerałów w skorupie ziemskiej. Składnik wielu skał magmowych przesyconych krzemionką, (granitów, pegmatytów), osadowych (piasków, żwirów, piaskowców) i metamorficznych (gnejsów, łupków łyszczykowych, kwarcytów). Często występuje w formie żył kwarcowych (kwarc mleczny). Jest rozpowszechniony na całym świecie.

Kwarc może być bezbarwny, a także tworzyć wiele barwnych odmian. Czysty, bezbarwny kwarc nazywany jest kryształem górskim.

Odmiany barwne kwarcu to:

Ametyst – o zabarwieniu fioletowym, purpurowym lub purpurowo fioletowym. Swoją barwę zawdzięcza obecności żelaza i promieniowaniu radioaktywnemu. Intensywność barwy można podwyższyć przez krótkotrwałe ogrzewanie. Długotrwałe ogrzewanie niszczy naturalne zabarwienie nieodwracalnie.

Kwarc różowy – o zabarwieniu blad różowym, głębokoróżowym i różowoczerwonym. Zabarwienie powoduje obecność manganu lub tytanu. Rzadko tworzy kryształy. Spotykany w pegmatycie lub w żyłach kwarcowych.

Kwarc żółty (cytryn) – kamień szlachetny, należy do minerałów rzadkich. Barwa żółta spowodowana jest obecnością

małych wyrostków wodorotlenku żelaza. Cytryny można otrzymywać przez wyprażanie ametystów i morionów.

Kwarc dymny – nazwa pochodzi od dymnej barwy. Tworzy dobrze wykształcone kryształy o zabarwieniu od bladobeżowego przez barwę brązową do ciemnobrunatnej lub prawie czarnej. Ciemna barwa jest wynikiem oddziaływania na kwarc naturalnego promieniowania radioaktywnego. Podobny efekt można uzyskać sztucznie poprzez umieszczenie kryształu górskiego w pobliżu źródła promieniowania radioaktywnego (najczęściej pod wodą).

Morion – nieprzezroczysty kwarc dymny (zadymiony) o zabarwieniu ciemnoszarym do czarnego. Zazwyczaj tworzy kryształy podobne do kryształu górskiego. Przyczyną zabarwienia jest: zawartość strukturalnych domieszek glinu (wraz ze wzrostem zawartości glinu wzrasta intensywność barwy) oraz (naturalne lub sztuczne) promieniowanie gamma.

Kwarc mleczny – mleczne zabarwienie jest wynikiem obecności dużej liczby rozproszonych kropelek cieczy oraz pęcherzyków wypełnionych dwutlenkiem węgla. Intensywność zabarwienia zależy od liczby i rozmiaru pęcherzyków. Nieliczne okazy mogą zawierać małe ilości złota. Białe kwarc żyłowe występują w Polsce w wielu miejscach na Dolnym Śląsku i w Tatrach. W Górach Izerskich kwarc mleczny eksploatowany jest do celów przemysłowych, głównie do wyrobu szkła.

Granit – głębinowa kwaśna skała o budowie jawnokrystalicznej, zbudowana z kwarcu, skalenia potasowego i plagioklaz oraz biotytu. Granit ma strukturę najczęściej średniokrystaliczną, rzadziej grubokrystaliczną lub drobnokrystaliczną,

niekiedy porfirowatą. Jego tekstura jest bezładna, niekiedy ukierunkowana. Przybiera różne barwy, najczęściej szare, jasnoszare, niekiedy prawie białe, białoróżowe, zielone, czerwone, ciemnoszare i inne. Odznacza się wyraźnym ciosem, zwykle w trzech prostopadłych kierunkach, co ułatwia jego wietrzenie, a także eksploatację. Granit jest najpospolitszą skałą magmową. Występuje w utworach wszystkich er i na wszystkich kontynentach. W Polsce granity występują na powierzchni ziemi na Dolnym Śląsku i ziemi kłodzkiej oraz w Tatrach, natomiast w głębokim podłożu również w pasie od Zawiercia do Krakowa i w północno-wschodniej Polsce. Ze względu na dostępność dużych bloków, łatwość cięcia i polerowania, walory estetyczne oraz wytrzymałość i kwasoodporność jest używany w budownictwie jako kamień budowlany (bloki, krawężniki, kostka, grys) i dekoracyjny (płyty okładzinowe).

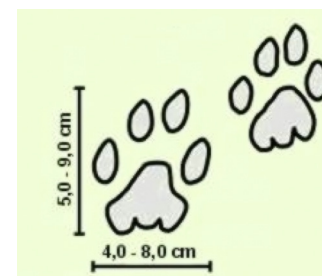
Jest również wykorzystywany w sporcie żużlowym: stanowi nawierzchnię toru, która w dużym stopniu zmniejsza przyczepność kół, przez co sport ten staje się widowiskowy. Jak również w curlingu, jako materiał do produkcji kamieni curlingowych.

Krucze Skały w Karpaczu

Krucze Skały to ciąg kilku wychodni skalnych zbudowanych z granitognejsów o wysokościach dochodzących do 25 m, wyrastających ze zbocza doliny Płomnicy. Doprowadza do nich od ulicy Skalnej wyraźna, oznaczona drogowskazem ścieżka, odbijająca w prawo, tuż za mostem na Płomnicy. Atrakcją Kruczych Skał są dwie niewielkie, umieszczone jedna nad drugą, w jednym z filarów skalnych sztolnie, których

głębokość dochodzi do 8 m. Powstały w wyniku wyeksploatowania gniazd pegmatytów w XIX w.

Rozpoznawanie tropów rysia (*Lynx lynx*) – ślad łapy asymetryczny, jedna z dwóch przednich opuszek palcowych ustawiona na środku i lekko wysunięta do przodu; poduszka międzypalcowa, tzw. „piętka”, jest trójkątna z trójpłatową podstawą. W płytkim śniegu odbicia pazurów nie są widoczne, zaś w głębokim śniegu pazury mogą być widoczne na przedniej ścianie wgłębienia tropu. Dlatego też trop rysia może być omyłkowo rozpoznany jako trop wilka. Ciąg tropów rysia, podobnie jak wilka, układa się w regularną linię (tzw. „sznurowanie”). Charakterystyczne są częste, półkoliste podejścia do leżących pni, sągów drewna, karp korzeniowych itp. w celu znakowania.

Źródło: Opis i rycina – 2011 Instytut Biologii Ssaków PAN w Białowieży (<http://www.zbs.bialowieza.pl>)

PODCZAS DZISIEJSZEJ WYCIECZKI, BOJĘ SIĘ ŻE

PODCZAS DZISIEJSZEJ WYCIECZKI, BOJĘ SIĘ ŻE

PODCZAS DZISIEJSZEJ WYCIECZKI, BOJĘ SIĘ ŻE

PODCZAS DZISIEJSZEJ WYCIECZKI, BOJĘ SIĘ ŻE

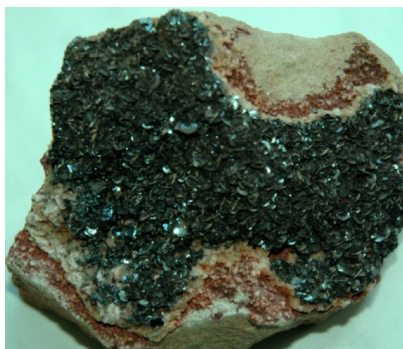
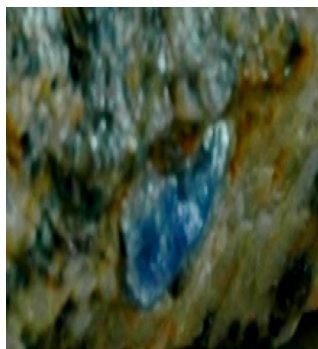
PODCZAS DZISIEJSZEJ WYCIECZKI, BOJĘ SIĘ ŻE

PODCZAS DZISIEJSZEJ WYCIECZKI, BOJĘ SIĘ ŻE

PODCZAS DZISIEJSZEJ WYCIECZKI, BOJĘ SIĘ ŻE

PODCZAS DZISIEJSZEJ WYCIECZKI, BOJĘ SIĘ ŻE

OBRAZKI I TEKST DO WYCIECIA

**SUBSTANCJE
RADIOAKTYWNE**

ROZWÓJ PRZEMYSŁU SZKLARSKIEGO

ZMIERZCH SZKLARSTWA

KOPALNIE PIRYTU

ODKRYCIE RUD ŻELAZA – LAURENTIUS ANGELUS

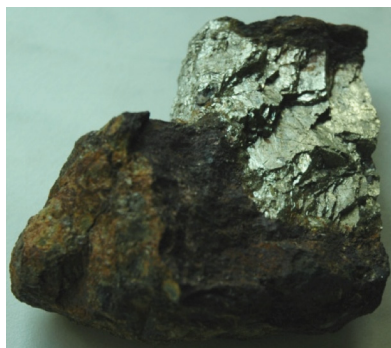
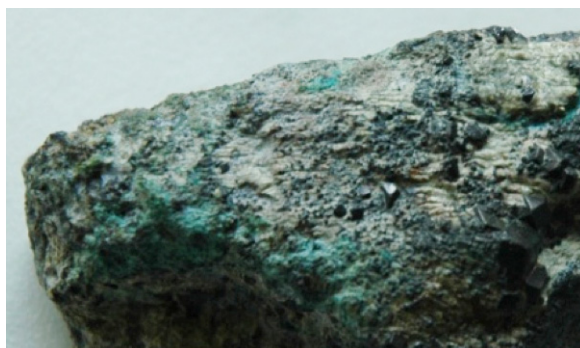
**CELTOWIE I WALONOWIE – POSZUKIWANIA ZŁOTA
I KAMIENI SZLACHETNYCH**

ROZWÓJ GÓRNICTWA – WYDOBYCIA RUD METALI

UPADEK GÓRNICTWA RUD METALI

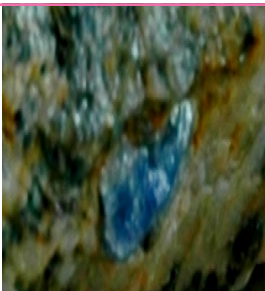
ODNALEZIENIE I WYDOBYWANIE RUD URANU

KONIEC Z URANEM

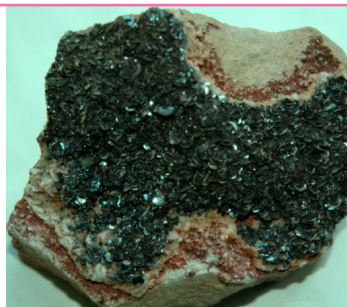

Rozwiązania:

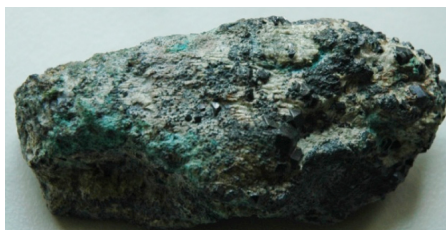
CELTOWIE I WALONOWIE –
POSZUKIWANIA ZŁOTA
I KAMIENI SZLACHETNYCH

ODKRYCIE RUD ŻELAZA –
LAURENTIUS ANGELUS

ROZWÓJ GÓRNICTWA –
WYDOBYCIA
RUD METALI

UPADEK GÓRNICTWA
RUD METALI

ODNALEZIENIE
I WYDOBYWANIE RUD
URANU

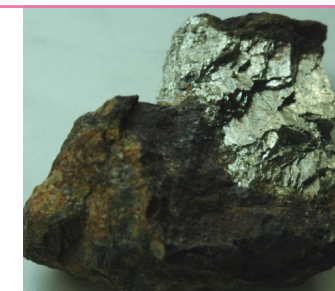
**SUBSTANCJE
RADIOAKTYWNE**

ROZWÓJ PRZEMYSŁU
SZKLARSKIEGO

KONIEC Z URANEM

KOPALNIE PIRYTU

ZMIERZCH SZKLARSTWA

KARTA PRACY – POSŁUGIWANIE SIĘ MAPĄ – PLANOWANIE TRASY WYCIEZKI PIESZEJ

1. Uzupełnij tabelkę

Skala liczbowa	Skala mianowana
1 : 1000	
	1 – 300 m
	1 – 8 km

2. Zaproponuj trasę wycieczki rozpoczynając na parkingu przy ul. Obrońców Pokoju w Karpaczu i kończąc w tym samym punkcie. Uwzględnij następujące punkty:

- Centrum Informacyjne KPN w Karpaczu
- Krucze Skały
- Szeroki Most
- Sowią Dolinę

3. Zmierz odległość na mapie i oblicz długość proponowanej trasy posługując się skalą mapy.

Odległość z
do
wynosi na mapie
czyli w terenie m = km.
Pomiar na mapie o skali

4. Oblicz odległość (w km) posługując się mapą między Karpaczem (parkingiem przy ul. Obróńców Pokoju) a Buławą w Sowiej Dolinie mapą.

5. Na mapie znajdź miejsce, w którym się teraz znajdujesz oraz miejsce, do którego chcesz dojechać.

Jestem w
na wysokości m n.p.m.
Dotrę do
na wysokości m n.p.m.
Po drodze planuję postoje w następujących punktach:

Maksymalną wysokość.....m.n.p.m. osiągnę
w punkcie
a minimalną wysokość..... m.n.p.m.
w punkcie.....

Określ kierunek geograficzny w którym będziesz się poruszać.

Zaproponuj ciekawe miejsca, atrakcje turystyczne, krajoznawcze, punkty widokowe itp., które można napotkać podczas wędrowki obraną trasą?

KARTA PRACY – POSŁUGIWANIE SIĘ MAPĄ – PLANOWANIE TRASY WYCIEZKI PIESZEJ

6. Jak postąpisz w następującej sytuacji?

Wędrujecie w dwuosobowym zespole czerwonym szlakiem w górę przez Kocioł Łomniczki. Jest około godziny 15.00. Znajdujecie się na wysokości około 1100 m n.p.m. i dopada Was burza. Zignorowaliście sygnały pogodowe wskazujące na to, że się pojawi. Co teraz możecie zrobić, by przetrwać burzę w górach?

KARTA PRACY – POSŁUGIWANIE SIĘ MAPĄ – PLANOWANIE TRASY WYCIEZKI PIESZEJ – Arkusz odpowiedzi:

1. Uzupełnij tabelkę

Skala liczbowa	Skala mianowana
1 : 1000	1 – 10 m
1 : 30 000	1 – 300 m
1 : 800 000	1 – 8 km

2. Zaproponuj trasę wycieczki rozpoczynając na parkingu przy ul. Obrońców Pokoju w Karpaczu i kończąc w tym samym punkcie. Uwzględnij następujące punkty:

- Centrum Informacyjne KPN w Karpaczu
- Krucze Skały
- Szeroki Most
- Sowią Dolinę

START: Parking spacer chodnikiem u. Obrońców Pokoju do drogi leśnej, wędrówka tą drogą do Centrum Informacyjnego KPN, zielonym szlakiem do Szerokiego Mostu i czarnym szlakiem przez Sowią Dolinę do Buławy, dalej żółtym szlakiem do Tabaczanej Ścieżki i tym traktem (zielonym szlakiem) do Szero-

kiego Mostu. Następnie czarnym Szlakiem przez Sowią Dolinę do mostku na Płomnicy. Przechodząc przez most docieram do Kruczych Skał. Powrót przez most do czarnego szlaku – biegnie ulicami Wilczą i Obrońców Pokoju do parkingu META.

3. Zmierz odległość na mapie i oblicz długość proponowanej trasy posługując się skalą mapy.

Odległość z **parkingu** do **tego samego miejsca (przez Sowią Dolinę)** wynosi na mapie **36,6 cm** czyli w terenie **9150 m = 9,15 km.**

Pomiar na mapie o skali **1: 25 000.**

4. Oblicz odległość (w km) posługując się mapą między Karpaczem (parkingiem przy ul. Obrońców Pokoju) a Buławą w Sowiej Dolinie mapą.

17,4 cm · 250 m = 4350 m = 4,35 km

5. Na mapie znajdź miejsce, w którym się teraz znajdujesz oraz miejsce, do którego chcesz dojechać.

Jestem **na parkingu** na wysokości około **605 m n.p.m.** Dotrę do **Centrum Informacyjnego KPN** na wysokości **690 m n.p.m.,**

Po drodze planuję postoje w następujących punktach: (przykładowo) **Centrum Informacyjne KPN, na czarnym szlaku w Sowiej Dolinie na moście na Płomnicy, w wiacie przy Tabaczanej Ścieżce, przy ujęciu wody na Płomnicy w Sowiej Dolinie, u podnóża Kruczych Skał.**

Maksymalną wysokość **około 840 m n.p.m.** osiągnę w punkcie **gdzie od czarnego szlaku odchodzi szlak żółty pod Buławą,** a minimalną wysokość **około 605 m n.p.m.** w punkcie – **okolicach parkingu.**

Określ kierunek geograficzny w którym będziesz się poruszać.

- **na południe do Centrum Informacyjnego KPN,**
- **na południowy wschód do Sowiej Doliny i pod Buławę,**
- **północ i lekko na północny wschód do Tabaczanej Ścieżki,**
- **na południowy zachód do Sowiej Doliny,**
- **na północ i północny zachód do parkingu.**

KARTA PRACY – POSŁUGIWANIE SIĘ MAPĄ – PLANOWANIE TRASY WYCIEZKI PIESZEJ – Arkusz odpowiedzi:

Zaproponuj ciekawe miejsca, atrakcje turystyczne, krajoznawcze, punkty widokowe itp., które można napotkać podczas wędrówki obraną trasą?

Polana śródleśna na której znajduje się Centrum Informacyjnym KPN, most na Płomnicy w Sowiej Dolinie z którego patrząc w kierunku południowo zachodnim na zbocza Czarnego Grzbietu mogą być widoczne stare sztolnie i skałki – Granaty i Walońskie Kamienie, polanka pod Buławą, ciekawe drzewa przy wiacie przy zielonym szlaku, ujęcie wody w Sowiej Dolinie, Krucze Skały z jaskiniami.

7. Jak postąpisz w następującej sytuacji?

Wędrujesz w dwuosobowym zespole czerwonym szlakiem w górę przez Kocioł Łomniczki. Jest około godziny 15.00. Znajdujecie się na wysokości około 1100 m n.p.m. i dopada Was burza. Zignorowaliście sygnały pogodowe wskazujące na to, że się pojawi. Co teraz możecie zrobić, by przetrwać burzę w górach?

Najlepiej zacząć schodzić do schroniska Nad Łmniczką, nie iść w górę do Domu Śląskiego mimo, że wydaje się być równie blisko.

Burza jest niebezpieczna, jeżeli pomiędzy błyskiem a grzmiotem jest mniej niż 5–15 sekund, co oznacza, że piorun uderzył bliżej niż 2–5 km od nas.

Nie kłaść się, ponieważ ciało w pozycji horyzontalnej jest narażone na napięcie krokowe. Odizolować się od podłoża, najlepiej sięść na plecaku lub karimacie, co zabezpiecza przed porażeniem przez rozchodzący się po ziemi ładunek elektryczny po niedalekim uderzeniu pioruna. Przy siadaniu na plecaku należy zwrócić uwagę, by metalowy stelaż nie leżał bezpośrednio na podłożu.

Siąść ze złączonymi nogami, gdyż po uderzeniu pioruna w ziemię, jego ładunek nie wnika punktowo, ale rozchodzi się w promieniu kilkuset metrów. W tym czasie przez powierzchnię ziemi płynie prąd, jeśli mamy nogi szeroko rozstawione (np. idąc), powstaje między nimi różnica potencjałów tzw.

„napięcie krokowe” które może nawet zabić. Unikać zagłębień terenu.

Nie zbierać się w dużą grupę, lepiej się rozjść i być od siebie w pewnej odległości. Wyłączyć telefony komórkowe, bo wytwarzają one pole elektromagnetyczne, czyli jonizują powietrze – i przez to mogą być niebezpieczne, gdyż piorunowi łatwiej przejść przez zjonizowane powietrze. Nie chronić się pod samotne drzewa, a w lesie nie opierać się o drzewa. Unikać szybkiego ruchu na otwartej przestrzeni, ponieważ powoduje zmianę pola elektrycznego, a to „przyciąga” pioruny.

PROGRAM UNESCO „Man and Biosphere”	ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ SPOŁECZNO-GOSPODARCZY	NAJCENNIEJSZA PRZYRODNICZO
Chęć zachowania dla przyszłych pokoleń cennych, pięknych, zagrożonych wyginię- ciem ekosystemów i gatunków	GOSPODARKA TRADYCYJNA – SHARMONI- ZOWANA Z ŚRODOWISKIEM NATURALNYM	BIOGEOGRAFICZNA PROWINCJA ZIEMI
Wykorzystanie terenu stosując tradycyjne metody gospodarowania	DZIAŁANIA NAUKOWE, EDUKACYJNE, BADAWCZE	DOPUSZCZALNE RÓŻNE DZIAŁANIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZE
Może być podstawą gospodarczego rozwoju terenów chronionych	STREFY O RÓŻNYM STOPNIU OCHRONY PRZYRODY	CZĘŚCIOWA OCHRONA
OCHRONNA	RDZENNA	OTULINA
ROZWOJOWA	STREFY O RÓŻNYM NATĘŻENIU DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ	DZIAŁANIA SPOŁECZNO-GOSPODAR- CZE W HARMONII Z PRZYRODĄ
WSPIERAJĄCA	BUFOROWA	PROMOCJA GOSPODARKI ZGODNEJ Z ZASADAMI ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU
OCHRONA RÓŻNORODNOŚCI BIOLOGICZNEJ	TRANZYTOWA	IDEA FUNKCJE STRUKTURA

Rozwiązania:

**PROGRAM UNESCO
„Man and Biosphere”**

**ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ
SPOŁECZNO-GOSPODARCZY** (rozwojowa)

NAJCENNIEJSZA PRZYRODNICZO
(rdzenna)

Chęć zachowania dla przyszłych pokoleń
cennych, pięknych, zagrożonych wyginię-
ciem ekosystemów i gatunków

**GOSPODARKA TRADYCYJNA – SHARMONI-
ZOWANA Z ŚRODOWISKIEM NATURALNYM**
(rozwojowa)

**BIOGEOGRAFICZNA PROWINCJA
ZIEMI** (rdzenna)

Wykorzystanie terenu stosując
tradycyjne metody gospodarowania

**DZIAŁANIA NAUKOWE, EDUKACYJNE,
BADAWCZE** (wspierająca)

**DOPUSZCZALNE RÓŻNE DZIAŁANIA
SPOŁECZNO-GOSPODARCZE** (buforowa)

Może być podstawą gospodarczego
rozwoju terenów chronionych

**STREFY O RÓŻNYM STOPNIU
OCHRONY PRZYRODY**

CZĘŚCIOWA OCHRONA (buforowa)

OCHRONNA

RDZENNA

OTULINA (buforowa)

ROZWOJOWA

**STREFY O RÓŻNYM NATĘŻENIU
DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ**

**DZIAŁANIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZE
W HARMONII Z PRZYRODĄ** (buforowa)

WSPIERAJĄCA

BUFOROWA

**PROMOCJA GOSPODARKI ZGODNEJ
Z ZASADAMI ZRÓWNOWAŻONEGO
ROZWOJU** (tranzytowa)

**OCHRONA RÓŻNORODNOŚCI
BIOLOGICZNEJ** (ochronna)

TRANZYTOWA

Lis (*Vulpes vulpes*)

■ **Wygląd:** lis należy do rodziny psów. Mierzy ok. 35 cm wysokości i osiąga wagę do 8 kg. Dożywają do 15 lat. Najczęściej można je spotkać w lasach, jak i polach, koniecznie jednak porośniętych krzakami. Za kryjówkę służą im wykopane nory, jedną traktują jako stałe miejsce pobytu, inne jako jednorazowe schronienie na wypadek jakiegoś niebezpieczeństwa. Lis ma cienkie i krótkie nogi i długą kitę. Pysk jest długi i wąski. Ubarwienie futra jest różnorakie – od kasztanowo brązowego do kasztanowo żółtego. Białe są podgardle, dolna część pyska, podbrzusze i nogi od wewnętrznej strony.

■ **Rozmnażanie:** przygotowania do cieczi trwają już od grudnia, kiedy to liszka zaznacza krzaki i kamienie w obrębie swojego rejonu specyficznym zapachem. Sama ciecza trwa od stycznia do lutego, kiedy to odbywa się walka pomiędzy kilkoma psami. Po ciecce psy oddalają się od liszek, pozwalając im na spokojny miot. Młode przychodzą na świat po 7,5 tygodniach w kwietniu i maju. Tuż po narodzinach szczenięta są całkowicie bezbronne, nie widzą i potrzebują stałej opieki matki. Widzą dopiero po upływie dwóch tygodni. W pierwszych tygodniach życia suka jest niezwykle troskliwa dla szczeniąt, wychodzi z nory przeważnie tylko późnymi wieczorami, aby

zdobyć pożywienie. Pomaga jej w tym pies, który również przykłada się do opieki nad szczeniętami, również przynosząc pokarm. Taka opieka trwa do 1,5 miesiąca, wówczas młode zaczynają wychodzić z nory, stopniowo zaczynają również zmieniać nawyki żywieniowe. Pokarm matki zastępują myszami i drobnym ptactwem. Latem młode uczą się samodzielności i polowania, by już jesienią rozpocząć samodzielne życie.

■ **Odżywianie:** w pokarmie lisa znajdują się owoce leśne, jednak stanowią one niewielki procent jego pokarmu, jest on bowiem typowym mięsożercą. Podstawą jego pożywienia są myszy, żaby, jaszczurki, ryby, ptaki, zające oraz padlina.

■ **Sezon polowań na lisa:** od 1 czerwca do 31 marca.

Źródło: <http://www.poluje.pl/>

Sarna (*Capreolus capreolus*)

■ **Wygląd:** sarna, to najmniejszy przedstawiciel zwierzyny płowej. Wyróżnia się proporcjonalną, delikatną budową. Kłęb jest niższy, niż zad. Głowa jest trójkątna, nogi oraz szyja długie i cienkie. W okolicach małego ogona znajduje się biała plama, nazywana popularnie lusterkiem lub tale-

rzem. Ubarwienie jest różne w zależności od pory roku – od wiosny do jesieni jest czerwono brązowe, natomiast od jesieni do wiosny – siwo-brązowe albo siwo-żółte. Sarna żyje 12–14 lat. Długość koźła dochodzi do 130 cm, a waga do 22 kg. Samica sarny jest mniejsza. Tym, co odróżnia samca od samicy jest poroże. W czasie zimy, gdy koziół sarny po zrzuceniu nie ma jeszcze nowych parostków, rozpoznaje się go po charakterystycznym pędzlu pod brzuchem.

■ **Rozmnażanie:** ruja saren odbywa się latem, trwa od połowy lipca do połowy sierpnia, a dodatkowe w okresie listopada i grudnia – dotyczy ono tych saren, które nie zostały zapłodnione w okresie letnim. W czasie rui koźły chodzą ze spuszczonej łbami, węsząc samice, te z kolei charakterystycznie piszczą i wydzielają zapach, który wabi koźły. Ciąża u kóz trwa 10 miesięcy w przypadku kóz zapłodnionych latem i zaledwie 4,5 miesiące gdy zapłodnienie nastąpiło zimą. Ta znaczna różnica jest efektem biologicznego przystosowania. W przypadku tych pierwszych przez pierwsze miesiące następuje tzw. ciąża utajona i płód w ogóle się nie rozwija. Dopiero od grudnia następuje jego rozwój i przyspieszenie. Tym samym koźlaki z letnich ciąż rodzą się w tym samym czasie, co te z zimy. Tym samym natura zmniejsza ryzyko śmierci koźlaków, które gdyby nie wydłużenie ciąży – byłyby narażone na śmierć z powodu złych warunków pogodowych.

wych w okresie zimy. Młody kozłak już po dwóch tygodniach od urodzenia jest w stanie chodzić za matką.

■ **Odżywianie:** w okresie wiosenno-letnim sarny żywią się ziołami, trawą oraz młodymi pędami drzew i krzewów. Można jest wtedy często spotkać na łąkach, w zbożu, trawach. Od jesieni przebywają bardziej w lasach, gdzie zjadają owoce, grzyby, zimą ich pokarm stanowią gałązki drzew iglastych, krzewów oraz zioła.

■ **Sezon polowań:** od 11 maja do końca października.

Źródło: <http://www.poluje.pl/>

Jeleń szlachetny (*Cervus elephus*)

■ **Wygląd:** Jeleń charakteryzuje się długim, walcowatym tułowiem niezbyt długą, proporcjonalną głową. Nogi są długie i zakończone racicami, na których znajdują się raciczki. W kłębie byk osiąga wielkość 150 cm, średnio – 130 cm, masa po wypatroszeniu waha się w granicach 130–190 kg, to o ponad połowę więcej, niż masa łani. Suknia jelenia zmienia się latem i zimą. Podczas cieplejszej pory roku jest jaśniejsza – brązowa, z kolei zimą – szarobrzowa.

Jelenie preferują duże kompleksy leśne, gdzie prowadzą stadny tryb życia, łącząc się w chmary. Rozpadają się jedynie na czas rui, który przypada na lipiec i sierpień. W tym czasie byki są bardzo nieostrożne – szukając łani przemierzają duże odległości.

■ **Rozmnażanie:** okres godowy jeleni – rykowisko, trwa od połowy września do połowy października, jednak najintensywniejszy okres zajmuje zaledwie dwa tygodnie. Nie bez znaczenia jest tu pogoda – najlepiej bezwietrzna i chłodna, wysokie temperatury, deszcz i wiatr osłabiają rykowisko. W tym czasie rujne łanie wabią byki, a byki wyruszają na poszukiwania. Byk, który zgromadzi rujne łanie w chmarę nazywa się stadnym – pilnuje on, aby żadna z łan nie oderwała się od chmary, nawet podczas żerowania. Broni także swoje łanie przed innymi bykami, najpierw strasząc, a ostatecznie decydując się na starcie. Chmarę zawsze prowadzi łania licówka z cielakami, za nią podążają łanie z cielakami i łanie bez cieląt. Dopiero w znacznej odległości za nimi idzie byk. Łania nosi młode przez 34 tygodnie, młode rośnie bardzo szybko, już po 8 tygodniach porusza się samodzielnie za matką.

■ **Odżywianie:** jelenie zaliczamy do roślinożerców. Trawa i zioła, to podstawa pokarmu podczas lata. W Żywi się również grzybami, jagodami

i owocami drzew. Zimą ich pokarm stanowią owoce leśne, gałęzi drzew czy suchą trawą. Jelenie żerują po zmroku, aż do świtu, przy czym latem żerują znacznie częściej. Można wręcz zaobserwować pewną regularność w godzinach ich żerowania.

■ **Sezon polowań:** trwa od września do końca stycznia.

Źródło: <http://www.poluje.pl/>

Wilk (*Canis lupus*)

■ **Wygląd:** Długość ciała – od 100 do 130 cm, a ogon ma około 30 cm długości. Dorosły wilk ma w kłębie około 80 cm, dorosła samica mierzy w tym miejscu 65 cm. Waga samca to od 40 do 60 kg, a samicy od 30 do 50 kg. Trop ma długość 10 cm i szerokość 9 cm. Przednie łapy wilka łączą się z klatką piersiową, ich stawy łokciowe skierowane są do środka, za to stopy kierują się ku zewnętrznej stronie ciała, dzięki czemu może iść stawiając dwie prawe i dwie lewe łapy w jednej linii. Tylne łapy wilka są nieco mniejsze od przednich.

Wilk ma podwójne owłosienie. Górna warstwa to sztywne i twarde włosy, po których dobrze spływa woda. Pod tą warstwą znajduje się tak zwany podszerstek – miękka sierść która utrzymuje ciało

zwierzęcia w odpowiedniej temperaturze. Posiadają grzywę – sięga od karku do barków, są to długie i gęste włosy, układające się w charakterystyczne pasmo. Ubarwienie wilków jest różnorodne od niemal czarnego, w odcieniach szarości, do brązu i bieli. Mają silne szczęki. Gdy je ścisną, siła nacisku może wynosić nawet 15 kg na 1 cm². W połowie wilczego życia, zęby zaczynają stopniowo się ścierać. Część uzębienia ulega zniszczeniu podczas licznych walk. Może to skutkować śmiercią wilka z powodu niemożności pobierania jedzenia. Mają bardzo elastyczne ściany przełyku, dzięki czemu mogą połykać duże porcje mięsa. Na wolności przeżywają średnio od 12 do 16 lat.

Miejsce zamieszkania tego drapieżnika to: leśne ostępy, rozległe równiny, tereny podmokłe, a także tereny górskie. Wilcze stado – wataha potrzebuje obszaru od 100 do 300 km². Wataha to inaczej jedna wilcza rodzina, złożona z kilku do kilkunastu osobników. W jej skład wchodzi samiec – basior, samica – wadera oraz ich potomstwo z dwóch kolejnych miotów. Przestrzegany jest tu system hierarchiczny – władzę pełni najsilniejsza para dorosłych wilków (para alfa), która może się rozmnażać. Pozostałe stado to wilki spokrewnione z parą alfa. Wilki potrafią się ze sobą porozumiewać. Ich wzajemne kontakty realizowane są poprzez język ciała, wydawanie charakterystycznych dźwięków, produkowanie określonych substancji biologicz-

nych zwanych feromonami oraz poprzez znaczenie terenu swoimi odchodami.

■ **Rozmnażanie:** stają się zdolne do rozmnażania między 2 a 3 rokiem życia. Wilcza ruja ma miejsce raz na rok na przełomie zimy i wiosny. Ciąża trwa 2 miesiące. Wilczyce wydają swoje potomstwo na świat w norach, jaskiniach skalnych lub na legowiskach osłoniętych od wiatru i głęboko ukrytych. W jednym miocie może być 4 do 7 młodych, które są ślepe i do przeżycia jest im potrzebna stała temperatura najbliższego otoczenia. Najwcześniejszy etap swojego życia, spędzają one wraz z matką w legowisku lub norze, żywią się wówczas jej mlekiem. Samiec w tym czasie dostarcza samicy pokarmu z zewnątrz. Później, dorastające wilczki dostają częściowo przerzuty pokarm, którego dostarczają im wszyscy członkowie watahy. Małe wilki mają mleczne uzębienie. Gdy zmieni się ono na stałe, zaczynają zdobywać jedzenie, polując wraz z innymi członkami stada. Znaczna większość wilków nie przeżywa pierwszego roku życia. Wyrośnięte szczenięta muszą czasami opuścić stado, by nie stanowić konkurencji dla dominującej pary. Wszystkie wilki żyjące w stadzie mają swoje zadania do spełnienia. Część z nich zajmuje się przewidywaniem niebezpieczeństwa za pomocą węchu, inne poszukują tropu, zabijają upolowane zdobycze, opiekują się potomstwem pary alfa, wymierzają kary w obrębie grupy – zazwyczaj

rolę tę pełni zastępca samca alfa. Kary wymierzane w wilczym systemie wychowawczym są symboliczne i polegają między innymi na wkładaniu łba w rozwarty szeroko pysk zastępcy przywódcy stada. W szczególnych sytuacjach, wataha może zaakceptować przyłączenie się osobnika niespokrewnionego.

■ **Odżywianie:** zjadają mniejsze i większe zwierzęta kopytne. Ich ofiarami najczęściej bywają dziki, jelenie lub sarny. Polują na zające, lisy, borsuki, bobry, a nawet gryzonie i ryby. Zjadają także padlinę. Wygłodniałe wilki, podchodzą pod ludzkie zagrody i zjadają zwierzęta hodowane przez człowieka.

■ **Ochrona:** Ekolodzy biją na alarm twierdząc, że obecnie to człowiek zagraża wilkom a nie wilki człowiekowi. Aktualnie wilki zostały objęte ochroną ze względu na drastyczne zmniejszenie się ich ilości w poszczególnych państwach. W Polsce wilk należy do gatunków ściśle chronionych od 1998 roku.

Źródło: www.polskiwilk.org.pl

Ryś (*Lynx lynx*)

■ **Wygląd:** jest po niedźwiedziu i wilku, trzecim, co do wielkości dużym drapieżnikiem w naszej faunie. Masa ciała dorosłych osobników wynosi od 15 do 35 kg. Rysie zamieszkujące nizinną część kraju mają zazwyczaj jednolitą płową sierść, i tylko na łapach lepiej widoczne są ciemniejsze cętki. Natomiast rysie karpackie najczęściej mają mniej lub bardziej intensywnie rude futro, z wyraźnymi cętkami lub rozetkami. Występuje tu jednak duże zróżnicowanie umaszczenia.

Rysie (z wyjątkiem samic wychowujących młode) prowadzą samotniczy tryb życia. Poszczególne osobniki zajmują własne arealy, o dużej powierzchni. Terytoria dorosłych samców osiągają nawet 250 km², a samic – 130 km².

Są najczęściej aktywne w nocy, przeciętnie 6–7 godz. na dobę, a pokonywany dobowy dystans to około 7 km. Samice w okresie wychowywania młodych są aktywne dłużej od samców. Rysie, oprócz kotek z podrośniętymi młodymi i par podczas marcowania, polują samotnie. Wykorzystując naturalną osłonę podszytu, leżących drzew itp., podkradają się jak najbliżej do upatrzonej ofiary, aby następnie błyskawicznie ją dopaść i zabić. Po upolowaniu większej zdobyczy mogą przebywać w jej pobliżu nawet kilka dni. Po ko-

lejnych posiłkach przykrywają nadjedzoną ofiarę śniegiem lub liśćmi, żeby opóźnić jej rozkład i utrudnić padlinożercom jej odnalezienie. Czasami ukrywają ją pod nisko zwisającymi gałęziami lub wciągają na drzewo.

■ **Rozmnażanie:** Ruja u rysi występuje raz w roku, w marcu. Wówczas znacząco powiększają się arealy samców, które starają się kopulować z jak największą liczbą samic. Kocięta rodzą się w maju i pozostają z matką przez 9–10 miesięcy. Samiec nie uczestniczy w wychowie młodych. Samotna rysica poluje niezwykle skutecznie, dostarczając kociętom odpowiednią ilość pokarmu. Zwykle ma 1 lub 2 młode, rzadziej 3. Podrastające rysie uczą się polować obserwując matkę, a potem jej pomagając. Osiągają samodzielność zwykle przed następną rują. Niektóre młode rysie (przeważnie samice) mogą osiedlać się w pobliżu matczynego terytorium, a inne (zwykle samce) emigrują na znaczne odległości w poszukiwaniu samodzielnych terytoriów.

■ **Odżywianie:** Podstawowym pokarmem tego drapieżnika są dzikie ssaki kopytne, głównie sarny (ok. 60–70% wszystkich ofiar) i jelenie (20–30%), natomiast rzadziej drobniejsze zwierzęta (zające, gryzonie, ptaki). Z populacji jeleni rysie wybierają głównie osobniki młode i o słabej kondycji (zwykle cielęta), wśród saren nie stwierdzono takiej

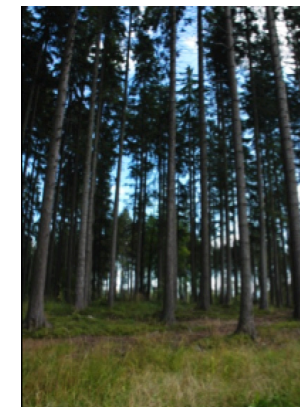
selekcji.

■ **Ochrona:** Liczebność populacji rysia szacowana jest w Polsce na około 220 osobników (stan na koniec 2006 r.). Występuje on wyłącznie w rozległych kompleksach leśnych. Ryś jest w Polsce gatunkiem chronionym od 1995 roku.

Źródło: www.polskiwilk.org.pl

KARTA PRACY – GDZIE MIESZKA RYŚ?

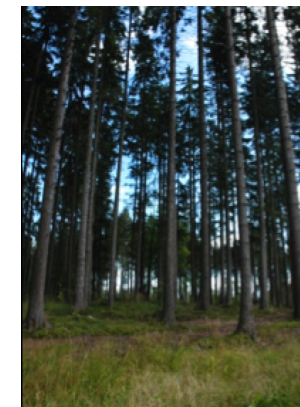
Wybierz i zaznacz miejsce lub miejsca, które są środowiskiem życia rysia.

KARTA PRACY – GDZIE MIESZKA RYŚ?

– Rozwiązanie:

Wybierz i zaznacz miejsce lub miejsca, które są środowiskiem życia rysia.

Temat zajęć:

Śladami karkonoskich artystów

klasa I–III, szkoły ponadgimnazjalne

Przedmiot: przyroda, język polski, historia, sztuka

Miejsce:

Szklarska Poręba, Jelenia Góra – zajęcia terenowe, wycieczka autokarowa

Trasa wycieczki:

Parking w pobliżu Karkonoskiego Centrum Edukacji Ekologicznej KPN na ul. Uroczej – wizyta w KCEE – wędrówka czarnym szlakiem – ul. Turystyczna do centrum miasta – wędrówka zielonym szlakiem – ul. 1 Maja (Skwer Radiowej Trójki), ul. Jedności Narodowej („Żelazni ludzie”) – wędrówka do Domu Hauptmannów (dojście wzdłuż czerwonego szlaku, za torami kolejowymi ul. Szpitalną, ul. Kard. S. Wyszyńskiego, w lewo na ul. 11 Listopada) – przejazd do Szklarskiej Poręby Dolnej (parking przy ul. Piastowskiej (Gruba Lipa) – wędrówka niebieskim szlakiem – Chybotek – Grób Karkonosza – Złoty Widok – Dom Wlastimila Hofmana – dojście do szlaku czarnego – przejście do Wodospadu Szklarki – parking przy ul. Jeleniogórskiej – przejazd do Jeleniej Góry – Sobieszowa (parking koło Restauracji TRAMP) – wędrówka na Górę Chojnik – powrót na parking – przejazd do Jeleniej Góry – Cieplic – parking przy Placu Piastowskim – spacer Placem Piastowskim (Pałac Schaffgotschów) – Powrót na par-

king – Przejazd do Jeleniej Góry – parking przy ul. – spacer na Rynek i ul. 1 Maja – powrót na parking.

Dodatkowe możliwości:

Zajęcia dydaktyczne w KCEE KPN w Szklarskiej Porębie

Czas trwania:

7–8 godzin

Cele ogólne

- Zdobywanie wiedzy historycznej o Śląsku.
- Poznanie biografii lokalnych twórców oraz dzieł przez nich stworzonych.
- Doskonalenie umiejętności obserwacji i interpretacji procesów geologicznych i przyrodniczych.
- Ćwiczenie umiejętności analizy i interpretacji dzieł malarskich i architektonicznych.
- Doskonalenie orientacji terenowej.

Cele wychowawcze

- Uczeń doskonali umiejętność wyrażania własnych emocji.
- Uczeń kształtuje wrażliwość i szacunek wobec drugiego człowieka.
- Uczeń uwrażliwia się na przekaz emocjonalny dzieł sztuki.

- Uczeń ma świadomość znaczenia dziedzictwa kulturowego oraz wpływu ludzkości na środowisko przyrodnicze.
- Uczeń rozwija swą kreatywność i twórcze myślenie oraz umiejętność pracy zespołowej.

Cele szczegółowe

Uczeń powinien wiedzieć:

- jak swobodnie wyrazić swoje emocje w mowie, postawie ciała, ruchu, wyrazie twarzy itp.
- jak zidentyfikować emocje wyrażane przez innego człowieka.
- jak dokonać analizy i interpretacji sztuki – rzeźby, malarstwa, i architektury.
- jakie procesy ukształtowały ostańce skalne.
- jakie zawody były popularne w XVII-wiecznych miastach.

Uczeń powinien rozumieć:

- przyczyny i skutki klęski ekologicznej jaka miała miejsce w Karkonoszach i Górach Izerskich
- znaczenie poszczególnych elementów architektonicznych budowli
- funkcjonowanie XVII-wiecznego miasta i ludzi z nim związanych.
- jak powstały skałki w Karkonoszach i Górach Izerskich.

Uczeń potrafi:

- opracować biografię braci Hauptmannów na podstawie informacji uzyskanych podczas zwiedzania Muzeum.
- porównać dzieła malarskie i zabytkowe budowle.
- obserwować, zilustrować i wyciągnąć wnioski dotyczące środowiska przyrodniczego.
- Wykonać projekt scenografii filmowej na podstawie uzyskiwanych informacji podczas całoninowej wycieczki oraz własnej wiedzy i obserwacji.
- Korzystać z mapy, orientować ją w terenie i odnieść do rzeczywistości.

Metody i techniki pracy:

pogadanka, objaśnienia, opis, aktywizujące – integracyjna, twórczego rozwiązywania problemów – 6 kapeluszy, elementy dramy, twórczego myślenia – linia czasu, inscenizacja, dyskusja dydaktyczna, przewodniego tekstu, tworzenia i definiowania pojęć, grupowego podejmowania decyzji, ćwiczenia przedmiotowe, produkcyjne, porównanie.

Formy pracy:

indywidualna, w parach, grupowa

Środki dydaktyczne:

karty pracy, rozsypanki informacyjne dotyczące ska-

łek, mapy, kopie obrazów Malczewskiego i Hofmana, plan Zamku Chojnik, zdjęcie Pałacu Schaffgotschów.

PRZEBIEG ZAJĘĆ**Faza wstępna****1. Zawieranie osobistego kontraktu „Moje plany”**

Ćwiczenie wykonać można w autokarze lub na pierwszym etapie wędrowki, zanim jeszcze rozpoczniemy zwiedzanie.

Prowadzący prosi uczestników, aby każdy napisał anonimowo na małej karteczce zdanie rozpoczynające się słowami: „Podczas dzisiejszej wycieczki, obiecuje sobie, że...” i je dokończył, zgodnie ze swoimi odczuciami, nadziejami. Następnie kartki wrzucane są do jednego worka i oddane prowadzącemu.

Faza główna**1. Pokaz „Sztuka wyrażania emocji”**

W okolicy wystawy rzeźb Frąckiewiczza, w miejscu gdzie każda osoba znajdzie wokół siebie nieco przestrzeni.

a. „Rzeźba”

Uczniowie ustawiają się w kole tak, by każdy widział swoją twarz. Prowadzący także jest częścią koła i wydaje polecenia:

Wszyscy stoimy swobodnie, jesteśmy zadowoleni i zrelaksowani (grupa wyraża te uczucia swoją postawą i wyrazem twarzy) – zastygamy jak rzeźba pokazując te uczucia, pokazujemy ogromną radość, smutek, złość, wściekłość, zdumienie itp. Długość ćwiczenia zależy od inwencji prowadzącego i zaangażowania młodzieży.

b. „Wszystko na odwrót”

Prowadzący objaśnia zasady ćwiczenia: uczniowie swobodnie chodzą po wyznaczonym fragmencie terenu. Na znak prowadzącego uczniowie wykonują następujące czynności – na hasło chodzenie, młodzież skacze, na hasło skakanie – chodzi, na hasło start – stop, na hasło stop – start, na hasło białe – wszyscy odpowiadają czarne, na hasło czarne wszyscy odpowiadają białe, na hasło w górę – młodzież porusza się w pozycji przysiadu, na hasło w dół – wszyscy chodzą z głową wysoko podniesioną do góry itp.

c. „Scena”

Uczniowie dobierają się w pary. Każda para ma

stworzyć posąg zastygły na chwile w dowolnej pozie. Prowadzący pokazuje wraz z wybraną osobą, jak ma wyglądać wykonanie ćwiczenia. Jedna osoba w parze zastyga w wymyślonej przez siebie pozie, druga osoba dopasowuje się do tej pozy i również nieruchomieje, następnie pierwsza osoba z pary zmienia pozycję dopasowując się do drugiej, potem druga dopasowuje się do pierwszej itd. Młodzież uruchamia swoją wyobraźnię i „tworzy” różne, fantazyjne formy z własnego ciała.

d. „Jedno słowo”

Wszyscy ustawiają się w kole, prowadzący prosi, by każdy po kolei ustawił się w pozycji i nadał swej twarzy wyraz wyrażający emocję po wykonaniu powyższych ćwiczeń. Następnie każdy po kolei jednym słowem określa to uczucie.

Na zakończenie prowadzący rozmawia z uczestnikami na temat tego, czy wyrażanie i uchwycenie emocji w sztuce, np. w postaci rzeźby jest łatwym czy trudnym zadaniem.

2. Linia czasu Geharta i Carla Hauptmannów

Zadanie można wykonać podczas zwiedzania Domu Hauptmannów.

Prowadzący rozdaje młodzieży, zgrupowanej w pary lub grupy, karty z narysowaną pustą „linią

czasu” (Załącznik 1). Każda grupa wybiera sobie postać jednego z braci Hauptmannów i zwraca baczność uwagę na szczegóły dotyczące ich życia, ponieważ musi wypełnić nimi pustą „linię życia”. Forma przedstawienia informacji jest dowolna, ale należy trzymać się zasady, iż daty lub szczególnie ważne okresy życia przedstawiamy nad linią, a szczegóły pod nią. Po zakończeniu pracy, prowadzący urządza wystawę prac i omawiane są wspólnie dzieje życia braci Hauptmannów.

3. Pogadanka „Historia powstawania karkonoskich i izerskich skałek”

Zadanie wykonujemy przy Chybotku, podając uprzednio podstawowe informacje o tym ostańcu skalnym oraz legendy wiążące się z nim. Uczniowie zastanawiają się i dyskutują nad historią powstawania skałek, takich jak Chybotek.

4. Dyskusja „Klęska ekologiczna w Karkonoszach i Górach Izerskich – przyczyny i skutki”

Zadanie wykonujemy w punkcie widokowym Złoty Widok, w którym widać panoramę Zachodnich Karkonoszy, a na zboczach pozostałości pokłeskowe – suche, martwe drzewa.

Prowadzący ma przygotowane kolorowe karteczki (6 różnych kolorów), każdy uczeń losuje jedną

z nich. Następnie osoby o takich samych kolorach zbierają się w jedną grupę.

Prowadzący przeprowadza krótką pogadankę o przebiegu klęski ekologicznej na terenie Karkonoszy i Gór Izerskich (lub rozdaje tekst o niej każdej grupie – Załącznik 2) i objaśnia, iż każda grupa musi zająć stanowisko wobec stanu tego zjawiska, określić w zależności od sposobu podejścia grupy, jej przyczyny, skutki, znaleźć strony negatywne, pozytywne itp. Znaczenia wylosowanych kolorów to: biały – podejście neutralne, rzeczowe; czarny – podejście pesymistyczne, krytyka każdego pomysłu, czarnowidztwo, przedstawianie samych negatywnych cech; czerwony – podejście emocjonalne, przekazywanie argumentów „na gorąco”, intuicyjnie, bez ich przemyślenia; zielony – podejście innowatorskie, kreatywne, twórcze, przedstawianie nowych pomysłów i rozwiązań; żółty – podejście optymistyczne, pozytywne nastawienie do sprawy, znajdowanie zalet; niebieski – prowadzący dyskusję, dyrygent, przydziela głos, łagodzi napięcia.

Każda grupa ma kilka minut, aby zastanowić się nad wypowiedzią i argumentami dotyczącymi tematu oraz sposobu ich wyrażenia zgodnego z przydzielonym kolorem – podejściem do sprawy.

Prowadzący czuwa nad przebiegiem dyskusji, pomaga w jej moderowaniu i podsumowaniu osobom z grupy niebieskiej.

Na zakończenie prowadzący przytacza obecne opinie naukowców, przyrodników, leśników dotyczące klęski ekologicznej na tym terenie.

5. Ćwiczenie „Zostań znawcą sztuki”

Po zakończeniu zwiedzania Domu Wlastimila Hofmana, przed budynkiem młodzież dzieli się na kilkusobowe grupy.

Każda grupa otrzymuje od prowadzącego kartki i kopie obrazów (Załącznik 3) Jacka Malczewskiego i Wlastimila Hofmana. Zadaniem każdej grupy jest przedstawienie na podstawie obserwacji, własnej wiedzy oraz informacji uzyskanych podczas zwiedzania Muzeum różnic i podobieństw dotyczących tych obrazów, ich twórców i sposobów tworzenia.

6. Obserwacja i szkicowanie flory zasiedlającej strome ściany skalne.

Zadanie najlepiej wykonać w pobliżu w pobliżu Wodospadu Szklarki, tak by dobrze widoczne były skalne ściany.

Młodzież łączy się w pary lub kilkusobowe drużyny, każda wybiera sobie fragment terenu (ze ścianą skalną) i obserwuje ją uważnie, starając się dostrzec jak najwięcej gatunków roślin. Następnie prowadzący prosi o wykonanie szkicu obserwowanego

fragmentu z zaznaczeniem poszczególnych składników flory. Uczestnicy mają zaznaczyć na wykonanym szkicu rośliny (np. liczbami od 1 w górę) od najmniej skomplikowanych do najbardziej złożonych (np. 1 – mech, 2 – paproć, 3 – drzewo itp.). Wszyscy zastanawiają się nad warunkami, jakich do życia potrzebuje roślina o danym stopniu komplikacji budowy i funkcji oraz z jakim zjawiskiem mamy do czynienia. Prowadzący stara się naprowadzić młodzież na właściwy trop.

7. Ćwiczenie „Z architekturą za pan brat” część 1

Zadanie wykonać można, gdy wycieczka dotrze do bram Zamku Chojnik. Na zamek powadzą od parkingu czarny lub czerwony szlak turystyczny. Wędrówka na szczyt Góry Chojnik zajmuje około 1 godziny.

Młodzież przed wejściem na zamek otrzymuje od prowadzącego plan budowli (Załącznik 4). Podczas zwiedzania obiektu, słuchając informacji o nim, uczestnicy mają za zadanie opisać plan, tzn. wskazać w którym miejscu mieści się dziedziniec zamku, bastaje itp. Przy okazji młodzież zapoznaje się z architektonicznym słownictwem służącym opisywaniu elementów budowli.

8. Praca z mapą

Wędrując po krętych schodach wieży zamkowej można dotrzeć na taras widokowy, z którego rozciąga się piękna panorama na Kotlinę Jeleniogórską, Karkonosze i Góry Izerskie.

Na wieży prowadzący rozmawia z młodzieżą na temat roli i przydatności mapy. Przypomina lub objaśnia co oznacza orientacja mapy w terenie, skala, legenda itp., wskazuje również jak odnosić obrane punkty do ich odpowiedników w rzeczywistości. Następnie rozdaje mapy turystyczne Karkonoszy lub Sudetów Zachodnich każdej osobie, parze lub grupie (w zależności od ilości uczestników i posiadanych map) i każdy ćwiczy orientację mapy oraz jej czytanie. Prowadzący może wskazać punkt w terenie (szczyt góry, miasto, wioskę, zbiornik wodny itp.), a zadaniem osób posiadających mapę jest określenie nazwy tego miejsca lub odwrotnie, czyli wskazuje miejsce na mapie i prosi, by pokazać je w terenie. Na zakończenie rozmawia o odczuciach uczestników podczas pracy z mapą oraz pyta o dodatkowe sposoby ułatwiające orientację w terenie.

9. Ćwiczenie „Z architekturą za pan brat” część 2

Zadanie można wykonać, gdy grupa dotrze na Plac Piastowski w Cieplicach, a dokładniej przed Pałac Schaffgotschów.

Prowadzący rozdaje uczestnikom wycieczki zdjęcie budynku (Załącznik 5). Następnie, podobnie jak w przypadku Zamku Chojnik, młodzież podczas oglądania, słuchania i czytania informacji na temat tego obiektu, ma zaznaczyć i nazwać poszczególne elementy architektoniczne.

Podsumowaniem części 1 i 2 ćwiczenia jest porównanie tych dwóch typów budowli, należy określić podobieństwa i różnice dotyczące stylu, elementów architektonicznych, przeznaczenia i historii Zamku Chojnik i Pałacu Schaffgotschów. Na zakończenie młodzież i prowadzący dyskutują na temat swoich zapisów.

10. Projekt planu scenografii do filmu historycznego o Jeleniej Górze

Zadanie wykonujemy w grupach, które powstają już w momencie, gdy uczniowie rozpoczynają spacer w kierunku jeleniogórskiego Rynku. Prowadzący mówi na czym będzie polegało zadanie, mianowicie: każda grupa otrzymuje nazwę jednej z jeleniogórskich ulic, odchodzących od Rynku. Pochodzi ona od nazwy zawodu mieszkających tu dawniej mieszkańców. Każda grupa podczas spaceru stara się uzyskać jak najwięcej informacji (rozglądając się dookoła, czytając tablice informacyjne i słuchając opowieści prowadzącego lub przewodnika) o „swoim” zawodzie. Młodzież ma za zadanie wyobrazić sobie,

gdzie znajduje się tu, po to, by ułożyć scenografię do filmu, którego akcja toczyć się będzie w Jeleniej Górze, w czasach (XVII wieku), gdy miasto kwitło pod względem gospodarczym, między innymi dzięki ludziom o wspomnianych zawodach. Każda grupa projektuje scenografię dotyczącą zawodu, jaki otrzymała. Po zwiedzeniu starego miasta młodzież prezentuje wyniki swojej pracy, urządzając zaimprovizowane spotkanie wszystkich grup i przedstawiając swoją część, a następnie prowadzona jest debata, której efektem końcowym ma być ustalenie spójnego stanowiska na temat całości scenografii do filmu o XVII-wiecznej Jeleniej Górze.

Faza podsumowująca

1. Gra dydaktyczna „Łańcuch znaczeń”

Grę można wykonać w dowolnym miejscu na zakończenie wycieczki, np. pod koniec spaceru po Jeleniej Górze lub w drodze powrotnej w autokarze. Jeżeli zadanie wykonujemy na powietrzu, najlepiej znaleźć miejsce, w którym wszyscy ustawiają się w kole.

Zadanie polega na tym, by każdy kolejno wypowiedział krótkie zdanie lub nazwę dotyczące uzyskanych podczas wycieczki informacji z zakresu historii, sztuki, przyrody. Zdania muszą korespondować i nawiązywać do siebie. Prowadzący podaje przykład i rozpoczyna:

Osoba 1 – Włastimil Hofman

Osoba 2 – mieszkał w Szklarskiej Porębie Średniej

Osoba 3 – to miasto leży w dolinie Kamiennej

Osoba 4 – do Kamiennej wpływa Szklarka, a na niej jest słynny wodospad

Osoba 5 – Wodospad Szklarki to eksklawa Karkonoskiego Parku Narodowego

Osoba 6 – Karkonoski Park Narodowy sąsiaduje z czeskim parkiem narodowym

Osoba 7 – Czeskie Karkonosze są 10 razy większe niż polskie, itd.

2. „Spełnione obietnice”

Zadanie można wykonać wszędzie – w autokarze, w miejscu gdzie grupa nocuje lub w szkole.

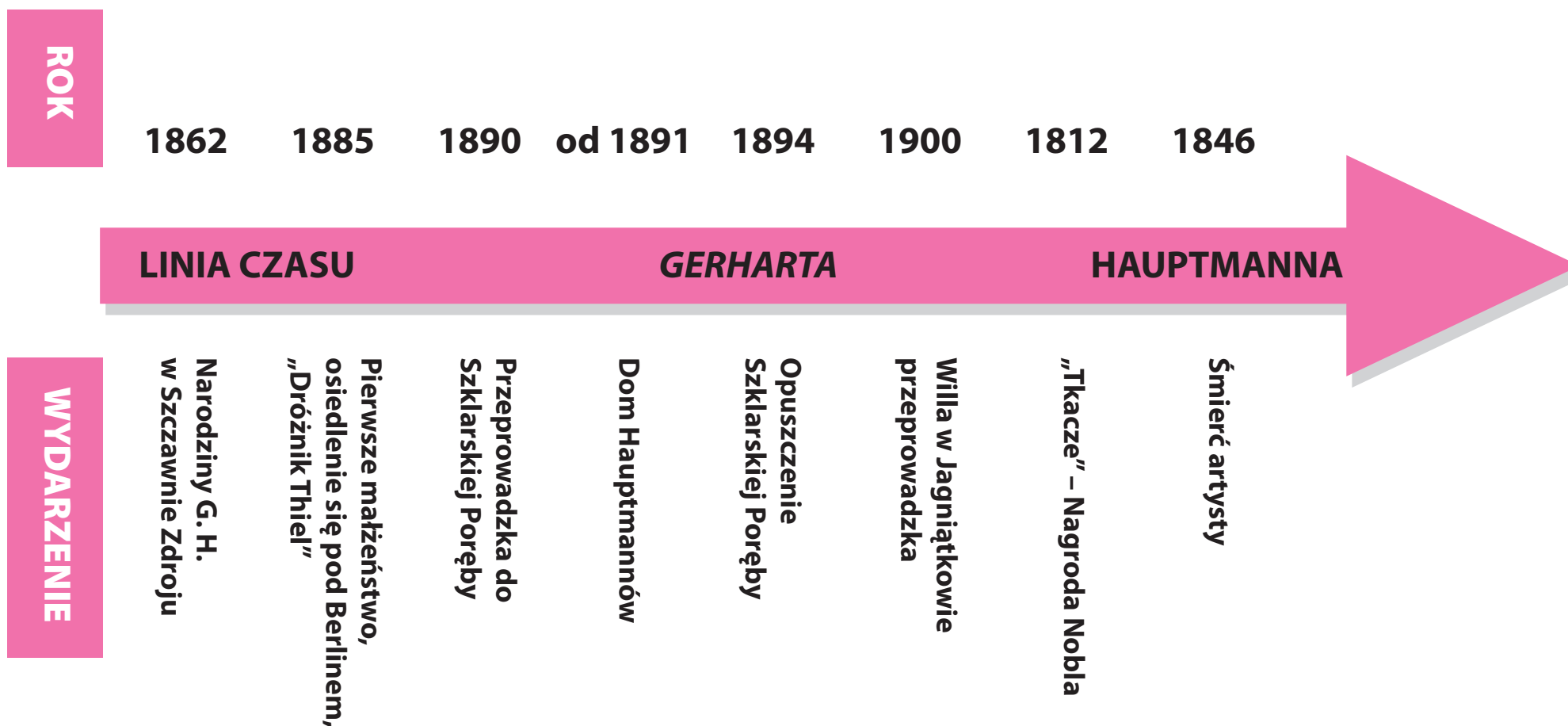
Prowadzący wyciąga worek z karteczkami z zadania 1. Każdy uczestnik wycieczki losuje po jednej kartce, a następnie głośno odczytuje napisane na niej zdanie. Cała grupa zastanawia się czy udało się zrealizować tą konkretną rzecz, ten kto uważa, że to zrobił/czuł/zobaczył podnosi rękę w górę

LINIA CZASU

HAUPTMANNA

Przykładowa linia czasu

Fascynacja Karkonoszami i G. Izerskimi podczas podróży do Świeradowa

Kłęska ekologiczna w Karkonoszach i Górach Izerskich

W procesie zamierania drzewostanów w Karkonoszach i Górach Izerskich ujawnił się szczególnie czynnik chorobotwórczy w postaci imisji przemysłowych, choć na całość procesu zwanego kłęską ekologiczną w Sudetach składają się trzy czynniki chorobotwórcze:

1. ANTROPOGENICZNY – wpłynęły w największym stopniu na charakter, oraz na wielkość wylesień. Człowiek modyfikując krajobraz do swoich potrzeb, przyczynił się do niekorzystnych zmian w przyrodzie Sudetów.
2. BIOTYCZNY – miały prawdopodobnie najmniej wpływ na wystąpienie kłęski. Działając jednak wraz z antropopresją i abiotycznymi elementami środowiska, kształtowały intensywność i wielkość wylesień, szczególnie w późniejszym etapie zamierania lasów. Najgroźniejszym szkodnikiem pierwotnym lasów okazała się wskaźnica modrzewianeczka oraz kornik drukarz, który w ogromnej ilości zaczął zasiedlać również zdrowe drzewa.
3. ABIOTYCZNY – będące nieodłącznym elementem krajobrazu, wpływają na wielkość i kierunek zmian postępującej antropopresji. Specyficzny klimat (ciśnienie, wiatry, opady i osady atmosferyczne

oraz warunki termiczne), oraz ukształtowanie terenu, modyfikowały wpływ emitowanych zanieczyszczeń na sudeckie lasy.

Na zamieranie lasów w wyższych położeniach górskich, znaczący wpływ miało jednocześnie oddziaływanie zanieczyszczeń powietrza ze stresującymi warunkami biotopu. Proces zamierania lasów w Sudetach najlepiej obrazuje model „choroby spiralnej”. Istotą choroby spiralnej jest jedność miejsca i czasu oddziaływania trzech grup czynników szkodotwórczych, niezmiennie biorących udział w zamieraniu lasu. W modelu choroby spiralnej ujawnia się szczególną rolę imisji przemysłowych. Napędzające się samoistnie zjawisko doprowadza nie tylko do śmierci drzewostanu lecz do rozpadu ekosystemu i likwidacji lasu jako formacji roślinnej. W tym modelu chorują nie tylko drzewa. Patologiczne zmiany zachowań i funkcji dotyczą organizmów na wszystkich poziomach troficznych. Uszkodzona jest gospodarka energetyczna ekosystemu leśnego.

Jak zmieniała się przyroda pod działaniem człowieka:

Od XVII wieku intensywne osadnictwo i rozwój przemysłów – kopalnie rud metali, wypalanie węgla drzewnego i hutnictwo szkła wymagające dużych ilości drewna; duże wylesienia oraz stopniowe ustępowanie z lasu buka i jawora.

Wskutek niekontrolowanego wyrębu halizny pod koniec XVIII wieku stanowią ok. 20% powierzchni Gór Izerskich i Karkonoszy, masowe przekształcanie lasów w pastwiska,

W XVIII i XIX wieku – zmiana koncepcji gospodarki leśnej w kierunku maksymalizacji dochodu powoduje ujednolichenie składów gatunkowych na korzyść świerka, ustępowanie jodły wskutek gospodarowania zrębami zupełnymi, zmniejszenie odporności poprzez odnawianie nasionami obcego (często nizinnego) pochodzenia [do 1914r.]; brak pielęgnacji w młodszych klasach wieku; sztuczne wprowadzenie modrzewia (od 1776 r.).

W XIX i XX wieku – częste szkody od wiatrów (1897, 1916, 1918, 1921, 1930, 1955, 1966–67).

W 1 połowie XX wieku – nie wykonywanie cięć pielęgnacyjnych w drzewostanach.

Od około 1968 roku – duża ilość szkód od wiatrów – 20–80 tys. m³ rocznie

W latach 1968–75 – widoczne objawy osłabienia drzewostanów: przebarwienia igieł – nie rozpoznano zagrożenia, dalsze ograniczanie cięć pielęgnacyjnych wymuszone przez konieczność usuwania drewna z cięć sanitarnych.

W latach 1950–60 – budowa 4 kompleksów wydobywczo-energetycznych będących głównym źródłem emisji przemysłowych o łącznej wydajności: Niemcy – 10000 MW, Czechy – 4000 MW, Polska – 2000 MW.

W latach 1977–83 – Masowe wystąpienie wskaźnicy modrzewianeczki w Górach Izerskich i Karkonoszach (od ok. 2 tys. ha do ponad 10 tys. ha) i ok. 80% drzewostanów nadleśnictw Świeradów i Szklarska Poręba.

Od 1981 r. – szkody wywołane emisjami przemysłowymi i susze w latach 1982–1983 powodują rozmnożenie się kambio- i ksylofagów: drwalnika paskowanego, czterooczka świerkowca, polesiaka obramowanego, drzewożerka wielożernego. Żer tych owadów, stwarza dogodne warunki dla rozmnażania się kornika drukarza. Od 1982 r. obserwuje się znaczny wzrost jego liczebności. Intensywny rozwój populacji rytowników, zmiana jego roli z nękającej na szkodnika zabijającego drzewa;

W listopadzie i grudniu 1982 r. – decyzja Nr 10 Prezydium Rządu uznająca stan klęski ekologicznej w województwie jeleniogórskim.

Od 1982 r. – odnawianie powierzchni pokłeskowych na większą skalę.

W 1983 r. – „Program gospodarki leśnej na terenach objętych klęską ekologiczną w Sudetach” opracowany przez IBL.

W latach 1983–86 – największy rozmiar cięć sanitarnych z kulminacją w 1984 r.

W latach 1985–90 – wzrost populacji jelenia powoduje znaczne szkody; masowe pojawianie się nornicy rudej i nornika burego. Szkody wyrządzone przez te gatunki i inne gryzonie w latach 1985–1987, szacowano na średnio kilkaset ha upraw rocznie.

Od 1995 r. – wspomaganie odnowień nawożeniem mineralnym preparatami Biomag (1995–97) i Silvamix (od 1998 r.).

Od 1998 r. – program Eko Funduszu obejmujący m.in. zabudowę rynien erozyjnych, nawożenie mineralne, modernizację szkółki, restytucję jodły.

Na 1 stycznia 1999 r. – powierzchnia wylesiona została odnowiona w 95,67%.

Od 2000 r. – brak powierzchni pokłeskowych do odnowienia choć nadal niezbędne poprawki i uzupełnienia, konieczna przebudowa upraw i młodników, ograniczanie szkód od zwierzyny. Duży rozmiar cięć pielęgnacyjnych w młodnikach wyni-

kający z niekorzystnej struktury klas wieku.

Źródło informacji: <http://www.lkpsudety.eu>

Poster informacyjny Karkonoskiego Parku Narodowego pt.: „Klęska ekologiczna”

Jacek Malczewski „Śmierć Ellenai”

Wlastimin Hofman „Anhelli”

Źródło: www.pinakoteka.zascianek.pl/Malczewski_J/Images/Smierc_Ellenai_3.jpg

www.szklarskaporeba.pl/pl/wydarzenia/archiwum-wydarzen/kultura-i-rozrywka/494-anhelli-nieznany-obraz-wlastimila-hofmana.html

Dodatkowe informacje dla nauczyciela:

„Śmierć Ellenai” Jacka Malczewskiego

Jeden z głównych przedstawicieli Młodej Polski. Studiował w Krakowie w Szkole Sztuk Pięknych (m.in. u Jana Matejki) oraz w Ecole des Beaux-Arts w Paryżu. Od 1897 członek stowarzyszenia Sztuka. W latach 1897–1900 oraz 1912–21 profesor Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie.

Początkowo tworzył wiejskie sceny rodzajowe. W latach 1882-95, nawiązując do twórczości Juliusza Słowackiego i Artura Grottgera wykonał wiele realistycznych obrazów o tematyce związanej z martyrologią po powstaniu styczniowym (np.: *Wigilia na Syberii* 1892), odznaczających się brunatnym, monochromatycznym kolorytem. Około 1890 r. zwrócił się do symbolizmu, tworząc odrębny styl, łączący baśniowość i realizm, operując żywą gamą barwną o dysonansowych zestawieniach. W obrazach tych, pełnych nastroju smutku i zadumy, powracają metaforycznie ujęte treści patriotyczne i mistyczne, postaciom realnym towarzyszą często fauny, rusałki, aniołowie itp. (*Melancholia* 1890–94, *Błędne koło* 1895–97, szereg wersji tematów *Zatruta studnia*, *Thańatos* i *Śmierć Ellenai*. Malował też świetne portrety (*Hamlet polski* – portret Aleksandra Wielopolskiego 1903, *Władysław Reymont* 1905, liczne autoportrety) również o wymowie alegoryczno-symbolicznej, komponowane przeważnie na tle pejzażowym.

Twórczość Jacka Malczewskiego zaliczana jest do najwybit-

niejszych zjawisk nowoczesnej sztuki polskiej.

(*Encyklopedia Powszechna PWN, Warszawa 1974*)

„Anhelli” Wlastimila Hofmana

„Anhelli” pod mylącym tytułem „Anhelli. Spotkanie z aniołem”. Jest to obraz olejny na sklejce o wymiarach 72,5 × 100 cm. Obraz ten powstał w 1915 r. i pochodzi z najbardziej cenionego okresu twórczości artysty. Przez lata „Anhelli” należał do jednej z prywatnych kolekcji w Pradze. **Obraz ten jest jednym z ciekawszych przykładów wczesnej twórczości Wlastimila Hofmana, będącym równocześnie autoportretem artysty.** Współczesnym badaczom i miłośnikom sztuki Wlastimila Hofmana obraz znany był jedynie z reprodukcji. Na tej podstawie przyjmowano hipotetycznie datę jego powstania na rok 1907.

Ponowne jego „odkrycie” w 2008 r. pozwala skorygować tą niepewną, wcześniejszą datację. Sam malarz, co było do tychczas nieujawnione, oznaczył dzieło datą 1915, podając Pragę jako miejsce jego powstania. Obraz został wypożyczony latem 2009 r., na wystawę prac Hofmana w Domu Carla i Gerharta Hauptmannów w Szklarskiej Porębie, oddziale Muzeum Karkonoskiego, które zbierało fundusze na jego odkupienie.

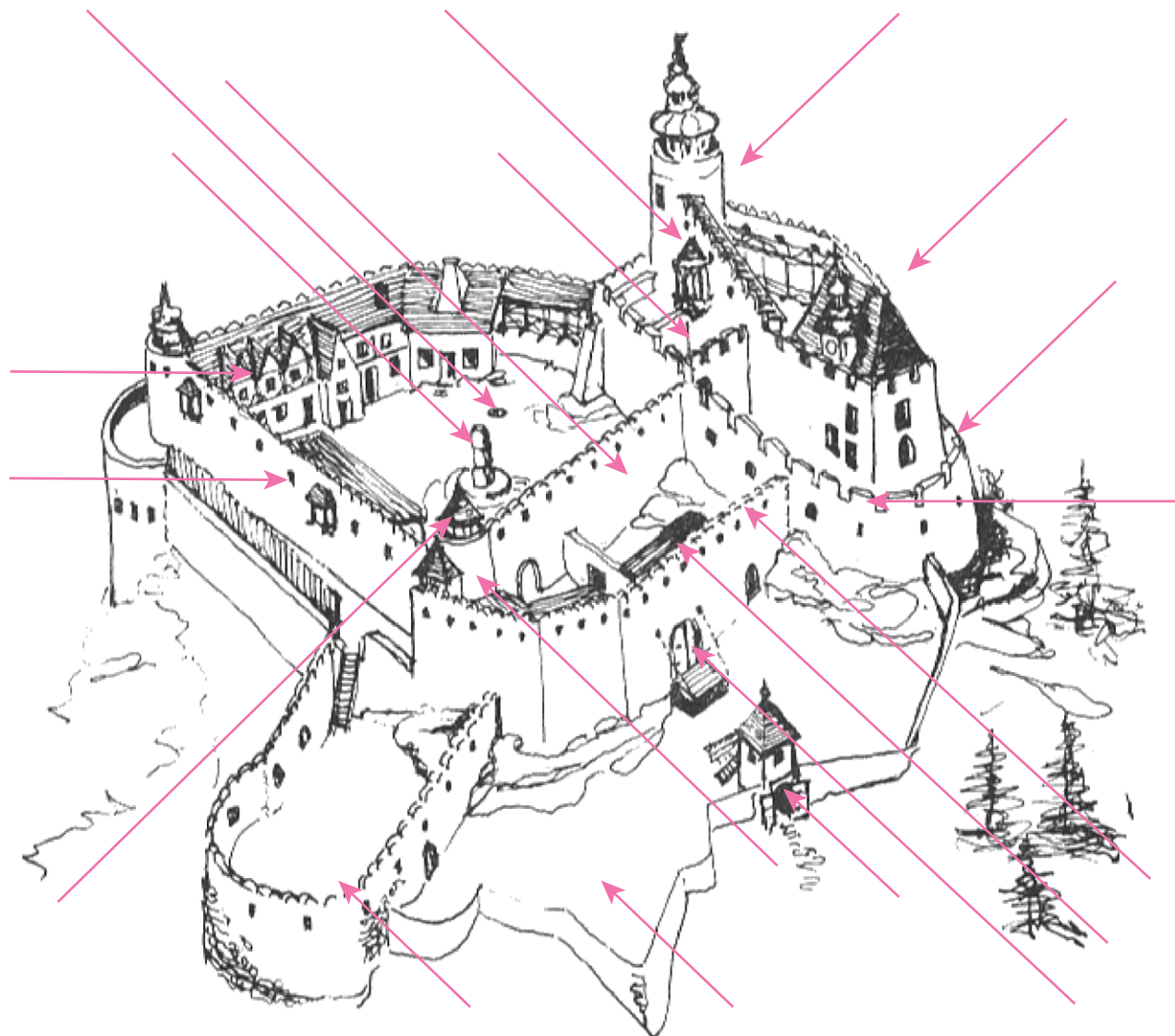
Tytuł „Anhelli” odsyła kompozycję obrazu do dramatu Juliusza Słowackiego, *Ten* zawierający mesjanistyczne przesłanie poemat nawiązuje do losów skłóconych, skazanych

na zatracenie polskich wygnańców ukazanych w katorżniczych realiach Syberii. Dzieło stawia pytania o to kto – czy jednostka, czy też całe pokolenie emigrantów jest w stanie zbawić naród. Tematyka obrazu umieszcza „Anhellego” Wlastimila Hofmana w większej grupie prac kręgu młodopolskiego symbolizmu powstałych w latach I wojny światowej i przyzywających refleksje o cierpieniach narodu polskiego. Można tutaj choćby wymienić – zbliżone kompozycją i nastrojem – obrazy autorstwa J. Malczewskiego „Elenai”, „Anioł Eloie” czy „Anhelli i Elenai”, który również czerpał motywy z poematu J. Słowackiego. Obraz Wlastimila Hofmana jest refleksyjny, budzi nastroje nostalgii i zadumy spotęgowane przez oddalony, śnieżny pejzaż, w którym widnieją krzyże i sylwetka Anioła. Obie postaci pierwszego planu wpatrzone czy to w siebie, czy to w daleką przyszłość, budują nieodgadnione wrażenie romantycznej tajemniczości.

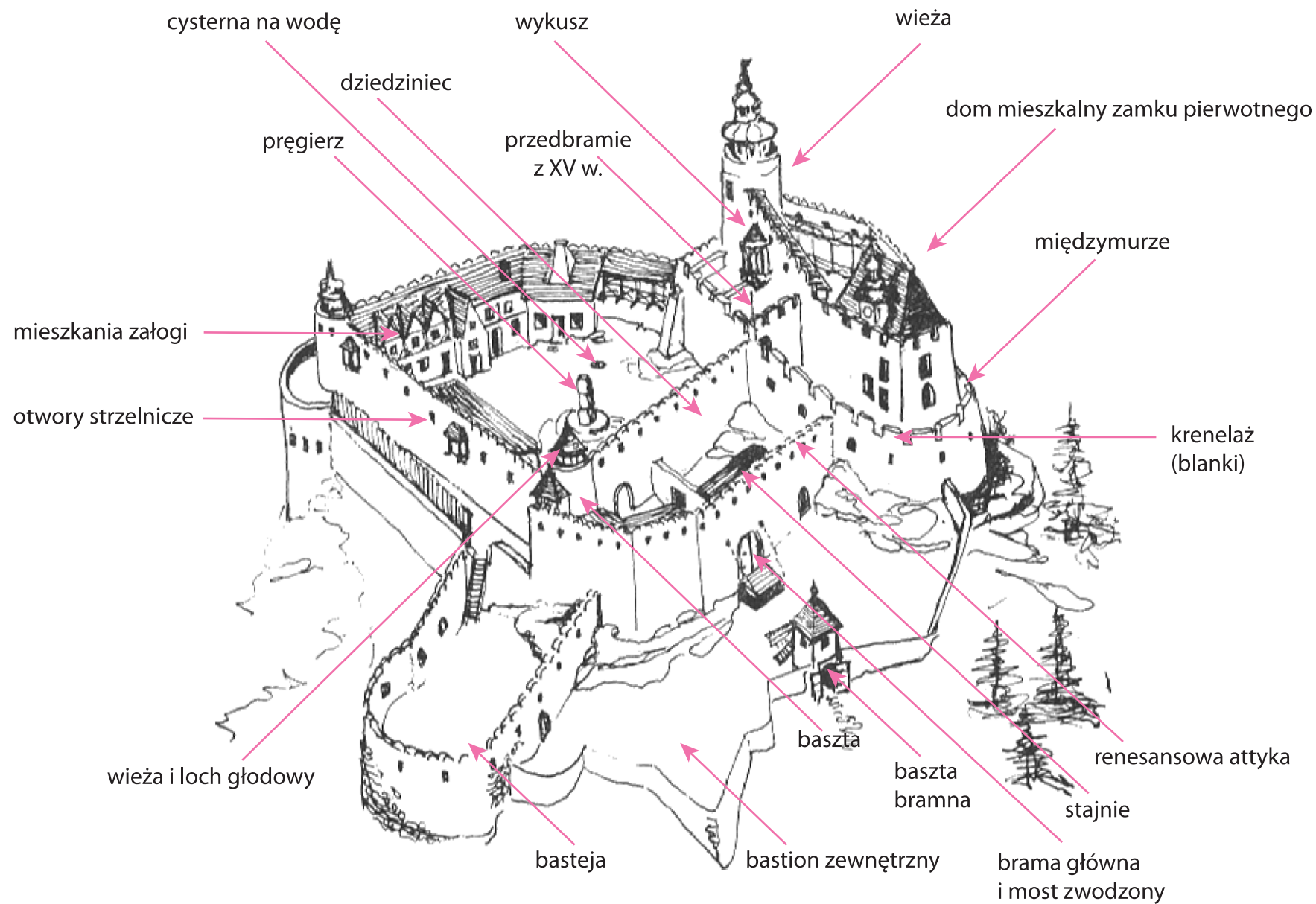
(Tekst :Przemysław Wiater; www.szklarskaporeba.pl/pl/wydarzenia/archiwum-wydarzen/kultura-i-rozrywka/494-anhelli-nieznan-y-obraz-wlastimila-hofmana.html)

Plan Zamku Chojnik – domniemany widok w 1675 r.

Podpisz zaznaczone miejsca

Rozwiązanie

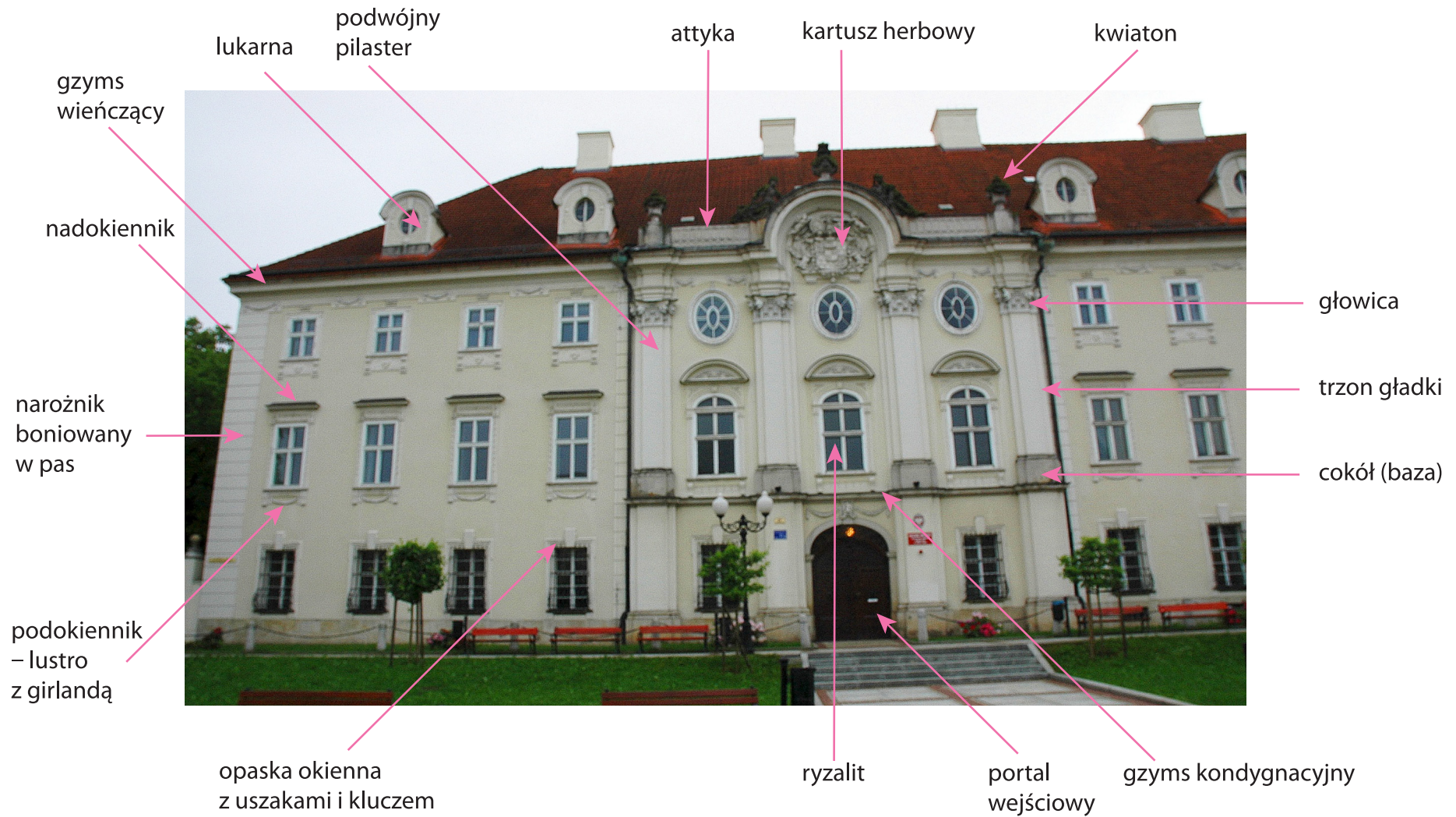

Pałac Schaffgotschów

Podpisz zaznaczone miejsca

Rozwiązanie

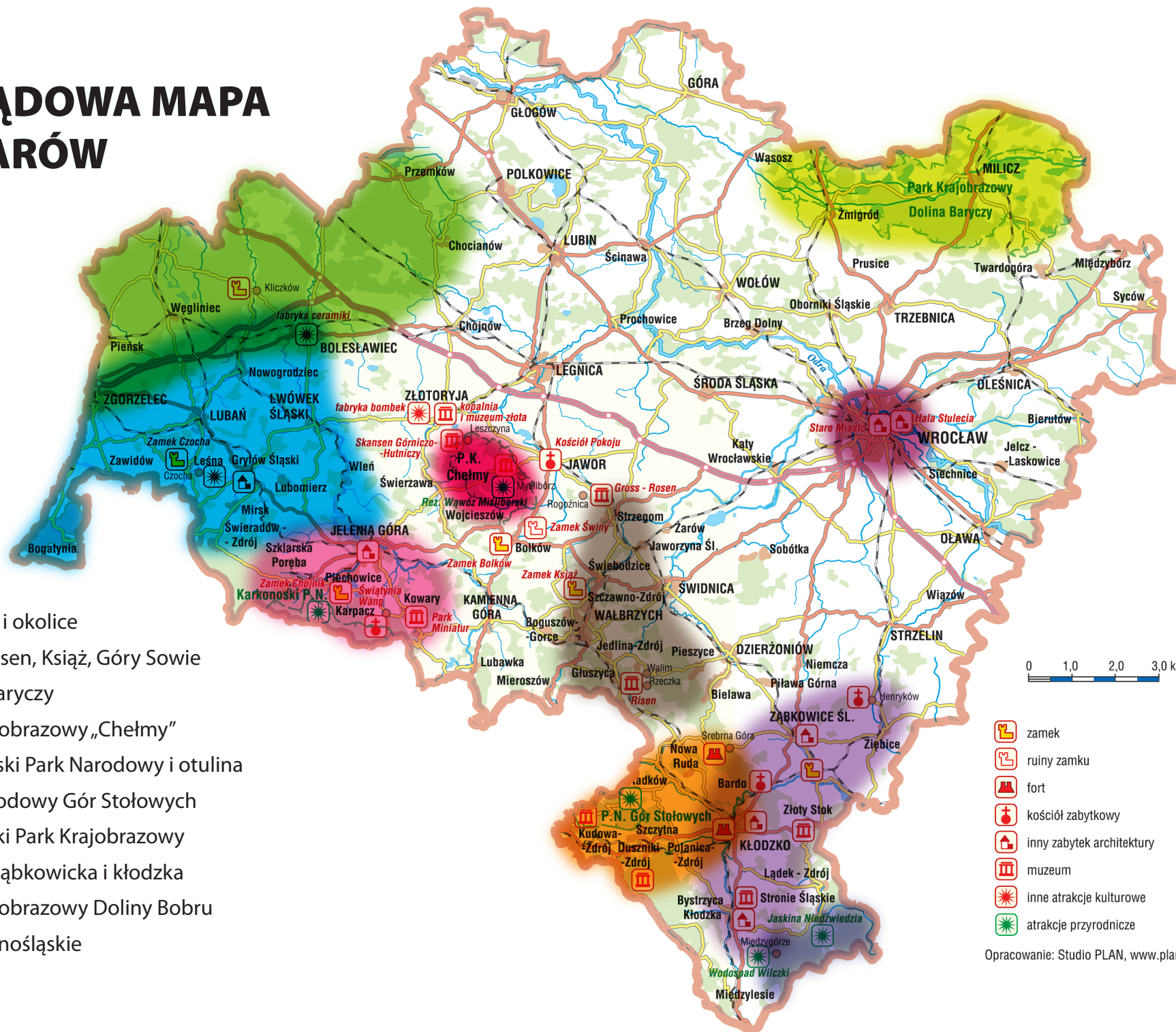
Szkolny Przewodnik Turystyczny po Dolnym Śląsku

Park Narodowy Gór Stołowych

POGLĄDOWA MAPA OBSZARÓW

- 1 Wrocław i okolice
- 2 Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie
- 3 Dolina Baryczy
- 4 Park Krajobrazowy „Chełmy”
- 5 Karkonoski Park Narodowy i otulina
- 6 Park Narodowy Gór Stołowych
- 7 Śnieżnicki Park Krajobrazowy
- 8 Ziemie: ząbkowicka i kłodzka
- 9 Park Krajobrazowy Doliny Bobru
- 10 Bory Dolnośląskie

Opracowanie: Studio PLAN, www.plan.pl

Park Narodowy Gór Stołowych

Park Narodowy Gór Stołowych jest to jeden z 23 parków narodowych na terenie Polski, utworzony 16 września 1993 r. na powierzchni 6339 ha. Park jest położony na terenie Sudetów Środkowych w zachodniej części Ziemi Kłodzkiej, przy granicy polsko-czeskiej. Górąmi Stołowymi nazywana jest znajdująca się na terytorium Polski południowo-zachodnia część rozległej, piaskowcowej płyty wypełniającej centralną część znacznie rozleglejszej jednostki geologicznej – Niecki Śródsudeckiej. Góry Stołowe ciągną się od Gór Kamiennych na północy po Góry Orlickie i Bystrzyckie na południu. Najdalej wysunięta na północny zachód część po polskiej stronie nosi nazwę Zaworów. Czeski fragment środkowy nosi nazwę Broumovská Vrchovina.

Nazwa Góry Stołowe doskonale opisuje ich krajobraz, którego charakterystycznymi elementami są rozległe płaszczyzny zrównań i wznoszące się nad nimi, urwistymi ścianami, płaskie stoliwa skalnych bastionów. Unikalna rzeźba, wzbogacona dużym nagromadzeniem rozmaitych form erozji piaskowców w postaci głębokich szczelin, labiryntów i blokowisk skalnych, czy pojedyn-

nych skałek o niespotykanych kształtach, czyni Góry Stołowe wyjątkowymi w skali Polski. Rzeźba ta jest odzwierciedleniem płytowej budowy geologicznej związanej z osadowym pochodzeniem tworzących je skał – choć faktycznie jest to dno niecki, a nie poziomo leżące płyty.

W epoce późnej kredy, czyli przed około 100 mln lat, teren dzisiejszych gór stanowił fragment wielkiego morza. Spływające z przylegających obszarów lądowych rzeki nanosiły materiał zwietrzelinowy, który osadzał się na jego dnie. W rezultacie utworzyły się trzy poziomy piaskowców: dolny, środkowy i górny, powstałe z gruboziarnistych osadów przedzielonych drobnoziarnistymi marglami. Piaskowce te zalegają prawie poziomo, a od licznych pionowych spękań noszą nazwę ciosowych. Współczesny wygląd gór po ustąpieniu morza, został ukształtowany przez dziesiątki milionów lat na skutek erozji płyty osadowej i ruchów piętrzących w czasie orogenezy alpejskiej. Do najciekawszych miejsc na terenie Parku Narodowego Gór Stołowych należą skalne stoliwa Szczelińca Wielkiego – 919 m n.p.m. – zarazem najwyższego szczytu Gór Stołowych oraz Błęd-

ne Skały – 850 m n.p.m. – labirynt skalny na zachodnim krańcu stoliwa Skalniaka. Na Szczeliniec prowadzi najdogodniejsza droga z położonego w centrum Parku Narodowego – Karłowa – trzeba stąd się wspiąć po 665 stopniach na górę. Do samych Błędnych Skał można dojechać autokarem – od Szosy Stu Zakrętów (droga Kudowa – Radków), odchodzi wąska droga, na której jest ustanowiony ruch wahadłowy. Wjazd następuje o pełnych godzinach, wyjazd w połowie godziny. Rzadziej odwiedzane miejsca, choć też warto polecić to: Skalne Grzyby – oryginalne formy skalne, Radkowskie Skały – z widokami na Radków i Góry Sowie, skała Pielgrzym – ponad Wambierzycami, Białe Skały – urokliwe formy skalne na południe od Karłowa, Skały Puchacza i Narożnik – ściany skalne z widokami na Duszniki, oraz Fort Karola na górze Ptak, ponad Karłowem.

Kłodzko – miasto i gmina, będące siedzibą powiatu kłodzkiego, liczące 29 tys. mieszkańców. Leży w centrum Kotlinie Kłodzkiej nad rzeką Nysą Kłodzką. Od zawsze było historycznym i administracyjnym centrum Ziemi Kłodzkiej – regionu historycznie bardziej związanego z Czechami niż Śląskiem. Pod koniec X wieku gród należał do suwerennego państwa libickiego, którego władcą był Sławnik, ojciec św. Wojciecha. Data śmierci Sławnika – 981 r. zanotowana została przez czeskiego kronikarza Kosmasa i jest pierwszą wzmian-

ką historyczną o Kłodzku. Przez cały XI w. Ziemia kłodzka była terenem uporczywych walk między Piastami, a Przemyślidami. W 2 połowie XII w. położone u stóp kasztelańskiego zamku podgrodzie zaczęło przekształcać się w osadę o charakterze rzemieślniczo-targowym, zamieszkiwaną przez ludność słowiańską. Rozwinięta z podgrodzia osada targowa przekształciła się w miasto. Herb przedstawiający lwa z dwoma ogonami został nadany miastu przez króla czeskiego Przemysła Ottokara (1253–1278). W zamku wybudowanym na Górze Zamkowej rezydowali starostowie – namiestnicy królewscy, zarządzający całą ziemią kłodzką. Na zasadzie dożywotniego lenna ziemią kłodzką władali również Piastowie śląscy: Henryk IV Probus (1278–1290), Henryk VI Dobry (1327–1335) i Bolko II ziębicki (1337–1341). Rozwój miasta został częściowo zahamowany przez wojny husyckie, ale do ponownego ożywienia doszło dzięki królowi czeskiemu Jerzemu z Podiebradów, który w 1458 r. ustanowił miasto siedzibą osobnego hrabstwa. Na mocy pokoju wrocławskiego w 1742 r. kończącego pierwszą wojnę śląską między Austriakami władającymi Śląskiem i Czechami a Prusami, Ziemia Kłodzka przeszła pod panowanie króla Prus. Ten doceniając strategiczne położenie miasta, przystąpił do modernizacji fortyfikacji wokół zamku i przebudował go całkowicie na nowoczesną twierdzę, której sylwetka od tej pory dominuje nad miastem. Mimo

że w czasie wojny siedmioletniej w 1760 r. Austriacy zdobyli miasto i twierdzę musieli je zwrócić Prusom na mocy pokoju w Hubertusburgu, trzy lata później. Ostatni raz twierdza oblegana była podczas wojen napoleońskich w 1807 r.

Kłodzko zachowało doskonale ukształtowany, kompletny i oryginalny układ urbanistyczny miasta średniowiecznego, który jest ściśle dostosowany do ukształtowania terenu i podporządkowany obronnej roli zamku, a później twierdzy. Najstarsza część miasta leży na lewym brzegu Nysy Kłodzkiej, na wysokiej terasie, u stóp Fortecznej Góry. Na terenie starego miasta występują znaczne różnice wysokości, wynoszące ok. 20 m między rynkiem i rzeką, a pomiędzy twierdzą a rzeką blisko 60 m. Stąd też duża liczba stromych ulic, jak w przypadku ul. Spadzistej, biegnącej po stopniach, co dodaje tej części miasta uroku i malowniczości. Nieco nowsza jest część Kłodzka położona na wyspie Piasek, utworzonej przez rzekę Młynówkę.

Kłodzko posiada jeden z bogatszych, zróżnicowanych i cenniejszych w kraju zespołów obiektów zabytkowych tworzących wspaniałą panoramę. Do najważniejszych atrakcji należą:

– bastionowa **twierdza** na miejscu wcześniejszego zamku z 1577 r., zbudowana przez króla

pruskiego Fryderyka II Wielkiego, zwiedzanie obejmuje przejście przez forty widokowe na najwyższą część – donjon; osobna trasa prowadzi przez tzw. labirynty – chodniki minerskie, które były drążone wokół twierdzy i stanowiły szczególnego rodzaju system obronny; jest to idealny obiekt do przekazania treści historycznych dotyczących sztuki wojennej i budownictwa fortecznego na przełomie XVIII i XIX wieku, państwa pruskiego, wojen napoleońskich, ale także czasów II wojny światowej,

– gotycki **most Wita Stwosza** na Młynówce z lat ok. 1280–1390 z barokowymi figurami, stylistycznie powiązany z mostem Karola w Pradze, z tego też względu Kłodzko nazywane jest „małą Pragą”, ustawione na moście figury podobnie jak w Pradze stanowią galerię sztuki barokowej oraz są szczególnym pomnikiem barokowej pobożności. Na moście są ustawione figury świętych:

- św. Jana Nepomucena – biskupa Pragi i męczennika, patrona chroniącego od powodzi
- św. Franciszka Ksawerego – patrona Kłodzka, chroniącego od zarazy, ustawiona jako votum z powodu zarazy, u jego stóp przedstawione są postaci trzech chorych i Indianina (jest to skutek błędu Kolumba, Franciszek Ksawery był misjonarzem w Indiach a nie w Ameryce)
- św. Wacława – patrona Czech

- Ukrzyżowanie Chrystusa
- Pieta – ustawiona początkowo tylko tymczasowo w miejscu, gdzie miała stanąć kapliczka, której nigdy nie zbudowano
- Trójca Święta i ukoronowanie NPM;

– **Podziemna Trasa Turystyczna im. 1000-lecia Państwa Polskiego** – trasa prowadząca połączonymi piwnicami kamienic mieszczańskich, zaczynająca się przy kościele Wniebowzięcia NMP a kończąca się przy Twierdzy,

– późnogotycki **kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny**, początkowo joannitów z 1344 r., a następnie zbarokizowany przez jezuitów, z działami największych twórców baroku śląskiego: ołtarz główny z lat 1727–1729 Tauscha), ambona z 1717 r. wykonana przez M. Klahra,

– dawny konwikt jezuicki dziś mieszczące się tu **Muzeum Ziemi Kłodzkiej**.

Kłodzko jest ważnym węzłem komunikacyjnym, a zarazem swego rodzaju bramą w Góry Stołowe i do całej Ziemi Kłodzkiej. W zasadzie trudno tu dotrzeć, nie jadąc lub nie przesiadając się w Kłodzku. Dworzec autobusowy PKS znajduje się przy dworcu kolejowym Kłodzko Miasto. Pociągi z Kłodzka odjeżdżają do Wrocławia, Legnicy, Wałbrzycha, Międzylesia, Kudowy (planowane),

a także do Czech: do Lichkova, Usti nad Orlicy i Pardubic. Liczne autobusy jadą z Kłodzka do Wrocławia, a także do większości dużych miast w Polsce. Kłodzko jest zarazem miejscem przesiadkowym do pozostałych miast i miejscowości Ziemi Kłodzkiej.

Polanica-Zdrój – miasto liczące 7 tys. mieszkańców przy drodze krajowej nr 8 i linii kolejowej Kłodzko–Kudowa Zdrój. Zabudowa Polanicy-Zdroju wznosi się na wysokości ok. 350–560 m n.p.m u podnóża Gór Stołowych i Bystrzyckich.

Pierwotna nazwa miejscowości Heyde i oznaczała „pusta” albo „polanę”, pojawiła się po raz pierwszy w źródłach pisanych w 1347 r. Osada ta była własnością znanego śląskiego rodu rycerskiego von Glaubitz (Glubos), którzy rezydowali na zamku Szczerba. W XVI w. po założeniu osady Neu Heyde (Polanica Górna) określano ją dla odróżnienia jako Alt Heyde. W 1650 jezuici, do których należała miejscowość wzniesli na zboczu doliny Bystrzycy pałacyk w rodzaju pensjonatu. Źródła mineralne były wtedy wykorzystywane jeszcze w niewielkim stopniu. W 1904 miejscowość nabyła spótką pod przewodnictwem radcy handlowego Georga Haasego (właściciela browaru we Wrocławiu), która w bardzo krótkim czasie doprowadziła uzdrowisko do rozkwitu, zajmując się także szeroko jego reklamą. Te po-

zytywne zmiany doprowadziły do gwałtownego napływu kuracjuszy i ożywienia ruchu budowlanego w Polanicy. Miejscowość zatraciła wiejski charakter, stając się modnym kurortem o charakterystycznej willowo-pensjonatowej zabudowie, wówczas zbudowano najważniejsze sanatorium Wielka Pieniawa.

Ponieważ miejscowość nie doznała zniszczeń wojennych, uzdrowisko wkrótce zaczęło przyjmować polskich kuracjuszy. Gośćmi kurortu byli m.in. Maria Dąbrowska, Mieczysław Fogg, Janusz Gniatkowski, a później znani arcymistrzowie szachowi, uczestnicy Memoriału Akiby Rubinsteina. W Gimnazjum Zdobienia Szkła, a potem w technikum szklarskim uczyła się Irena Santor. Tutaj poznał swoją drugą żonę ojciec Romana Polańskiego – Ryszard. Na prośbę narzeczonej zmienił nawet nazwisko Liebling na Polański od miejsca, w którym się poznali. Stąd też Polanica pretenduje do miana miasta zakochanych.

Lecznicza sława Polanicy zwiększa się znacznie po 1950 r. dzięki chirurgii plastycznej zastosowanej tu po raz pierwszy w Polsce przez dr S. Michałka-Grodzkiego. Tutejszy szpital był kuźnią kadr chirurgów plastycznych nie tylko dla kraju ale i zagranicy. 15 września 2005 r. uruchomiono tu nowoczesne Specjalistyczne Centrum Medyczne. Kolejną znaną placówką medyczną

jest otwarty w 1992 r. Ośrodek Litotrypsji zajmujący się bezoperacyjnym kruszeniem kamieni nerkowych metodą litotrypsji. Od 1974 r. miasto jest siedzibą Zespołu Uzdrawisk Kłodzkich grupującego pod jednym zarządem obiekty sanatoryjno-uzdrowskie i rozlewnie wody mineralnej w Polanicy, Dusznikach i Kudowie.

Uzdrowsko można zwiedzać kolejką turystyczną Pol-Kart, w miesiącach IV, V, VI oraz IX, X, czas przejazdu to 30–35 minut – z komentarzem turystycznym o Polanicy-Zdroju. Przystanek kolejki mieści się przy wejściu do Parku Zdrojowego, przy ul. Parkowej. Przy drodze do Szczytnej znajduje się **huta szkła Barbara**. Zaprasza turystów na pokazy wytopu szkła od poniedziałku do piątku w godzinach 9.00–17.00 (przerwa 10.00–10.30). Przy hucie działa także sklep z tutejszymi szklanymi dziełami. Atrakcją jest także **letni tor saneczkowy Góralka**. Jest to szczególnie atrakcyjna rozrywka dla dzieci i dorosłych. Stanowi ją 700 metrów zjazdu na sankach, w których płozы zastąpiono kółkami a śnieg stalową rynną. W dzielnicy Sokołówka w klasztorze Ojców Sercanów znajduje się **Muzeum Misyjno-Etnograficzne** prezentujące różne eksponaty (stroje, ozdoby, instrumenty muzyczne, rzeźby, przedmioty użytkowe – łącznie ok. 1000 eksponatów), przywiezione przez misjonarzy z Peru, Zairu, Tahiti i Wyspy Wielkanocnej.

Polanica-Zdrój posiada liczne połączenia PKS z Kłodzkiem i Kudową, ale także Wrocławiem i znaczną częścią dużych miast w Polsce. Od 2013 r. przywrócono kursy pociągów z Kłodzka.

Duszniki-Zdrój – miasto liczące 5 tys. mieszkańców przy drodze krajowej nr 8 i linii kolejowej Kłodzko–Kudowa Zdrój. Leży nad Bystrzycą Dusznicką, w dolinie wcinającej się między Góry Bystrzyckie i Orlickie. Pierwsze wzmianki o samym mieście pochodzą z 1324 r. W 1346 otrzymało prawa miejskie w wyniku lokacji na prawie niemieckim. Z XV wieku pochodzą pierwsze wzmianki o istnieniu źródła leczniczego „Zimny Zdrój”. W 1748 r. przeprowadzono pierwsze badania źródeł mineralnych, a od 1769 r. Duszniki stały się oficjalnym uzdrowskiem poprzez wpisanie „Zimnego Zdroju” na listę źródeł leczniczych Królestwa Prus. W 1797 r. w prowizorycznie wzniesionej szopie w sześciu wannach rozpoczęto leczenie kuracyjne w podgrzanej wodzie z „Zimnego Zdroju”. W tym samym roku odkryto „Letni Zdrój”, znany obecnie pod nazwą „Pieniąwa Chopina”. W 1802 r. za miastem wybudowano pawilony, pierwsze urządzenia kąpielowe, „dom towarzyski” i pierwsze zajazdy.

Na początku XIX wieku Duszniki stały się jednym z najznacniejszych uzdrowsk w regionie. W 1817 r. odkryte zostaje kolejne źródło „Źró-

dło Ulryki”, obecnie znane jako „Jan Kazimierz”. W sierpniu 1826 r. na kurację, wraz z matką i siostrami przybył do wód 16-letni Fryderyk Chopin i dał tu dwa koncerty. Dochód z nich przeznaczony był na utrzymanie sierot. Koncerty te są uważane za pierwsze zagraniczne występy młodego Fryderyka Chopina. Na pamiątkę pobytu młodego kompozytora i pianisty od 1946 r. w mieście odbywają się Festiwale Chopinowskie, mające wysoką rangę artystyczną.

Miasto dzieli się na część miejską i uzdrowską. Pierwsza składa się z rynku z wychodzącymi uliczkami z XVII–XIX-wiecznymi kamienicami. Wśród nich wyróżnia się **Zajazd „Pod czarnym niedźwiedziem”** (Rynek 1), wstawiony pobyltem króla polskiego Jana Kazimierza. Z zabytków sakralnych najciekawszy jest barokowy **kościół parafialny św. Piotra i Pawła**. Wewnątrz znajduje się oryginalna ambona w kształcie wielkiej ryby z otwartą paszczą. Nawiązuje ona wprost do biblijnej historii o Jonaszu.

Najcenniejszym zabytkiem miasta jest unikatowy zabytek techniki – młyn papierniczy z XVII wieku. Jest to obiekt o tyle unikalny, że prócz działalności muzealnej nadal świadczy produkcję papieru czerpanego unikalną, tradycyjną metodą. Muzeum Papiernictwa oferuje nie tylko standardowe zwiedzanie ale również warsztaty i lekcje mu-

zealne dla grup w następującej tematyce:

- rękodzieło papiernicze
- papierowe fantazje
- grafika – sztuka na papierze
- papierowy witraż
- decoupage

Rezerwacje są przyjmowane pod tel. 74 862 74 01 (www.muzpap.pl).

Część uzdrowiskowa jest oddalona od części miejskiej około 1 km. Prowadzi do niej spacerowa promenada i znajdujące się w niej poblizu dostępne źródła: Jacek i Agata, pomnik Ludwika Zamenhofs – twórcy języka esperanto, który był trzykrotnie w Dusznikach, obelisk z popiersiem Chopina – ufundowany w 1897 r. przez Wiktora Magnusa, z zawodu leśnika, rozmiłowanego w muzyce Chopina. Diorytowy głaz dwumetrowej wysokości z brązowym medalionem przedstawiającym popiersie artysty i podpisem w języku łacińskim: *Fryderykowi Chopinowi, który w Dusznikach w roku 1826 swą sztuką prawdziwą i wysoką kulturą szlachetny duszy charakter w zarińiu młodości okazał, pomnik ten ku wiecznej rzeczy pamięci za pozwoleniem władz miejskich Polak Polakowi wystawił*. W centrum parku znajduje się Teatr Zdrojowy, zwany potocznie **Dworkiem Chopina** – miejsce koncertu Fryderyka Chopina. Po

drugiej stronie dworku znajduje się współczesny pomnik Chopina, ustawiony w 150 rocznicę pobytu kompozytora w uzdrowisku. Po wschodniej stronie parku znajduje się **Dom Zdrojowy z pijalnią wód mineralnych**. Dusznickie wody to szczawy wodorowęglanowo – wapniowo-sodowo-magnezowe. Eksploatowane są w źródłach: Pieniawa Chopina i Jan Kazimierz. Atrakcją parku jest **kolorowa fontanna** (istniała już w 1911 r.), uruchamiana po zmroku od maja do września w weekendy, a w trakcie trwania festiwalu codziennie.

Dzielnica **Dusznik-Zdrój** jest **Zieleniec**, najwyższej położona miejscowość w polskich Sudetach, dziś ważny ośrodek sportów zimowych. Leży na wysokości ok. 950 m n.p.m., na stokach Gór Orlickich. Ze względu na szczególne warunki topoklimatyczne panują tu wyjątkowo dobre warunki narciarskie, a śnieg zalega przez 150 dni w roku. Znajduje się tu 28 wyciągów i 10 oświetlonych stoków narciarskich. Wytyczone są także trasy rowerowe i trasy do narciarstwa biegowego. Główny ośrodek sportowy narciarstwa biegowego i biathlonu to leżąca bliżej Dusznik Jamrozowa Polana.

Duszniki-Zdrój wiele połączeń PKS z Kłodzkiem i Kudową oraz Wrocławiem i znaczną częścią dużych miast w Polsce. Od końca 2013 r., po zakoń-

czeniu remontu traktu kolejowego, przewiduje się przywrócenie kursowania pociągów z Kłodzka i Wrocławia do Kudowy przez Duszniki.

Wśród licznych obiektów noclegowych w okolicy Dusznik można wymienić następujące schroniska:

- schronisko Orlica w Zieleńcu – tel. 609 000 088
- schronisko młodzieżowe w Batorowie, ul. Batorów 6, Szczytna, tel. 74 868 33 59
- schronisko górskie Pod Muflonem, tel. 74 667 56 08

Kudowa-Zdrój – miasto liczące 10 tys. mieszkańców przy drodze krajowej nr 8 i końcu linii kolejowej z Kłodzka, tuż przy granicy z Republiką Czeską. Kudowa jest położona w dolinie na pograniczu Gór Stołowych i Pogórza Orlickiego na wysokości 370–420 m n.p.m. nad potokiem Bystra, który poprzez rz. Metuję wpada do Łaby, zatem leży w zlewisku Morza Północnego. Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z 1354 r. Wieś, która dała początek miastu, położona była na czeskim obszarze etnicznym i nazywała Chudoba, należała do parafii pobliskiej wsi Czermna. Nazwa ta, oznaczająca biedę, odzwierciedlała status materialny mieszkańców. W XVII w. odkryto źródła leczniczych wód o zróżnicowanym

składzie chemicznym. Już w 1636 r. powstały pierwsze urządzenia kąpielowe, jednak do pełnego rozwoju uzdrowiska doszło w poł. XIX w., gdy zostało uznane za pierwsze uzdrowisko kardiologiczne w Niemczech.

Uzdrowisko od początku cieszyło się zainteresowaniem Polaków, szczególnie upodobali je sobie Żydzi galicyjscy. Prawie jedna trzecia obiektów były to żydowskie hotele i pensjonaty z koszerowymi restauracjami. Wśród nich był prowadzony przez Filipa Pollaka hotel „Austria” uwieczniony w powieści pisarza Jana Koplowitza, na podstawie której powstał serial produkcji NRD *Hotel Polanów i jego goście*. W Kudowie odpoczywał i gościł Wilston Churchill. Od 1960 r. w Kudowie organizowane są Festiwale Moniuszkowskie, których repertuar złożony jest przeważnie z dzieł Stanisława Moniuszki, twórcy polskiej opery narodowej.

Centrum miejscowości stanowi **pijalnia wód mineralnych** wraz z **parkiem zdrojowym**. Występują tu wody lecznicze: szczawowy wodorowęglanowo-sodowo-wapniowe, ujęte w źródłach: Moniuszko, Marchlewski, Śniadecki. Nieopodal znajduje się **Muzeum Zabawek „Bajka”** posiadające bogatą i unikalną kolekcję zabawek z XIX i XX wieku. Przy ulicy Zdrojowej mieści się ponadto **Muzeum Dawnych Rzemiosł**. Na ulicy

Słonecznej 31, w budynku Dyrekcji Parku Narodowego Gór Stołowych znajduje się **Muzeum Żaby**, prezentujące kolekcję różnych eksponatów od preparatów po zabawki dziecięce związane z żabami. Spragnionym aktywnego wypoczynku można polecić **aqua park „Wodny Świat”**, przy ul. Moniuszki 2a.

Jedną z głównych atrakcji turystycznych Kudowy jest położona w dzielnicy miasta Cermna **Kaplica Czaszek** – jedna z trzech w Europie (kaplica wyłożona 3000 czaszkami i piszczelami ludzi zmarłych w czasie wojen śląskich oraz towarzyszącej jej zarazy). Wśród nich jest także czaszka twórcy kaplicy – proboszcza Wenzla Tomaška. Jest to szczególnie pomnik barokowej pobożności.

Nieopodal kaplicy znajduje się prywatny skansen **Szlak Ginących Zawodów**. W odróżnieniu od innych tego rodzaju obiektów, skansen skupia się na prezentacji dawnych zawodów: garncarza, kowala, piekarza wraz z warsztatami praktycznymi. Na miejscu jest także możliwość zorganizowania ogniska i degustacji chleba. Na drugim końcu Cermnej, udostępniona jest do zwiedzania **ruchoma szopka** zbudowana w latach 1904–1924 składająca się z ok. 250 figurek lipowych, dzieło Františka Štěpána, dziś udostępniane przez jego wnuczkę. W kolejnej dzielnicy miasta – **Pstrążnej** znaj-

duje się **Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego** ze skansenem, w którym zgromadzono m.in. drewniane budynki z ziemi kłodzkiej wraz z zabytkami kultury materialnej: ich wyposażeniem – meblami, pościelą, sprzętami gospodarskimi.

Kudowa oferuje połączenia PKS z Kłodzkiem i Wrocławiem, a także znaczną część dużych miast w Polsce. Można stąd dojechać autobusami do Náchodu (Republika Czech). Od końca 2013 r., po zakończeniu remontu drogi kolejowej, przewiduje się przywrócenie kursowania pociągów z Kłodzka i Wrocławia. Linia kolejowa prowadząca do Kudowy należy do najpiękniejszych w Polsce z serpentynami, tunelem i okazałym wiaduktem w Lewinie. Gorzej jest z komunikacją po poszczególnych dzielnicach Kudowy, nie-raz bardzo odległych. Praktycznie do Pstrążnej i Cermnej można dostać się jedynie pieszo.

Kudowa posiada szczególnie bogatą ofertę noclegów o różnym standardzie. Dla grup szkolnych noclegi oferuje m.in. schronisko młodzieżowe OSiR, ul. Łąkowa 12, tel. 74 866 17 08.

Karłów – wieś w gminie Radków, położona na wierzchołku Gór Stołowych, pod Szczelińcem Wielkim, przy widokowej drodze wojewódzkiej Kudowa Zdrój – Radków, zwanej też **Szosa Stu**

Zakrętów. Stanowi najpopularniejszy punkt wyjściowy na **Szczeliniec Wielki** – najwyższy szczyt Gór Stołowych – 919 m n.p.m. z labiryntem skalnym. Karłów jako gmina dworska został założony w 1730 r. przez cesarza austriackiego Karola VI. W roku 1790 z polecenia króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II na górze Ptak wzniesiono fort zwany obecnie Fortem Karola. Wówczas zainteresowano się bliżej również Szczelińcem, na który wycieczki prowadził późniejszy sołtys, Franz Pabel. Z racji odwiedzin króla na Szczelińcu, przymierzającego się do budowy na nim dużej twierdzy, zbudowano na wierzchołek istniejące do dziś 665 stopni schodów. Do budowy twierdzy nie doszło, ale Franz Pabel został oficjalnie mianowanym, pierwszym w świecie przewodnikiem górskim z uprawnieniami nadanymi przez państwo. Od tego czasu miejscowość powoli zaczęła przybierać charakter turystyczny. Z Karłowa można też odbywać dłuższe wycieczki (2–4 h) na **Błędne Skały**, **Białe Skały** oraz do **Skalnych Grzybów**.

Noclegi dla grup szkolnych w samym Karłowie oferuje dziś schronisko młodzieżowe „Pod Szczelińcem”, tel. 74 8712190. Na samym Szczelińcu można przenocować w schronisku PTTK „Na Szczelińcu” (tel. 74 871 21 930), a pobliskiej wsi Pasterka w schronisku PTTK „Pasterka” (tel. 74 871 22 19).

Do Karłowa można dotrzeć jedynie autobusami PKS z Kłodzka. Dojeżdżają tu także czeskie autobusy z Nachodu przez Kudowę.

Wambierzyce – duża wieś w gminie Radków, leżąca przy drodze wojewódzkiej Polanica Zdrój – Radków. Jest to ośrodek pielgrzymkowy i turystyczny, zwany Kłodzką Jerozolimą. Sama wieś pochodzi z XIII wieku, od imienia zasadzcy nazwana Alberdorfem. Nazwa współczesna pochodzi od nazwy czeskiej – Valberice. Powstanie w miejscowości sanktuarium maryjnego związane jest z XII-wieczną legendą, wedle którego niewidomy Jan z Ratna miał w tym miejscu odzyskać wzrok, a jego oczom miała ukazać się postać Matki Bożej. Jan nakazał wyrzeźbić figurkę Maryi, pod którą zaczęli przybywać i modlić się okoliczni mieszkańcy. W 1677 r. właścicielem wsi został Daniel Paschasius von Osterberg, syn bogatego kupca z Opawy, który postanowił wybudować tu kopię biblijnej Jerozolimy. Miejscowości nadał miejski charakter, do miasta prowadziło 16 bram, potok płynący środkiem został nazwany Cedronem, a okoliczne wzgórza otrzymały nazwy biblijne (Tabor, Syjon, Horeb itp.). Przede wszystkim zaczął jednak budowę olbrzymiego zespołu stu kaplic odwołujących się do scen z życia Jezusa, oraz budowę świątyni o rozmiarach świątyni Salomona. Obecny barokowy **kościół Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny** pochodzi z lat

1715–17. Prowadzi do niego 57 schodów o symbolicznym znaczeniu: 9 (liczba chórów anielskich) + 33 (wiek Chrystusa w chwili ukrzyżowania) + 15 (wiek Marii w chwili poczęcia Chrystusa). Kościół ma oryginalnie rozplanowane wnętrze, otoczone krużgankami. We wnętrzu świątyni znajduje się m.in. wykonana z drewna lipowego rzeźba Matki Boskiej Królowej Rodzin, ukoronowana w 1980 roku. W 1936 r. kościołowi nadano tytuł bazyliki mniejszej. Wambierzyce są szczególną ilustracją barokowej pobożności, w której istotne było powiązanie sacrum z krajobrazem.

Dla dzieci szczególną atrakcją jest **ruchoma szopka**. Została wykonana przez miejscowego zegarmistrza Longinusa Wittiga, z ponad 800 figurkami, który w ten sposób chciał pocieszyć swojego synka po zmarłej matce. Kolejną atrakcją Wambierzyc jest prywatny **skansen z minii-zoo** (ul. Wiejska 52). Jest to imponująca kolekcja dawnego sprzętu rolniczego i gospodarstwa domowego. W skansenie jest również miejsce na ognisko, funkcjonuje gastronomia i noclegi (tel. 74 871 91 84).

Do Wambierzyc można dojechać jedynie autobusami PKS z Kłodzka, Polanicy-Zdroju i Nowej Rudy.

Nowa Ruda – miasto liczące 24 tys. mieszkań-

ców, przy drodze wojewódzkiej nr 381 i linii kolejowej Kłodzko–Wałbrzych. Nowa Ruda położona jest nad rzeką Włodzicą, w Obniżeniu Noworudzkim, wśród Wzgórz Włodzickich – pasma wciśniętego między Góry Sowie a Góry Kamienne. Jest drugim miastem pod względem liczby ludności w powiecie kłodzkim. Nowa Ruda swą historię sięga XIII wieku. Miasto założone zostało za czasów kolonizacji niemieckiej pod rządami króla czeskiego Przemysława Otokara II, pierwsza pisana wzmianka o Nowej Rudzie datowana jest na rok 1337 r. W XIX stuleciu stało się ważnym ośrodkiem górnictwa węgla. W samym mieście i okolicy powstało wówczas wiele kopalń m.in. „Ruben” w Nowej Rudzie, „Johann Baptysta” w Słupcu, „Rudolph” w Przygórzu, oraz „Wenzeslaus” w Ludwikowicach Kłodzkich. W mieście mieszkał prof.

Joseph Wittig – znany w Niemczech profesor teologii, ekskomunikowany ksiądz katolicki, filozof, poeta i pisarz, kronikarz związany z ziemią kłodzką, o której pisał, że jest krainą Pana Boga. Wydał obszerną kronikę Nowej Rudy. W dawnym domu Josepha Wittiga w Nowej Rudzie przy ul. Słupieckiej 42 od maja 1997 r. funkcjonuje **muzeum** poświęcone jego życiu i twórczości.

Po wojnie miasto było nadal ośrodkiem przemysłu wydobywczego i włókienniczego. Działała Kopalnia Węgla Kamiennego „Piast”, oraz Kopalnia Węgla Kamiennego „Słupiec”. Transformacja ustrojowa na początku lat 90 spowodowała

niestety upadek większości dużych zakładów w mieście. W 1992 w stan likwidacji postawiona została KWK „Nowa Ruda”, w 1994 r. zamknięto także pole „Piast”. Pole „Słupiec” działało do 2000 r. kiedy także uległo likwidacji jako ostatnia kopalnia Dolnośląskiego Zagłębia Węglowego.

W dawnej kopalni węgla w Nowej Rudzie, przy ul. Obozowej 4, działa dziś **Muzeum Górnictwa z podziemną trasą i kolejką górniczą**. Oferuje niekonwencjonalne zwiedzanie będące dobrym połączeniem edukacji i zabawy, podczas której można spotkać w kopalni skarbnika a przy okazji dowiedzieć się sporo o lesie karbońskim. Jest to zatem dobre miejsce dla lekcji z geografii jak i techniki

(www.kopalnia-muzeum.pl, tel. 74 872 79 11).

Do najważniejszych pakietów zwiedzania należą:

- program „Podstawowy – Edukacyjny”,
- program „Fabuła – zabawa w agenta”,
- „Wiosenne poszukiwanie wiosny i zajaczka w kopalni”,
- „Topienie Marzanny”,
- „Od górnika do mennika”,
- „Witaj przygodo”,
- „Ale w koło jest wesoło”,
- „Górnik i ja”,
- „Mikołaj w kopalni”.

Do Nowej Rudy można dojechać autobusami PKS z Kłodzka i Wałbrzycha (jeden kurs bezpośredni z Wrocławia) a także szynobusami Kolei Dolnośląskich z Kłodzka i Wałbrzycha. Odcinek kolei z Nowej Rudy do Wałbrzycha należy do najciekawszych w Polsce, zarówno pod względem widoków jak i urządzeń inżynierskich. Znajdują się na nim trzy tunele kolejowe, w tym najdłuższy w Polsce a także szereg wiaduktów.

Srebrna Góra – wieś w gminie Stoszowice, licząca 1,5 tys. mieszkańców. Leży przy drodze wojewódzkiej Ząbkowice Śląskie – Nowa Ruda, na pograniczu Gór Sowich i Bardzkich, na wysokości 400–600 m n.p.m. Jest to dawne miasto górnicze, które uzyskało prawa miejskie 25 czerwca 1536 r. na mocy przywileju książąt ziębickich. W licznych sztolniach eksploatowano złoża srebra. Górnictwo upadło po wojnie 30-letniej. W 1765 r. rozpoczęto tu na polecenie króla Prus budowę górskiej twierdzy wraz z koszarami, którą ukończono w 1778 r.

Twierdza należała do najnowocześniejszych tego typu fortyfikacji w Europie. W rzeczywistości nie jest to jeden obiekt, lecz zespół sześciu fortów i kilku bastionów wznoszących się nad miasteczkiem. Główny trzon twierdzy tworzy zespół bastionów z Donjonem w środku. Obiekt ten posiadał 151 pomieszczeń fortecznych (kaza-

mat) rozmieszczonych na trzech kondygnacjach. Ogromne magazyny, studnie, zbrojownia, kaplica, więzienie, szpital, piekarnia, browar, warsztaty rzemieślnicze i prochownia czynił fort całkowicie samodzielnym i samowystarczalnym. W jego wnętrzu mieściło się ponad 3,5 tys. żołnierzy, olbrzymie zapasy amunicji, opału i żywności. Do obrony służyło ponad 250 dział i moździerzy. Twierdza jest jednym z największych górskich założeń obronnych Europy. Nigdy nie została zdobyta (w przeciwieństwie do twierdzy w Kłodzku). Twierdza proponuje bogatą ofertę zwiedzania w różnych wariantach: z towarzyszeniem żołnierza w mundurze z epoki, z prezentacją strzału z broni palnej i armaty, zwiedzanie z przygodą (wcielenie się w rolę żołnierza pruskiego), gry terenowe i imprezy integracyjne, warsztaty historyczne i plastyczne, zwiedzanie nocne (www.forty.pl). Nadaje się doskonale do przekazania treści historycznych dotyczących sztuki wojennej i budownictwa fortecznego na przełomie XVIII i XIX wieku, państwa pruskiego, wojen napoleońskich. W dawnym schronisku PTTK pod twierdzą od 2007 r. działa pensjonat „Villa Hubertus” z restauracją.

W rejonie Srebrnej Góry warto zobaczyć pozostałości kolejki srebrnogórskiej. Była to jedyna w śląskich Sudetach kolej zębata, zakończyła jednak przewozy jeszcze przez II wojnę światową,

a w latach 80. tory zostały rozebrane. Imponujące są jednak okazałe wiadukty, dziś wykorzystywane do zjazdów na linach.

Nietypowe wycieczki szkolne, zielone szkoły, zimowiska i kolonie organizuje **Centrum Turystki Niekonwencjonalnej**, posiadając bogatą ofertę tematyczną: wycieczki i obozy konne, obozy fabularne, obozy przygodowe, obozy w stylu fantazy. Centrum posiada własną bazę noclegową w zabytkowym budynku dawnych koszar, dostępną dla grup szkolnych (ul. Górne Miasto 3a, tel: 74 818 00 88 (www.srebrna.pl)).

Srebrna Góra stała się ulubionym celem miłośników gier terenowych w stylu LARP w świecie fantazy. Jedną z największych tego rodzaju imprez w Polsce – **Fantazjada** – dostępna dla uczestników powyżej 16 lat odbywa się tu rokrocznie w okolicy Bożego Ciała.

Atrakcją Srebrnej Góry jest także wioska indiańska – **Świat Indian**. Na terenie tego szczególnego skansenu obejrzeć można obozowisko Indian z rejonu Wielkich Równin oraz inne przykłady indiańskich domostw. W części muzealnej znajdują się eksponaty będące replikami strojów i przedmiotów użytkowych wykorzystywanych przez Indian Ameryki Północnej oraz oryginalne stro-

je i instrumenty z terenu Ameryki Południowej. Oferta obejmuje wycieczki szkolne i przedszkolne, warsztaty, a także specjalistyczne imprezy (www.indians.com.pl).

Do Srebrnej Góry można dojechać jedynie autobusem PKS lub busem z Ząbkowic Śląskich.

Temat zajęć:

Skamieniały zamek księżniczki Emilki – legenda o Szczelińcu. Poznajemy krajobraz gór piaskowcowych.

Czas trwania: 4 h

Klasa: IV–VI przyroda, język polski lub z pewnymi uproszczeniami I–III

Miejsce:

Rezerwat „Szczeliniec Wielki” Park Narodowy Gór Stołowych

Dojazd do parkingu w Karłowie (przy drodze wojewódzkiej Radków–Kudowa Zdrój)

Przejsie piesze: Karłów – schronisko „Na Szczelińcu” – rezerwat „Szczeliniec Wielki” – Karłów

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- uczeń analizuje i interpretuje teksty kultury, rozróżnia legendę jako gatunek
- rozpoznaje cechy charakterystyczne legendy,
- charakteryzuje wybrane krajobrazy Polski: gór niskich, wyżyny zbudowanej z piaskowców,
- wymienia formy ochrony przyrody stosowane w Polsce, wskazuje na mapie parki narodowe, podaje przykłady rezerwatów przyrody,
- rozpoznaje w terenie przyrodnicze (nieożywione i ożywione) oraz antropogeniczne składniki krajobrazu i wskazuje zależności

między nimi.

Cele wychowawcze:

- uczeń zna najbliższą okolicę, jej ważniejsze obiekty, tradycje; wie, w jakim regionie mieszka,
- określa swoją przynależność kulturową poprzez kontakt z obiektami przyrodniczymi i kulturowymi oraz legendami,
- jest nauczony szacunku dla zasobów przyrody nieożywionej, wie że należy je chronić,
- wie się odpowiednio zachowywać w rezerwacie przyrody,
- nauczony jest szacunku przeszłych pokoleń, które zagospodarowywały Śląsk.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- uczeń zna podstawowe elementy legendy,
- zna postać Ducha Gór – Liczyrzepy,
- co to jest skała, co to jest piaskowiec i jak powstał,
- jakie są poszczególne składniki krajobrazu przyrody nieożywionej.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- jak siły natury kształtują krajobraz,

- w jaki sposób utworzone przez naturę formy skalne stają się podstawą kulturowych interpretacji i legend,
- na czym polega udostępnianie dla turystów gór,
- dlatego powinniśmy chronić dziedzictwo kulturowe Śląska.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien umieć:

- poruszać się szlakiem po górach,
- orientować plan, mapę w terenie, posługiwać się legendą,
- identyfikować na planie i mapie topograficznej miejsce obserwacji i obiekty w najbliższym otoczeniu, określić wzajemne położenie obiektów na planie, mapie topograficznej i w terenie,
- odnaleźć związki legendy z elementami krajobrazu kulturowego i przyrodniczego.

Metody i formy pracy:

praca z tekstem, pogadanka, praca z mapą, praca z planszą, praca własna z kartami pracy, obserwacja elementów krajobrazu.

Środki dydaktyczne:

mapa, kompas, ilustracje (plansze z ilustracjami) dotyczące legendy, plansze ilustrujące rozwój kra-

jobrazu w górach płytowych zbudowanych z piaskowca ciosowego.

Przebieg zajęć:

Zajęcia mają postać wycieczki górskiej pieszej. Celem będzie zapoznanie z elementami legendy oraz krajobrazem gór piaskowcowych. Przed zajęciami lub na ich początku zapoznajemy uczniów z legendą o Szczelińcu według Majewskich:

O zalotach Liczyrzepy do pięknej Emilki¹

Przed wiekami, kiedy leszcze nie było wielu obecnie istniejących miejscowości, nie było też i wsi Karlów, zatrzymał się w tym miejscu Liczyrzepa. Nie, nie bolały go nogi, ale wzrok jego przykuł zaskakujący, dziwny widok. Bowiem, w miejscu zwykle oglądanego rumowiska skalnego zauważył kamienie pookładane na kształt murów opasujących zamczysko.

Nie tylko zdziwiło to władcę gór ale i rozzłościło, bo ktoś bez jego pozwolenia zmienił wygląd skalnego rumowiska, ba nawet przebudował je w pyszny, ogromny zamek.

Wiedziony wiec bardziej złością niż ciekawością, dobiegł do murów zamczyska, wspiął się na nie i sam będąc niewidoczny przyglądał się życiu na dziedzińcu

zamkowym. W pewnym momencie zauważył młodą, piękną, a bogato przyodzianą pannę. Nie trudno było się domyślić, że jest to pani tego zamku.

Załomotało gwałtownie serce starzejącego się już Liczyrzepy. Zapalał miłością do tej cudownie pięknej, nieziemskiej wprost istoty. Niemal bezwiednie przesadził mury zamku i padł przed piękną panną na kolana prosząc ją o rękę.

I tu stała się rzecz straszna! Ona co prawda niezwykle piękna ale przecież tylko ziemska, śmiertelna istota odważyła się odmówić reki jemu – władcy gór. Nic dziwnego, że rozgniewało go to bardzo.

Udał się czym prędzej pod Śnieżkę, zaklął swoje rzepy w hufce rycerzy i przybył pod zamek, którego dzielnie broniła piękna Emilka z narzeczoną – Murzynkiem i załogą.

Na nic zdały się nadzwyczajne wysiłki rycerzy Liczyrzepy, który rozsierdzony tym do ostateczności odesłał swoje wojska pod Śnieżkę sam zaś wykorzystał nadprzyrodzoną moc inaczej. Spowodował ogromną burzę, ciskając gromami w mury zamczyska nieustannie przez trzy doby, a kiedy i tym razem Emilka pozostała głucha na jego zaloty, zemścił się okrutnie. Wydarł serce z jej piersi żeby już nikogo miłować nie mogła i cisnął na skałę. Żeby zaś nikt jej nie pokochał, oszpecił ją i zamienił w ogromny głaz.

Serce i głaz oglądamy dziś w czasie wędrówki po Szczelińcu Wielkim. Następnie Liczyrzepa dopadł swego rywala – Murzynka i potężnymi ciosami ogromnego miecza porozcinał jego ciało i powrzucał do głębokich szczelin. Podobnie zamieniając w skałę zemścił się na wszystkich żyjących na zamku ludziach i zwierzętach. Wśród skał można je znaleźć, np. mamuta (małpoluda), wiewiórkę, kokoszkę, słonia, żółwia, a nawet wielbłąda, na którego grzbiecie z dalekiej Afryki przybył Murzynek.

Legenda dalej głosi, że zaklęta w skałę Emilka trzyma w reku ślubną szatę, na której co jeden wiek (sto lat) czyni jeden ścieg. Kiedy po wielu, wielu wiekach szata będzie gotowa wtedy zaklęcie straci swą moc, a dziewczyna powróci do życia i przepięknej postaci. Zaś po złożeniu pocałunku na wszystkich skamieniałych postaciach przywróci im życie. Wtedy odbędzie się huczne weselisko pięknej Emilki z jej ukochanym Murzynkiem, a wszystkie ożywione istoty towarzyszyć im będą.

Informujemy, że zadaniem będzie odnalezienie i zaznaczenie na kartach pracy elementów legendy oraz rozpoznanie elementów krajobrazu piaskowcowych gór płytowych. Zwracamy uwagę na elementy rzeczywiste, które inspirowały powstanie legendy: Szczeliniec oglądany z dołu rzeczywiście przypomina rozległe zamczysko. Ponadto, góra faktycznie miała by duże walory obronne – dlatego król Pruski Fryderyk Wilhelm II chciał

¹Legenda ze zbioru: R. i L. Majewscy *Legendy i opowieści Ziemi Kłodzkiej*. BUT „Lider” Kłodzko 1998

zbudować na jej wierzchołku potężną twierdzę. Z tego też powodu odwiedził osobiście wierzchołek góry. Z okazji wizyty króla sołtys Karłowa Franciszek Pabel zbudował na wierzchołek schody, po których będziemy wchodzić na szczyt.

Przybliżamy legendarną postać Liczyrzepy. Warto odwołać się tu do ilustracji i innych elementów kulturowych (pamiątki, czasami osoby przebrane za Liczyrzepę, pozujące do zdjęć)².

Wychodzimy z parkingu w Karłowie, udajemy się w kierunku Szczelińca Wielkiego. Zatrzymujemy się przy parku dinozaurów. Odwołujemy się wiedzy posiadanej przez uczniów: kiedy żyły dinozaury (chodzi o podanie przybliżonego okresu). Informujemy, że skały z których są zbudowane góry pochodzą z czasów, gdy żyły dinozaury³. Przy najbliższej skale przyglądamy się z bliska piaskowcowi, by dostrzec ziarenka piasku. Staramy się naprowadzić uczniów, by sami doszli do tego, skąd się wziął piaskowiec:

Z czym kojarzy się piasek? Gdzie jest go najwięcej?

Z plażą, nad morzem.

Dlatego piaskowiec powstał w morzu (górno-kredowym). Jak to się stało, że teraz nie ma tu morza ale są góry?

Ruchy górotwórcze wyniosły skały piaskowcowe ku górze.

Co się stało z tak dużą masą skalną, gdy była wynoszona ku górze?

Popękała.

Wyjaśniamy jaka jest natura piaskowca ciosowego. Jest to mocna i odporna skała, mająca zastosowanie w budownictwie (nadal eksploatowana w kamieniołomie w Radkowie). Jednocześnie jest spękana. Za pomocą planszy/rysunku objaśniamy jak w spękaniu skalne wnika woda, jak je poszerza, przy współdziałaniu mrozu, jak spękania są przekształcane w szczeliny skalne, któ-

rych obfitość dała nazwę górze. Jak w końcu na skutek poszerzenia szczelin dochodzi do wyizolowania poszczególnych bloków i form skalnych przybierających często fantastyczne kształty, które inspirują do doszukiwania się w nich postaci ludzkich i zwierzęcych. Pokazujemy też jaki jest mechanizm odpadania bloków skalnych i powstania skalnego urwiska widocznego z dołu.

Dla bardziej zainteresowanych można też przedstawić na czym polega charakter gór płytowych: leżących naprzemiennie warstw o większej odporności (piaskowców) i mniej odpornych (margli), co skutkuje powstaniem charakterystycznych stopni i progów widocznych w krajobrazie. Naszym zadaniem będzie odnalezienie w skałach Szczelińca postaci z legendy, oraz charakterystycznych elementów krajobrazu gór piaskowcowych: formy skalne, szczeliny skalne, urwiska skalne.

Odpoczywamy przy schronisku na Szczelińcu. Taras widokowy przez schroniskiem jest to dobre miejsce do ćwiczeń z mapą i kompasem. Uczniowie muszą rozwiązać paradoks: dlaczego, choć jesteśmy w Polsce, patrząc na północ widzimy Czechy? (szczególny układ granicy).

Przy tronie Liczyrzepy (punkt widokowy, na który wspinamy się po schodach) musimy odna-

²Postać Ducha Gór – Liczyrzepy początkowo była związana jedynie z Karkonoszami i pierwotne legendy dotyczą faktycznie rejonu Karkonoszy. Wykorzystanie postaci Liczyrzepy w Górach Stołowych to typowy przykład legend przewodnickich, wymyślonych dla uatrakcyjnienia wędrowki turystom. W zaprezentowanej wersji legendy Liczyrzepa odgrywa rolę jednoznacznie negatywną, inaczej niż w klasycznych legendach jest raczej postacią pozytywną, wymierzającą ewentualnie karę niesprawiedliwym. W innych wersjach tej samej legendy o Szczelińcu zamiast Liczyrzepy występuje zły czarnoksiężnik.

³Okres górnej kredy, schyłkowy okres życia dinozaurów. W skałach Gór Stołowych nie ma jednak żadnych skamieniałości, dlatego park dinozaurów w Karłowie jest trochę sztucznie powiązany z tym miejscem i jest typowym obiektem, który powstał by komercyjnie wykorzystać duży ruch turystyczny na Szczelińcu.

leżć głowę księżniczki Emilki. W innych wersjach legendy Liczyrzepa po rzuceniu kłutwy siadł na tym miejscu by napawać się zwycięstwem.

W dalszej wędrówce po Szczelińcu musimy odnaleźć kolejne postacie: wielbłąd (schodząc po stopniach skalnych za tronem Liczyrzepy trzeba się odwrócić do tyłu), małpolud i wiewiórka.

Ważnym miejscem dla zrozumienia powstawania i poszerzania szczelin skalnych jest wąwóz piekielko. Widoczne jest tu wyraźnie jak ściana bloku znajdującego się po skrajnej stronie Szczelińca jest znacznie bardziej pochylona (mechanizm odchylania bloków skalnych, prowadzący do ich odpadania dobrze ilustruje obrazek rozchylanych palców dłoni) i jak doprowadzi to w końcu do jego odpadnięcia od Szczelińca i powstania nowego urwiska skalnego.

W trakcie dalszej wędrówki zwracamy uwagę na kolejne formy skalne: kwoka, słoń, głowa olbrzyma, żółw. Na tarasach widokowych można powtórzyć ćwiczenia z mapą (widoczny jest z nich Karłów). Drogą powrotną schodzimy do parkingu w Karłowie.

Propozycje alternatywne:

Lekcja może być, po pewnych modyfikacjach przeznaczona także dla nauczania geografii w gim-

nazjum lub geografii w zakresie rozszerzonym w liceum. W tym przypadku można wprowadzić fachowe słownictwo: rzeźba płytowa, piaskowiec ciosowy, erozja, denudacja, ostaniec. Można także odnieść się do geologii regionalnej Sudetów: do niecki śródsudeckiej, wyjaśnić pojęcie inwersji rzeźby. Faktycznie w Górach Stołowych nie jest to typowa rzeźba płytowa, ale w sensie geologicznym jesteśmy na dnie potężnej struktury – niecki. Jest to dobrze widoczne z północnych tarasów widokowych Szczelińca, po układzie rzeźby na terenie Broumowskich Ścian. Jest to faktycznie typowa kuesta, rozwinięta na pochylonych warstwach w niecce śródsudeckiej.

KARTA PRACY – SKAMIENIAŁY ZAMEK KSIĘŻNICZKI EMILKI – LEGENDA O SZCZELIŃCU WIELKIM

1. Jak się nazywa najwyższa góra w paśmie Gór Stołowych i dlaczego?

.....

.....

.....

2. Kim jest Liczyrzepa?

.....

3. W jaki sposób zemścił się Liczyrzepa na księżniczce Emilce, za to że nie chciała go za męża?

.....

.....

4. Jak się nazywają skały, które nawiązują bezpośrednio do legendy, które wiedziałeś podczas wędrowki przez Szczeliniec Wielki?

.....

.....

.....

5. Jak się nazywa skała, z której zbudowany jest Szczeliniec Wielki? Z czego naprawdę powstała?

.....

.....

6. Który król chciał zbudować na Szczelińcu Wielkim twierdzę? Co powstało z okazji jego wizyty na Szczelińcu?

.....

.....

7. Narysuj, jak mógł wyglądać zamek księżniczki Emilki albo jak wyglądałby Szczeliniec, gdyby zamiary króla został zrealizowane.

KARTA PRACY – SKAMIENIAŁY ZAMEK KSIĘŻNICZKI EMILKI – LEGENDA O SZCZELIŃCU WIELKIM

Arkusz odpowiedzi:

1. Jak się nazywa najwyższa góra w paśmie Gór Stołowych i dlaczego?

Szczeliniec Wielki – nazwa pochodzi od głębokich szczelin skalnych, które przecinają wierzchołek góry

2. Kim jest Liczyrzepa?

Legendarny władca gór

3. W jaki sposób zemścił się Liczyrzepa na księżniczce Emilce, za to że nie chciała go za męża?

Zamienił ją w skałę, wraz z jej całym zamkiem i mieszkańcami

4. Jak się nazywają skały, które nawiązują bezpośrednio do legendy, które wiedziałeś podczas wędrowki przez Szczeliniec Wielki?

głowa księżniczki Emilki, wielbłąd, kwoka, mamut, słoń, żółw

5. Jak się nazywa skała, z której zbudowany jest Szczeliniec Wielki? Z czego naprawdę powstała?

Piaskowiec – powstał z piasku w morzu kreadowym

6. Który król chciał zbudować na Szczelińcu Wielkim twierdzę? Co powstało z okazji jego wizyty na Szczelińcu?

Król pruski Fryderyk Wilhelm II, z okazji jego wizyty wybudowano schody

7. Narysuj, jak mógł wyglądać zamek księżniczki Emilki albo jak wyglądałby Szczeliniec, gdyby zamiary króla został zrealizowane.

Temat zajęć:

Krajobraz tundry syberyjskiej i sawanny afrykańskiej na Ziemi Kłodzkiej.

Czas trwania: 3–4 h (w przypadku korzystania z własnego autokaru)

Klasa: gimnazjum, przedmiot biologia, geografia lub szkoła podstawowa, klasy IV–VI, przyroda (w tym przypadku treści powinny być uproszczone, skupiamy się tylko na elementach krajobrazu, a nie na elementach torfowiska i roślinach torfowiskowych).

Miejsce:

rezerwat Torfowisko pod Zieleńcem w Górach Bystrzyckich, Skałki Łężyckie w Górach Stołowych.

Dojazd:

autokarem, szosa Zieleniec–Duszniki-Zdrój, przejazd do górnej części Łężyc (szosa Duszniki–Karłów); dojazd komunikacją publiczną (PKS) do Zieleńca i przejście piesze do rezerwatu (1 h), albo przejazd do Dusznik (PKP, PKS) i dojście pieszo do rezerwatu przez schronisko pod Muflonem (tam i z powrotem 5–6 h); dojście pieszo do Skałek Łężyckich z Dusznik (tam i z powrotem 5–6 h), aby odwiedzić oba miejsca w ciągu jednego dnia trzeba korzystać z własnego autokaru.

Przejście piesze:

parking przy szosie – rezerwat Torfowisko pod Zieleńcem – ścieżka edukacyjna – wieża widokowa – parking, Łężyce – skałki Łężyckie.

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- a. uczeń posługuje się podstawowym słownictwem geograficznym i biologicznym w toku opisywania oraz wyjaśniania zjawisk i procesów zachodzących w środowisku przyrodniczym,
- b. uczeń opisuje, porządkuje i rozpoznaje organizmy, wyjaśnia zjawiska i procesy biologiczne zachodzące w wybranych organizmach i w środowisku,
- c. uczeń wykorzystuje różnorodne źródła i metody pozyskiwania informacji,
- d. uczeń identyfikuje na planie i mapie topograficznej miejsca obserwacji i obiektów w najbliższym otoczeniu, określa wzajemne położenie obiektów na planie, mapie topograficznej i w terenie,
- e. stawia pytania oraz formułuje własne stanowisko.

Cele wychowawcze:

- a. uczeń wykorzystuje wiedzę i umiejętności w celu lepszego rozumienia współczesnego świata i swojego w nim miejsca; stosuje wiadomości i umiejętności w życiu codziennym, m.in. w racjonalnym wykorzystaniu zasobów środowiska,
- b. uczeń rozwija w sobie: ciekawość świata poprzez zainteresowanie własnym regionem,
- c. uczeń wie jak należy zachowywać się na terenie prawnie chronionym, wie dlaczego trzeba chronić zagrożone gatunki roślin i zwierząt.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć

– dla szkoły podstawowej:

- a. uczeń charakteryzuje warunki klimatyczne i przystosowania do nich wybranych organizmów w następujących krajobrazach strefowych: sawanny, tajgi, tundry,
- b. opisuje krajobrazy świata, w szczególności: sawanny, tajgi, tundry oraz lokalizuje je na mapie,
- c. rozpoznaje i nazywa organizmy roślinne i zwierzęce typowe dla poznanych krajobrazów,
- d. podaje przykłady współzależności między

składnikami krajobrazu, zwłaszcza między klimatem (temperatura powietrza, opady atmosferyczne) a rozmieszczeniem roślin.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć

– dla gimnazjum:

- a. jaki jest związek stref klimatycznych, krajobrazów strefowych i pięter roślinnych w górach, które piętra sobie odpowiadają,
- b. co to jest torfowisko, w jaki sposób powstaje, jakie są charakterystyczne gatunki roślin dla torfowisk,
- c. co to jest wododział, zlewisko, w zlewisku jakiego morza znajdują się Góry Bystrzyckie i Stołowe,
- d) jakie jest znaczenie torfowisk oraz poznanych roślin i w środowisku i dla człowieka,

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- a. jaki jest związek żywych i nieożywionych elementów ekosystemu; jak są one powiązane różnorodnym zależnościami,
- b. w jaki sposób przyrasta torfowisko,
- c. dlaczego należy chronić torfowiska, które z gatunków roślin rosnących na torfowiskach podlegają ochronie prawnej i dlaczego,

- d. w jaki sposób torfowiska zostały udostępnione dla człowieka, dlaczego należy poruszać się po zbudowanych ścieżkach i dlaczego niebezpieczne może być zejście z nich.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien potrafić:

- a. posługiwać się mapą
- b. posługiwać się prostym kluczem do oznaczania roślin,
- c. obserwować okazy i porównać cechy morfologiczne roślin lądowych (mchów, nagozależkowych i okrytozależkowych), wymienia cechy umożliwiające zaklasyfikowanie organizmu do wymienionych wyżej grup oraz identyfikuje nieznany organizm jako przedstawiciela jednej z nich na podstawie obecności tych cech.

Metody i formy pracy:

wykład, praca z mapą, praca z kluczem do oznaczania roślin, obserwacje terenowe, dyskusja.

Środki dydaktyczne:

mapa turystyczna, klucz do oznaczania roślin, mapa świata (klimatyczna, krajobrazowa), schematy pięter roślinności.

Przebieg zajęć:

Przed zajęciami uczniowie powinni mieć wprowadzoną wiedzę na temat krajobrazów świata (szkoła podstawowa) lub powtórzone wiadomości na ten temat, oraz ich powiązanie ze strefami klimatycznymi (gimnazjum).

Z parkingu przy szosie Zieleniec–Duszniki (prowadzącej doliną Bystrzycy Dusznickiej) dochodzimy do granicy rezerwatu Torfowisko pod Zieleńcem (10 minut). Odwołujemy się do wiedzy posiadanej przez uczniów – jaki krajobraz i w jakiej strefie roślinnej przypomina krajobraz rezerwatu Torfowisko pod Zieleńcem. Tu wyjaśniamy jakie są szczególne właściwości naszego położenia:

- znajdujemy się na europejskim dziale wodnym (zlewisko Morza Bałtyckiego i Północnego),
- znajdujemy się na wysokości ok. 750 m n.p.m., w strefie zwiększonych opadów atmosferycznych,
- znajdujemy się na spłaszczeniu wierzchołkowym.

Skutkiem tego jest duża ilość wody, która nie ma gdzie odpłynąć. Woda jest wiązana przez rośliny (mech torfowiec), z obumarłych szczątków roślinnych wytwarza się torf. Wyjaśniamy jak powstaje

torfowisko, jaka jest jego budowa i struktura.

Za pomocą klucza do rozpoznawania roślin identyfikujemy podstawowe gatunki rosnące na torfowisku:

- brzoza karłowata
- sosna błotna
- sosna kosodrzewina
- rosiczka
- wełnianka
- mech torfowiec

Poruszając się torfowisku wyjaśniamy, jak została zbudowana droga przez torfowisko (kamienie są nasypane na ułożonych balach drewnianych pływających w torfie). Dochodzimy do wieży widokowej. Patrząc z góry na teren rezerwatu możemy zadać pytanie:

Odwołując się do wiedzy uczniów pytamy:

- jaki krajobraz przypomina krajobraz torfowiska?
- **posiada pewne elementy przejściowe tajgi (las świerkowy) i tundry (warunki utrudniające rośnięcie drzew, bądź występowanie ich skarłałych form, porośnięcie terenu krzewami i krzewinkami)**

Torfowisko pod Zieleńcem nazywane jest „Tundrą Syberyjską”, choć najbardziej przypomina krajobraz lasotundry. Mówimy o piętrach roślinnych w górach, które są niejako odbiciem stref klimatyczno-krajobrazowych występujących na kuli ziemskiej. Mówimy o odpowiednikach: tajga – lasy reglowe (w obu przypadkach dominacja świerka, z tym że są to różne formy tego samego gatunku, w lasach reglowych świerk jest zwykle dużo bardziej okazały), tundra – piętro subalpejskie i alpejskie (dominacja kosodrzewiny). Co prawda granica lasu w górach powinna leżeć ok. 500 wyżej, ale ze względu na trudne warunki występujące dla drzew na torfowisku jest ona niejako zaniżona.

Po przejściu ścieżki przyrodniczej na torfowisku udajemy się autokarem do górnej części Łężyc, by dojść do Skałek Łężyckich.

Ten fragment Gór Stołowych nazywany jest sawanną afrykańską, ze względu na pewne podobieństwa krajobrazowe: dominacja traw, pojedyncze drzewa. Uroku dodają pojedyncze skałki (przy odrobinie wyobraźni można w nich dostrzec słońca odpoczywającego w cieniu afrykańskiej akacji). Rozpościera się też stąd ładny widok na skalne urwiska Narożnika i Skalniaka. W przeciwieństwie do Torfowiska pod Zieleńcem nie ma tu jednak żadnych powiązań roślinno-klima-

tycznych⁴.

Występuje tu jednak cały szereg ciekawych górskich roślin chronionych (choć nie mających nic wspólnego z sawanną). Można tu odnaleźć:

- pełnik europejski, zwany różą kłodzką – symbol Ziemi Kłodzkiej
- dziewięcił bezłodygowy
- arnikę górska
- różne gatunki storczyków

⁴Nazwa sawanna afrykańska została zaproponowana przez prof. Walczaka, który twierdził, że powierzchnia na której znajdują się Skałki Łężyckie jest powierzchnią która ukształtowała się w okresie miocenu, kiedy panował klimat zbliżony do klimatu sawanny. Badania prof. Pulinowej wykazały jednak, że powierzchnia ta jest znacznie młodsza i pochodzi z plejstocenu, kiedy panował chłodny klimat przyłodowcowy, z sawanną zatem nie ma nic wspólnego.

KARTA PRACY – KRAJOBRAZ TUNDRY SYBERYJSKIEJ I SAWANNY AFRYKAŃSKIEJ NA ZIEMI KŁODZKIEJ

1. Co to jest lasotundra? W jakich częściach świata leży?

.....

.....

2. Jakiemu piętru roślinnemu w górach odpowiada tajga, a jakiemu tundra? Dlaczego?

.....

.....

.....

3. W jaki sposób Torfowisko pod Zieleńcem przypomina krajobraz lasotundry?

.....

.....

4. Jaki gatunek mchu tworzy torf?

.....

5. Jakie są najbardziej charakterystyczne gatunki roślin chronionych dla Torfowiska pod Zieleńcem?

.....

6. Jak zbudowano drogę i wieżę widokową, by nie zapadły się w torfowisku?

.....

7. Narysuj przekrój torfowiska, uwzględniając następujące elementy: powstało na płaskim, nieprzepuszczalnym podłożu skalnym, w centralnej części miąższość torfu: 8,5 m, głębokość wody: 15 m; przy brzegach, miąższość torfu 3 m, głębokość wody 4 m.

8. Który fragment Gór Stołowych nazywany jest sawanną afrykańską i dlaczego?

.....

.....

KARTA PRACY – KRAJOBRAZ TUNDRY SYBERYJSKIEJ I SAWANNY AFRYKAŃSKIEJ NA ZIEMI KŁODZKIEJ

Arkusz odpowiedzi:

1. Co to jest lasotundra? W jakich częściach świata leży?

strefa przejściowa między tajgą a tundrą, występuje na północy Europy, Syberii i Kanady

2. Jakiemu piętru roślinnemu w górach odpowiada tajga, a jakiemu tundra? Dlaczego?

tundra odpowiada piętru subalpejskiego i alpejskiemu, są tu zbyt trudne warunki klimatyczne, aby mogły rosnąć drzewa

3. W jaki sposób Torfowisko pod Zieleńcem przypomina krajobraz lasotundry?

dominują tu krzewy i krzewinki, skarłale formy drzew, w strefie lasotundry też powszechne są bagna i torfowiska, ze względu na nieprzepuszczalną dla wody strefę wiecznej zmarzliny

4. Jaki gatunek mchu tworzy torf?

mech torfowiec

5. Jakie są najbardziej charakterystyczne gatunki roślin chronionych dla Torfowiska pod Zieleńcem?

sosna błotna, brzoza karłowata, sosna kosodrzewina, rosiczka

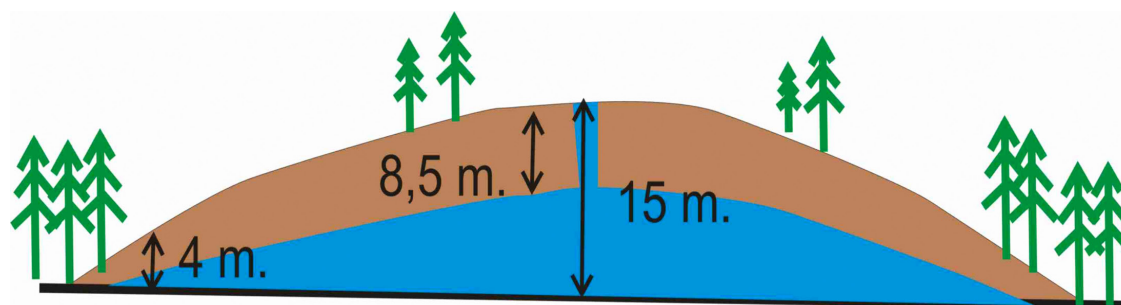
6. Jak zbudowano drogę i wieżę widokową, by nie zapadły się w torfowisku?

zbudowano na specjalnych pływających w torfie balach

7. Narysuj przekrój torfowiska, uwzględniając następujące elementy: powstało na płaskim, nieprzepuszczalnym podłożu skalnym, w centralnej części miąższość torfu: 8,5 m, głębokość wody: 15 m; przy brzegach, miąższość torfu 3 m, głębokość wody 4 m.

8. Który fragment Gór Stołowych nazywany jest sawanną afrykańską i dlaczego?

Skalki Łężyckie – dominują trawy i pojedyncze drzewa

Temat zajęć:

Śladami wielkich Polaków po uzdrowisku w Dusznikach

Czas trwania: 2 h

Klasa: IV etap edukacyjny, historia i społeczeństwo – Ojczysty Panteon i ojczyste spory; historia muzyki, możliwe również: gimnazjum – historia.

Miejsce:

Duszniki Zdrój.

Dojazd:

autokarem z Wrocławia droga krajowa nr 8, dojazd komunikacją publiczną – autobus PKS (liczne połączenia z Wrocławia i Kłodzka) lub pociąg (ma być przywrócony od końca 2013 r.) do Dusznik Zdrój.

Przejsie piesze:

przejsie piesze Duszniki: rynek – uzdrowisko (dworek Chopina, pijalnia wód) – wzgórze Rozalii.

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- wykazanie, że wiedza humanistyczna może stanowić klucz do rozumienia świata współczesnego i pomaga w autoidentyfikacji w świecie,
- poszerzenie wiedzy z zakresu historii z elementami wiedzy o kulturze.

Cele wychowawcze:

- uczeń dostrzega związek miejsca związanych z wybitnymi postaciami, z ich twórczością i życiem,
- uczeń rozumie znaczenie poznawania przeszłości dla rozumienia świata współczesnego,
- docenia dziedzictwo kulturowe i historyczne.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- dłaczego król polski Jan Kazimierz został zmuszony do abdykacji i dlaczego znalazł się w Dusznikach,
- co to jest uzdrowisko, jakie jest miejsce Dusznik na tle innych uzdrowisk Ziemi Kłodzkiej i Śląska,
- dłaczego śląskie uzdrowiska były bardzo popularne wśród Polaków w XIX stuleciu.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- dłaczego ważne poznawanie miejsc związanych z wybitnymi postaciami i ich życiem,
- jaką rolę odgrywa miejsce w powstaniu dzieła artystycznego,
- jakie były uwarunkowania rozwoju społeczeństwa w XIX stuleciu,

- jak ważnym nurtem turystyki kulturowej jest turystyka biograficzna.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien potrafić:

- charakteryzować spory o przyczyny upadku I Rzeczypospolitej w kontekście abdykacji Jana Kazimierza,
- charakteryzować i oceniać polityczne XIX wieczne koncepcje nurtu insurekcyjnego oraz nurtu realizmu politycznego w kontekście życia i postawy Fryderyka Chopina,
- wskazywać miejsca związane z życiem i twórczością Fryderyka Chopina,
- wskazywać na mapie nowy układ granic państw zaborczych na ziemiach polskich po kongresie wiedeńskim, wskazuje miejsce na mapie i przynależność polityczną Śląska w XIX stuleciu i jej zmiany w wieku poprzednim,
- opisywać zmiany w poziomie życia różnych grup społecznych w XIX w. na podstawie źródeł pisanych, ikonograficznych i statystycznych.

Metody i formy pracy:

wykład, odtworzenie utworu muzycznego Chopina, praca własna z kartami pracy, obserwacja terenowa obiektów, analiza źródeł

Środki dydaktyczne:

mapy, ikonografia z wizerunkami sławnych Polaków związanych z Dusznikami, ikonografia przedstawiająca życie w XIX-wiecznych uzdrowiskach

Przebieg zajęć:

Zajęcia zaczynamy od rynku w Dusznikach, od domu nr 1. Jest to dawny Zajazd pod Czarnym Niedźwiedziem. Wyjaśniamy, jaką rolę odgrywał w miejscowości położonej na tranzytowym szlaku prowadzącym do Pragi i dlaczego zatrzymało się w nim wielu sławnych gości. Zwracamy uwagę na niemiecką, XIX – wieczną tablicę informującą o pobycie króla Polski – wśród wielu sławnych gości była to jedyna koronowana głowa. Należy przestawić tło polityczne podróży i wcześniejszej abdykacji króla:

- niepomyślny pokój oliwski kończący „potop Szwedzki”,
- nieudane próby reformy państwa (m.in. elekcja nowego króla za życia poprzednika),
- rokosz Lubomirskiego, krwawa wojna domowa, klęska wojsk królewskich w bitwie pod Mątwami – 1666,
- śmierć wpływowej żony króla – Ludwiki Marii.

Jest to dobry punkt wyjścia do dyskusji o kondycji I Rzeczypospolitej i przyczynach jej upadku.

Na koniec dyskusji zwracamy uwagę, że ta tablica była istotna dla polskich gości przyjeżdżających w XIX wieku do uzdrowiska, którzy zwracali dużą uwagę na wszelkie polonica na Śląsku.

W pobliżu znajdują się dwa inne ważne zabytki miasta. Można je zwiedzić przy okazji, ewentualnie po zajęciach: kościół św. Piotra i Pawła z oryginalną amboną w kształcie wieloryba oraz Muzeum Papiernictwa w zabytkowym młynie papierniczym. Stąd udajemy się promenadą do części uzdrowskiej.

Uzdrowisko Reinertz (Duszniki) wraz z początkiem XIX stulecia dołączyło do grona najlepszych uzdrowisk śląskich. Jak i inne śląskie uzdrowiska stały się liczny celem odwiedzin wielkopolskiej szlachty (którzy po zaborach znaleźli się teraz w obrębie jednego państwa ze Śląskiem), ale również było licznie odwiedzane przez mieszkańców Królestwa Kongresowego. Z tego powodu miejscowi lekarze znali język polski i w języku polskim były wydawane przewodniki turystyczne po okolicy. Uzdrowiska polskie w Karpatach rozwinęły się dopiero w końcu XIX stulecia i wówczas tam skierował się główny potok polskich kuracjuszy.

Mówimy o sławnych Polakach, którzy przyjeżdżali na kuracje do Dusznik jak: Józef Elsner –

nauczyciel Chopina, Adolf Dygasiński – pisarz, Zygmunt Krasiński – poeta i wieszcz (przebywał przejazdem w drodze do Genewy). Zwracamy uwagę na pomnik Ludwika Zamenhofs, twórcy języka esperanto, przebywającego trzykrotnie w Dusznikach. Sam pomnik został odsłonięty w roku 1931 przez Śląski Związek Esperantystów, ale władze hitlerowskie kazały pomnik usunąć, ze względu na żydowskie pochodzenie Zamenhofs. Pomnik został odsłonięty ponownie w 1957 r. z odtworzoną tablicą.

Dochodzimy do pomnika Chopina – kamiennego obelisku 1897 r. Omawiamy historię tego pomnika. Ufundował go Wiktor Magnus – kupiec z Warszawy – przedstawiciel warszawskiego Stowarzyszenia Spożywczego „Merkury”. Posiada napis po łacinie, ponieważ niemieckie władze Dusznik nie chciały się zgodzić na napis polski, z kolei fundator nie chciał zgodzić się na napis niemiecki.

Dochodzimy do Teatru Zdrojowego potocznie zwanego Dworkiem Chopina. Nazwa ta nawiązuje do wydarzenia z 1826 r. gdy w tym miejscu 16 letni Chopin dał swój pierwszy koncert charytatywny. Naświetlamy tło historyczne życia Chopina i historię koncertu.

Według *Opowieści o Chopina historii młodzieńczej* opublikowanej w warszawskim *Echu Muzycznym* młody Fryderyk zakochał się w Dusznikach w pięknej Czeszce o imieniu Libusza. Jej ojciec – sukiennik pochodzący z Broumova – zmarł nagle na atak apopleksji przy Zdroju Ciepłym. Fryderyk dał koncert charytatywny na rzecz osieroconej Libuszy i jej trojga rodzeństwa, pozbawionych środków do życia. Uczestniczył także w pogrzebie jej ojca. Wtedy prawdopodobnie także skomponował Marsz Żałobny⁵.

Inne pamiątki związane z Chopinem to pomnik z 1876 roku, odsłonięty w 150 rocznicę koncertu, źródło Pieniawa Chopina w pijalni wód (dawniej Ciepły Zdrój), dom w którym mieszkał Chopin przy ul. Zielonej 6, z pamiątkową tablicą.

Na zakończenie, po rozwiązaniu zadań przez uczniów można wspiąć się na Wzgórze Rozalii (560 m n.p.m.) – wzgórze o którym pisał w liście Chopin i na którym osobiście był.

⁵R. Kincel *U szlęskich wód*. Oficyna Silesia Racibórz 1994

KARTA PRACY – ŚLADAMI WIELKICH POLAKÓW PO UZDROWISKU W DUSZNIKACH

1. Który polski król przebywał w Dusznikach, w którym roku i dlaczego?

.....
.....

2. Przeczytaj fragment listu który napisał szesnastoletni Fryderyk Chopin do swojego przyjaciela z Dusznik.

Dwa tygodnie już piję serwatkę i wody tutejsze; i niby jak mówią, mam trochę lepiej wyglądać, mam niby tyć a tym samym lenieć, czemu może przypiszesz tak długi spoczynek pióra mojego; lecz wierz mi, skoro się dowiesz o moim sposobie życia, przyznasz iż trudno znaleźć chwilę do siedzenia w domu. – Rano, najpóźniej o godzinie 6, już wszyscy chorzy przy źródle; tu dopiero kiepska dęta muzyka – z kilkunastu karykatur w rozmaitym goście złożona, na czele których fagocista, chudy, z osioblany, zabraczonym nosem, przestrasza damy, co się koni boją, przygrywa wolno spacerującym kuracjuszom, tu dopiero gatunek reduty, a raczej maskarady, bo nie wszyscy w maskach, tych jednakże mała jest liczba, albowiem składa się tylko z tych, co dla kom-

panii dali się powiesić. – Taka promenada po ślicznej alei łączącej zakład kąpielowy z miastem trwa zazwyczaj do ósmej, stosownie do kubków, ile kto ma rano wypić, potem udają się (każdy do siebie) na śniadanie. – Po śniadaniu idę zazwyczaj przejść się, chodzę do 12, o której jeść obiad trzeba dlatego, że znów po obiedzie idzie się do źródła. Po obiedzie zazwyczaj jeszcze większa maskarada niż rano, bo każdy wystrojony, każdy w innym niż rano pokazuje się kostiumie! Znów muzyka paskudzi, a tak chodzi się już do samego wieczora. Jak ja, ponieważ tylko dwie szklanki Zdroju Ciepłego piję po obiedzie, więc wczas idę do domu na kolację, po kolacji spać, więc kiedyż list pisać? (...)

Chodzę ja wprawdzie po górach, którymi Reinertz otoczone, często zachwycony widokiem tutejszych dolin, z niechęcią złażę, czasem na czworakach, ale jeszcze nie był tam, gdzie wszyscy jadą, bo mi zakazano. Jest tu w bliskości Reinertz góra ze skałami, zwana Heuscheuer, miejsce, z którego widoki zachwycające, ale dla niezdrowego powietrza na samym wierzchołku nie wszystkim dostępne, a ja jestem jednym z tych pacjentów, na nieszczęście, którym tam nie wolno.

Ale mniejsza o to; byłem już na górze zwanej Einsiedelei, bo tam jest pustelnik. Wszedłszy na górę jedną z wyższych w Reinertz, wchodzi się po stu kilkudziesięciu schodach w prostej linii, nieledwie pionowo, z kamieni zrobionych do samego pustelnika, skąd przepyszny widok na całe Reinertz. Wybieramy się na jakieś Hohe Mense, ma to być góra w przepysznej okolicy; spodziewam się, że przyjdzie do skutku.

Na podstawie listu, własnych obserwacji oraz analizy materiałów źródłowych internetowych oraz innych archiwalnych odpowiedz na pytania:

a. Czym się różni pobyt i kuracja w Dusznikach współcześnie od tej sprzed 200 lat?

.....
.....
.....
.....

KARTA PRACY – ŚLADAMI WIELKICH POLAKÓW PO UZDROWISKU W DUSZNIKACH

b. Jak w XIX były nazywane Duszniki (również przez Polaków).

.....

c. Na jakie góry wszedł młody Fryderyk podczas pobytu w Dusznikach? Na którą nie wolno mu było wejść i dlaczego? Na jaką miał wejść (ale nie wiemy czy, wszedł)? Postaraj się odgadnąć ich polskie nazwy i odszukać je na współczesnej mapie:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

d. Jaką funkcję naprawdę pełnił tzw. Dworek Chopina w Dusznikach?

.....

e. W jakim celu zagrał Fryderyk Chopin koncert w Dusznikach?

.....

.....

f. Jakie rokroczne wydarzenie zostało zapoczątkowane w 120 rocznicę pierwszego zagranicznego koncertu młodego Fryderyka?

.....

g. Jakie inne miejsca w Polsce są związane z życiem Fryderyka Chopina?

.....

.....

.....

.....

.....

h. Jacy inni sławni Polacy przebywali w Dusznikach-Zdrój w XIX wieku? Dlaczego Duszniki i inne śląskie uzdrowiska były często odwiedzane przez Polaków?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

KARTA PRACY – ŚLADAMI WIELKICH POLAKÓW PO UZDROWISKU W DUSZNIKACH

Arkusz odpowiedzi:

1. Który polski król przebywał w Dusznikach, w którym roku i dlaczego?

Jan Kazimierz – gdy po abdykacji w 1669 r. jechał z Polski do Francji, gdzie zmarł

2. Przeczytaj fragment listu który napisał szesnastoletni Fryderyk Chopin do swojego przyjaciela z Dusznik. Na podstawie listu, własnych obserwacji oraz analizy materiałów źródłowych internetowych oraz innych archiwalnych odpowiedz na pytania:

a. Czym się różni pobyt i kuracja w Dusznikach współcześnie od tej sprzed 200 lat?

Kuracja była oparta w dużym stopniu na picu serwatki, dziś jest szeroka gama różnorodnych zabiegów, nadal jednak podstawę stanowi picie wód mineralnych, które należy spożywać powoli, spacerując.

b. Jak w XIX były nazywane Duszniki (również przez Polaków).

Reinerz

c. Na jakie góry wszedł młody Fryderyk podczas pobytu w Dusznikach? Na którą nie wolno mu było wejść i dlaczego? Na jaką miał wejść (ale nie wiemy czy, wszedł)? Postaraj się odgadnąć ich polskie nazwy i odszukać je na współczesnej mapie:

Heuscheuer – Szczeliniec Wielki (nie wolno było wejść)

Hohe Mense – Orlica (nie wiemy czy wszedł, wówczas popularny cel wycieczek, gdyż na szczycie była drewniana wieża widokowa)

Einsiedelei – Pustelnia, czyli obecnie Wzgórze Rozalii (na pewno Chopin na nim był, wówczas mieszkał tam pustelnik)

d. Jaką funkcję naprawdę pełnił tzw. Dworek Chopina w Dusznikach?

Teatr Zdrojowy

e. W jakim celu zagrał Fryderyk Chopin koncert w Dusznikach?

w celu charytatywnym, by zebrać pieniądze na utrzymanie sierot po zmarłym sukienniku

f. Jakie rokroczne wydarzenie zostało zapoczątkowane w 120 rocznicę pierwszego zagranicznego koncertu młodego Fryderyka?

Festiwale Chopinowskie

g. Jakie inne miejsca w Polsce są związane z życiem Fryderyka Chopina?

Żelazowa Wola – miejsce urodzenia, Warszawa – miejsce zamieszkania, Szafarnia – miejsce wyjazdów na wakacje, Antonin – miejsce gdzie koncertował, spotykał się w księciem Antoninem Radziwiłem, który miał go objąć mecenatem, przy okazji pobytu u krewnych

h. Jacy inni sławni Polacy przebywali w Dusznikach-Zdrój w XIX wieku? Dlaczego Duszniki i inne śląskie uzdrowiska były często odwiedzane przez Polaków?

Józef Elsner, Adolf Dygasiński, Zygmunt Krasiński, Ludwik Zamenhof, Polacy przyjeżdżali tu ze względu na to, że nie było jeszcze polskich uzdrowisk w Karpatach, nie bez znaczenia były także związki historyczne Polski ze Śląskiem

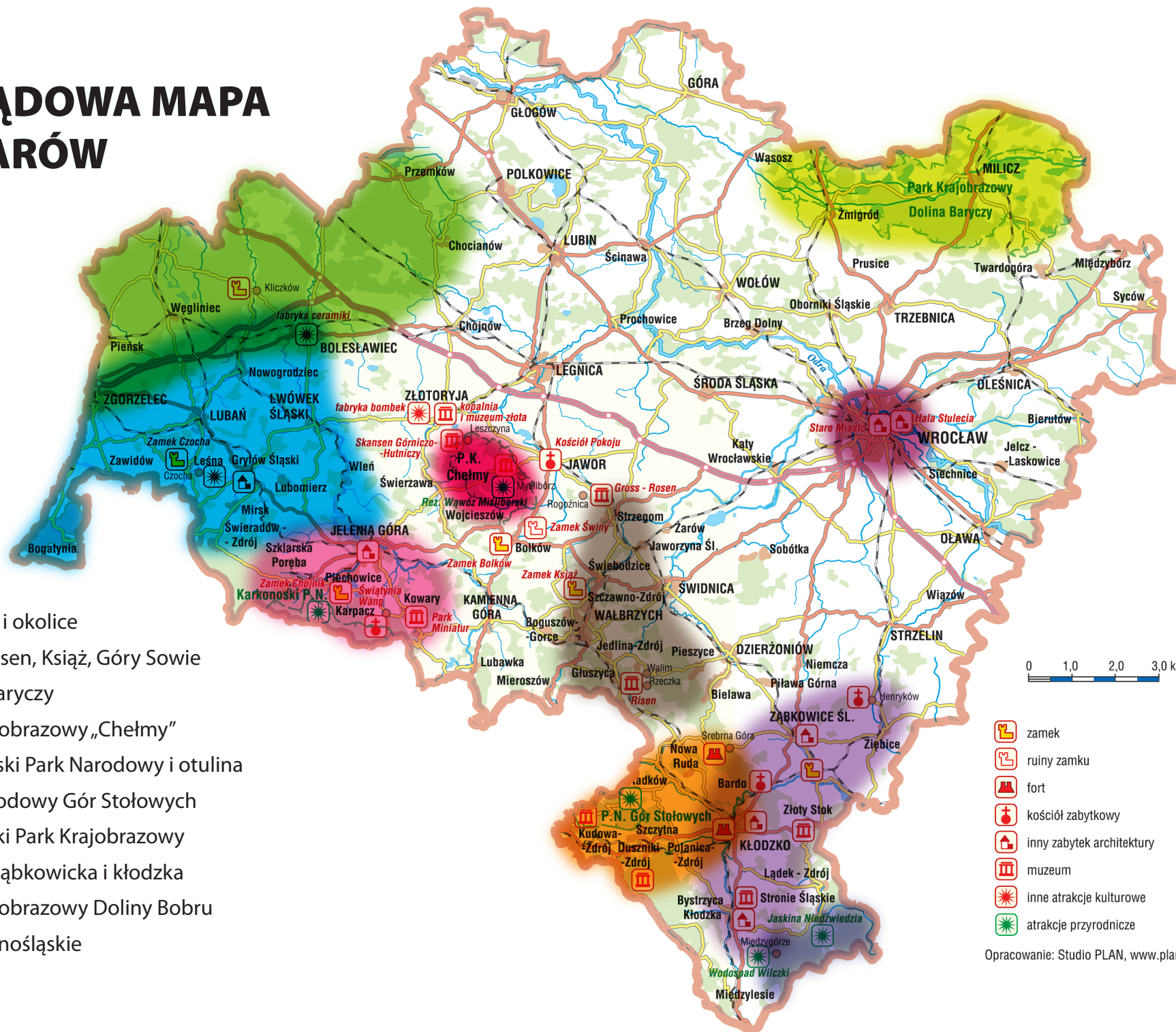

Szkolny Przewodnik Turystyczny po Dolnym Śląsku

Śnieżnicki Park Krajobrazowy (ŚPK)

POGLĄDOWA MAPA OBSZARÓW

- 1 Wrocław i okolice
- 2 Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie
- 3 Dolina Baryczy
- 4 Park Krajobrazowy „Chełmy”
- 5 Karkonoski Park Narodowy i otulina
- 6 Park Narodowy Gór Stołowych
- 7 Śnieżnicki Park Krajobrazowy
- 8 Ziemie: ząbkowicka i kłodzka
- 9 Park Krajobrazowy Doliny Bobru
- 10 Bory Dolnośląskie

- zamek
- ruiny zamku
- fort
- kościół zabytkowy
- inny zabytek architektury
- muzeum
- inne atrakcje kulturowe
- atrakcje przyrodnicze

Opracowanie: Studio PLAN, www.plan.pl

Śnieżnicki Park Krajobrazowy (ŚPK)

Ważną formą ochrony przyrody w Sudetach są parki krajobrazowe. Na terenie Dolnego Śląska utworzono 12 parków krajobrazowych, w tym 9 w Sudetach po stronie polskiej oraz 7 po stronie czeskiej. Do parków krajobrazowych chroniących tereny górskie zaliczono 5 parków: Śnieżnicki, Sudetów Wałbrzyskich, Gór Sowich, Gór Opawskich, Rudawski Park Krajobrazowy.

ŚPK został utworzony 28 października 1981 r. decyzją Uchwały Wojewódzkiej Rady Narodowej dawnego województwa wałbrzyskiego. ŚPK położony jest na terenie województwa dolnośląskiego, w jego południowo-wschodniej części. Leży na terenie powiatu kłodzkiego w obrębie gmin Międzylesie, Bystrzyca Kłodzka, Stronie Śląskie, Lądek-Zdrój i powiatu ząbkowickiego – na terenie gminy Żłoty Stok. Uwzględniając położenie według podziału Administracji Lasów Państwowych omawiany park krajobrazowy leży na terenie nadleśnictw: Międzylesie, Bystrzyca Kłodzka, Lądek-Zdrój i Bardo Śląskie.

ŚPK obejmuje cenną krajobrazowo i przyrodniczo oraz najwyższą położoną polską część Sudetów Wschodnich. W jego skład wchodzi trzy pasma górskie – Masyw Śnieżnika, Góry Bialskie i Góry Złote, które ograniczone są od zachodu Rowem Górnej Nysy i północnego-zachodu Kotliną Kłodzką.

Lp.	Nazwa rezerwatu	Pow. w ha	Typ rezerwatu	Charakterystyka
1.	Śnieżnik Kłodzki od 1965 r.	181,24	florystyczny, krajobrazowy	Roślinność zielna reprezentująca element karpacki w Sudetach
2.	Puszcza Śnieżnej Białki od 1963 r.	124,68	leśny	las o charakterze puszczy
3.	Jaskinia Niedźwiedzia od 1977 r.	89,05	geologiczny	jaskinia z szatą naciekową
4.	Nowa Morawa od 1971 r.	22,16	leśny	świerk sudecki
5.	Wodospad Wilczki od 1958 r.	2,75	skalno-krajobrazowy	wodospad z wąwozem

Tab.1. Rezerwaty przyrody w obrębie Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego

Powierzchnia ŚPK wynosi 28 800 ha i strefa ochronna zwana otuliną 14 900 ha. Jest to największy powierzchniowo park krajobrazowy w Sudetach. Celem utworzenia parku była ochrona wybitnych wartości przyrodniczych, krajobrazowych, historycznych, kulturowych, a także ich upowszechnianie. Są to tereny o wysokich walorach turystycznych, umożliwiających spędzenie wolnego czasu na łonie przyrody oraz teren edukacyjny prezentujący bioróżnorodny świat flory i fauny w naturalnym środowisku. Jednostką administrującą parkami krajobrazowymi na terenie województwa dolnośląskiego jest Dolnośląski Zespół

Parków Krajobrazowych (DZPK). Najwyższą i najbardziej charakterystyczną częścią ŚPK jest Masyw Śnieżnika.

Na obszarze ŚPK znajduje się pięć rezerwatów przyrody (Tab.1). Cztery spośród nich leżą w gminie Stronie Śląskie, a tylko jeden w gminie Bystrzyca Kłodzka – Wodospad Wilczki. Stanowią one razem 431 ha (1,50% parku).

Rezerwat „Śnieżnik Kłodzki” od 1965 r. powołany jako rezerwat ścisły – gdzie nie dopuszcza się żadnych działań, wykluczona jest jakkolwiek

ingerencja człowieka. Powierzchnia rezerwatu wynosi 181,24 ha. Rezerwat obejmuje szczytową część Śnieżnika, powyżej wysokości 1150 m n.p.m. W rezerwacie chronione są zespoły roślinności zielnej reprezentującej element karpacki w Sudetach, również jest tam różnorodna fauna.

Rezerwat Puszcza Śnieżnej Białki – rezerwat ustanowiony w 1937 r. o powierzchni 60 ha i reaktywowany w 1963 r. na powierzchni 124,68 ha. Leży w południowo-wschodniej części Gór Bialskich w gminie Stronie Śląskie, na wschodnim zboczu szczytu Iwinki, na wysokości 900–1000 m n.p.m. 2,5 km od Bielicy. Ochrona obejmuje las mieszany regla dolnego. Jest to jedno z najwyższych stanowisk tego zespołu w Sudetach (ponad 980 m n.p.m.). Przeważają w nim buki (okazy do 25 m wysokości i 3,5 m obwodu), jawory, stąd częsta nazwa Puszczy Jaworowej. W runie dominującej buczyny kwaśnej występują liczne zbiorowiska roślinne. Na górskich łąkach występują psia trawka, trędownik omszony, omieg górski, fiołek sudecki, modrzyk górski. Z fauny spotkać można jelenie, sarny, muflony, cietrzewie, głuszce. Należy zaznaczyć, że Puszcza Śnieżnej Białki znana jako Puszcza Jaworowa stanowi jedno z najpiękniejszych i najpierwotniejszych stanowisk leśnych na całym Dolnym Śląsku.

Rezerwat Jaskinia Niedźwiedzia – rezerwat został utworzony w 1977 r. dla ochrony unikalnej jaskini z bogatą szatą naciekową i znaleziskami kostnymi zwierząt plejstocenских m.in. niedźwiedzia jaskiniowego, hieny oraz rzadkimi

gatunkami roślin wokół jaskini. Powierzchnia rezerwatu wynosi 89,05 ha. Położony jest on w Masywie Śnieżnika, w dolinie górnej Kleśnicy w obrębie wzniesienia Stroma (1166 m n.p.m.), w pobliżu wsi Kletno, w gminie Stronie Śląskie. Jaskinia została odkryta podczas eksploatacji wyrobiska „Kletno III” na wysokości 800 m n.p.m. w październiku 1966 r. Powstała w rozległej warstwie marmuru do 400 m szerokości we wnętrzu Stromej. Jaskinia Niedźwiedzia jest jaskinią wciąż aktywną. Korytarze Jaskini Niedźwiedziej są rozłożone horyzontalnie, w trzech poziomach połączonych kominami. Łączna ich długość wynosi ponad 3,5 km.

Rezerwat Nowa Morawa – rezerwat leśny położony na wysokości 820–965 m n.p.m. w Górach Bialskich. Utworzony został w 1974 r. na powierzchni 22,16 ha dla ochrony fragmentu starego lasu dolnoregłowego z udziałem jaworu, świerka rodzimego i jodły. W poszyciu występuje bez koralowy, jarzębina, wiciokrzew czarny. Runo reprezentują takie gatunki jak: trzcinnik leśny i owłosiony, śledzienica skrętolistna, gwiazdnica gajowa. W wilgotnych siedliskach występują turzycy odległokłosa, czartawa pospolita i manna gajowa.

Patrz > Konspekt lekcji: Dlaczego woda drąży skały – czyli zjawiska krasowe.

Wodospad Wilczki w Międzygórzu stanowi dużą atrakcję turystyczną Międzygórza. Wodospad Wilczki i biegnący poniżej głęboko wcięty skalisty

wąwóz, to teren rezerwatu przyrody, utworzonego w 1958 r. na powierzchni 2,88 ha. Po powodzi w 1997 r. ma wysokość około 20 m. Teren rezerwatu jest przystosowany do zwiedzania przez turystów, po obu brzegach Wilczki znajdują się ogrodzone tarasy i punkty widokowe.

Na obszarze ŚPK istnieje kilka pomników przyrody nieożywionej podlegające ochronie. Należą do nich „Góra Krzemień” na zboczach Płoski koło Bielicy, Skałka Wapienna (w kamieniołomie Kletno II zwana Pulinką), Pasterskie Skały koło Idzikowa, Jaskinia Radochowska na południowych zboczach Bzowca (697 m n.p.m.). ŚPK pokrywa się ze Specjalnym Obszarem Ochrony Siedlisk Sieci Natura 2000 „Góry Bialskie i Grupa Śnieżnika” od 2004 r. Europejska Sieć Ekologiczna „Natura 2000” jest programem Unii Europejskiej, której celem jest zachowanie rodzajów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków ważnych dla Wspólnoty. Sieć ma swoje umocowanie prawne w dwóch dyrektywach europejskich (Ptasia i Siedliskowa) przyjętych w 1992 r. Nie istnieje Plan Ochrony ŚPK, a Plan zagospodarowania ŚPK z 2000 r., jest niewiążący i nie można się na niego powoływać. Narzędziem posilującym dla ŚPK są dyrektywy Obszaru Natura 2000, które Unia honoruje. ŚPK współpracuje z Nadleśnictwem Łądek Zdrój i polityka prowadzona przez obydwie instytucje jest spójna.

Działalność edukacyjna na terenie ŚPK

Działania edukacyjne przeznaczone są dla wszystkich grup wiekowych od przedszkolaków po seniorów i obejmują zajęcia terenowe oraz kameralne o tematyce przyrodniczej. W 2011 r. dla dokładniejszego poznania i zwiedzenia ŚPK, w tym Masywu Śnieżnika powstały centra edukacyjne, ścieżki dydaktyczne i szlaki turystyczne. Oferta edukacyjna DZPK o/Wałbrzych – Strachocin ŚPK przygotowana i prowadzona przez Irenę Foremnik jest bardzo bogata i obejmuje zajęcia w Izbie Edukacji Leśnej w siedzibie ŚPK, w Strachocinie (gmina Stronie Śląskie) w pięciu grupach tematycznych.

I. Ochrona przyrody:

1. Formy ochrony przyrody.
2. Natura 2000 – siedliska.
3. Rezerваты przyrody na terenie ŚPK.
4. Rośliny i zwierzęta chronione.
5. Polskie Parki Narodowe.
6. Śnieżnicki Park Krajobrazowy.

II. Las:

7. Las i jego funkcje.
8. Drzewa liściaste i iglaste – rozpoznawanie.
9. Krzewy leśne.
10. Las tętni życiem – zamieranie lasu.
11. Warstwy lasu.
12. Wiosna w lesie.
13. Jesień w lesie.
14. Rola mrówek, ptaków i nietoperzy w ochronie lasu.
15. Sprzymierzeńcy lasu.

16. Skrzydlaci mieszkańcy lasu.
17. O zachowaniu się w lesie.
18. Żywioty.
19. Pomiary drzew, drzewa pomnikowe – zajęcia terenowe.

III. Fauna:

Przygotowanie zwierząt do zimy.

20. Zwierzęta, które budzą się na wiosnę, przyloty ptaków.
21. Węże – chronić czy niszczyć?
22. Nietoperze Polski – warsztaty.
23. Płazy i gady.
24. Ptaki drapieżne.
25. Ptaki wokół nas.
26. Pajęczaki.
27. Owady.
28. Ssaki lasów i łąk.
29. Sowy Polski – zajęcia stacjonarne, zajęcia w terenie wieczorową porą.

IV. Inne:

30. Rośliny nago- i okrytozalążkowe.
31. Zjawiska krasowe.
32. Chrońmy mokradła.
33. Porosty.
34. Ekologia – podstawowe pojęcia.
35. Seks na sześciu nogach – prezentacja dla dorosłych.
36. DDT, tak czy nie? – prezentacja dla dorosłych.
37. Użytki w świecie zwierząt – prezentacja dla dorosłych.
38. Metale ciężkie.

39. Kompostownie.
40. Zrównoważony rozwój, a ochrona środowiska i ekoturystyka.
41. Alternatywna polityka energetyczna Polski.

V. Edukacja zdrowotna:

42. Żywnienie dzieci i młodzieży w wieku szkolnym.
43. Aktywność fizyczna dzieci i młodzieży w wieku szkolnym.
44. Zapobieganie wypadkom i urazom.
45. Higiena osobista i higiena żywności.
46. Profilaktyka uzależnień.
47. Radzenie sobie w trudnych sytuacjach.
48. Kształtowanie poprawnych relacji społecznych.

Prowadzone są również zajęcia terenowe z celem poznawczym, na czterech ścieżkach przyrodniczych, których właścicielem jest ŚPK. Istnieją jeszcze inne ścieżki, których park był tylko współtwórcą np. Ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna, leśnictwo Stary Gierałtów, Ścieżka przyrodnicza przez Ułęż na Borówkową.

Ścieżki dydaktyczne przebiegają przez różne części ŚPK i umożliwiają poznanie głównych walorów parku. Trasy zostały tak przeprowadzone, żeby przedstawić jak najpełniejszy zestaw zjawisk i procesów charakterystycznych dla parku, takich jak budowa geologiczna, rzeźba terenu, świat zwierząt i roślin, zjawiska krasu, problemy ekologiczne. Ścieżki mają charakter interdyscyplinarny, łączą zagadnienia z zakresu przyrody, biologii, historii, geografii, a także wychowania fizycznego. Ścieżki

Lp.	Nazwa ścieżki	Typ ścieżki	Stanowiska turystyczne	Długość trasy w km	Czas przejścia w godz
1.	Przełęcz Puchaczówka – Hala pod Śnieżnikiem	przyrodniczo-dydaktyczna	5	8,5	2,5
2.	Kletno – Hala pod Śnieżnikiem	przyrodniczo-dydaktyczna	6	3,8	2
3.	Ścieżka krasowa w Kletnie	krasowa	8	1,5	1
4.	Międzygórze – Hala pod Śnieżnikiem	przyrodniczo-dydaktyczna	5	6	2
Razem			24	19,8	7,5

Tab. 2. Ścieżki dydaktyczne ŚPK

zostały wyposażone w miejsca dla odpoczynku. Na każdym stanowisku zostały zamontowane tablice informacyjne dotyczące najbliższej okolicy. Wiele obiektów i zjawisk objaśniono za pomocą rysunków, schematów i map. W Tab. 2 podano nazwę ścieżek, ich typ, liczbę tablic (stanowiska turystyczne), długość trasy w km i czas przejścia w godzinach.

Masyw Śnieżnika jest drugim po Karkonoszach pod względem wysokości pasmem górskim w polskich Sudetach. Informacje zawarte na tablicach zapoznają z budową geologiczną, rzeźbą terenu, informują o świecie zwierzęcym i roślinnym oraz problemach ekologicznych tego bardzo interesującego terenu.

Dodatkowe atrakcje na terenie ŚPK

Dzielą się one na płatne i bezpłatne.

I. Płatne:

- Muzeum Ziemi w Kletnie,
- Podziemna Trasa Turystyczna w Nieczynnej Kopalni Uranu w Kletnie,
- Jaskinia Niedźwiedzia w Kletnie,
- Jaskinia Radochowska w Radochowie,
- Wapiennik „Łaskawy Kamień” w Starej Morawie,
- Huta Szkła Kryształowego „Violetta” w Stroniu Śląskim,
- Muzeum Mineralów w Stroniu Śląskim,
- Czarna Góra – Kolejka krzesiówkowa,
- Trasy narciarstwa zjazdowego,
- Ogród Bajek w Międzygórzu,
- Kopalnia Złota w Złotym Stoku,
- Basen i hala sportowa w Stroniu Śląskim,
- Arboretum w Łądku Zdroju,
- Schronisko górskie na Hali pod Śnieżnikiem,
- Sanktuarium MB Śnieżnej na górze Iglicznej,
- Rozbudowana baza noclegowa na terenie ŚPK,
- Muzeum Michała Kłahra Starszego w Łądku

Zdroju,

- Zalew w Starej Morawie,
- Basen kryty w Łądku Zdroju.

II. Bezpłatne:

- Łądek Zdrój – lecznicze wody radonowo-fluorkowo-siarczkowe, zabytkowy rynek oraz park zdrojowy,
- Ogrójec na Górze Oliwnej w Bolesławowie,
- Wodospad Wilczki w Międzygórzu,
- Zabudowa tyrolska w Międzygórzu,
- Wieża widokowa na Borówkowej,
- Wieża widokowa na Czarnej Górze,
- Wieża widokowa na Jaworniku Wielkim,
- Wieża widokowa na Trójmorskim Wierchu,
- Kapliczka Matki Bożej i Droga Krzyżowa pod Suszycą,
- Kościół, Droga Krzyżowa i Pustelnia na Cierniaku,
- Pomnik Przyrody Pasterskie Skały w Idzikowie,
- Ruiny Zamku Karpień i Kościołek pw. MB od zagubionych w Karpowie,
- Trasy narciarstwa biegowego,
- Trasy rowerowe,
- Trasy spacerowe,
- Trasy kuracyjne w Łądku Zdroju,
- Oznakowane piesze szlaki górskie.

Istnieje możliwość połączenia zajęć terenowych z zajęciami w Izbie Edukacji Leśnej oraz ze zwiedzaniem obiektów o charakterze turystycznym i kulturowym. W trakcie zajęć terenowych przewidziane są: ognisko z pieczeniem kiełbasek, gry i zabawy. Proponowane zajęcia mogą być jedno- lub wielodniowe.

Śnieżnik (1426 m n.p.m.) to najwyższy szczyt polskich Sudetów Wschodnich położony w Masywie Śnieżnika. Jest szesnastym co do wysokości szczytem w całych Sudetach. Śnieżnik wznosi się 280 m nad okoliczną wierzchovinę, wystając ponad górną granicę lasu. Jest jedynym bezleśnym szczytem w Sudetach Wschodnich. Śnieżnik ma specyficzny kształt – jego szczyt jest płaski i rozległy. Śnieżnik jest zwornikiem sześciu grzbietów:

- południowo-zachodniego grzbietu z Małym Śnieżnikiem i Trójmorskim Wierchem,
- zachodniego grzbietu Średniaka,
- północnego grzbietu ze Żmijowcem i Czarną Górą,
- północno-wschodniego ramienia góry Stromej i Młyńska,
- wschodniego grzbietu schodzącego do Przełęczy Płoszczyna,
- południowego grzbietu Sušiny i Podbělki, położonego w całości w Czechach.

W latach 1899–1973 istniała na Śnieżniku murowana wieża widokowa, która była symbolem Ziemi Kłodzkiej. Związek Gmin Śnieżnickich (gmina Bystrzyca Kłodzka, Łądek Zdrój, Międzyzlesie i Stronie Śląskie) w 2012 r. złożył projekt „Wieża trzech kultur”. Wykonanie dokumentacji technicznej odbudowy wieży widokowej na Śnieżniku poprzez Euroregion Glacensis pozwoliło uzyskać dofinansowanie tej inwestycji. Śnieżnik jest szczytem granicznym, znajdowało się tutaj do 2007 r. turystyczne przejście graniczne – piesze. Przez szczyt przebiegają szlaki turystyczne:

 od schroniska „Na Śnieżniku” do Przełęczy Płoszczyna i dalej do Bielicy,

 od wsi Vélka Morava, kończący się na szczycie,

 z Kralik do Ramzovej.

Na hali pod Śnieżnikiem (1218 m n.p.m.) znajduje się schronisko turystyczne, które powstało w 1871 r. z inicjatywy księżnej Marianny Orańskiej.

Trójmorski Wierch (1145 m n.p.m.) stanowi szczyt graniczny w Masywie Śnieżnika. Posiada on szczególnie ważne znaczenie hydrograficzne. Jest granicą działu wodnego. Z jego stoków wody spływają do trzech mórz: Bałtyckiego, Czarnego i Północnego. Szczyt jest położony przy zielonym szlaku turystycznym biegnącym wzdłuż granicy polsko-czeskiej od Przełęczy Międzyzleskiej w kierunku schroniska na hali pod Śnieżnikiem. Z inicjatywy gmin Międzyzlesie i Dolni Morava, w ramach projektu „Budowa wieży widokowo-przeciwpożarowej na Trójmorskim Wierchu” w grudniu 2009 r. powstała 25-metrowa wieża widokowa z drewna modrzewiowego. Celem realizacji budowy tego obiektu było uatrakcyjnienie granicznego szczytu jako punktu widokowego gminy Międzyzlesie oraz wzrost bezpieczeństwa lasów w zakresie przeciwpożarowym, gdyż wieża ma służyć także jako punkt obserwacyjny dla leśników. Uroczyste otwarcie obiektu odbyło się 8 maja 2010 r. Na szczyt można dotrzeć ze strony czeskiej niebieskim szlakiem turystycznym z Dolnej Morawy lub czerwonym szlakiem turystycznym prowadzącym

z Kralik. Z polskiej strony szlak poprowadzony jest z Jodłowa i Międzygórza. W październiku 2011 r. wieża poza nowymi elementami konstrukcyjnymi oraz wzmocnieniami otrzymała także instalację odgromową, która w założeniach projektanta ma pomóc w ochronie przed wyładowaniami.

Czarna Góra (1205 m n.p.m.) szczyt położony powyżej Przełęczy Puchaczówka (860 m n.p.m.) w pobliżu miejscowości Sienna. Tworzy jeden masyw wraz z Jaworową Kopą (1140 m n.p.m.), od której oddziela ją Przełęcz pod Jaworową Kopą. Od 1986 r. na północnym stoku działa Radiowo-Telewizyjny Ośrodek Nadawczy z masztem o wysokości 58,3 m, który zapewnia odbiór programów radiowych i telewizyjnych. W latach osiemdziesiątych XX w. las w najwyższych partiach Masywu Śnieżnika padł ofiarą klęski ekologicznej spowodowanej opadaniem trujących związków dwutlenku siarki wydzielanych przez elektrownie, następnie osłabiony drzewostan zaatakowały korniki drukarzy i wskaźnica modrzewianeczka dopełniając dzieła zniszczenia. Obecnie na jej szczycie znajduje się drewniana wieża widokowa, z której rozciąga się wspaniała panorama na całą Ziemię Kłodzką. Powstała tu także stacja narciarstwa zjazdowego, całoroczna kolej linowa o długości 1367 m oraz od 2009 r. wyznaczono trasę dla kolarstwa zjazdowego (downhill).

Jaskinia Niedźwiedzia – położona na wysokości 790–800 m n.p.m. na stoku Stromej (1166 m n.p.m.). Jest to największa i najpiękniejsza jaskinia

w Sudetach. Powstała w soczewie marmurów wciśniętej między łupki krystaliczne i paragnejsy Masywu Śnieżnika. Składa się z trzech poziomów dolnego, średniego i górnego, łączna długość korytarzy wynosi ponad 3,5 km, dla zwiedzających udostępniona jest partia środkowa. Jaskinia została odkryta 1966 r. po odstrzale ściany w kamieniołomie Kletno III, po którym ukazał się otwór z licznymi szczątkami kostnymi między innymi niedźwiedzia jaskiniowego, stąd nazwa jaskini. Dla zabezpieczenia walorów jaskini jak i jej otoczenia w 1969 r. uznano ją za pomnik przyrody, a w 1977 r. utworzono Rezerwat Przyrody „Jaskinia Niedźwiedzia” o powierzchni 89,95 ha. Obejmuje on północno-zachodnie zbocze Stromej od dna doliny Kleśnicy do ok. 1000 m n.p.m. i chroni ponory, wywierzyska, leje, wyloty szczelin krasowych jak i otaczającą florę.

Bystrzyca Kłodzka posiada bogatą historię i dziedzictwo kulturowe. Część miejska Bystrzycy Kłodzkiej wpisana jest do rejestru zabytków i objęta ochroną ze względu na dobrze zachowany średnio-wieczny układ urbanistyczny śródmieścia. Średnio-wieczne obwarowania w Bystrzycy Kłodzkiej oraz baszty (wieże) – Wodna, Kłodzka, Rycerska stanowią fragmenty murów obronnych z 1319 r.. Do pozostałych zabytków miasta należą: kamienny pręgierz z 1556 r., kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła, kościół pw. św. J. Nepomucena, ratusz z XIX w. z wieżą z 1540 r., 27 zabytkowych, renesansowych i barokowych kamienic z XVI i XVII w. i inne. W Bystrzycy Kłodzkiej znajduje się jedyne w Polsce

Muzeum Filumenistyczne z 1964 r. mieszczące się w dawnym kościele ewangelickim. Cenne walory środowiska kulturowego i krajobraz naturalny wyróżniają gminę na tle Dolnego Śląska stanowiąc o jej atrakcyjności turystycznej. Walory krajozawowe gminy są bardzo cenione przez turystów, co powoduje, iż na jej terenie zlokalizowane są liczne szlaki piesze i narciarskie. Ze względu na swoje położenie, stanowi dogodną bazę wypadową w pozostałe rejony Ziemi Kłodzkiej. Dobre powiązania kolejowe i drogowe z układem komunikacji województwa i Republiki Czeskiej to dodatkowe korzystne aspekty w rozwoju gminy.

Na uwagę zasługują zachowane 4 kościoły drewniane konstrukcji zrębowej wszystkie wczesno-barokowe z XVIII w.: trzy w Górach Bystrzyckich: w Kamieńczyku, Nowej Bystrzycy i Zalesiu oraz jeden w Masywie Śnieżnika – w Międzygórzu. Szczególne miejsce wśród nich zajmuje kościół w Zalesiu. Jego wystrój malarski jest atrakcją w skali całego kraju.

Temat zajęć:

Dlaczego woda drąży skały – czyli zjawiska krasowe.

Etap edukacyjny:

Klasa I–III gimnazjum, przedmiot geografia, chemia, Także LO.

Czas trwania – ok. 40 min w jaskini + 1 godz. trasa ścieżki dydaktycznej wokół jaskini + inne atrakcje wg wyboru ok. 1 godz.

Miejsce zajęć:

Jaskinia Niedźwiedzia, rezerwat przyrody Jaskinia Niedźwiedzia, Dolina Kleśnicy i miejscowość Kletno (gmina Stronie Śląskie, powiat kłodzki).

Ceny biletów do Jaskini Niedźwiedziej:

zwiedzanie 19 zł (dorośli) i 14 zł (dzieci i młodzież), fotografowanie 10 zł, wideofilmowanie 15 zł.

Miejscowością, z której zwykle zaczyna się wycieczki do Jaskini Niedźwiedziej oraz na Śnieżnik jest Kletno. Dojazd do Kletna możliwy jest na dwa sposoby:

I – PKS Kłodzko–Bolesławów, należy wysiąść w Nowej Morawie i dojść na pieszo ok. 8 km drogą do Kletna

II – własny autokar, dojazd na parking górny PTTK w Kletnie, skąd pieszo doliną Kleśnicy ok. 1,5 km (25 min.) do Jaskini Niedźwiedziej.

Wycieczki do Jaskini Niedźwiedziej można zacząć też z Międzygórza i z hali pod Śnieżnikiem.

Czas trwania:

ok. 40 min w jaskini + 1 godz. trasa ścieżki dydak-

tycznej wokół jaskini

+ inne atrakcje wg wyboru ok. 1,5 godz.

Trasa została przygotowana na terenie rezerwatu „Jaskinia Niedźwiedzia” i w bliskim jego sąsiedztwie. Ścieżka krasowa wokół Jaskini Niedźwiedziej prowadzi do Starej Morawy. Długość ścieżki około 2,8 km, czas przejścia około 1 godziny 30 minut. Przechodząc ścieżką, na której zostało wybudowanych 8 stanowisk turystyczno-informacyjnych będzie można zapoznać się z wspaniałymi i rzadkimi zjawiskami krasowymi, dzięki którym mogła powstać jedna z najpiękniejszych jaskiń polskich. Rośliny chronione występujące na trasie stanowią dodatkową atrakcję.

Cele ogólne

(zgodnie z podstawą programową)

- uczeń posługuje się ze zrozumieniem pojęciem krasu, form krasowych, podziałem skał,
- kształtowanie u uczniów odpowiedniej postawy wobec ochrony przyrody, warunkującej
- zachowanie form naciekowych w jaskini.

Cele wychowawcze:

- uczeń dostrzega bogactwo form krasu powierzchniowego i podziemnego,
- uczeń jest przeświadczony o potrzebie ochrony przyrody w tym jaskiń,
- przeświadczenie, że czasami działania człowieka prowadzą do nieodwracalnych zmian,
- człowiek niszczy przyrodę,

- rozwijanie postawy ekologicznej.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć

- co to jest kras,
- skąd pochodzi nazwa „kras”,
- podział skał,
- rodzaje i nazwy skał podlegających zjawiskom krasowym,
- formy krasu powierzchniowego i podziemnego.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- proces powstawania stalagmitu, stalaktytu, stalagnatu,
- różnicę pomiędzy ponorem a wywierzyiskiem.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien potrafić

- rozróżniać formy krasu powierzchniowego i podziemnego,
- wyjaśnić dlaczego woda drąży skały.

Środki dydaktyczne:

- karty pracy dla ucznia,
- Mapa turystyczna Masywu Śnieżnika,
- Plansze, makiety, mapa plastyczna.

Metody i formy pracy:

- pogadanka, opis, wykład, obserwacja bezpośrednia form krasu podziemnego w jaskini, praca

własna z kartą pracy.

Przebieg zajęć:

Po wyjściu z autokaru, nauczyciel udziela wskazówek związanych z podejściem do jaskini, zwraca uwagę na zachowanie zasad bezpieczeństwa. Rozdaje karty pracy, prosi uczniów o zapoznanie się z ich treścią, udziela ewentualnych wyjaśnień. Po dojściu ok. 15 min. w rejon kamieniołomu Kletno I (zamkniętego w 1993 r.) nauczyciel omawia zjawiska krasowe występujące w dolinie Kleśnicy i formy krasu powierzchniowego i podziemnego, a także skały występujące w Masywie Śnieżnika, zwraca uwagę na dziedzictwo górnicze regionu, ochronę przyrody (Śnieżnicki Park Krajobrazowy i rezerwat przyrody Jaskinia Niedźwiedzia).

Po dojściu ok. 25 min do pawilonu Jaskini Niedźwiedziej nauczyciel omawia tablice informacyjne przed wejściem do pawilonu:

- mapa ścieżki krasowej,
- ścieżka edukacji ekologicznej dotyczącej nietoperzy „Nietoperze Doliny Kleśnicy”,
- plan jaskini i ogólne informacje o jaskini.

Nauczyciel informuje grupę o warunkach pobytu w pawilonie (zakup biletów w kasie, toaleta, przechowalnia bagażu, sklep z pamiątkami i bufet, podział na grupy 15-osobowe i wejścia w odstępach 15–20 minutowych), czasie zwiedzania (przejście z przewodnikiem pełniącym dyżur w Jaskini Niedźwiedziej trwa ok. 45 min.), warun-

kach klimatycznych (stała temperatura ok. 6°C i wilgotność dochodząca do 100%).

W pawilonie jaskini grupa ogląda:

- mapę plastyczno-interaktywną Masywu Śnieżnika w skali 1:1000 wraz ze wszystkimi szlakami turystycznymi, położeniem jaskini, szczytami, miejscowościami,
- rekonstrukcję szkieletu niedźwiedzia jaskiniowego,
- osady jaskiniowe ze szczątkami kostnymi plejstocenów, które umieszczone są w szklanych gablotach z opisami,
- wystawę po modernizacji – eksponaty zwierząt plejstocenów (niedźwiedź jaskiniowy, lew jaskiniowy, hiena jaskiniowa),
- planszę – odkrycie i badania jaskini, badania paleontologiczne, tabela stratygraficzna, formy naciekowe z jaskini,
- planszę przedstawiającą florę i faunę rezerwatu, tablicę o nietoperzach.

W jaskini

Śluza wejściowa – jest to miejsce, w którym przewodnik zapoznaje się z grupą i przedstawia zasady zwiedzania jaskini. Omawia lokalizację jaskini, historię jej odkrycia, wyjaśnia pojęcie krasu, procesów krasowych i skał, które im podlegają. Trasa turystyczna po jaskini prowadzi środkowym piętnem jaskini, które ma specjalnie wybudowane śluzy, chodniki oraz oświetlenie. Ułatwia to zwiedzanie, przy jednoczesnej ochronie przyrodniczej tego miejsca.

Trasa zwiedzania z przewodnikiem przebiega przez śluzę wejściową Wielką Szczelinę, Salę Nietoperzową, Salę Lwa Jaskiniowego, Labirynt, Biwak, Korytarz Marmurowy, Korytarz Stalaktytowy, Salę Pałacową, Zaulek Kaskad, Zaulek Pagodowy, Zaulek Heliktytowy, Korytarz Wodny, Korytarz Człowieka Pierwotnego i dwie śluzy wyjściowe.

Do form krasu podziemnego należą jaskinie, studnie, kominy. Jaskinia krasowa to naturalne podziemne próżnie w skałach, mające różne rozmiary powstałe wskutek erozyjnej i rozpuszczającej działalności wody przesiąkającej z powierzchni oraz przepływającej powstałymi wcześniej szczelinami i korytarzami, a także gorących roztworów napływających z głębi Ziemi. Rozwijają się wzdłuż szczelin pionowych i poziomych. Łączą się one w korytarze, w wyniku czego powstaje system jaskiniowy.

Formy naciekowe: stalaktyty, stalagmity, stalagnaty, heliktyty, pola ryżowe, draperie, mleko wapienne, kwiaty kalcytowe, misy martwicowe, perły jaskiniowe, makarony.

U wylotu szczelin, z których kapie woda nasycona węglanem wapnia, na skutek gwałtownego spadku ciśnienia uwalnia się węglan wapnia i powstają różne formy naciekowe u stropu stalaktyty, przy spągu, na dnie rosną stalagmity. Łączą się w stalagnaty. Na ścianach powstają polewy naciekowe.

KARTA PRACY – DLACZEGO WODA DRAŻY SKAŁY – CZYLI ZJAWISKA KRASOWE

1. Podaj:

a. Definicję krasu:

.....

.....

.....

b. Skąd pochodzi nazwa „kras”

.....

.....

.....

c. Co to są skały krasowujące

.....

.....

.....

d. Góry gdzie zachodzą najbardziej typowe zjawiska krasowe

.....

e. Przykłady państw świata, gdzie zachodzą zjawiska krasowe

.....

.....

.....

2. Spośród podanych skał podkreśl skały krasowujące:

granit, łupek krystaliczny, dolomit,

bazalt, sól kamienna (halit), porfir,

 wapień, marmur, piaskowiec,

gips, gnejs, anhydryt

3. Dopisz nazwę formy krasu powierzchniowego i podziemnego:

a. Drobne jamki na powierzchni skał

.....

b. Większe obniżenia krasowe

.....

c. Obszerne obniżenia o płaskim dnie

.....

d. Miejsce znikania rzeki pod ziemią

.....

e. Miejsce wypływu wody – rzek podziemnych na powierzchnię ziemi

.....

f. Fragment korytarza w jaskini wypełniony wodą aż po sam strop

.....

g. Zwisa od stropu (sufitu) jaskini

.....

h. Narasta od spągu (podłoża) jaskini

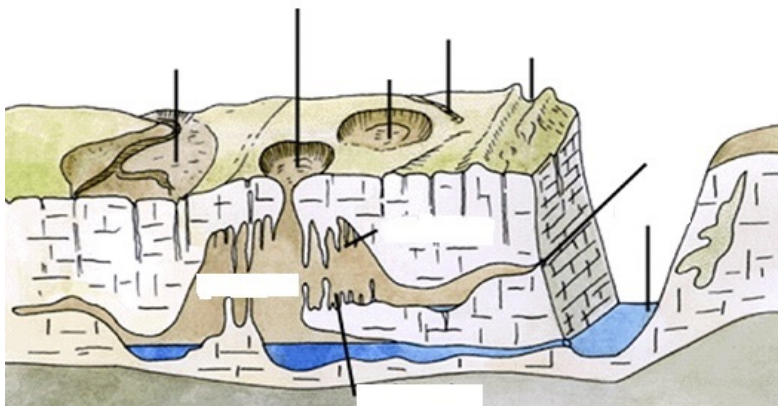
.....

KARTA PRACY – DLACZEGO WODA DRAŻY SKAŁY – CZYLI ZJAWISKA KRASOWE

4. Wpisz do tabeli nazwy form krasu powierzchniowego i podziemnego.

Formy krasu		
Lp	powierzchniowego	podziemnego
1		
2		
3		
4		
5		

5. Podpisz na rysunku nazwy form krasu powierzchniowego i podziemnego

6. Wypisz 5 informacji wybranych przez Ciebie o jaskiniach

.....

.....

.....

.....

.....

KARTA PRACY – DLACZEGO WODA DRAŻY SKAŁY – CZYLI ZJAWISKA KRASOWE

Zadanie domowe

1. Narysuj 4 formy naciekowe.

2. Podaj trzy nazwy skał krasowiejących.

.....

.....

.....

3. Na mapie Polski zaznacz za pomocą podanej sygnatury pięć wybranych jaskiń i je podpisz.

4. Wypisz nazwy trzech sal w Jaskini Niedźwiedziej.

.....

.....

.....

KARTA PRACY – DLACZEGO WODA DRAŻY SKAŁY – CZYLI ZJAWISKA KRASOWE

Arkusz odpowiedzi

1. Podaj:

a. Definicję krasu:

proces rozpuszczania skał przez wodę oraz formy, które w wyniku niego powstają.

b. Skąd pochodzi nazwa „kras”

od chorwackiego słowa „krs” – oznaczającego w języku polskim skałę, kamień, też od Wyżyny „Kras” w Słowenii.

c. Co to są skały krasowiejące

skały które łatwo ulegają rozpuszczaniu (krasowieniu), np. wapień, gips, sól kamienna, marmur.

d. Góry gdzie zachodzą najbardziej typowe zjawiska krasowe – **Góry Dynarskie.**

e. Przykłady państw świata, gdzie zachodzą zjawiska krasowe: **Słowacja, Chiny, Indonezja, Nowa Zelandia, USA, Izrael, Syria, Liban (tzw. Bliski Wschód).**

2. Spośród podanych skał podkreśl skały krasowiejące:

granit, łupek krystaliczny, **dolomit**,
bazalt, **sól kamienna (halit)**, porfir,
wapień, marmur, piaskowiec,
gips, gnejs, **anhydryt**

3. Dopisz nazwę formy krasu powierzchniowego i podziemnego:

a. Drobne jamki na powierzchni skał –
lejki krasowe

b. Większe obniżenia krasowe – **uwał**

c. Obszerne obniżenia o płaskim dnie – **polje**

d. Miejsce znikania rzeki pod ziemią – **ponor**

e. Miejsce wypływu wody – rzek podziemnych na powierzchnię ziemi – **wywierzisko**

f. Fragment korytarza w jaskini wypełniony wodą aż po sam strop – **syfon**

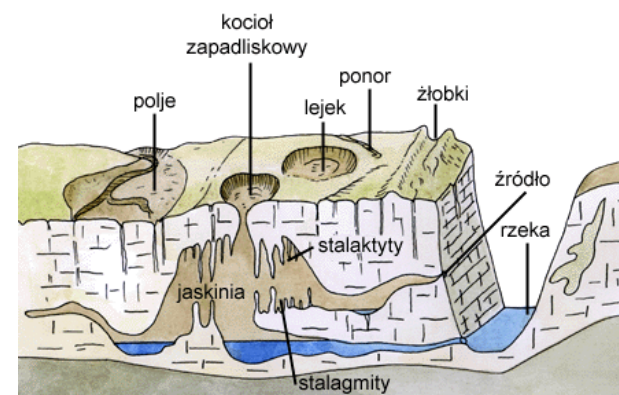
g. Zwisa od stropu (sufitu) jaskini – **stalaktyt**

h. Narasta od spągu (podłoża) jaskini – **stalagmit**

4. Wpisz do tabeli nazwy form krasu powierzchniowego i podziemnego.

Formy krasu		
Lp	powierzchniowego	podziemnego
1	lejki krasowe	jaskinia
2	uwały	stalagmity
3	polja	stalaktyty
4	ponor	stalagnaty
5	wywierzisko	syfon
6		draperie

5. Podpisz na rysunku nazwy form krasu powierzchniowego i podziemnego

Temat zajęć:

Bystrzyca Kłodzka – miasto królewskie, historia zapisana w krajobrazie.

Etap edukacyjny:

Klasa I–III ponadgimnazjalna, przedmiot geografia, historia.

Czas trwania: około 7 godzin

Miejsce zajęć:

Zespół Szkół Ogólnokształcących w Bystrzycy Kłodzkiej, ul. Sempołowskiej 13. Dojazd do Bystrzycy Kłodzkiej z Wrocławia drogą krajową nr 33 – PKS lub własnym autokarem, albo PKP – należy wysiąść na stacji Bystrzyca Kłodzka – Miasto.

Cele ogólne

(zgodne z podstawą programową):

- Uczeń rozwija w sobie: ciekawość świata poprzez zainteresowanie własnym regionem,
- myślenie chronologiczne z naciskiem na dostrzeganie relacji pomiędzy przeszłością a współczesnością,
- tworzenie narracji historycznej z uwzględnieniem pojęcia czasu, przestrzeni, ciągłości i zmiany,
- stosowanie pojęć historycznych w opisywaniu i wyjaśnianiu wydarzeń historycznych,
- korzystanie z różnych źródeł informacji (mapa, obserwacje w terenie, informacje podane przez nauczyciela) oraz dokonywanie ich selekcji i oceny przydatności do rozwiązywania rozmaitych zadań,
- orientacja w otaczającej ucznia przestrzeni przy-

rodniczej i kulturowej,

- identyfikacja na planie i mapie topograficznej miejsca obserwacji i obiektów w najbliższym otoczeniu, określenie wzajemne położenie obiektów na planie, mapie topograficznej i w terenie,
- tawianie pytań oraz formułowanie własnego stanowiska.

Cele wychowawcze:

- Uczeń poznaje zabytki kultury jako świadectwo pracy przeszłych pokoleń i narodów zamieszkujących region,
- utożsamia się z dziedzictwem regionu,
- integruje się z rówieśnikami,
- docenia zasoby muzealne i ich funkcję edukacyjną.

Cele szczegółowe:

– uczeń powinien wiedzieć

- kto jest patronem miasta i dlaczego,
- jakie są pomniki prawa średniowiecznego,
- jaka była rola murów obronnych z basztami.

– uczeń powinien rozumieć

- położenie pomników Jana Nepomucena nad mostami,
- konieczność odnowy i rewitalizacji zabytków,
- cel stawiania wotywnych zabytków sakralnych.

– uczeń powinien potrafić

- powiązać budowle z czasami w których powstały, uporządkować je chronologicznie,
- wymienić postacie historyczne związane z miastem.

Metody i formy pracy:

Przejście piesze planowaną ścieżką geograficzną ukazującą walory krajoznawcze miasta, pogadanka, opis, obserwacja bezpośrednia krajobrazu, obiektów architektonicznych na trasie, praca własna z kartą pracy.

Środki dydaktyczne:

Karta pracy, karteczki z opisem walorów krajoznawczych na trasie, które rozdajemy losowo uczniom do czytania.

Przebieg zajęć:

Wyruszamy spod szkoły planowaną ścieżką pieszą – geograficzną. Celem zajęć będzie zapoznanie się z walorami krajoznawczymi Bystrzycy Kłodzkiej – miasta, które posiada bogatą historię sięgającą średniowiecza. Uczniowie otrzymują plan miasta i opis poszczególnych obiektów, na trasie. Informujemy, że zadaniem będzie m.in. zapamiętanie nazw wybranych zabytków i roku ich powstania.

Stanowisko 1

Budynek szkoły ZSO, ul. Sempołowskiej 13
Zajęcia rozpoczynamy od budynku szkoły. Został on zbudowany z piaskowca pozyskanego z przygranicznego Fortu Wilhelma (figuruje w ewidencji zabytków), który był zabytkiem nowożytnego bu-

downictwa fortyfikacyjnego. Położony koło Huty powstał około 1788 r., z polecenia króla Prus – Fryderyka Wilhelma II dla umocnienia granicy przed spodziewaną wojną z Austrią. W XIX w. rozebrano go używając materiał na budowę wiaduktu na Nysie Kłodzkiej oraz szkoły. Zwracamy uwagę, że po tych budowlach można wnosić, jak potężną budowlą był ten fort. Przy szkole można zwiedzić ogródek geograficzny i zabytkową aulę.

Stanowisko 2 – Kolumna Maryjna, ul. Okrzei

Pochodzi z 1710 r. Kolumny Maryjne powstawały głównie w czasach przynależności Ziemi Kłodzkiej do Habsburgów, którzy oddali w opiekę Maryi wszystkie podległe sobie terytoria i silnie akcentowali katolicki kult Maryjny. Kult ten uznano więc za państwowy. Można w tym miejscu wspomnieć, że duże zasługi dla ratowania renowacji bystrzyckich zabytków ma Karl Heinz Ludwig, dawny mieszkaniec Bystrzycy Kłodzkiej, którego w ratowaniu zabytków wspierają władze samorządowe. Jego działanie wyzwoiliło inicjatywę w zakresie odnowy zabytków wśród samych mieszkańców Bystrzycy Kłodzkiej i okolicy.

Stanowisko 3 – „Stary Cmentarz”, ul. Okrzei

Na cmentarzu pochowani są dawni niemieccy i polscy mieszkańcy miasta. Korzystnym przejawem w zakresie ochrony zabytków w mieście są prace rewaloryzacyjne. W ramach współpracy z niemieckim miastem Amberg powstał projekt utrzymania „Starego Cmentarza” w Bystrzycy Kłodz-

kiej w całości jako pomnika kultury. Pomoc w tym przedsięwzięciu zadeklarował również niemiecki konsul we Wrocławiu.

Stanowisko 4 – Wiadukt kolejowy ul. Kłodzka

Linia kolejowa Wrocław–Międzyzlesie przebiegająca przez Bystrzycę Kłodzką, została wybudowana przez Niemców. W roku 1875 uruchomiono odcinek z Kłodzka do Międzyzlesia. Na wiadukcie kolejowym jest herb miasta, przedstawiający srebrnego lwa w koronie.

Stanowisko 5 – Nowoczesna oczyszczalnia ścieków, ul. Kłodzka

W 2002 r. powstała w mieście nowoczesna oczyszczalnia ścieków z kolektorem (mechaniczno-biologicznym). Jest to jedna z najnowocześniejszych oczyszczalni w woj. dolnośląskim. Inwestycja była olbrzymim sukcesem władz gminnych. Po uprzednim zgłoszeniu, można oczyszczalnię zwiedzić.

Stanowisko 6 – Kaplica pw. św. Franciszka Ksawerego przy Nysie Kłodzkiej, ul. Kłodzka

Jest budowlą barokową, pochodzącą z 1681 r. upamiętnia zarazę w mieście i dlatego poświęconą jest patronowi chroniącemu od zarazy.

Stanowisko 7 – Most na Nysie Kłodzkiej, ul. Kłodzka

Rzeka przepływająca przez miasto, lewy dopływ Odry, źródła w Masywie Śnieżnika, na zboczach

Trójmorskiego Wierchu. Największą powódź spowodowała w 1997 r.

Stanowisko 8 – Ruiny dworu, ul. Kłodzka

Jest to szlachecki dwór, który powstał na przełomie XVI i XVII w. Obecnie ruina.

Stanowisko 9 – Góra Parkowa – Panorama na Masyw Śnieżnika. Dawniej zwana Chmielową, w najwyższym punkcie osiąga wysokość 387 m n.p.m. Jest to idealne miejsce, z którego można podziwiać panoramę miasta z jednej strony i panoramę Masywu Śnieżnika z drugiej strony.

Stanowisko 10 – Kapliczka Havla, Góra Parkowa

Murowana kapliczka Havla z około 1800 r., jest to budowla upamiętniająca historycznego założyciela Bystrzycy. W tym miejscu można naświetlić także historię miasta i jego legendarne początki oraz pochodzenie nazwy miasta.

Stanowisko 11 – Kaplica pw. św. Floriana na Górze Parkowej

Św. Florian chroniący od ognia został oficjalnie uznany za patrona miasta (choć dawniej też był patronem, stąd jego kult w tym mieście). Z tej okazji od 2008 roku na Górze Parkowej są organizowane „Dni Floriana”.

Stanowisko 12 – Basen kąpielowy na Górze Parkowej

Jest także miejscem widokowym, skąd można podziwiać piękną panoramę miasta. Swoją „tarasową” architekturą i położonymi na różnych wysokościach uliczkami porównywane jest z góorskimi, bardzo malowniczymi miastami Włoch, Hiszpanii czy południowej Francji.

Stanowisko 13 – Izba Pamięci Rolnictwa Gmin Masywu Śnieżnika, ul. Kolejowa

Jest to prywatny skansen w którym zebrano przedmioty, urządzenia, maszyny związane z rolnictwem regionu. Funkcjonuje od 2000 r. Otwarty codziennie w godz. 10.00–17.00 bilety – wolne datki.

Stanowisko 14 – Widok na dawny budynek Wójtostwa, ul. Kolejowa

Jest to jeden z najstarszych zabytków miasta, pochodzi z 1319 r. Była to budowla mieszkalna, typ obronnej wieży mieszkalnej. Bystrzyca jako miasto królewskie była zarządzana przez wójta, który rezydował w tej obronnej budowlu.

Stanowisko 15 – Kościół Św. pw. Jana Nepomucena, Plac Szpitalny

Jest drugą świątynią miasta, lecz pierwotnie znajdowała się poza jego murami. Powodem tego był fakt, że kościół ten spełniał rolę świątyni przyspi-

talnej, a w dawnych czasach szpitala fundowano zwykle poza miastem. Wezwanie Św. Nepomucena jest od 1833 r.

Stanowisko 16 – Pomnik św. Jana Nepomucena Plac Szpitalny

Św. Jan Nepomucen żył w XIV w., był męczennikiem, który nie ujawnił tajemnicy spowiedzi. Należy do najbardziej znanych postaci w Czechach, na Śląsku i na Ziemi Kłodzkiej. Jego kult rozwinął się w epoce kontrreformacji. Pamiątką jego czci są liczne figury a także rzeźby, obrazy, kościoły i kaplice. Barokowy pomnik w Bystrzycy Kłodzkiej jest jedną z najstarszych tego rodzaju rzeźb w regionie i pochodzi z 1704 r. Jest to dzieło F. K. Veita. Stoi przy moście na rzece Bystrzycy Łomnickiej.

Stanowisko 17 – Mury obronne i Baszta Wodna, Baszta Rycerska i Baszta Kłodzka

W Bystrzycy Kłodzkiej zachowały się fragmenty średniowiecznych obwarowań miejskich. Są to resztki murów obronnych. Jakub Rueckera – bystrzycki wójt w 1319 r. ufundował miastu mury obronne. Obecnie zachowane są trzy baszty miejskie – Wodna, Rycerska i Kłodzka. Na Baszcie Kłodzkiej w 1976 r. urządzono punkt widokowy. Czynna od poniedziałku do soboty 10.00–16.00. Bilety: normalny 3 zł, ulgowy 2 zł.

Stanowisko 18 – Muzeum Filumenistyczne, Mały Rynek

Mieści się w dawnym kościele poewangelickim i byłej szkole parafialnej, zostało utworzone w 1964 r. Posiada różne przedmioty do niecenienia ognia, opakowania i zbiory etykiet zapalczanych z różnych części świata. W muzeum znajduje się dział regionalny poświęcony historii miasta i okolicy. Godziny otwarcia (wrzesień–czerwiec) od wtorku do soboty: 8.00–16.00, w niedzielę: 10.00–15.00, w poniedziałki muzeum jest zamknięte. Istnieje możliwość zamówienia lekcji muzealnej (2 zł.). Bilety wstępu: normalne: 7,00 zł, ulgowe: 5,00. Orowadzanie grup po obiekcie i wystawach: 25,00 zł.

Stanowisko 19 – Pręgierz, Mały Rynek

Na Małym Rynku znajduje się unikatowy w skali regionu kamienny Pręgierz pochodzący z 1556 r., który został wykonany w piaskowcu. Na pręgierzu zachowała się łacińska inskrypcja „*Deus impios puni*” – „Bóg karze bezbożników”. Jest to pomnik prawa epoki średniowiecza, który potwierdza dawne uprawnienia sądownicze miasta. Pod pręgierzem wykonywano kary cielesne w ramach prawa miejskiego.

Stanowisko 20 – Pomnik Trójcy Św., Plac Wolności

Jest to jednym z największych barokowych pomników w skali regionu, został wykonany w 1736 r. przez Antoniego Joerga znanego ślą-

skiego rzeźbiarza.

Stanowisko 21 – Dawny Ratusz, Plac Wolności

Należy do najbardziej okazałych budowli, z powodu m.in. wysokiej wieży zegarowej. Powstał w latach 1851–1862. **Stylowo nawiązuje do historycznej, włoskiej architektury renesansowej.** Został odrestaurowany ze środków Funduszu Współpracy Polsko-Niemieckiej w 1996 r.

Stanowisko 22 – Kościół parafialny pw. Św. Michała Archanioła, ul. Kościelna

Kościół pochodzi z przełomu XIII–XIV wieku, jest to budowla halowa, dwunawowa i należy do najstarszych zabytków architektury sakralnej w regionie.

Będąc w Bystrzycy Kłodzkiej można umówić się z Panem Rafałem Cebulą pracownikiem Nadleśnictwa Bystrzyca Kłodzka i przejść ścieżką edukacji leśnej w Długopolu Dolnym. Istnieje też możliwość zorganizowania wycieczki na Wapniarkę (532 m n.p.m.) położoną w odnodze Masywu Śnieżnika – Krowiarkach. Uznawana jest za środek Ziemi Kłodzkiej. Dojazd PKP z Bystrzycy w kierunku Kłodzka, wysiąść na stacji Gorzanów i stąd ścieżką dydaktyczną na wieżę na Wapniarce, którą odbudowano tu w 2007 r. Na stokach widoczny jest stary kamieniołom marmuru, od 2006 r. pomnik przyrody. W gminie Bystrzyca Kłodzka są 3 kościoły drewniane w Nowej Bystrzycy, Zalesiu, Międzygórzu, czwarty jest w gminie Międzylesie, we wsi Kamieńczyk.

KARTA PRACY – BYSTRZYCA KŁODZKA – MIASTO KRÓLEWSKIE, HISTORIA ZAPIASNA W KRAJOBRAZIE

1. Odpowiedz na pytania:

a. Który rok przyjmuje się za powstanie Bystrzycy Kłodzkiej?

b. Podaj nazwę dwóch rzek, przy których leży Bystrzyca Kłodzka

2. Obok poniżej podanych zabytków dopisz datę powstania:

Dawne Wójtostwo –

Pręgierz –

Pomnik Trójcy Świętej –

Pomnik Św. Jana Nepomucena –

3. Z fotografii rozpoznaj baszty i pod nimi wpisz ich nazwy.

KARTA PRACY – BYSTRZYCA KŁODZKA – MIASTO KRÓLEWSKIE, HISTORIA ZAPIASNA W KRAJOBRAZIE

Arkusz odpowiedzi

1. Odpowiedz na pytania:

a. Który rok przyjmuje się za powstanie Bystrzycy Kłodzkiej? **1319**

b. Podaj nazwę dwóch rzek, przy których leży Bystrzyca Kłodzka – **Nysa Kłodzka, Bystrzyca Łomnicka**

2. Obok poniżej podanych zabytków dopisz datę powstania:

Dawne Wójtostwo – **1319 r.**

Pręgierz – **1556 r.**

Pomnik Trójcy Świętej – **1736 r.**

Pomnik Św. Jana Nepomucena – **1833 r.**

3. Z fotografii rozpoznaj baszty i pod nimi wpisz ich nazwy.

Baszta Wodna

Baszta Kłodzka

Baszta Rycerska

Temat zajęć:

Śnieżnik 1425 m n.p.m. – najwyższy szczyt w polskich Sudetach Wschodnich

Etap edukacyjny:

Klasa I–III gimnazjalna i I–III ponadgimnazjalna, przedmiot geografia.

Czas trwania – ok. 5 godz.

Miejsce:

Dolina Kleśnicy i Masyw Śnieżnika.

Miejscowością, z której najczęściej zaczyna się wycieczki na Śnieżnik jest Kletno. Dojazd do Kletna możliwy jest na dwa sposoby:

I – PKS Kłodzko–Bolesławów, należy wysiąść w Nowej Morawie i dojść pieszo ok. 8 km drogą do Kletna;

II – własny autokar, dojazd na parking górny PTTK w Kletnie, skąd pieszo początkowo doliną, drogą asfaltową a następnie szlakiem żółtym obok pawilonu Jaskini Niedźwiedziej do schroniska na hali pod Śnieżnikiem.

Cele ogólne

(zgodnie z podstawą programową)

- uczeń rozwija w sobie: ciekawość świata poprzez zainteresowanie własnym regionem,
- uczeń posługuje się ze zrozumieniem pojęciem krasu, przedstawia erozyjną działalność wody płynącej, a także zagospodarowanie terenu Masywu Śnieżnika.

Cele wychowawcze

- rozumienie i poszanowanie przyrody ożywionej i nieożywionej,
- rozumie konieczność skanalizowania ruchu turystów na Śnieżniku dzięki odbudowie wieży Widokowej.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- jakie są prawne formy ochrony w Polsce,
- jakie rośliny i zwierzęta chronione występują w ŚPK,
- co to jest kras,
- jakie jest zagospodarowanie Śnieżnika.

uczeń powinien rozumieć

- potrzebę ochrony przyrody na terenie ŚPK.

uczeń powinien potrafić:

- nazwać najwyższe wzniesienia w Masywie Śnieżnika,
- omówić historię wieży i jej odbudowę na Śnieżniku oraz historię schroniska pod Śnieżnikiem,
- dojść według szlaków na Śnieżnik.

Metody pracy i formy pracy:

Pogadanka, wykład, obserwacja bezpośrednia krajobrazu, praca własna z kartą pracy.

Środki dydaktyczne:

Mapa turystyczna Masywu Śnieżnika, plansze na trasie, karta pracy.

Przebieg zajęć:

Z parkingu PTTK w Kletnie grupa wyrusza w kierunku pawilonu Jaskini Niedźwiedziej (25 min). Po drodze mija kamieniołomy marmuru I i II. Dolina Kleśnicy charakteryzuje się występowaniem zjawisk krasowych (patrz scenariusz Jaskinia Niedźwiedzia). Szlakiem żółtym dochodzi się pod pawilon jaskini Niedźwiedziej, gdzie nauczyciel omawia budowę geologiczną obszaru, procesy krasowe, w wyniku których doszło do powstanie szaty naciekowej oraz górnictwo regionu. Następnie grupa rusza przez Gęsią Gardziel na Przełęcz Śnieżnicką i do schroniska turystycznego (1,30 h, toaleta, bufet). Nauczyciel na podstawie mapy turystycznej Masywu Śnieżnika przedstawia zagospodarowanie terenu (węzeł szlaków turystycznych), omawia historię schroniska, zasługi Marianny Orańskiej dla turystyki i gospodarki, działalność towarzystwa górskiego GGV oraz ochronę przyrody. Grupa wyrusza ze schroniska na Śnieżnik (30 min). Po drodze nauczyciel omawia panoramę gór i zwraca uwagę na piętrowość roślinno-klimatyczną oraz dewastację lasu spowodowaną emisją pyłów i gazów z zakładów przemysłowych i działalnością szkodników. Na szczycie nauczyciel omawia historię wieży widokowej, zwraca uwagę na zagrożenia, na jakie narażeni są turyści wędrujący na Śnieżnik w różnych warunkach atmosferycznych, podaje lokalizację szczytów widocznych z kopuły Śnieżnika.

Zwraca uwagę na zespoły roślinności (traworośla, kosodrzewina).

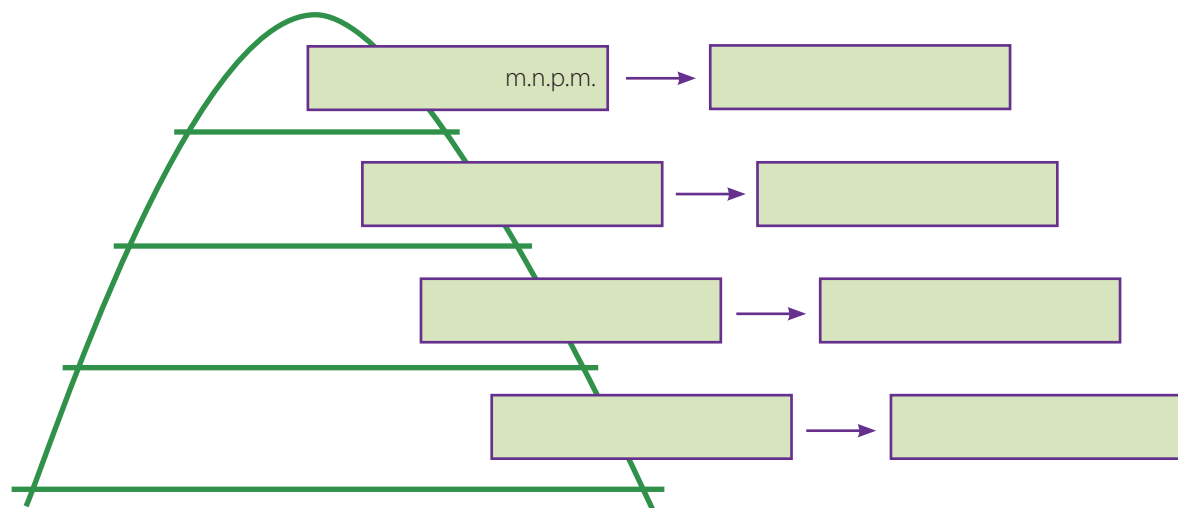
Grupa schodzi do schroniska turystycznego i dalej szlakiem żółtym w kierunku Doliny Kleśnicy parkingu PTTK w Kletnie.

Inne opcje:

Dojście na halę pod Śnieżnikiem z Międzygórza (szlak czerwony, lub niebieski), dojście z Bielicy (szlak zielony).

KARTA PRACY – ŚNIEŻNIK 1425 M N.P.M. – NAJWYŻSZY SZCZYT W POLSKICH SUDETACH WSCHODNICH

1. Uzupełnij schemat wpisując wysokości w m n.p.m. oraz nazwy piętra roślinnego w Sudetach:

2. Rozpoznaj rośliny chronione w ŚPK, wpisując ich nazwy:

3. Wymień 3 rodzaje form ochrony przyrody występujących na obszarze Masywu Śnieżnika:

.....

.....

.....

.....

4. Wymień co najmniej 3 obiekty turystyczne położone na terenie Masywu Śnieżnika.

.....

.....

.....

.....

KARTA PRACY – ŚNIEŻNIK 1425 M N.P.M. – NAJWYŻSZY SZCZYT W POLSKICH SUDETACH WSCHODNICH

5. Na podstawie mapy turystycznej Masyw Śnieżnika dopisz wysokości do szczytów oraz uszereguj je w kolejności rosnącej:

Igliczna	
Czarna Kopa	
Młyńsko	
Jaworowa Kopa	
Trójmorski Wierch	
Żmijowiec	
Stroma	
Puchacz	
Czarna Góra	
Średniak	
Goworek	
Śnieżnik	

6. Jakie funkcje pełni wieża na Trójmorskim Wierchu?

.....

.....

.....

.....

.....

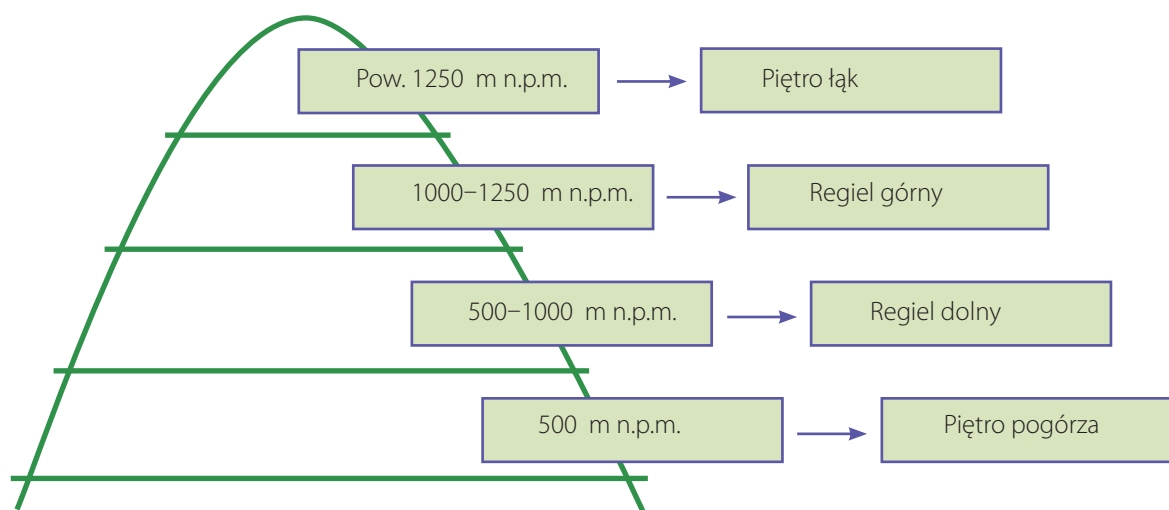
Zadanie domowe:

Narysuj wieżę na Śnieżniku, którą można dostrzec na obrazach i widokówkach znajdujących się w schronisku na hali pod Śnieżnikiem.

KARTA PRACY – ŚNIEŻNIK 1425 M N.P.M. – NAJWYŻSZY SZCZYT W POLSKICH SUDETACH WSCHODNICH

Arkusz odpowiedzi

1. Uzupełnij schemat wpisując wysokości w m n.p.m. oraz nazwy piętra roślinnego w Sudetach:

2. Rozpoznaj rośliny chronione w ŚPK, wpisując ich nazwy:

Fiołek żółty sudecki

Pełnik europejski
zwany różą kłodzką

Wawrzynek wilczełyko

3. Wymień 3 rodzaje form ochrony przyrody występujących na obszarze Masywu Śnieżnika:

Park krajobrazowy – Śnieżnicki Park krajobrazowy,

Rezerwat przyrody – Śnieżnik Kłodzki,

Ochrona gatunkowa roślin (gółka długostrogowa, fiołek sudecki, pierwiosnka wyniosła) i zwierząt (żmija zygzakowata, kozica)

4. Wymień co najmniej 3 obiekty turystyczne położone na terenie Masywu Śnieżnika.

- **Schronisko na hali pod Śnieżnikiem,**
- **kolej linowa na Czarną Górę,**
- **wieża na Trójmorskim Wierchu,**
- **wieża na Czarnej Górze.**

KARTA PRACY – ŚNIEŻNIK 1425 M N.P.M. – NAJWYŻSZY SZCZYT W POLSKICH SUDETACH WSCHODNICH

Arkusz odpowiedzi

5. Na podstawie mapy turystycznej Masyw Śnieżnika dopisz wysokości do szczytów oraz uszereguj je w kolejności rosnącej:

Zadanie domowe

Igliczna	845
Czarna Kopa	879
Młyńsko	991
Jaworowa Kopa	1138
Trójmorski Wierch	1145
Żmijowiec	1154
Stroma	1166
Puchacz	1175
Czarna Góra	1205
Średniak	1210
Goworek	1320
Śnieżnik	1425

6. Jakie funkcje pełni wieża na Trójmorskim Wierchu?

Przeciwpożarową i widokową

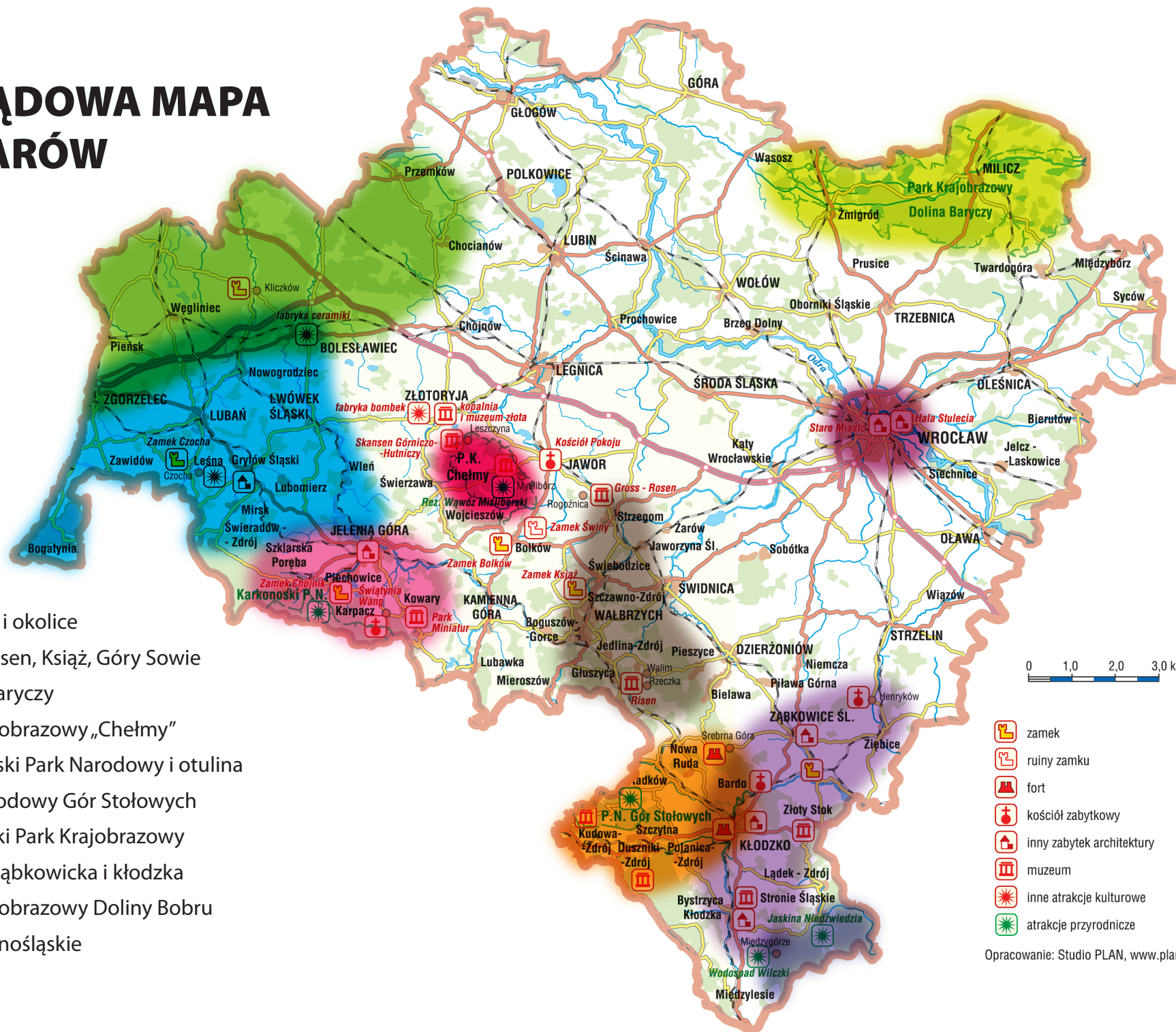

Szkolny Przewodnik Turystyczny po Dolnym Śląsku

Ziemie: ząbkowicka i kłodzka

POGLĄDOWA MAPA OBSZARÓW

- 1 Wrocław i okolice
- 2 Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie
- 3 Dolina Baryczy
- 4 Park Krajobrazowy „Chełmy”
- 5 Karkonoski Park Narodowy i otulina
- 6 Park Narodowy Gór Stołowych
- 7 Śnieżnicki Park Krajobrazowy
- 8 Ziemie: ząbkowicka i kłodzka
- 9 Park Krajobrazowy Doliny Bobru
- 10 Bory Dolnośląskie

- zamek
- ruiny zamku
- fort
- kościół zabytkowy
- inny zabytek architektury
- muzeum
- inne atrakcje kulturowe
- atrakcje przyrodnicze

Opracowanie: Studio PLAN, www.plan.pl

Ziemie: ząbkowicka i kłodzka

Ziemia ząbkowicka, której odpowiednikiem jest dzisiejszy powiat ząbkowicki, to obszar leżący w południowo-wschodniej części województwa dolnośląskiego, na terenie Przedgórza Sudeckiego pomiędzy Górami Złotymi, Bardzkimi i Sowimi, a Wzgórzami Niemczańsko-Strzelińskimi. Od południowego-zachodu „przylega” do ziemi kłodzkiej, od północy graniczy z powiatami strzelińskim i dzierzoniowskim, na wschodzie sąsiaduje z powiatem nyskim, a granicą południową sięga do Czech. Najważniejszym miastem, pełniącym stołeczne funkcje, są Ząbkowice Śląskie, a główną rzeką przepływającą przez powiat jest Nysa Kłodzka. Jej malowniczość oraz krajobrazowe walory otoczenia sprawiają, że powiat ząbkowicki można uznać za jeden z piękniejszych w Polsce.

Ziemia ząbkowicka jako region geograficzno-historyczny ma bardzo bogatą przeszłość. Sprzyjający klimat, żyzne gleby oraz położenie przy ważnych szlakach handlowych, w tym przy tzw. szlaku bursztynowym zadecydowały, że tereny obecnego powiatu ząbkowickiego były zamieszkane już od wczesnego średniowiecza. Tutejsza ludność miała słowiańskie, w tym polskie korzenie, o czym świadczą nazwiska rycerzy i chłopów, a także nazwy miejscowości zapisane w najstarszych przekazach źródłowych, sięgających XIII w. Najdłużej

losy tej ziemi związane były z funkcjonowaniem księstwa ziebickiego, którego granice pokrywały się z obszarem dzisiejszego powiatu ząbkowickiego. Powstało ono w 1332 r. w wyniku podziałów politycznych i terytorialnych na Śląsku, a formalnie przestało istnieć w 1742 r., kiedy to na mocy pokoju wrocławskiego, kończącego pierwszą wojnę śląską, wcielono je do państwa pruskiego i podzielono na dwa powiaty: ziebicki i ząbkowicki.

Ziębice jako główna siedziba książęca i Ząbkowice Śląskie odgrywały niemal od zawsze ważną rolę administracyjną i gospodarczą w stosunku do pozostałych miejscowości regionu. Prymat Ząbkowic zaznaczył się w 1932 r., kiedy doszło do połączenia dwóch powiatów w jeden – ząbkowicki. Po reformie administracyjnej w 1999 r. obszar powiatu tworzy siedem gmin, w tym cztery miejsko-wiejskie (Ząbkowice, Ziębice, Bardo, Złoty Stok) i trzy wiejskie (Ciepłowody, Kamieniec Ząbkowicki i Stoszowice).

Teren powiatu ząbkowickiego jest niezwykle interesujący turystycznie. Można tu uprawiać turystykę kulturową, aktywną i pielgrzymkową. Przebiegają tędy ważne szlaki: Cysterski, Bursztynowy, Romański, a także lokalne szlaki tematyczne, np. transgraniczny Szlak Marianny Orańskiej.

Bliska odległość Ząbkowic Śląskich od Wrocławia, bo zaledwie 1 godz. drogi pociągiem i 40 min. autobusem sprawia, że teren ten znakomicie nadaje się na jednodniowe wycieczki. Coraz bogatsza baza noclegowa ułatwia także przyjazd na dwa lub trzy dni.

Ząbkowice Śląskie rozciągają się na lewym brzegu Budzówki w Obniżeniu Ząbkowickim Przedgórze Sudeckiego. Miasto założone zostało przez Henryka IV Probusa w 1280 r. obok starej osady targowej Sadlno. Położenie na dawnych szlakach handlowych, w tym na skrzyżowaniu szlaku bursztynowego z traktem Świdnica–Nysa zapewniało miastu udział w życiu gospodarczym Śląska. Bogata przeszłość znaczone była okresami pomyślności (wzrost zamożności i aktywności gospodarczej pod koniec średniowiecza, związanej z rozwojem tkactwa) i walkami o podłoże religijno-społeczne (wojny husyckie, bunty społeczne, wojna trzydziestoletnia). Przechadzając się uliczkami Ząbkowic lub mijając miasto drogą S8 w kierunku Kłodzka zobaczyć można na południowym krańcu miasta ruiny **książęcego zamku** z XIV/XVI w., wzniesionego na miejscu starszego sprzed lokacji. Była to silna warownia, o czym przekonał się król Węgier, Maciej Korwin, któremu jej zdobycie zajęło półtora roku. Do końca XVII w. kasztelanami w zamku byli wyłącznie Czesi i Polacy. W okresie renesansu obiekt poddany został przebudowie w nowej stylistyce. Pożar w 1784 r. obrócił budowlę w ruinę, którą zabezpieczono dopiero w połowie XX w. Z godnych uwagi zabytków odnotować należy **kościół gotycki pw. Podwyższenia Krzyża Świętego**,

wzniesiony w latach 1395–1402 przez przybyłych tu w XIII w. dominikanów. Na przełomie XV i XVI w. odbudowano świątynię po zniszczeniach podczas wojen husyckich, a następnie przebudowano w stylu barokowym pod koniec XVII w. W XIX w. nadano kościołowi neogotycką formę, natomiast we wnętrzu przetrwało wyposażenie barokowe z końca XVIII w. Od strony północnej do kościoła przylegają zabudowania także pierwotnie gotyckiego klasztoru ss. franciszkanek.

Nieco tylko późniejszy, bo wzniesiony w 1415 r. jest **gotycki kościół parafialny pw. św. Anny**. Mimo że kilkakrotnie był przebudowywany, jego bryła zachowała się w pierwotnym stanie. We wnętrzu przetrwało sporo cennych zabytków. Zobaczysz tu można: gotyckie rzeźby św. Anny Samotrzeciej i pietę, a także piaskowcową ambonę z alabastrowymi płaskorzeźbami. Znajduje się tu także nagrobek Karola I Podiebrada i jego żony Anny. Na zewnątrz kościoła, na przyporze zakrystii umieszczone zostało epitafium w postaci płyty nagrobnej Wita Stwosza Młodszego, wnuka twórcy Ołtarza Mariackiego w Krakowie.

Z dawną architekturą łączą się resztki późnogotyckich **kamienno-ceglanych murów obronnych** w zachodniej i północno-wschodniej części miasta. Zachowane fragmenty pochodzą z czasów księcia Karola I Podiebrada z pierwszej połowy XVI w.

Osobliwością Ząbkowic i ich wielką atrakcją jest tzw. **Krzywa Wieża**, odchylona ok. 2 m od pionu na skutek usunięcia się podłoża. Bierze się pod

uwagę różne tego powody: wstrząs tektoniczny w 1598 r. w pobliskim Bardzie, podmokłość terenu czy zwiększony ciężar wieży nadbudowanej dla potrzeb dzwonnicy. Ta czworoboczna konstrukcja, znajdująca się przy kościele parafialnym pw. św. Anny, mierząca 34 m wysokości i posiadająca w obwodzie 40 m, powstała w latach 1400–1413, z przebudowy wczesnośredniowiecznej wieży zamkowej. O jej pierwotnie obronnym charakterze może świadczyć grubość muru wynosząca 4 m. Wskutek pożaru w 1858 r. wieża uległa znacznemu zniszczeniu. W trakcie odbudowy dawne zwieńczenie w postaci blaszanego hełmu zastąpiono attyką w kształcie jaskółczych ogonów. W rynku obejrzeć można **pseudogotycki ratusz** z XIX w. Nad wejściem do niego widnieje stary herb miasta, a niżej po obu stronach herby Podiebradów i Auerspergów – dwóch rodów zasłużonych dla miasta. Plac rynku okalają **zabytkowe kamienice** mieszkalne. Najstarszym zachowanym budynkiem mieszkalnym jest tzw. Dwór Rycerza Kauffunga, wybudowany w 1526 r. Wielokrotnie przebudowywany utracił renesansowe walory elewacji. Natomiast we wnętrzu zachowało się sklepienie ze stiukami, kolumny międzyokienne na parterze, a także pomieszczenie domowej kaplicy. Ciekawostką jest studnia wewnątrz domu, licząca 20 m głębokości.

Zwolennicy mocnych wrażeń mogą udać się na seans do **Laboratorium dra Frankensteina**, z którym legenda wiąże dawną nazwę miasta.

Patrz > Konspekt zajęć: Śladami Marianny Orańskiej – architektura, gospodarka, turystyka

Bardo to małe, ale bardzo ważne niegdyś strategicznie miasteczko pogranicza polsko-czeskiego, nazywane bramą do Kotliny Kłodzkiej. To jedna z najstarszych miejscowości w Sudetach. Z grodu plemiennego Ślęzan już w X w. stało się grodem granicznym Śląska. Miasto leży u wylotu przełomowej doliny Nysy Kłodzkiej przez Góry Bardzkie, na wysokości 300 m n.p.m. Dzięki malowniczości górskiego otoczenia, bliskości lasów i rzeki, zalicza się do uczęszczanych sudeckich miejscowości wypoczynkowo-rekreacyjnych. Tu zbiegają się szlaki Cysterski i Bursztynowy, to także ważne centrum kultu maryjnego i miejsce pielgrzymek z nim związanych. Miasteczko wzmocniło również od niedawna swój wizerunek ośrodka turystyki aktywnej – pojawiły się ścieżki rowerowe, organizowane są spływy rzeką i zawody w wędkowaniu. Bardo jest przy tym najdogodniejszym punktem wyjściowym do wycieczek w Góry Bardzkie i przełomową dolinę Nysy Kłodzkiej.

Poznanie dziedzictwa kulturowego Barda to w pierwszym rzędzie zwiedzanie bazyliki **Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny**. Monumentalny kościół zbudowano w latach 1687–1704 dzięki zaangażowaniu cystersów. Pod względem architektonicznym należy do typu emporowo-bazylikowego, a charakteryzuje się dużą przestrzenią wnętrza oraz wieńcem kaplic bocznych. Świątynia już wówczas mogła pomieścić ok. 6000 pielgrzymów. Mimo bardzo surowej architektury zewnętrznej i prawie braku dekoracji, wewnątrz świątyni można podziwiać jej barokowy wystrój. Na

szczególną uwagę zasługuje **ołtarz główny** z obrazem o wymiarach 5,20 m x 2,91 m przedstawiającym scenę nawiedzenia św. Elżbiety przez Maryję i będącym dziełem Michaela Willmanna z 1716 r. Zwieńczenie ołtarza tworzy figurka Matki Bożej wraz z rzeźbioną Trójcą Świętą. Figurka ta pochodzi z XII w. i jest nie tylko najstarszą drewnianą rzeźbą na Śląsku, ale i jednym z najrzadszych zabytków sztuki romańskiej w Polsce. Zachwyty budzą też okazałe dekorowane **rokokowe organy** z XVIII w. Należą one do największych instrumentów na Dolnym Śląsku, bowiem posiadają 900 piszczałek drewnianych oraz 1998 metalowych. Ważnym obiektem wnętrza jest bogato dekorowana **ambona** pochodząca 1698 r., której fundatorem w 600-lecie powołania zakonu cystersów był ówczesny biskup wrocławski. Upamiętnienie tych wydarzeń obrazują dwie rzeźby założycieli zakonu: Bernarda z księgą oraz Roberta z krzyżem. Z okresu baroku pochodzą też ozdobne kraty, oddzielające prezbiterium od nawy głównej.

W podobnej barokowej stylistyce mieści się też **klasztor oo. Redemptorystów**, wzniesiony w latach 1712–1716 na miejscu wcześniejszego, drewnianego. Wykonany z kamienia, piętrowy i otynkowany. Większość wnętrza klasztornych posiada dekoracyjne sklepienia: żaglaste z ozdobnymi plafonami, krzyżowe bądź kolebkowe z lunetami. W budynku klasztornym mieści się **kaplica wotywna**, w której gromadzone są obrazy, składane dziękczynnie za wysłuchanie i spełnienie prośb. Najstarsze z nich pochodzą z połowy XVII w.

Na pierwszym piętrze budynku klasztornego ma swą siedzibę **Muzeum Sztuki Sakralnej**, które powstało w 1967 r. Zgromadzona w nim została cenna kolekcja rzeźb, obrazów, naczyń i szat liturgicznych, związanych z kultem Matki Bożej Bardzkiej. Wiek niektórych obiektów sięga późnego gotyku z początku XVI stulecia. W muzeum prezentowane są też oryginalne starodruki poświęcone Bardu, z najstarszym autorstwa Balbinusa Diva Wartensis z 1655 r.

Osobliwością Barda, związaną z jego sakralną funkcją, jest **Ruchoma Szopka**. Uruchomiona w 1971 r. w dawnej krypcie grzebalnej zakonników. Cieszy się ona ogromną popularnością wśród turystów, zwłaszcza tych najmłodszych.

Będąc w Bardzie nie sposób nie zatrzymać się na **kamiennym moście**, zbudowanym w latach 1515–1589, na miejscu wcześniejszej, drewnianej konstrukcji. Wielokrotnie przebudowywany, ostateczny swój wygląd uzyskał w 1909 r. Nadano mu styl gotycki: trójpłaszczyzny, na dużych filarach z ostrogami, przesklepiony ostrołukowo. Po zniszczeniach w czasie drugiej wojny światowej przywrócono mu w 1950 r. pierwotny wygląd.

Między ulicami Noworudzką i Główną zachowały się ślady **grodu kasztelańskiego** z X–XIII w. Są to fragmenty wałów, które dawniej posiadały 20 m szerokości od strony południowej oraz 30 m od północnej i wznosiły się na wysokość 9 m. W sąsiedztwie obecnego mostu kolejowego można także zobaczyć od strony południowej niewielki

fragment nasypu i fosi, które są pozostałościami podgrodzia dla zamku kasztelańskiego.

Ze względu na położenie Bardo posiadało nietypowy układ urbanistyczny. Wszystkie budynki były skupione wokół jednej drogi prowadzącej od strony Ząbkowic Śląskich do Kłodzka. Obecny wygląd zabudowy jest wynikiem odbudowy po pożarze, który miał miejsce w 1859 r. Odnaleźć można jednak i starsze wnętrza **kamienic**, a także **zajazdów** oraz **gospód** Barda z czasów, kiedy rozprzestrzeniał się kult Matki Bożej Bardzkiej i napływ pielgrzymów wymuszał wznoszenie kolejnych tego typu obiektów. Ciekawym przykładem jest dom „Pod Złotym Gryfem” przy ul. Główniej 23. Jest to trzykondygnacyjny budynek z elementami barokowego wystroju elewacji, która uległa przemianom w XIX i XX w. Obecnie funkcjonuje tu lokal gastronomiczny, który zachował dawną nazwę zajazdu.

Patrz > Konspekt zajęć: Bardo – przystanek na Cysterskim Szlaku.

Dolina przełomowa Nysy Kłodzkiej stanowi rzadką osobliwość geograficzną i krajobrazową.. Zakola rzeki pochodzą z okresu, gdy Gór Bardzkich jeszcze nie było, a rzeka płynęła po lekko falistej równinie, rozciągającej się w miejscu zniszczonych przez siły zewnętrzne pra-Sudetów. Rzeka toczyła swe wody wolno jak większość niżowych rzek i zataczała pięć dużych pętli (meandrów). Dopiero dźwiganie się bloku Gór Bardzkich w poprzek doliny stworzyło tego rodzaju osobliwość, jak

dzisiejszy przełom rzeki przez młodsze od siebie góry. Dźwiganie to było bardzo powolne, dlatego rzeka mogła nie zmieniając swego biegu pogłębiać dolinę w wypiętrzającej się zaporze górskiej. Po kilku milionach lat ten powolny ruch stworzył w efekcie dzisiejszą rzeźbę, w której na różnych wysokościach zachowały się w zboczach doliny przełomowej wydźwignięte fragmenty jej dawnego dna, widoczne w postaci schodowatych spłaszczeń. Przełom bardzki był również główną bramą, przez którą w epoce lodowej wdarł się do wnętrza Kotliny Kłodzkiej skandynawski lądolód nasuwający się z północy.

Okolo godziny pieszej wędrówki od Barda idąc prawym brzegiem rzeki możemy dotrzeć na wiszący nad doliną **obryw skalny (osuwisko skalne)**. Usytuowany ok. 440 m n.p.m. jest śladem kataklizmu, który miał miejsce 24 sierpnia 1598 r. W tym dniu wezbrana Nysa Kłodzka podmyła zbocze i masy zwietrzałej skały runęły, tarasując łóżysko rzeki. Na szczęście silnie napierające wody zdołały przerwać przeszkodę i wyłobily w niej nowe koryto. Aby upamiętnić to zdarzenie na Obrywie Skalnym postawiono biały krzyż, a urwisko stanowi naturalny taras widokowy.

Patrz > Konspekt zajęć: Bardo – przystanek na Cysterskim Szlaku

Henryków to duża wieś w powiecie ząbkowickim, leżąca na trasie kolejowej między Strzelinem a Ziębicami, blisko drogi krajowej S8. Wiedzie tutaj cysterski szlak, bowiem w Henrykowie uloko-

wano opactwo tego zakonu jako filię opactwa w Lubiążu. Fundacja nastąpiła w latach 1222–1228, a jej inicjatorem był wrocławski kanonik Mikołaj. Najważniejszą rolę w tym przedsięwzięciu, bo fundatora, odegrał Henryk Pobożny. W skryptyorium klasztoru powstała **„Księga Henrykowska”**. Wykonano ją z pergaminu i oprawiono w cielęcą skórę. Księga zawiera spis uposażeń klasztornych z lat 1227–1270 oraz historię opactwa od 1227 do 1310 r. Pośród tekstu łacińskiego – bo innym językiem w piśmiennictwie wówczas się nie posługiwano – zapisano w pierwsze zdanie w języku polskim: *„day ut ia pobrusa, a ti poziwai”*, co znaczy „daj, ja będę miał, a ty odpocznij”. W tym bezcennym dla kultury i badań naukowych rękopisie pojawia się także wiele nazwisk, imion i nazw miejscowych o polskim brzmieniu.

Realizując zasady życia monastycznego, cystersi henrykowscy, podobnie jak ich bracia w innych opactwach tego zakonu, wnieśli wiele nowych elementów, które w dużym stopniu zostały przyjęte przez ówczesne społeczeństwo. Opactwo henrykowskie stało się ośrodkiem życia gospodarczego. Zajmowano się uprawą roli, hodowlą i gospodarką rybacką, intensywnie rozwijało się również rzemiosło. W architekturze cystersi wypracowali własny styl, będący zapowiedzią gotyku (wprowadzili między innymi sklepienia krzyżowo-żebrowe), co znalazło wyraz w budowie tutejszego kościoła klasztornego. **Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Mari Panny i św. Jana Chrzciciela** wzniesiony został w XIII i XIV w. jako ceglana budowla wczesnogotycka.

Wojny husyckie i okres reformacji przyniosły kryzys także klasztorowi henrykowskiemu. Kolejny etap rozkwitu nastąpił wraz zakończeniem wojny trzydziestoletniej i zwycięstwem kontrreformacji (1648 r.). Za symbol inspiracji i prekursorstwa w tworzeniu nowej wizji artystycznej zalicza się **wieżę kościelną**, zbudowaną już w 1608 r. (helmu z 1673 r.), łąwiącą cysterskie tradycje, lecz nawiązująca do gotyckich korzeni wertykalizmu – zasady według której linie pionowe tworzą z płaszczyzną horyzontalną kąt prosty) – oraz powstałe ok. 1660 r. najstarsze na Śląsku **organy** o wspaniałych walorach muzycznych i bogatej ornamentyce. Ich twórcami byli mistrzowie świdniccy. Wszystkie kościoły cysterskie na Śląsku poddano tej pierwszej, trwającej blisko 40 lat barokizacji.

Działalność mecenasowska w opactwie henrykowskim wiąże się z osobą opata Henryka Kahlerta (1681–1702). Dla niego pracował m.in. Michael Willmann, najwybitniejszy malarz śląskiego baroku, zwany niekiedy „śląskim Rembrandtem”. Na uwagę zasługuje także Matthias Kirchberger, budowniczy pochodzący z pogranicza bawarsko-tyrolskiego. To jemu powierzono przebudowę całego założenia klasztorowego. Nowa architektura – z narożnymi wieżami i wielkim porządkiem zastosowanym na elewacjach – charakteryzuje się bujną ornamentyką i nasyceniem kolorem. Na elewacjach, obok bogatych portali i naczółków, kawałkami szkła ozdobiono podokienniki. Bogate sztukaterie pokrywają sklepienia wewnątrz (ma przykład w refektarzu i Sali Książęcej – poświęconej pamięci książęcych fundatorów.) Przed fasadą kościoła wzniesiono w 1698 r.

Pestäule, czyli kolumnę morową upamiętniającą ofiary zarazy, **monumentalny pomnik Świętej Trójcy**, natomiast z początkiem XVIII w. po stronie południowej klasztoru założono **ogród opacki**. W kolistym centrum alei wzniesiono piętrowy pawilon, kryty cebulastą kopułą. Ogrodowe aleje akcentują również studnie z rzezbami czterech żywiołów, dłuta Georga Leonharda Webera. Na końcu głównej alei wzniesiono oranżerię. Zbarokizowane wnętrza średniowiecznej świątyni w Henrykowie – w przeciwieństwie do lubiąskiego – zachowało do dzisiaj wszystkie elementy ówczesnego bogatego wystroju i wyposażenia. W latach 1681–1684 powstał ołtarz główny z obrazami Michaela Willmanna. Monumentalne figury ołtarzowe to dzieło innego znakomitego artysty, Matthiasa Steinla. W latach 80-tych XVII w. wzniesiono także ambonę i ołtarze boczne. Rzeźby aniołów na zwieńczeniu stalli, a przede wszystkim dodane na początku XVIII w. figury niezidentyfikowanych świętych na balustradzie siedzisk należą do wyjątkowych przedstawień rzeźbiarskich na Śląsku, określanych jako „śląska maniera barokowa”. Polega ona na deformacji postaci, skomplikowanych pozach, przerysowaniu szczegółów anatomicznych i ekspresyjnym udrapowaniu fałdów szat.

Patrz > Konspekt zajęć: Wokół Klasztoru Księgi Henrykowskiej

Ziębice to średniowieczne miasto, lokowane w 1250 r. Upiększają je gotyckie wieże kościołów i baszt. Było ono rezydencją jednej z piastowskich linii książęcych. Z tamtych czasów przetrwał je-

den z najwspanialszych kościołów gotyckich Śląska – **bazylika pw. św. Jerzego Męczennika i sanktuarium Męki Pańskiej**. Posiada on ciekawe ostrołukowe portale i dwunawowe wnętrza. Najstarsze części świątyni sięgają 1270 r. Później kilkakrotnie była przebudowywana – ostatni raz w XIX w. W Ziębicach zachowały się resztki średniowiecznych murów obronnych, w tym słynna **Brama Paczkowska** z 1491 r., jedna z pięciu istniejących tu niegdyś baszt obronnych. Przetrwała w dobrym stanie i pięknie komponuje się ze współczesnym otoczeniem.

Na uwagę zasługuje **ratusz miejski**, w którego architekturze odnaleźć można stylistykę z trzech epok. Fundamenty wieży pochodzą z epoki średniowiecza, z pierwszego XIV-wiecznego ratusza. Sama wieża jest renesansowa – to pozostałość po drugim tzw. „starym ratuszu”, zbudowanym w drugiej połowie XVI wieku. Gmach budynku przebudowano w końcu XIX wieku i nowy ratusz w stylu mieszanym (neogotyckim z neorenesansowym) stoi od 1890 roku. W Rynku oglądać można **kamienice mieszczkańskie**, z których najstarsza, pod nr. 31 pochodzi z 1702 r. Pozostałe zbudowane zostały w latach 1860–80 oraz 1900–10 i świadczą o ówczesnej zamożności miasta i jego obywateli.

W Ziębicach znajduje się jedyne w Polsce **Muzeum Sprzętu Gospodarstwa Domowego**, które posiada w swoich zbiorach dużą kolekcję takich sprzętów, jak: żelazka, naczynia, sztucce, meble. Znalazły w nim miejsce także zbiory śląskiej

sztuki i rzemiosła artystycznego, z bogatą kolekcją śląskiego artysty malarza i kolekcjonera Josepha Langer. Wśród eksponatów zobaczyć można także żarna do mielenia zboża.

Krajobrazy w otoczeniu Ziębic są również bardzo atrakcyjne – za miastem widoczne są pasma sudeckie, od Wielkiej Sowy na zachodzie po Śnieżnik i Pradziad na wschód., najlepiej widoczne z okien pociągu.

Patrz > Konspekt zajęć: Wokół Klasztoru Księgi Henrykowskiej

Kamieniec Ząbkowicki – to dziś duża wieś, położona w szerokiej rozlewiskowej dolinie Nysy Kłodzkiej u ujścia Budzówki. W XI w. na wysokiej skale (stąd nazwa Kamieniec) nad nyskim brodem, przy którym istniała już najprawdopodobniej osada, został założony przez czeskiego księcia gród obronny. Wkrótce stracił on znaczenie i uległ zniszczeniu. W 1207 roku osiedlili się tutaj augustianie z wrocławskiego klasztoru na Piasku, otrzymując od księcia Henryka Brodatego bogate uposażenie w ziemi i lasach. W 1247 r. augustianów zastąpili cystersi z Lubiąża. Od tego czasu – mimo wojen – klasztor rozwijał się bardzo dobrze. Po 1350 r. cystersi przebudowali klasztor i wzniesli gotycki **kościół pw. Wniebowzięcia NMP**, który należy do najcenniejszych zabytków architektury sakralnej na Śląsku. W okresie 1681–1732 rozbudowano klasztor i dokonano zmian w wyposażeniu wnętrza kościoła klasztorowego w stylu barokowym. Prace prowadzone były przez współpracującego

z cystersami Matthiasa Kirchbergera, stąd podobne jak w Henrykowie dekoracje elementów architektonicznych. Niestety, nie wszystkie elementy wyposażenia malarskiego zachowały się do dzisiaj. Przetrwał olbrzymi obraz w ołtarzu głównym ze sceną Wniebowzięcia NMP (1705 r.) pędzla Willmanna, będący jednym z ostatnich dzieł wielkiego mistrza, malowanych jasnymi kolorami. Zachował się też niewielki jego obraz w ołtarzu kredensowym, przedstawiający scenę odpoczynku Świętej Rodziny podczas ucieczki do Egiptu. Na ścianach naw bocznych znajdują się natomiast, inspirowane rycinami z Pasji krzeszowskiej monumentalne stacje Drogi Krzyżowej, pędzla cysterskiego zakonika Valeriusa Mauronera. Uwagę zwraca okazały **ołtarz** z lat 1704–1705 zamykający optycznie nawę główną. Zdobią go malowidła Jana Liški. Dekorację rzeźbiarską ołtarza wykonał Johann Christoph Königer, artysta pochodzący z Wrocławia. Jego dziełem jest też niewielki krucyfiks umieszczony na tle obrazu Willmanna. Figura Ukrzyżowanego niezwykle realistycznie oddaje ludzkie cierpienie, co stawia ją w rzędzie dzieł o wysokich walorach artystycznych. Uwagę zwraca też monumentalna **ambona** (1709–1710) – dzieło innego rzeźbiarza, Antona Jörga. Na jej baldachimie ukazano bogato rozbudowaną starotestamentową scenę. Takie zwieńczenie ambony należy do wyjątkowych w sztuce śląskiej, formą zaś przypomina rzeźbiarskie zwieńczenia ambon we flamandzkich kościołach katolickich. Na wspaniałe wyposażenie wnętrza, pochodzące z XVIII w. składa się ponadto między innymi 16 bocznych ołtarzy, prospekt organowy, bogato dekorowane stalle oraz konfesjonał

i szaty w zakrystii. Tę stylistyczną różnorodność uzupełnia 14 późnorenansowych obrazów wykonanych przez różnych artystów techniką tempery na początku XVII w.

W przypadku realizacji wystroju kościoła w Kamieńcu mamy do czynienia nie z jednym klasztornym warsztatem rzeźbiarskim, jak w Lubiążu czy Henrykowie, ale z kilkoma jednocześnie pracującymi warsztatami. W Kamieńcu pracowali rzeźbiarze, których dzieła świadczą o świetnym wykształceniu, mistrzowskim opanowaniu formy i indywidualnym języku stylowym – „maliarskim” lub „śląskiej manieri barokowej” jak określano ten nurt.

W 1810 r. na mocy decyzji króla Fryderyka Wilhelma III dokonano sekularyzacji majątków kościelnych. Dobra cysterskie przejęła Kamiera Śląska, czyli ówczesny urząd skarbowy tej prowincji. Z majątkami tymi postępowano różnie – część król darował swoim zasłużonym dowódcom i urzędnikom, część sprzedawał dla pozyskania gotówki. W taki sposób niderlandzka para namiestnikowska, mając zamiar kupić na Śląsku jakiś duży majątek, zwróciła uwagę na dobra pocysterskie. W 1812 r. weszli w posiadanie dóbr w rejonie Lubiąża, Henrykowa i Kamieńca Ząbkowickiego. W późniejszym okresie zakupiono też pomniejszych majątki: Ciepłowody (1839), Raczyce koło Ząbkowic Śląskich i Nieszków (1840), Henryków (1843) i w tymże roku Mysłakowice k/Jeleniej Góry. Spadkobierczynią tych dóbr została Marianna Orańska, królewna niderlandzka i żona ks. Albrechta pruskiego. Poza kamienieckim

spadkiem zakupiła jeszcze na Kłodzkiej inne dobra. W 1838 r. nabyła klucz stroński, czyli zespół folwarków, będących pod wspólną administracją, oraz majątek rycerski Strachocin (dziś część Stornia). W tymże samym roku stała się właścicielką klucza śnielińskiego, który tworzyły głównie lasy. Pod rządami tej pięknej, niezależnej, dobroczynnej i gospodarnej kobiety Kamieniec Ząbkowicki przeżywał rozwój gospodarczy i kulturalny, pojawiły się wspaniałe inwestycje budowlane.

Wzniesiony w latach 1836–63 **pałac** nawiązywał stylistycznie do posiadłości lorda Ripona z pogranicza angielsko-szkockiego. Projektantem był Karl Schinkel, cieszący się wówczas zasłużoną sławą. Miejsce wybrano starannie, na zboczu Grodowego Wzgórza (313 m n.p.m.), zwanego poprzednio Harthberg, skąd zyskano wspaniały widok na górską barierę Sudetów, z Górami Sowimi i Masywem Brzeźnicy. Sam pałac wzniesiono na planie prostokąta o wymiarach 78,5 x 48,5 m, z czterema narożnymi, cylindrycznymi wieżami wysokimi na 33,6 m. W efekcie powstał obiekt jeden z najwspanialszych tego typu w całej Europie. Projektowana budowla, wysoce eklektyczna, miała być neogotycka, ale też nawiązująca do mauryjsko-sycylijskich zamków, a więc budowli obronnych z czasów panowania Hohenstaufów w pełni średniowiecza. Do dziś zachowała się cała główna bryła, a zamek jest odbudowywany. Przy pałacu rozciąga się rozległy naturalny park w stylu angielskim.

Wnętrze reprezentowało ówczesny wystrój dekoracyjny charakterystyczny dla niemieckiego

romantyzmu. W pałacu jako **meble** służyły **rene-sansowe** niderlandzkie antyki. Pokoje gościnne i mieszkalne otrzymały **wyposażenie w stylu późnego klasycyzmu**, jeszcze wg projektu Schinkla. Ściany zdobiły obrazy niderlandzkich mistrzów z XVII i XVIII w.

Fontanny ogrodowe, należące do największych śląskich ciekawostek, tryskały na wysokość 33 m! Na zapleczu powstały cieplarnie z licznymi egzotycznymi roślinami, a jeszcze dalej, na wzgórzu, wspaniały park w stylu angielskim na powierzchni ok. 230 ha. Był to jeden z najlepszych projektów słynnego wówczas generalnego dyrektora ogrodów w Prusach – Petera Josepha Lenné (1789–1866).

W Kamieńcu z inicjatywy Marianny wzniesiono niewielki **kościół ewangelicki** – ukończono go w latach 1882–85, już po jej śmierci. W 1883 r. poświęcono we wsi szpitalik, który otrzymał nazwę „Przytułek Marianny”. Majorat, ustanowiony w 1876 r., do którego włączono klucz kamieniecki, obejmował obszar od Kamieńca Żąbkowickiego po Śnieżnik na ziemi kłodzkiej. W 1873 r. Marianna przekazała synowi zarząd nad całością dóbr śląsko-kłodzkich.

Pałac został zniszczony po II wojnie światowej – zdewastowany i rozgrabiony przez wojska radzieckie. 22 stycznia 1946 r. wybuchł pożar, który ostatecznie strawił budowlę. W latach 80-tych XX w. rozpoczęto odbudowę obiektu, którą ukończono już przy wsparciu władz gminnych,

a pałac udostępniono zwiedzającym. W Kamieńcu Marianna sfinansowała także odnowę domów, niektóre wyburzyła i zbudowała nowe. Z małej tutejszej gospody uczyniła okazałą restaurację z pokojami gościnnymi.

Patrz > Konspekt zajęć: Śladami Marianny Orańskiej – architektura, gospodarka, turystyka

Złoty Stok to stara osada górnicza, której rozwój związany był z eksploatacją złotoносnych pokładów. Prawa miejskie otrzymał w XIV w. Po zaprzestaniu wydobywania mało wydajnych złóż złota, dopiero w XIX w. ożywił się rozwój miasta, dzięki odkryciu bogatych złóż arsenu, który przez długie lata stanowił główny surowiec dla rozwiniętego przemysłu chemicznego. Zwiedzanie **Kopalni Złota**, będącej główną turystyczną atrakcją miasteczka, pozwala nie tylko poznać ponadpięsetletnią tradycję wydobywania i przeróbki drogiego kruszcu, ale także go odkrywać (płukanie złota) czy samodzielnie wybić pamiątkowy dukat. Na kopalnianym szlaku można zobaczyć jedyny w Polsce podziemny wodospad. Złoty Stok znalazł się w połowie XIX stulecia na wytyczonym nowym połączeniu drogowym, którego realizację podjęła Marianna Orańska. Droga prowadziła z Żąbkowic Śląskich do przełęczy Płoszczyna (817 m) w Górach Białskich na granicy prusko-austriackiej. Wiodła ona przez **Kamieniec Żąbkowicki, Złoty Stok, przełęcz Jaworową (702 m) w Górach Złotych, następnie przez Łądek Zdrój, Stronie Śląskie, Bolesławów i Nową Morawę** – łącznie 55,29 km. Inwestycja

została ukończona w 1860 r. Wniosło to ożywienie do leżących przy tym trakcie wsi, pozwoliło przystąpić do zagospodarowania rozległych kompleksów leśnych, przede wszystkim w Górach Białskich i Masywie Śnieżnika.

Patrz > Konspekt zajęć: Śladami Marianny Orańskiej – architektura, gospodarka, turystyka

Ziemia Kłodzka to teren dawnego hrabstwa kłodzkiego, dziś powiatu kłodzkiego, kraina historyczna i geograficzna leżąca na południe od Dolnego Śląska, obejmująca Kotlinę Kłodzką i otaczające ją tereny górskie (Góry Suche, Góry Stołowe, Góry Sowie, Góry Bystrzyckie, Góry Orlickie, Masyw Śnieżnika, Góry Białskie, Góry Złote, Góry Bardzkie). Od 1999 r. ziemia kłodzka jest częścią woj. dolnośląskiego i swym obszarem zamyka je od południa. Stolicą tego subregionu jest Kłodzko, mogące się poszczycić ponad 1000-letnią historią. Zasadniczą częścią ziemi kłodzkiej jest **Kotlina Kłodzka**, drugie co do wielkości kotlinne obniżenie w Sudetach. Ma ona nieregularny kształt wieloboku wydłużonego z północy na południe i przechodzącego w Rów Górnej Nysy. Kotlinę Kłodzką i sąsiadujące z nią Obniżenie Noworudzkie zamykają grzbiety górskie należące do Sudetów Środkowych i Wschodnich.

Szczególną cechą i walorem krajobrazu ziemi kłodzkiej jest jego wielka różnorodność i bogactwo form. W obrębie kotliny przeważają płaskie, szerokie, prawie bezleśne garby, wzniesione 350 do 450 m n.p.m. Nadają one kotlinie i położonym

z nią szerokim dolinom Nysy Kłodzkiej i jej dopływów wygląd lekko falistej równiny. W dolinach rzek skupia się większość miejscowości i traktów komunikacyjnych. Góry otaczające kotlinę mają krajobraz zupełnie odmienny. Gęstwa lasów porastająca ich zbocza kryje mnóstwo odwiecznego piękna przyrody w postaci zacisznych polan, fantastycznych w swych kształtach skałek czy rzadko spotykanej roślinności. Niemal każda z grup górskich posiada swoiste cechy krajobrazowe.

Rzeźba ziemi kłodzkiej kształtowała się podczas długich dziejów geologicznych pod wpływem do dziś trwającej walki potężnych sił tektonicznych i atmosferycznych. O przeszłości mówią skały. Najstarszymi są gnejsy Gór Sowich. Spotkać tu też można pochodzące z różnych okresów łupki krystaliczne, kwarcyty, marmury, granitognejsy, granity, piaskowce i zlepieńce, dolomity i wapienie, pokłady węgla.

Ziemia kłodzka to także wspaniały świat fauny i flory. Jego najcenniejsze zasoby udostępniają i zabezpieczają: **Park Narodowy Gór Stołowych, Śnieżnicki Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Gór Sowich** i rezerваты przyrody: **Wielkie Torfowisko Batorowskie, Śnieżnik Kłodzki, Wodospad Wilczki, Nowa Morawa, Torfowisko pod Zieleńcem i Puszcza Śnieżnej Białki**. Tylko w Kudowie Zdroju można zwiedzić jedyne w Polsce **Muzeum Żaby**, a w Górach Stołowych podziwiać wyjątkowo bogate populacje pełnika europejskiego, nazwanego lokalnie „**kłodzką różą**”.

Ziemia kłodzka to nie tylko teren atrakcyjny pod względem geograficzno-przyrodniczym, ale przyciąga ona również swoją bogatą historią i zabytkami, wielokulturowością, w której tworzenie największy wkład wnieśli Polacy, Czesi i Niemcy. Bogactwo krajobrazów, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze oraz walory rekreacyjno-lecznicze Ziemi Kłodzkiej sprawiają, że jest ona celem przyjazdów dla wielu kuracjuszy, indywidualnych wędrowców czy grup turystów, w tym także licznych wycieczek szkolnych. Ruch turystyczny przebiega nie tylko w sezonie letnim, ale także zimowym, dzięki coraz lepszemu zagospodarowywaniu terenów dla potrzeb całorocznego wypoczynku. Najdogodniej środkami komunikacji publicznej można dojechać tu z Wrocławia – autobusem do Kłodzka w ciągu 1 godz. i 40 min., a pociągiem około 2 godzin.

Stronie Śląskie to miasto w dolinie Białej Łądeczkiej u ujścia do niej Porębnika i Morawki, powstałe w 1967 r. po połączeniu trzech wsi: Goszowa, Strachocina i Stronia Śląskiego. Otoczone od zachodu grzbietem Krowiarek, od północy Górami Złotymi, od południowego wschodu Górami Białskimi, od południa szeroką doliną podchodzą pod Masyw Śnieżnika. Miejscowość powstała w XIII w. z połączenia dawnych osad pastersko-rolniczych. Niewielki rozwój u schyłku średniowiecza wiązał się z istnieniem w okolicy kopalni srebra i łożowiska. Stronie Śląskie zniszczone podczas wojny 30-letniej, zostało kupione przez hr. Althana z Międzyzlesia. Znaczniejszy rozwój nastąpił po 1838 r., kiedy to Stronie wraz z okolicą kupiła **Marianna Orańska**. Powstały wtedy huty szkła, młyn, doprowadzono

linię kolejową. Dzięki kryształom cennych minerałów i marmurom, wydobywanym w pobliżu Stronia Śląskiego, znane jest ono w wielu krajach świata, a tutejsze odmiany marmurów nazwano na cześć królowny „Marianna” (biała, różowa i zielona). Ślady królowny niderlandzkiej w mieście odnaleźć można na ryzalicy ozdobionym **lwem niderlandzkim** z mosiądzu (herb Marianny) na budynku przy ul. Kościuszki. W pobliżu **zabytkowej stacji kolejowej** z zachowaną wieżą ciśnień (nie docierają już tu pociągi osobowe), nad Białą Łądecką funkcjonuje **Huta Szkła Kryształowego Violetta**, w której można zapoznać się z procesem produkcji szkła kryształowego: wytopem, odprężaniem, obróbką i zdobieniem (zwiedzanie w grupach z przewodnikiem). Nieco wyżej, przy ul. Kościuszki jest **Muzeum Minerałów** z całego świata, w tym miejscowych. Nad rzeką Morawką, na wysokiej skarpie stoi **kościół pw. Matki Bożej Królowej Polski i św. Maternusa**, o bazylikowej, gotyckiej bryle z wieżą z 1816 r. Wyposażenie świątyni odzwierciedla stylistykę barokową (rzeźby w ołtarzach prezbiterium i chrzcielnicy pochodzą z XVIII w. i są dziełem rodziny Klahrów). Ponadto zobaczyć tam można obrazy i rzeźby neobarokowe z XIX w., wykonane przez znanego artystę Franza Thamma. Przed kościołem stoi kamienna rzeźba św. Jana Nepomucena z 1708 r. Przy skrzyżowaniu z drogą do Siennej stoi dawny dwór Marianny Orańskiej, zwany **domem wójta** – renesansowa budowla ze stylowymi oknami, resztkami sgraffita na szczycie pod naczółkiem i przyporami (dziś mieści się tu urząd gminy). Powyżej dworu zobaczyć można kolumnę wotywną w kształcie świdra z napisem

fundacyjnym wójta Wolfa z 1674 r. Przy stadionie zachowała się ruina barokowego budynku z kopułą bez bębna z lat 1734–35, wzniesionego ku czci patrona małżeństwa – św. Onufrego. Wokół miasta można odbyć ciekawy spacer znakowaną **ścieżką dydaktyczną**, z wygodnymi miejscami odpoczynku i tablicami informującymi o okolicznych pasmach górskich. Z **Sowich Stopni** na skraju Goszowa można oglądać widokową panoramę Gór Bialskich i Masywu Śnieżnika.

Patrz > Konspekt zajęć: Śladami Marianny Orańskiej – architektura, gospodarka, turystyka

Międzygórze jest wsią w powiecie kłodzkim, w gminie Bystrzyca Kłodzka. Leży w Sudetach Wschodnich na wysokości 570–670 m n.p.m., w dolinie u podnóża Śnieżnika. Miejscowość powstała w XVI w. jako osiedle założone przez drwali i węglarzy. Już w XIX w. Międzygórze stało się popularną miejscowością klimatyczną z zabudową w stylu szwajcarskim (tyrolskim). Charakterystyczne dla niej są domy drewniane z przepięknymi rzeźbieniami, krużgankami, balkonikami i balustradami. Do największych walorów miejscowości zalicza się dużą liczbę szlaków turystycznych oraz kilka znanych obiektów: Wodospad Wilczki, kaplicę Matki Boskiej Śnieżnej na szczycie Iglicznej oraz ulubiony przez młodsze dzieci Ogród Bajek. Szczególną popularnością cieszą się szlaki: prowadzący na Śnieżnik z widokiem na Mały Śnieżnik, Smrekowiec i Średniak, przez pasmo Żmijowca i na Przełęcz Puchaczówkę.

Nie dziwi zatem zainteresowanie Międzygórzem u królowny Marianny Orańskiej, która wraz z ojcem, niderlandzkim królem Wilhelmem, weszła w lipcu 1840 r. na szczyt Śnieżnika, aby napawać oczy pięknymi krajobrazami gór. Jako właścicielka dóbr poczuwała się także do podejmowania inwestycji, mających na celu także ich ożywienie gospodarcze i turystyczne. W tym celu m.in. w obejściu pasterskim na Hali pod Śnieżnikiem wybudowała do niego drogę. Dotychczasowy budynek dzierżawcy, z uwagi na coraz większy dopływ pierwszych turystów, zastąpiła nowym w 1871 r. Utrzymany w tym samym szwajcarskim stylu nazwano „**Szwajcar-ką**”. To główna część obecnego schroniska PTTK „Na Śnieżniku” im. Zbigniewa Fastnachta.

Po zakupie w 1858 r. wolnego sołectwa na miejscu domu sołtysa w latach 1869–70 stanęła **gospoda z pokojami gościnnymi** „Pod Dobrą Datą”. Dla pozyskania gości Marianna starała się zaprowadzić profesjonalną ich obsługę i w tym celu wydzierżała swoją pierwszą gospodę Josephowi Weissowi, gospodarzowi dobrze wówczas ocenianej gospody „Pod Białym Jeleniem” w Bystrzycy Kłodzkiej. Miejscowość zyskała na popularności. Dla uzyskania większych efektów wizualnych poleciła nad wodospadem przerzucić mostek i wybudować pierwsze schodki.

Do Międzygórza dojechać można od strony Bystrzycy Kłodzkiej lub Domaszkowa.

Patrz > Konspekt zajęć: Śladami Marianny Orańskiej – architektura, gospodarka, turystyka

Temat zajęć:

Wokół Klasztoru Księgi Henrykowskiej – pierwsze zdanie w języku polskim

Czas trwania: 3 h

Etap edukacyjny:

II etap edukacyjny (kl. 4–6 szkoły podstawowej).

Przedmioty:

Język polski, historia i społeczeństwo, przyroda, plastyka, zajęcia komputerowe.

Miejsce zajęć:

Henryków, Brukalice (opcjonalnie: Ziębice).

Cele ogólne

(zgodne z podstawą programową):

- uczeń wzbogaca zasób słownictwa,
- rozwija sprawność uważnego słuchania oraz głośnego czytania,
- rozwija umiejętność poszukiwania interesujących go wiadomości, a także ich porządkowania oraz poznawania dzieł sztuki,
- poznaje teksty kultury odpowiednie dla stopnia rozwoju emocjonalnego i intelektualnego,
- zbiera informacje o rozmaitych formach upamiętniania postaci i wydarzeń z przeszłości.

Cele wychowawcze:

- uczeń nabywa umiejętności niezbędne w pracy zespołowej,
- w kontakcie z dziełami kultury kształtuje swoją wrażliwość i gust estetyczny,

- rozwija postawę poszanowania tradycji i kultury własnego narodu.

Cele szczegółowe:

– Uczeń powinien wiedzieć

- jakie są najważniejsze cechy stylu gotyckiego i barokowego w architekturze,
- jakie warunki życia panowały na wsi średniowiecznej,
- czym charakteryzowało się życie mnichów w średniowiecznym klasztorze,
- jakimi metodami można zorientować mapę w terenie,
- w jakich źródłach szukać potrzebnych informacji.

– Uczeń powinien rozumieć

- podstawowe określenia czasu historycznego (tysiąclecie, wiek, rok),
- związek przeszłości z teraźniejszością (na konkretnych przykładach),
- wpływ techniki na życie człowieka dawniej i obecnie.

– Uczeń powinien potrafić

- prawidłowo zidentyfikować nadawcę i odbiorcę wypowiedzi,
- czytać głośno i wyraziście, przekazując intonację tekstu,
- przyporządkować fakty historyczne datom, umieścić je na linii chronologicznej (osi czasu),

- posługiwać się aparatem fotograficznym, wybierać i kadrować ujęcia,
- określić kierunki na widnokręgu za pomocą kompasu,
- prawidłowo posługiwać się legendą mapy do odczytywania jej treści,
- identyfikować na mapie miejsce obserwacji i obiekty w najbliższym jego otoczeniu,
- rozpoznać na podstawie obserwacji wybrane skały (granit, bazalt)

Metody i formy pracy:

obserwacja, opis, opowiadanie, pogawędka, burza mózgów, praca z mapami tematycznymi, ćwiczenia praktyczne (wyznaczanie kierunków geograficznych, fotografowanie); praca w grupach.

Środki dydaktyczne:

karta pracy terenowej, mapy turystyczne, sztywne podkładki z klipsem (do sporządzania notatek), kompasy, lornetki, aparaty fotograficzne, ilustracje lub zdjęcia prezentujące: przekrój przez stożek wulkaniczny, elementy architektoniczne typowe dla okresu gotyku i baroku; żarna i zasadę ich działania; reprodukcje obrazów Rembrandta.

Przebieg zajęć:

Jadąc autokarem od strony Wrocławia (drogą nr 395) za wsią Wadochowice zwracamy uwagę uczniów na tabliczkę z nazwą kolejnej miejscowości: Brukalice. Prosimy, aby zastanowili się, dlaczego wsi nadano taką nazwę i informujemy,

że jej pochodzenie poznają podczas dzisiejszych zajęć (wskazówka: aby ukierunkować myślenie uczniów warto wyjaśnić genezę kilku innych nazw miejscowych, na przykład Warszawy, Wrocławia czy miejscowości, w której mieszkają dzieci).

Mijamy Brukalice (droga do centrum wsi odchodzi w prawo) i zatrzymujemy się przy zlokalizowanym po lewej stronie szosy granitowym pomniku. Prosimy jednego z uczniów o odczytanie wykutego na nim napisu:

1270–1970. W tej posiadłości Piastów Śląskich 700 lat temu wypowiedziano zdanie: „Day ut ia pobrusa a ti poziwai” które jest pierwszym zdaniem napisanym w języku polskim umieszczonym w Księdze Henrykowskiej.

Informujemy, że pomnik postawiony został na pamiątkę tego wydarzenia (opcjonalnie: można poprosić uczniów, aby wymienili pomniki, które stoją w ich miejscowości i wskazali, komu lub jakiemu wydarzeniu są poświęcone). Pytamy uczniów lub opowiadamy, kim byli Piastowie Śląscy. Należy także wyjaśnić uczniom znaczenie fragmentu tekstu z dalszej części napisu na pomniku (powrót Dolnego Śląska do Macierzy).

Dzielimy uczniów na grupy, rozdajemy sztywne podkładki i karty pracy oraz aparaty fotograficzne. Prosimy, aby wykonali zad. 1 oraz zad. 2/a.

Przeprowadzamy uczniów na drugą stronę szosy, gdzie na niewielkim, częściowo porośniętym lasem

wzniesieniu, znajduje się nieczynny kamieniołom bazaltu. Tu na odkrywcę obserwują skałę i wykonują w karcie pracy zad. 2/b. Po wykonaniu zadania omawiamy je: uczniowie czytają i porównują odpowiedzi grup, a nauczyciel przedstawia genezę obu skał i wyjaśnia przyczynę zaobserwowanych różnic. Należy tu wspomnieć m.in. o dawnym wulkanizmie na obszarze Sudetów i jego Przedgórze (posiłkując się ilustracją przekroju wulkanu), różnicy między pojęciami: magma i lava, składzie mineralnym granitu i bazaltu, zastyganiu skał odpowiednio w głębi ziemi (granit) lub na jej powierzchni (bazalt).

Wchodzimy na szczyt wzniesienia, w miejscu, z którego roztacza się najlepszy widok na okolicę. Rozdajemy lornetki, kompasy i mapy turystyczne oraz polecamy, aby uczniowie wykonali zad. 3. Kontrolujemy prace uczniów i w razie potrzeby udzielamy pomocy lub dodatkowych wyjaśnień (wskazówka: obiekty wpisywane do karty zadań, to mogą być nazwy miejscowości, wzgórz, ale także np. określenia typu: wieża kościoła w ..., linia kolejowa itp.).

Wracamy do autokaru i jedziemy do Henrykowa (uwaga: ewentualne zwiedzanie wnętrza klasztornych możliwe jest tylko z przewodnikiem, w wyznaczonych dniach i godzinach). Podczas samodzielnego zwiedzania kompleksu klasztornego przekazujemy informacje według wyboru i uznania nauczyciela, pamiętając, żeby uwzględnić zagadnienia niezbędne uczniom do uzupełnienia w karcie pracy zad. 4 oraz 5. Polecamy także, aby w czasie spaceru wykonali kilka zdjęć, wybierając

możliwie ciekawe ujęcia. Zapowiadamy, że po powrocie z wycieczki fotografie zostaną omówione na zajęciach podsumowujących (uwaga: nie wolno robić zdjęć wewnątrz kościoła).

Tematy, które należy poruszyć: elementy dziejów opactwa w Henrykowie; życie mnichów w średniowiecznym klasztorze (reguła zakonna, podstawowe informacje o zakonie cystersów); architektura kościoła klasztorного (gotycka bryła, barokowy wystrój – w trakcie omawiania można także wykorzystać pomocnicze ilustracje); twórczość Michaela Willmanna, najwybitniejszego śląskiego malarza epoki baroku, zwanego „śląskim Rembrandtem” (pokazać dla porównania zdjęcia przedstawiające dzieła Rembrandta); pomniki znajdujące się na terenie zespołu klasztorного – m.in. św. Trójcy, św. Jana Nepomucena (można także porównać ich wygląd ze współczesnym pomnikiem w Brukalicach).

Zatrzymujemy się przy dużej tablicy, na której znajduje się strona z Księgi Henrykowskiej oraz jej tłumaczenie na język polski. Opowiadamy uczniom o księdze. Księga Henrykowska (jej pełny tytuł: *Liber foundationis claustris Sancte Marie Virginis in Henrichow*, czyli Księga założenia klasztoru świętej Marii Dziewicy w Henrykowie) to kronika opactwa cystersów w Henrykowie, a właściwie opis należących do klasztoru dóbr ziemskich. Zaczął ją spisywać opat Piotr (z pochodzenia Niemiec) w 1268 roku. Zwracamy uwagę na fakt, że polskie zdanie w tym tekście niekoniecznie jest pierwszym zdaniem zapisanym w naszym języku – być może

istniały wcześniejsze, które nie zachowały się do naszych czasów. Warto nadmienić, że pierwsze polskie wyrazy związane z naszym regionem pojawiły się w dokumentach piśmienniczych już wcześniej. W pochodzącym z IX wieku tzw. Geografie bawarskim wśród łacińskiego tekstu znaleźć można nazwy 4 śląskich plemion, w tym Ślężan i Dziadoszan zamieszkujących Dolny Śląsk. Kilkadziesiąt nazw polskich miejscowości oraz imion wylicza bulla papieska papieża Adriana IV z połowy XII wieku.

Zaczynamy od „oryginału” książki – zwracamy uwagę na ozdobny inicjał, uczniowie szukają w łacińskim tekście polskiego zdania. Prosimy uczniów o przeczytanie notatek z kart pracy (zad. 1), a następnie odczytujemy polskie tłumaczenie z tablicy (uczniowie czytają kolejno po jednym zdaniu). Nawiązujemy do historii tych ziem, tłumacząc, dlaczego wymieniony w tekście Bogwal Boemus był Czechem. Wyjaśniając, że zdanie (w zapisie fonetycznym: Daj, ać ja pobruszę, a ty poczywaj) można przetłumaczyć jako: Daj, niech ja pobruczę (pomieję, pokręcę żarna), a ty poczywaj (odpoczywaj), nawiązujemy do pochodzenia nazwy wsi Brukalice. Pokazujemy ilustrację przedstawiającą żarna. Rozmawiamy z uczniami także o innych dawnych narzędziach oraz sprzętach gospodarstwa domowego i zadajemy zadanie domowe. Na koniec zwiedzania warto zatrzymać się przy tablicy informacyjnej z planem zespołu klasztornego, aby podsumować zajęcia. Uczniowie mogą wskazać na planie obiekty, które widzieli w czasie spaceru, oraz przypomnieć, czego się o nich dowiedzieli.

Praca domowa: Wynotuj nazwy starych narzędzi i sprzętów gospodarstwa domowego oraz ich współczesnych odpowiedników, służących do tego samego celu (poszukaj informacji w książkach lub Internecie, porozmawiaj ze swoimi dziadkami lub innymi starszymi osobami).

Propozycje alternatywne:

■ *Jeśli do Henrykowa dojeżdżamy pociągiem, należy doliczyć czas na dojeżdżenie i powrót od stacji kolejowej do opactwa (najlepiej szlakiem turystycznym). Część zajęć, która zaplanowana jest w Brukalicach, można wówczas pominąć lub nieco zmodyfikować i przełożyć na koniec wycieczki (dojeżdżenie szosą z Henrykowa w okolice pomnika – ok. 2 km).*

■ *W lesie za klasztorem, przez który prowadzi szlak do stacji kolejowej wytyczono ścieżkę przyrodniczo-dydaktyczną. Można tu przeprowadzić zajęcia z przyrody, dotyczące ekosystemu leśnego (piętra lasu, skład gatunkowy lasu grądowego).*

■ *Zajęcia w Henrykowie i Brukalicach można poszerzyć o zwiedzanie Muzeum Sprzętu Gospodarstwa Domowego w Ziębicach, gdzie uczniowie będą mogli obejrzeć m.in. żarna.*

■ *Elementy scenariusza (zwłaszcza dotyczące pierwszego zdania w języku polskim) można po pewnej modyfikacji dostosować na potrzeby zajęć z młodszymi dziećmi (kl. 1–3 szkoły podstawowej). Warto wtedy włączyć np. elementy dramy (odgrywanie scenki między Bogwalem Boemusem*

i jego żoną), prace plastyczne, zajęcia techniczne (np. wykonanie modelu żarna).

KARTA PRACY – WOKÓŁ KLASZTORU KSIĘGI HENRYKOWSKIEJ – PIERWSZE ZDANIE W JĘZYKU POLSKIM

1. (Brukalice – przy pomniku)

a. Skąd może pochodzić nazwa wsi Brukalice?
(uwaga: wszystkie pomysły są dobre!):

.....
.....

b. Spróbujcie „przetłumaczyć” pierwsze zapisane
po polsku zdanie na współczesny język polski:

.....
.....

2. (Brukalice – przy pomniku i w starym kamieniołomie)

a. Przyjrzyjcie się uważnie skale, z której wykonano pomnik. Ta skała to **granit**. Sфотографуйте powierzchnię skały, a następnie opiszcie jej wygląd (np. twardość, kolor, możliwość wyróżnienia ziaren poszczególnych minerałów):

.....

.....

.....

b. Wykonajcie to samo zadanie obserwując bazalt w nieczynnym kamieniołomie:

.....
.....

c. Ustalcie podobieństwa i różnice między granitem a bazaltem:

■ podobieństwa:

.....

■ różnice:

.....

3. (Brukalice – wzniesienie nad nieczynnym kamieniołomem)

a. Przyjrzyjcie się najbliższej i nieco dalszej okolicy widocznej z tego punktu (także przez lornetkę). Porównajcie mapę z terenem i wynotujcie nazwy widocznych obiektów:

.....
.....

.....
.....

b. Przy pomocy kompasu określcie kierunki na widnokręgu, a następnie uzupełnijcie informacje, wpisując prawidłowe kierunki (strony świata):

■ szosą od strony Wrocławia przyjechaliśmy z

.....

KARTA PRACY – WOKÓŁ KLASZTORU KSIĘGI HENRYKOWSKIEJ – PIERWSZE ZDANIE W JĘZYKU POLSKIM

■ miejscowość Henryków, do której jedziemy, widać na

.....

■ najwyższe wzniesienia Wzgórz Strzebińskich widoczne są w kierunku

.....

4. (Henryków – w opactwie cysterskim)
Podkreście prawidłowe dokończenie każdego zdania:

a. Mnisi z Henrykowa należą do zakonu:
benedyktynów / augustianów / cystersów
/ dominikanów / franciszkanów / jezuitów.

b. Pierwsi mnisi zostali sprowadzeni do Henrykowa w XIII w. z:
Wrocławia / Ziębic / Kamieńca Ząbkowickiego
/ Barda / Lubiąży / Krzeszowa.

c. Przełożonym mnichów z Henrykowa, stojącym na czele klasztoru był:
pleban / opat / biskup / furtian / proboszcz

/ prymas.

d. Kościół klasztorny w Henrykowie pochodzi z XIII wieku, potem był kilka razy przebudowywany. W architekturze budowli dominują elementy: romańskie / gotyckie / renesansowe, wystrój wnętrza pochodzi głównie z epoki: gotyku / baroku / klasycyzmu.

e. Michael Willmann, którego cykl obrazów widzieliście w kościele, nazywany bywa śląskim: Cranachem / Rubensem / Tycjanem / Rafaelem / Rembrandtem / Caravaggio.

f. Księgę Henrykowską, na której kartach znalazło się pierwsze zapisane polskie zdanie, napisano w całości po: polsku / czesku / niemiecku / łacinie / hebrajsku / serbołużyczku.

g. Księga Henrykowska była: spisem dóbr klasztornych / leksykonem genealogicznym / księgą parafialną / zbiorem miejscowych legend / księgą wieczystą / świętą księgą.

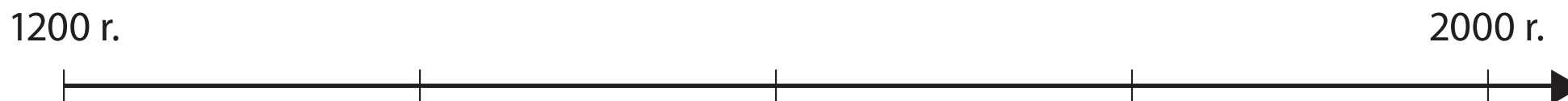
h. Oryginał Księgi Henrykowskiej: zamknięto w sejfie Narodowego Banku Polskiego

/ znajduje się we wrocławskim Ossolineum / jest w bibliotece klasztornej w Henrykowie / przechowywany jest w Muzeum Archidiecezjalnym we Wrocławiu / można obejrzeć w Bibliotece Narodowej w Warszawie / nie zachował się do naszych czasów.

KARTA PRACY – WOKÓŁ KLASZTORU KSIĘGI HENRYKOWSKIEJ – PIERWSZE ZDANIE W JĘZYKU POLSKIM

5. (Henryków – w opactwie cysterskim)

Wybierzcie kilka wydarzeń związanych z dziejami opactwa w Henrykowie. Ustalcie ich daty, a następnie zaznaczcie je na osi czasu. Do ilustracji sporządźcie czytelną legendę (opis).

Legenda:

KARTA PRACY – WOKÓŁ KLASZTORU KSIĘGI HENRYKOWSKIEJ – PIERWSZE ZDANIE W JĘZYKU POLSKIM

Arkusz odpowiedzi:

2. (Brukalice – przy pomniku i w starym kamieniołomie)

a. Przyjrzyjcie się uważnie skale, z której wykonano pomnik. Ta skała to **granit**. Sfotografujcie powierzchnię skały, a następnie opiszcie jej wygląd (np. twardość, kolor, możliwość wyróżnienia ziaren poszczególnych minerałów):

np. twarda, lita skała, szara, różne kolory, widoczne ziarna minerałów o różnej barwie

b. Wykonajcie to samo zadanie obserwując bazalt w nieczynnym kamieniołomie:

np. twarda, lita skała, ciemna, jednolita barwa, nie widać ziaren mineralnych

c. Ustalcie podobieństwa i różnice między granitem a bazaltem:

■ podobieństwa: **twardość (lite skały)**

■ różnice: **np. w granicie widać ziarna różnych minerałów, bazalt jest jednolity**

3. (Brukalice – wzniesienie nad nieczynnym kamieniołomem)

b. Przy pomocy kompasu określcie kierunki na widnokręgu, a następnie uzupełnijcie informacje, wpisując prawidłowe kierunki (strony świata):

■ szosą od strony Wrocławia przyjechaliśmy z **północy**

■ miejscowość Henryków, do której jedziemy, widać na **południu**

■ najwyższe wzniesienia Wzgórz Strzebińskich widoczne są w kierunku **północny-wschód**

4. (Henryków – w opactwie cysterskim)

Podkreślcie prawidłowe dokończenie każdego zdania:

a. Mnisi z Henrykowa należą do zakonu: **cystersów**

b. Pierwsi mnisi zostali sprowadzeni do Henrykowa w XIII w. z: **Lubiąża**

c. Przełożonym mnichów z Henrykowa, stojącym na czele klasztoru był: **opat**

d. Kościół klasztorny w Henrykowie pochodzi z XIII wieku, potem był kilka razy przebudowywany. W architekturze budowli dominują elementy: **gotyckie**
wystrój wnętrza pochodzi głównie z epoki: **baroku**

e. Michael Willmann, którego cykl obrazów widzieliście w kościele, nazywany bywa śląskim: **Rembrandtem**

f. Księgę Henrykowską, na której kartach znalazło się pierwsze zapisane polskie zdanie, napisano w całości po: **łacinie**

g. Księga Henrykowska była: **spisem dóbr klasztornych**

h. Oryginał Księgi Henrykowskiej: **przechowywany jest w Muzeum Archidiecezjalnym we Wrocławiu**

Temat zajęć:

Bardo – przystanek na Cysterskim Szlaku

Czas trwania: 4–6 h

Etap edukacyjny:

III etap edukacyjny (gimnazjum); przedmioty: historia, plastyka, język polski, geografia, informatyka

Miejsce zajęć:

Bardo i dolina przełomowa Nysy Kłodzkiej (uwaga: ze względu na przejście turystycznym szlakiem w terenie górskim – należy zadbać, aby wszyscy uczestnicy zajęć mieli właściwe obuwie i ubiór)

Cele ogólne (zgodne z podstawą programową):

- stwarzanie warunków sprzyjających kształtowaniu u uczniów pożądanych postaw, w tym ciekawości poznawczej, kreatywności, gotowości do pracy zespołowej,
- doskonalenie umiejętności sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno- komunikacyjnymi,
- rozwijanie umiejętności wyszukiwania, selekcjonowania, analizowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł,
- rozwijanie ciekawości świata poprzez zainteresowanie własnym regionem i Polską,
- umożliwienie podejmowania działalności twórczej w zakresie sztuk plastycznych, innych dziedzin sztuki (fotografia, film) i twórczości literackiej.

Cele wychowawcze:

- uczeń docenia znaczenie samokształcenia, wie, jak samodzielnie docierać do informacji,
- potrafi zorganizować pracę i współpracować w zespole; czuje się odpowiedzialny za efekty pracy grupy,
- poprzez kontakt z zabytkami i dziełami sztuki uczestniczy w kulturze, mając poczucie związku z dziedzictwem kultury regionalnej, narodowej i europejskiej.

Cele szczegółowe:

– Uczeń powinien wiedzieć

- jakimi cechami wyróżnia się styl barokowy w architekturze i sztuce,
- którądy przebiega Szlak Cysterski na obszarze Europy, Polski i Dolnego Śląska,
- na czym polegają procesy wietrzenia, erozji i akumulacji oraz jaki jest ich wpływ na kształtowanie rzeźby terenu,
- jak powstał bardzki przełom Nysy Kłodzkiej.

– Uczeń powinien rozumieć

- kulturotwórczą rolę zakonów (w tym cystersów) w dziedzinie nauki, architektury i sztuki oraz rozwoju życia gospodarczego,
- mechanizm ruchów masowych, ze szczególnym uwzględnieniem obrywu,

- zasady uczestnictwa w dyskusji: uzasadnianie własnego zdania, słuchanie argumentów pozostałych dyskutantów, rzeczową polemikę z ich poglądami.

– Uczeń powinien potrafić

- wymienić i wskazać na mapie lokalizację najważniejszych obiektów na dolnośląskim odcinku Szlaku Cysterskiego,
- rozpoznać i wskazać w terenie wybrane formy powstałe w wyniku działalności czynników rzeźbotwórczych,
- posługiwać się słownictwem geograficznym przy opisywaniu oraz wyjaśnianiu procesów i zjawisk,
- stworzyć wypowiedź ustną lub pisemną w wybranej formie gatunkowej, inspirowaną przebiegiem zajęć (obserwacjami, emocjami, przeżyciami),
- opracować i przedstawić zwięzłą prezentację na zadany temat.

Metody i formy pracy:

elementy wykładu, pogadanka, dyskusja kierowana, opis, obserwacja, praca z mapą, praca z tekstem źródłowym, praca twórcza, elementy projektu edukacyjnego; praca w grupach

Środki dydaktyczne:

karty pracy, mapy turystyczne, sztywne podkłady z klipsem (do notatek), lornetki, aparaty fotograficzne i/lub kamery, materiały i akcesoria do twórczości plastycznej, historyczne zdjęcia i ry-

ciny, teksty źródłowe (wybór), poglądowe plany (ilustracje): etapy powstawania przełomowej doliny Nysy Kłodzkiej, rodzaje i mechanizm ruchów masowych

Przebieg zajęć:

Do Barda z Wrocławia można dojechać pociągiem (niecałe 1,5 h), autobusem lub własnym autokarem (drogą S8) – łatwy dojazd umożliwia przeprowadzenie zajęć podczas jednodniowej wycieczki. Zajęcia terenowe podzielone zostały na trzy części:

1. na terenie miasta i sanktuarium, **2.** w dolinie Nysy Kłodzkiej, **3.** do wyboru przez nauczyciela (opcjonalnie: w mieście lub na Obrywie Skalnym) Na etapie przygotowań do wycieczki, co najmniej kilka dni przed planowanym wyjazdem, dzielimy uczniów na grupy. Każda grupa ma opracować i przygotować do przedstawienia na zajęciach terenowych informacje na zadany temat. Uczniowie dzielą się pracą, wyszukują informacje w różnych źródłach (część źródeł może wskazać nauczyciel), wspólnie podejmują decyzję o sposobie prezentacji (uwaga: ze względu na warunki wykluczamy prezentacje multimedialne). Przykładowe propozycje tematów dla grup:

1. Czym Częstochowa dla Polski, tym dla Dolnego Śląska jest Bardo. Poszukajcie informacji o genezie i przejawach kultu maryjnego w Bardzie, uzasadniające takie stwierdzenie.

2. Położenie Barda na historycznych szlakach handlowych pozwoliło na stały rozwój miasta – uzasadnijcie to twierdzenie.

3. Bardo, wraz z całą ziemią kłodzką, to obszar gdzie przeplatały się dzieje, tradycje i kultury Polaków, Czechów, Niemców i Austriaków. Wyszukajcie historyczne argumenty na poparcie tego twierdzenia.

4. Wykażcie wpływ zakonu cystersów na rozwój architektury, sztuki i gospodarki na obecnych ziemiach polskich.

5. Omówcie znaczenie Szlaku Cysterskiego i innych Europejskich Szlaków Kulturowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich wpływu na rozwój turystyki. Efekty pracy wszystkie grupy mogą zaprezentować na początku wycieczki lub – w zależności od decyzji nauczyciela – kolejno, w różnych momentach zajęć.

Część 1

Zaczynamy zajęcia od zwiedzenia bazyliki Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Przed wejściem do kościoła zwracamy uwagę uczniów na stosunkowo prostą – jak na barokowy kościół – bryłę architektoniczną i główną fasadę oraz prosimy, aby porównali ją z bogatą dekoracją wnętrza. W kościele wskazujemy najciekawsze elementy wystroju: jedno z najokazalszych na Śląsku organów, barokową ambonę, ciekawą marmurowo-drewnianą chrzcielnicę z pierwszej połowy XIX w., wreszcie główny ołtarz z obrazem Michaela Willmanna (mistrza śląskiego baroku, zwanego „śląskim Rembrandtem”) oraz najstarszą zachowaną na Dolnym Śląsku drewnianą rzeźbą

romańską, przedstawiającą Matkę Boską Bardzką. Prosimy, aby uważnie przyjrzeni się figurze, aby móc ją porównać z rzeźbami, które powstały w późniejszych okresach historycznych. Obok kościoła znajdują się zabudowania klasztoru, w którym mieści się Muzeum Sztuki Sakralnej. Oglądając ekspozycję zwracamy uwagę na rzeźby pochodzące z różnych epok: gotyckie (zwłaszcza w tryptyku stojącym w tzw. Kaplicy Wotywniej na parterze klasztoru), barokowe i rokokowe (karta pracy – zad.1)

Część 2

Udajemy się na drugą część zajęć. Po wyjściu z sanktuarium skręcamy w lewo ul. Główną, przechodzimy po starym kamiennym moście na prawy brzeg Nysy Kłodzkiej i kierujemy się w stronę Góry Kalwarii (za znakami niebieskiego szlaku turystycznego lub znakami miejskiej trasy turystycznej). Zanim szlak zacznie się wznosić na zbocze doliny zatrzymujemy się nad brzegiem rzeki w miejscu, z którego dobrze widać jedno z zakoli (meandrów). Obserwujemy główny nurt rzeki (uczniowie mogą zaproponować, jak wyznaczyć jego przebieg) i prosimy uczniów, aby wskazali, w których miejscach widoczna jest erozyjna i akumulacyjna działalność płynącej wody (karta pracy – zad. 2).

Wspinamy się szlakiem na zbocze doliny. Po drodze mijamy stacje Drogi Krzyżowej, barokowe kapliczki oraz obudowane źródło wody (Studzienka Marii). Kawałek dalej skręcamy na zielony szlak i wychodzimy na punkt widokowy na Obrywie Skalnym.

Wraz z uczniami, posiłkując się poglądowymi planszami, wyjaśniamy genezę przełomu bardzkiego Nysy Kłodzkiej oraz ustalamy, kiedy i jak powstało skalne osuwisko.

Część 3

Ostatnią częścią zajęć jest czas przeznaczony na twórczość. Każdy uczeń, zgodnie ze swoim wyborem i zainteresowaniami (opcjonalnie: drogą losowania) ma za zadanie stworzyć pracę / dzieło związane z Bardem i/lub przełomem Nysy Kłodzkiej. Prace mogą być dowolnego rodzaju – np. zestaw zdjęć, krótki film, szkic ołówkowy, akwarela, opowiadanie, opis krajobrazu (miasta), forma poetycka. Tę część zajęć można zrealizować na Obrywie Skalnym lub – opcjonalnie – po zejściu do miasta. Praca domowa:

Zespołowe opracowanie multimedialnego przewodnika po dolnośląskim odcinku Szlaku Cysterskiego – uczniowie dzielą się na kilka grup, każdej przydzielamy jeden obiekt położony na szlaku. Uczniowie wybierają także zespół redakcyjny, który będzie czuwał nad przebiegiem pracy.

Propozycje alternatywne:

■ *Proponowane zajęcia można poszerzyć np.: o spacer na położonej na lewym brzegu rzeki Górze Różańcowej (Łysej Górze), z oryginalnym zespołem kilkunastu kaplic, wzniesionych w różnych stylach; poznanie innych zabytków miasta; odwiedzenie Ruchomej Szopki Panoramicznej.*

■ *Na Nysie Kłodzkiej organizowane są spływy pontonami i kajakami – przystań znajduje się w bardzie przy ul. Skalnej na prawym brzegu rzeki.*

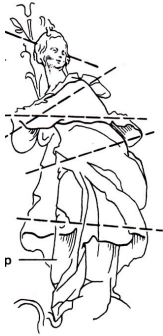
■ *Zajęcia można także zorganizować na kilkudniowej 2 lub 3-dniowej wycieczce, włączając inne miejscowości leżące na Cysterskim Szlaku. Można wykorzystać wówczas zmodyfikowane scenariusze zajęć dla szkoły podstawowej (Henryków) oraz szkoły ponadgimnazjalnej (Kamienic Ząbkowicki)*

■ *Kilkudniowe zajęcia w Henrykowie, Kamieńcu Ząbkowickim częściowo z wykorzystaniem scenariuszy dla SP i ponadgimnazjalnej.*

KARTA PRACY – BARDO – PRZYSTANEK NA CYSTERSKIM SZLAKU

1.

(źródła ilustracji: W.Koch, Style w architekturze; Studio Ergiebe: folder „Szlak cysterski”)

2. Naszkicujcie zakole rzeki (meander). Zaznaczcie strzałką przebieg głównego nurtu rzeki,

■ kreskami – obszar poddany działalności erozyjnej,

■ kropkami – miejsce z przewagą procesów akumulacyjnych.

Wpisz pod obrazkami okres, w którym powstała rzeźba: **romanizm, gotyk, barok/rokoko**

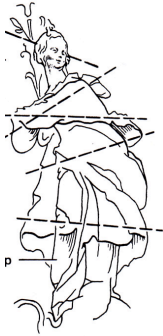

KARTA PRACY – BARDO – PRZYSTANEK NA CYSTERSKIM SZLAKU

Arkusz odpowiedzi:

1.

(źródła ilustracji: W.Koch, Style w architekturze; Studio Ergieje: folder „Szlak cysterski”)

barok/rokoko

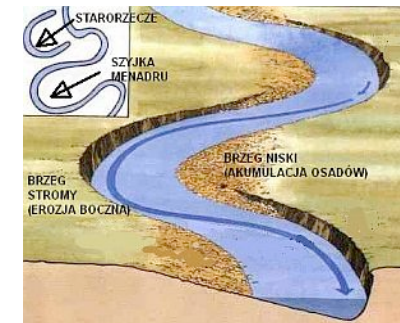
romanizm

gotyk

2. Naszkicujcie zakole rzeki (meander). Zaznaczcie strzałką przebieg głównego nurtu rzeki,

- kreskami – obszar poddany działalności erozyjnej,
- kropkami – miejsce z przewagą procesów akumulacyjnych.

(źródło ilustracji: http://geografia_liceum.republika.pl)

Temat zajęć:

Śladami Marianny Orańskiej – architektura, gospodarka, turystyka

Czas trwania: 6 h, bez czasu przeznaczanego na przejazdy między miejscowościami

Etap edukacyjny:

IV etap edukacyjny (szkoła ponadgimnazjalna); przedmioty: historia, historia sztuki, wiedza o kulturze, język polski, geografia oraz przedmioty uzupełniające: historia i społeczeństwo, przyroda

Miejsce zajęć:

Ząbkowice Śląskie, Kamieniec Ząbkowicki, Złoty Stok (opcjonalnie: Stronie Śląskie, Międzygórze)

Cele ogólne:

(zgodne z podstawą programową):

- zdobycie przez uczniów umiejętności wykorzystania posiadanych wiadomości podczas wykonywania zadań i rozwiązywania problemów,
- umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno – komunikacyjnymi,
- umiejętność wyszukiwania, selekcjonowania i krytycznej analizy informacji pochodzącej z różnych źródeł,
- rozumienie tekstów o skomplikowanej budowie.

Cele wychowawcze:

- doskonalenie umiejętności pracy zespołowej,

- pogłębianie świadomości językowej i komunikacyjnej ucznia.

Cele szczegółowe:

– Uczeń powinien wiedzieć:

- kim była Marianna Orańska i jakie są jej związki z regionem,
- jacy najwybitniejsi artyści tworzyli w regionie dolnośląskim.

– Uczeń powinien rozumieć:

- związek między dziełem a sytuacją społeczno-histeryczną epoki,
- relacje między kulturami: lokalną, regionalną, narodową i europejską,
- wpływ mecenatu artystycznego, wydarzeń historycznych i kulturalnych na cechy stylów,
- znaczenie włączenia ziem polskich do cywilizacyjnego kręgu świata zachodniego.

– Uczeń powinien potrafić:

- przygotować prezentację lub inną formę wypowiedzi multimedialnej,
- rozpoznać dzieła architektoniczne różnych epok i stylów,
- poprawnie stosować oraz definiować terminy i pojęcia z zakresu historii sztuki.
- porównać style i kierunki, uwzględniając źródła

inspiracji, wzajemne oddziaływania,

Metody i formy pracy:

obserwacja, opis, praca z mapami, praca z różnorodnymi materiałami źródłowymi, wywiad, burza mózgów; praca w grupach

Środki dydaktyczne:

karty pracy, sztywne podkłady z klipsem, atlasy, mapy turystyczne i topograficzne (także z innych rejonów Sudetów), plany miast, różne pozycje wydawnicze związane z Marianną Orańską, opracowania zwarte dotyczące stylów architektonicznych, historyczne zdjęcia i ryciny z miejscowości na trasie zajęć, inne materiały pomocnicze - wg uznania nauczyciela, aparaty fotograficzne i/lub kamery, dyktafony, urządzenia przenośne z mobilnym dostępem do Internetu

Przebieg zajęć:

Ze względu na zaplanowanie zajęć w trzech miejscowościach, najwygodniej zorganizować wyjazd własnym autokarem. Tylko Kamieniec Ząbkowicki ma dogodne połączenie kolejowe z Wrocławiem.

Na trasie wycieczki zwiedzamy z uczniami trzy miejscowości: Ząbkowice Śląskie, Kamieniec Ząbkowicki i Złoty Stok. Zakres, czas oraz organizacja zwiedzania pozostaje do decyzji nauczyciela. Można wynająć przewodnika, ale wskazane jest, aby uczniowie także sami spacerowali po mieście (w granicach określonych przez nauczyciela), korzy-

stając z planów miasta i innych przywiezionych ze sobą materiałów.

W czasie całego wyjazdu uczniowie współdziałają w wyznaczonych wcześniej trzech grupach, opracowujących wybrane (opcjonalnie: wylosowane) wcześniej zagadnienia, związane z obecnością i działalnością królowny Marianny Orańskiej na terenie obecnego polsko-czeskiego pogranicza. I tak: grupa I – dokumentuje wpływ Marianny Orańskiej na architekturę, grupa II – na gospodarkę, a grupa III – na rozwój turystyki.

Każda grupa może, wg uznania, podzielić się na mniejsze zespoły, które będą wykonywać konkretne zadania. Uczniowie wybierają także osoby „funkcyjne” – sami decydują, jakie to będą funkcje (np. kierownik zespołu, fotograf, filmowiec, reporter itd.). Na całej trasie zbierają informacje: korzystają z przywiezionych ze sobą materiałów oraz dostępu do Internetu, wykorzystują miejscowe źródła (np. tablice informacyjne, biura informacji turystycznej), przeprowadzają wywiady, prowadzą własne obserwacje. W dalszej części zajęć zgromadzone materiały segregują, porządkują i opracowują. Forma opracowania jest dowolna, według wewnętrznych uzgodnień każdego zespołu (nie musi być jednolita dla wszystkich trzech grup). Jeśli zajęcia realizowane są w ciągu jednodniowego wyjazdu, etap opracowania materiałów można zrealizować po powrocie do szkoły.

W każdej ze zwiedzanych miejscowości uczniowie realizują także dodatkowe zadania, wykorzystując karty pracy.

Praca domowa:

Zaproponuj tematykę i przebieg szlaku kulturowego na Dolnym Śląsku (uwaga: takiego, który jeszcze nie jest wytyczony). Sporządź schematyczną mapkę oraz wykaz głównych miejscowości / obiektów na trasie, wraz z uzasadnieniem ich doboru. (opcjonalnie: szlak w regionie, w którym mieszkasz).

Propozycje alternatywne:

■ *Zajęcia mogą być także realizowane na dłuższym, kilkudniowym wyjeździe. Warto je wówczas poszerzyć o inne miejsca związane z Marianną Orańską (np. Stronie Śląskie, Międzygórze), a w miarę możliwości także o miejscowości położone na czeskim odcinku transgranicznego szlaku (Bílá Voda, Javorník). Można też ograniczyć się do wybrania dwóch spośród 3 proponowanych miejscowości.*

■ *Prawie cała trasa jest możliwa do zrealizowania na wycieczce rowerowej.*

KARTA PRACY – ŚLADAMI MARIANNY ORAŃSKIEJ...

Zadania możecie rozwiązywać w dowolnym czasie, korzystając z każdego dostępnego źródła informacji, a także uzupełnić je po powrocie. Odpowiedzi notujcie na osobnych kartach.

1. Wyszukajcie jak najwięcej nazw miejscowych, w których upamiętniono imię królowy Marianny Orańskiej – przy każdej nazwie wpiszcie rodzaj i lokalizację obiektu.

.....

.....

.....

.....

.....

2. (Ząbkowice Śląskie)

Dawna nazwa Ząbkowic Śląskich to Frankenstein.

a. Ustalcie, jakie jest jej pochodzenie.

.....

.....

.....

b. Sformułujcie ofertę partnerskiej współpracy pomiędzy Ząbkowicami Śląskimi a Pizą. Czy znacie jeszcze inne miejscowości, w których stoją podobnie „krzywe” budowle?

.....

.....

.....

.....

.....

3. (Kamieniec Ząbkowicki)

a. Wymieńcie inne klasztory znajdujące się na dolnośląskim Szlaku Cysterskim.

.....

.....

.....

b. W kościele pw. Wniebowzięcia NMP można obejrzeć obrazy Michaela Willmanna, najśłynniejszego malarza śląskiego baroku. W jakich innych dolnośląskich miejscowościach (obiektach) są jego dzieła?

.....

.....

.....

4. (Złoty Stok)

a. Wyszukajcie nazwy innych dolnośląskich miejscowości, których pochodzenie związane jest z wydobyciem surowców mineralnych.

.....

.....

b. Gdzie jeszcze na Dolnym Śląsku znajdują się różnego rodzaju udostępnione do zwiedzania trasy podziemne?

.....

.....

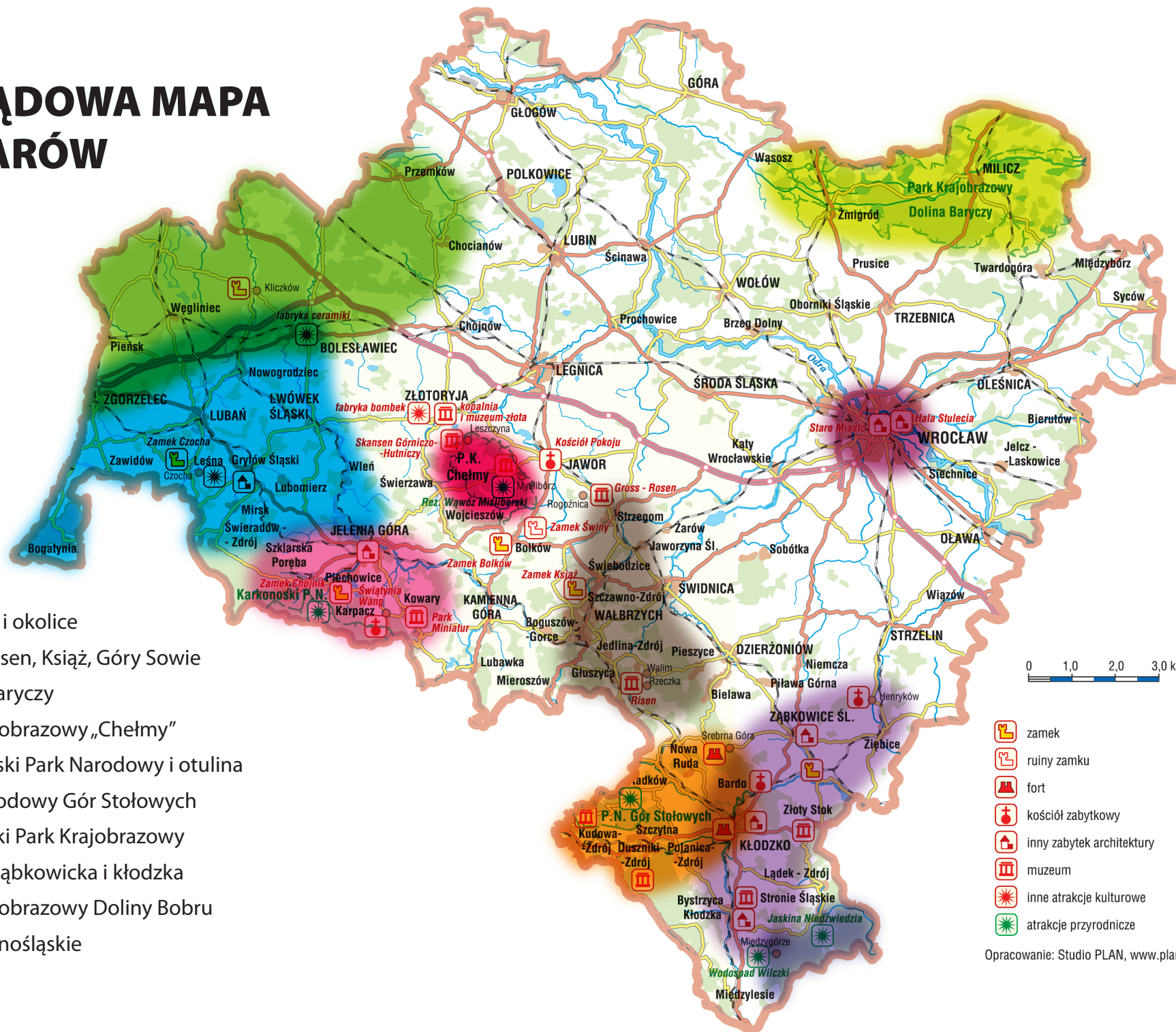

Szkolny Przewodnik Turystyczny po Dolnym Śląsku

Park Krajobrazowy Doliny Bobru

POGLĄDOWA MAPA OBSZARÓW

- 1 Wrocław i okolice
- 2 Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie
- 3 Dolina Baryczy
- 4 Park Krajobrazowy „Chełmy”
- 5 Karkonoski Park Narodowy i otulina
- 6 Park Narodowy Gór Stołowych
- 7 Śnieżnicki Park Krajobrazowy
- 8 Ziemie: ząbkowicka i kłodzka
- 9 Park Krajobrazowy Doliny Bobru
- 10 Bory Dolnośląskie

- zamek
- ruiny zamku
- fort
- kościół zabytkowy
- inny zabytek architektury
- muzeum
- inne atrakcje kulturowe
- atrakcje przyrodnicze

Opracowanie: Studio PLAN, www.plan.pl

Park Krajobrazowy Doliny Bobru

Park Krajobrazowy Doliny Bobru został utworzony 16 listopada 1989 r. na powierzchni 10 943 ha. Obejmuje najciekawszy odcinek doliny rzeki Bóbr, z przełomami rzecznyymi i trzema jeziorami zaporowymi między Jelenią Górą a Lwówkiem Śląskim. Rzeka Bóbr na tym odcinku rozdziela obszar Pogórza Izerskiego od Gór i Pogórza Kaczawskiego. Obszar posiada urozmaiconą budowę geologiczną, w południowej części dominują skały metamorficzne, w północnej skały osadowe niecki północnosudeckiej.

Do najciekawszych miejsc należą:

- Borowy Jar – odcinek podręcznikowego wręcz przełomu epigenetycznego rzeki Bóbr, wraz z jeziorem Modrym i leżącym nad nim malowniczym schroniskiem Perła Zachodu,
- jezioro Wrzeszczyńskie z odcinkiem przełomowym między Siedlęcinem a Wrzeszczyńcem,
- jezioro Pilchowickie, z największą zaporą rzeczną na Dolnym Śląsku a drugą co do wielkości w Polsce, po zaporze w Solinie,
- rezerwat Góra Zamkowa we Wleniu z osobl-

wościami florystycznymi i geologicznymi,

- Lwóweckie Skałki, zwane też Szwajcarią Lwówecką, jedyne w północnej części Sudetów zgrupowanie skał piaskowcowych.

Nad Bobrem leżą trzy średniowieczne miasta: Jelenia Góra, Wleń i Lwówek Śląski. Do najciekawszych zabytków obronnych średniowiecza należą książęca wieża mieszkalna w Siedlęcinie i zamek we Wleniu.

Wzdłuż doliny Bobru prowadzi malownicza linia kolejowa łącząca Jelenią Górę i Lwówek Śląski. Na jej trasie są dwa tunele kolejowe i ciekawe wiadukty, w tym najwyższy nad jeziorem Pilchowickim.

Przełom Kwisy – przełomowy odcinek doliny Kwisy ciągnący się od Gryfowa Śląskiego do Leśnej. W wyniku przegrodzenia zaporą w 1905 r. powstał w nim zbiornik zwany **Jezioro Leśniańskim** o powierzchni 140 ha. Na cyplu skalnym znajduje się udostępniony do zwiedzania **zamek Czocho**. W 1924 r. zbudowano powyżej kolejną zaporę, dzięki której powstało **Jezioro**

Złotnickie, o powierzchni 120 ha. Do zapory prowadzi ciekawie poprowadzona droga dojazdowa przez wydrążone w skałach gnejsowych dwa tunele. W pobliżu znajdują się ruiny szubienicy – pomnik dawnego prawa. Na odcinku między jeziorami znajduje się XIX-wieczny **zamek Rajsko**, obecne w trakcie odbudowy.

Lubań – miasto powiatowe nad Kwisą, liczące 22 tys. mieszkańców, przy drodze krajowej nr 30 i linii kolejowej Jelenia Góra–Węgliniec. Miasto założone w XIII wieku było ważnym ośrodkiem Górnych Łużyc i należało do Związku Miast Łużyckich. Na starym mieście zachowały się ciekawe zabytki: **renesansowy ratusz** z Muzeum Regionalnym, **Wieża Kramarska** otoczona dziś stylową zabudową Galerii Łużyckiej. Wśród zabytkowych budynków starówki warto zwrócić uwagę na **Dom Piwowarów** i **Dom Solny**. Popularnym celem spacerów jest Kamienna Góra, z której rozpościera się szeroka panorama Sudetów. Prowadzi tu także **Ścieżka Wygasłych Wulkanów** do nieczynnego kamieniołomu bazaltu 5 km od Lubania, w Henrykowie, rośnie **najstarsze drzewo w Polsce** – liczący prawie 1300 lat cis, o 5-metrowym obwodzie.

Bogatynia – miasto liczące 18 tys. mieszkańców, w pobliżu styku granic Polski, Czech i Niemiec. Miasto rozwinęło się dzięki kopalni węgla

brunatnego i elektrowni Turów. Można tu zwiedzić Muzeum Górnicze KWB Turów położone na terenie kopalni. Jest tu ciekawa ekspozycja o szerokiej tematyce geologicznej, górniczej i historycznej. Przy wejściu do muzeum znajduje się pień uwęglonego drzewa trzeciorzędowego, wydobyty w kopalni Turów.

Lubomierz – miasto liczące 2 tys. mieszkańców, leżące 5 km od drogi krajowej nr 30 Jelenia Góra – Gryfów Śląski. Samo miasto założone w XIII wieku zachowało malowniczą małomiasteczkową zabudowę. Góruje nad nią sylwetka **klasztoru benedyktynek** z barokowym kościołem św. Martenusa i Benedykta. Ze względu na scenę miasteczko grało w kilku filmach, m.in. kręcono tu miejskie sceny popularnej komedii „*Sami swoi*”. Z tego względu w mieście znajduje się dziś **Muzeum Kargula i Pawlaka** – bohaterów filmu, a latem odbywa się tu Festiwal Filmów Komediowych.

Lwówek Śląski – miasto nad Bobrem liczące 9 tys. mieszkańców, dziś na uboczu ważniejszych dróg komunikacyjnych, posiada połączenie kolejowe z Jelenią Górą, niegdyś jedno z najważniejszych miast na Śląsku, w XIII wieku liczyło 11 tys. mieszkańców, czyli więcej niż obecnie i było trzecim miastem Śląska po Wrocławiu i Legnicy. W mieście zachowało się sporo pomników

dawnej świetności. Są to jedne z najlepiej zachowanych na Śląsku **fortyfikacji średniowiecznych** z murem obronnym i basztami bramy Lubawskiej i Bolesławieckiej. **Ratusz** z przełomu XV i XVI wieku należy do najokazalszych na Śląsku. W salach wewnątrz znajdują się niezwykle rzadkie sklepienia cyrkłowe, autorstwa W. Roskopfa. W ratuszu wmurowana jest płyta nagrobna księcia Henryka I jaworskiego i jego żony Agnieszki, przeniesiona z rozebranego klasztoru franciszkanów. Okazały **kościół Wniebowzięcia NMP** z XIII wieku należy do najstarszych na Śląsku, zachował się w nim wczesnogotycki portal ilustrujący biblijną przypowieść o pannach mądrych i głupich.

Pławna – wieś łańcuchowa przy drodze wojewódzkiej nr 297 z Jeleniej Góry do Lwówka Śląskiego. W Pławnej Górnej miejscowy artysta plastyk Dariusz Miliński stworzył oryginalny **Zamek Śląskich Legend** z rzeźbionymi bohaterami legend, oraz kolekcją dawnego sprzętu. Jest tu także pracownia garncarstwa, kowalstwa i galeria sztuki. Obiekt jest czynny codziennie.

Wleń – miasto liczące niespełna 2 tys. mieszkańców, położone malowniczo w zakolu Bobru, czy linii kolejowej i lokalnej drodze z Jeleniej Góry do Lwówka Śląskiego. Choć prawa miejskie uzyskało już w 1214 r., to ze względu na liczne kata-

klizmy: pożary i powódzie miasto nigdy się nie rozwinęło. Charakterystycznym elementem rynku jest **pomnik gołębiarki** stojący obok ratusza. Wysoko ponad miastem wznosi się natomiast **Wleński Gródek**, jeden z najstarszych grodów i zamków w regionie, uważany za **najstarszy murowany zamek w Polsce**. Znajdował się tu gród kasztelański za czasów Bolesława Krzywoustego, a zamek był ulubionym miejscem pobytu św. Jadwigi, żony księcia Henryka Brodatego. Później znalazł się w rękach rycerskich, zdobyty i zniszczony podczas wojny 30-letniej przez wojska cesarskie już nie podniósł się z ruin. Z wieży zamku rozpościera się piękny widok na dolinę Bobru. Zamek otacza leśny rezerwat przyrody z ciekawymi odsłonięciami geologicznymi. W pobliżu miasta istnieje możliwość noclegu w szkolnym schronisku młodzieżowym PTSM, tel. 75 713 64 25.

Świeradów – miasto liczące 4,5 tys. mieszkańców i uzdrowisko w Górach Izerskich, nad Kwisą. Znajduje się na początku widokowej Drogi Sudeckiej prowadzącej przez Góry Izerskie do Szklarskiej Poręby. Niemiecka nazwa Bad Flinsberg nawiązuje do legendy, mówiącej że został tu ukryty bożek zachodniosłowiańskiego plemienia Milczan – Flins. Pierwsza osada leśna w tym miejscu powstała w XVI wieku, dwa wieki później powstało uzdrowisko, w tej chwili jedno

z większych i ważniejszych w zachodnich Sudetach. Występują tu dość rzadkie źródła **wód radoczynnych**. Można je popijać chodząc po największej w Sudetach hali spacerowej liczącej 80 m długości. Świeradów stał się także popularnym ośrodkiem sportów zimowych, gdy w 2008 r. zbudowano **kolej gondolową** na Stóg Izerski (1107 m n.p.m.). Znajduje się tam górskie schronisko, z którego warto podejść (1 h) na najwyższy w zachodniej części gór Smrek (1124 m n.p.m.), z wieżą widokową. W samym Świeradowie znajduje się ponad 2 tys. miejsc noclegowych, tanie noclegi można znaleźć w miejscowości Kamień, 4 km od Świeradowa, gdzie istnieje możliwość noclegu w szkolnym schronisku młodzieżowym PTSM „Halny”, tel. 75 7834336.

Świeradów posiada dobre połączenia autobusowe z Jelenią Górą, a także dużymi miastami zachodniej Polski.

Siedlęcin – wieś nad Bobrem, 5 km od Jeleniej Góry, przy linii kolejowej i lokalnej drodze do Wlenia. Znajduje się tu unikatowy zabytek – **książęca wieża mieszkalna** z początku XIV wieku, zbudowana przez księcia jaworskiego Henryka I. Jest to największa tego rodzaju wieża w Europie środkowej. Dzięki temu że przez wieki była zapomniana zachowała oryginalny wygląd i wewnątrz pozwala faktycznie przenieść się w cza-

sy średniowiecza, szczególnie, że zachowane są tu najstarsze w Polsce malowidła ściennie o tematyce świeckiej, a zarazem jedyne na świecie malowidła średniowieczne przedstawiające dzieje Lancelota i Ginewry z legendy o królu Arturze. Wieża jest udostępniona zwiedzającym.

Kraina Domów Przysłupowych – tak określany jest obszar od Szwajcarii Saksońskiej koło Drezna przez Górne Łużycy i północne Czechy po zachodnie powiaty Dolnego Śląska, obejmujące głównie teren Pogórza Izerskiego i Kotliny Jeleniogórskiej. Tylko w tym obszarze występują unikalne na kontynencie europejskim domy przysłupowe łączące w sobie zalety słowiańskiej konstrukcji zrębowej i przybyłej z głębi Niemiec techniki szkieletowej. Tego rodzaju domy najprawdopodobniej zaczynały powstawać od XV/XVI wieku. Wówczas zaczęto budować domy, w których izba zrębowa została dodatkowo otoczona stojącymi przy niej słupami, na których spoczywa górna kondygnacja lub więźba dachowa. Konstrukcja podtrzymująca to przysłupy, którym ten typ budownictwa zawdzięcza swoją nazwę.

Najciekawsze przykłady odnowionych domów przysłupowych na omawianym terenie można znaleźć:

- w Bogatyni, na ul. Waryńskiego,
- w Łaziskach koło Bolesławca, hotel – restauracja „Niebieski Burak”,
- w Sulikowie, pl. Wolności 29 – dom z podcieniami,
- w Zgorzelcu, Aleje Lipowe 1 – pensjonat i restauracja „Zagroda Kołodzieja”.

Zamek Czocho – obronny zamek graniczny położony w miejscowości Sucha koło Leśnej, nad Zalewem Leśniańskim na Kwisie, w należących do Polski części Łużyc Górnych. Powstał jako warownia w latach 1241–1247 z rozkazu króla czeskiego Wacława I. W XIV wieku należał do książąt świdnicko-jaworskich, później był własnością rycerską. W 1909 został zakupiony przez drezdeńskiego przemysłowca, który zlecił jego odbudowę i rekonstrukcję berlińskiemu architektowi Bodo Ebhardowi. Rekonstrukcja ta, przeprowadzona dość swobodnie dała w efekcie jedyne w swoim rodzaju zamek o dość bajkowym wyglądzie. Z tego względu zamek grał w bardzo wielu polskich filmach, m.in. *Tajemnica Twierdzy Szyfrów*, *Wiedźmin*, *Gdzie jest generał?* Zamek jest udostępniony do zwiedzania, posiada dość ciekawe eklektyczne wnętrza, a ponadto działa tu hotel i ośrodek konferencyjny.

Zamek Grodziec – zamek wzniesiony na bazaltowym wzgórzu – 389 m n.p.m. – dawnym neku

wulkanicznym, wyrastającym ponad równinnym otoczeniem. Na szczycie jeszcze w okresie plemiennym istniał gród, który później pełnił rolę grodu kasztelańskiego. W XV i XVI wieku rozbudowany przez książąt legnickich stał się jedną z głównych ich rezydencji. Zdobyty i zniszczony przez wojska cesarskie podczas wojny 30-letniej nie podniósł się już z ruin. W 1899 r. zakupił go berliński dyplomata i pasjonat średniowiecza z zamiarem odbudowy. Zadanie zlecił berlińskiemu architektowi Bodo Ebhardowi, który stworzył własną wizję zamku neorenesansowego. Niemniej dziś należy do jednego z najlepiej zachowanych zamków śląskich, dobrze „udającego” zamek późnośredniowieczny, gdyż był wybrany przez telewizję szwedzką a później rosyjską do realizacji „średniowiecznego” reality-show. Zamek jest też ulubionym miejscem bractw rycerskich, które urządzają tutaj turnieje. Zamek jest udostępniony do zwiedzania, istnieje tu także możliwość noclegu, w tym również taniego w salach zbiorowych, tel. 76 300 10 20.

Dojazd do zamku jest możliwy PKS w dni robocze, ze Złotoryi lub Bolesławca.

Temat zajęć:

Zamek średniowieczny i jego mieszkańcy.

Czas trwania: 2 h

Klasa: IV–VI historia, przyroda.

Miejsce:

zamek Grodziec.

Dojazd do parkingu we wsi Grodziec, dojazd PKS: z Bolesławca i Złotoryi w dni robocze do przystanku Grodziec zamek.

Przebieg zajęć:

Grodziec – zamek Grodziec – Grodziec.

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- myślenie chronologiczne z naciskiem na dostrzeganie relacji pomiędzy przeszłością a współczesnością,
- tworzenie narracji historycznej z uwzględnieniem pojęcia czasu, przestrzeni, ciągłości i zmiany,
- stosowanie pojęć historycznych w opisywaniu i wyjaśnianiu wydarzeń historycznych,
- orientacja w otaczającej ucznia przestrzeni przyrodniczej i kulturowej,
- identyfikacja na planie i mapie topograficznej miejsca obserwacji i obiektów w najbliższym otoczeniu, określenie wzajemne położenie obiektów na planie, mapie topograficznej

i w terenie.

Cele wychowawcze:

- nauczony jest szacunku dla zabytków kulturowych jako świadectwie pracy dawnych pokoleń,
- utożsamia się z dziedzictwem polskim i śląskim,
- docenia dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze,
- docenia etos rycerski,
- uczeń porusza się pieszo po górach i zamku z zachowaniem zasad bezpieczeństwa.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- co to jest średniowieczny zamek, jakie są jego elementy,
- jaka była rola zamków jako obiektów obronnych, oraz siedziby władzy w czasach feudalnych,
- kim był rycerz, giermek, książę, król, jakie były zależności między nimi,
- co to jest wulkan czynny i wygasły, oraz skały wulkaniczne.

Cele szczegółowe**– uczeń powinien rozumieć:**

- jaki jest związek między położeniem zamku a jego cechami obronnymi,
- jak rozwój zamków był uwarunkowany siecią szlaków komunikacyjnych,
- jak wyglądało życie na zamku średniowiecznym,
- jak dostosowano zamki średniowieczne do potrzeb współczesnych turystów.

Cele szczegółowe**– uczeń powinien umieć:**

- scharakteryzować zamek średniowieczny i jego mieszkańców,
- opisać charakterystyczne cechy wzoru osobowego średniowiecznego rycerza,
- rozróżnić postacie i wydarzenia legendarne od historycznych.

Metody i formy pracy:

opowiadanie, pogadanka, praca własna z kartami pracy, obserwacja terenowa obiektów architektonicznych

Środki dydaktyczne:

historyczne zdjęcia i ryciny, schematy wulkanu.

Przebieg zajęć:

Zajęcia rozpoczynamy od charakterystyki geograficznej obszaru. Mówimy o Krainie Wygasłych Wulkanów (Pogórze Kaczawskie), wyjaśniamy co to jest wulkan czynny, wulkan wygasły, skały wulkaniczne. Wyjaśniamy, że wulkany na Pogórzu Kaczawskim były czynne przed kilkoma milionami lat, a to co możemy dziś oglądać to tylko pozostałości wewnątrz tych wulkanów (kominy wulkaniczne), zbudowane z twardych, odpornych skał. Można tu też napomknąć o zróżnicowaniu skał ze względu na ich pochodzenie i twardość, wprowadzić nazwę skały – bazalt, powiedzieć o jej przydatności w budownictwie, m.in. drogowym, ze względu na twardość. W tym przypadku uczniowie powinni przyjrzeć się z bliska skale, poznać jej cechy – barwę. Przydatny może być poglądowy rysunek i schemat. Mówimy, jakie są inne miejsca po wulkanach – jak są widoczne w krajobrazie – np. Ostrzyca oraz o kamieniołomach, w których bazalt się wydobywa. Mówimy, o związku warunków obronnych i lokalizacji zamku. Uczniowie powinni sami dojść do wniosku, że wyniosła góra nad równiną jest najlepszym miejscem do lokalizacji zamku.

Ogólnie naświetlamy tło historyczne powstania zamku. Wyjaśniamy pojęcie dynastii piastowskiej. Wychodzimy tu od legendy o Piaście Kołodzieju, przypominamy polskich królów z dynastii Pia-

stów: Bolesława Chrobrego, Kazimierza Wielkiego. Mówimy o władającej Koroną Polską dynastią Jagiellonów, po małżeństwie Jadwigi i Jagiełły. Na tym tle przedstawiamy bardzo ogólnie historię Śląska oraz książąt piastowskich władających ziemiąmi śląskimi. Tak dochodzimy do roku 1515, gdy piastowski książę legnicki Fryderyk II poślubił polską królową z dynastii Jagiellonów – Elżbietę, siostrę panującego właśnie króla Polski Zygmunta Starego. Z tej okazji na Grodziecu odbył się wielki turniej rycerski.

Wchodzimy na zamek. Naszym zadaniem będzie zwrócenie uwagi na elementy obronne zamku. Szczególną uwagę należy wskazać na:

- bramę i wieżę bramną,
- most zwodzony,
- mury obronne,
- baszty,
- podzamcze (zamek dolny),
- basteję – stanowisko dla artylerii,
- zamek górny,
- wieże zamku górnego,
- budynki mieszkalne w zamku górnym,
- dziedziniec zamku górnego dostosowany do rozgrywania turniejów rycerskich.

Omawiamy, jak wyglądały na zamku turnieje rycerskie.

Na 27 listopada 1515 roku młoda para zaplanowała rozegranie tutaj gonitw do pierścienia. Do specjalnie udekorowanego Grodzca, przybyło wówczas wielu znaczących rycerzy, niejednokrotnie w towarzystwie dam swego serca. Tuż przed rozpoczęciem zawodów, książę odebrał śluby wasalne od przedstawicieli swego księstwa. Zaraz po zakończeniu tej ceremonii miały miejsce „gonitwy do pierścienia”. Kolejni rycerze rozpędzali swe rumaki, by grotem kopii trafić w galopie w niewielką obręcz trzymaną przez nadobną niewiastę.

Wielki czterodniowy turniej miał odbyć się na zamku 15 IV 1549 r. Książę ogłosił regulamin, który mówił, kto może wziąć udział w turnieju. Z turnieju byli wykluczeni rycerze, którzy:

- słowem lub czynem sprzeniewierzyli się religii chrześcijańskiej, cesarzowi lub cesarstwu rzymskiemu,
- złamali daną przysięgę,
- dokonali zdrady małżeńskiej lub znieważyli cześć niewieścią,
- zerwali związek małżeński,
- stchórzyli na polu bitewnym,
- trudnili się rozbojem, czynili gwałt Kościołowi, poddanym, wdowom, sierotom i białogłowom,
- ci, którzy nie potrafili dowieść swego szlachectwa.

Wielkość została ograniczona w zależności od pozycji społecznej. Hrabia mógł przybyć z 6 końmi, rycerz z 3 i pozostali z 2 końmi.

14 kwietnia na szczycie wieży zawieszono książęcą chorągiew, a każdego gościa przed bramą zamku witali trębacze. Następnego dnia wczesnym rankiem, wszyscy udali się pod kościół, u podnóża zamku. Tam rozpoczęła się prezentacja broni z udziałem wszystkich uczestników turnieju. W uroczystości udział wzięło: 102 rycerzy, 128 dam i dziewic, 99 giermków z towarzyszącymi heroldami i marszałkami. Po zakończeniu ceremonii, wszyscy goście w formie barwnego korowodu wrócili na zamek. Wszyscy jechali w pełnym rynsztunku na koniach odzianych w kropierze ze srebrnymi i złotymi dodatkami; mając przy tym zamknięte hełmy ozdobione piórami, barwne kopie turniejowe oraz tarcze pokryte godłami herbowymi. Każdy z nich miał symbol damy swego serca. W takiej postaci pochód dotarł na dziedziniec, na którym czekali sędziowie. Tam też na placu posypanym piaskiem czekały ustawione szranki. W pobliżu ustawiono ławy dla dam i sędziów. Dla księżnej i najważniejszych gości przewidziano balkon zamkowy. Przybyli rycerze trzykrotnie objechali szranki, kłaniając się i opuszczając swe kopie przed damami zasiadającymi na drewnianych trybunach. Pozostali widzowie ulokowali się na krużgankach zamkowych, skąd patrzyli, jak rycerze na znak przestrzegania przepisów, kopiami dotykali sędziowskiego berła z cesarskim orłem. Następnie zawodnicy udali się na

wyznaczone miejsca, czekając na wyczytanie przez herolda. Uczestnicy przystąpili do walk konnych, których celem było zrzućenie z siodła przeciwnika. Zwycięzcom turnieju, którzy skruszyli największą ilość kopii, przypadły w udziale ufundowane przez księcia nagrody. Najlepszym okazał się Otto von Zedlitz z Prochowic i to on otrzymał z rąk księżnej złoty łańcuch.

Imprezie, mającej przebieg zgodny ze średniowieczną tradycją, towarzyszył tłum niezliczonych pieśniarzy, kuglarzy i grajków. Codziennie, po walkach urządzały się tańce i zabawy dla zwycięzców i niewiast, dla których wnoszono w Sali Rycerskiej liczne toasty: Chwała! Chwała! Chwała!!!

Zwieńczeniem turniejowych zmagania były zawody w strzelaniu ze sprowadzonego z Turcji specjalnego muszketu. Nagrodami w tych zmaganiach były chorągwie i trąbki. W strzelaniu do tarczy i szyby rywalizowały ze sobą także damy, z których najlepsza wygrała złotą kotwicę. Po zakończeniu czterodniowego turnieju rycerskiego i zawodów strzelniczych odbyła się w Sali Rycerskiej ostatnia wieczorna biesiada i bal z udziałem wszystkich zwycięzców. Przegranym zakazano wstępu, wobec czego musieli wcześniej opuścić mury zamku¹.

I dziś na zamku można spotkać rycerzy i znów bractwa rycerskie urządzają tu turnieje.

¹Z kroniki zamku Grodziec, 500 lat turniejów rycerskich.
www.gazetarycerska.pl

KARTA PRACY – ZAMEK ŚREDNIOWIECZNY I JEGO MIESZKAŃCY

1. Zamek Grodziec zbudowany został na skałach kominu wulkanicznego. Jakież znasz inne wygasłe wulkany na Pogórzu Kaczawskim w Krainie Wygasłych Wulkanów?

.....

.....

2. Zamek Grodziec leży na początku Szlaku Zamku Piastowskich. Jakież znasz inne zamki piastowskie na tym szlaku?

.....

.....

.....

3. Wymień elementy obronne zamku średniowiecznego.

.....

.....

.....

4. Na podstawie regulaminu turnieju opowiedz, jakie były elementy etosu rycerskiego. Czego rycerz nie powinien robić?

.....

.....

.....

.....

.....

5. Co robiły damy, które przybyły na turniej?

.....

.....

.....

Zadanie domowe:

Czy w okolicy twojego miejsca zamieszkania znajduje się lub znajdował się zamek średniowieczny? Co możesz dowiedzieć się o jego historii?

KARTA PRACY – ZAMEK ŚREDNIOWIECZNY I JEGO MIESZKAŃCY

Arkusze odpowiedzi:

1. Zamek Grodziec zbudowany został na skałach kominu wulkanicznego. Jakież znasz inne wygasłe wulkany na Pogórzu Kaczawskim w Krainie Wygasłych Wulkanów?

Ostrzyca, Wilkołak (Wilcza Góra) – kamieniołom

2. Zamek Grodziec leży na początku Szlaku Zamku Piastowskich. Jakież znasz inne zamki piastowskie na tym szlaku?

Wleń, Bolczów, Bolków, Płonina, Świny, Cisy, Książ, Grodno

3. Wymień elementy obronne zamku średniowiecznego.

brama i wieża bramna, most zwodzony, mury obronne ze strzelnicami, baszty, bastaje, wieże zamku górnego

4. Na podstawie regulaminu turnieju opowiedz, jakie były elementy etosu rycerskiego. Czego rycerz nie powinien robić?

- **rycerz nie może sprzeniewierzać się religii chrześcijańskiej i cesarzowi,**
- **rycerz nie powinien złamać danej przysięgi,**
- **rycerz nie może dokonać zdrady małżeńskiej ani znieważyć cześć niewieściami,**
- **rycerz nie może zerwać związku małżeńskiego,**
- **rycerz nie może stchórzyć na polu bitewnym,**
- **rycerz nie może trudnić się rozbojem,**
- **rycerz nie może czynić szkody Kościołowi, poddanym, wdowom, sierotom i kobietom**

5. Co robiły damy, które przybyły na turniej? ozdabiały wybranego rycerza swoim symbolem przyglądały się walkom z ław lub z kruzganków

uczestniczyły w tańcach, zabawach i ucztach rywalizowały ze sobą w strzelaniu do tarczy i szyby

Zadanie domowe:

Czy w okolicy twojego miejsca zamieszkania znajduje się lub znajdował się zamek średniowieczny? Co możesz dowiedzieć się o jego historii?

Temat zajęć:

Rzeka żłobi doliny. Energia wód płynących i możliwość jej wykorzystania.

Czas trwania: 2–4 h.

Klasa: gimnazjum, przedmiot geografia (z pewnymi elementami fizyki), z możliwością modyfikacji dla liceum, geografia zakres rozszerzony

Miejsce:

przełom Bobru: Siedlęcín – Perła Zachodu – Borowy Jar

Dojazd:

autokarem do Siedlęcína, parking przy wieży książęcej, dojazd pociągiem lub autobusem z Jeleniej Góry, do stacji Siedlęcín (pierwsza stacja w kierunku Lwówek Śląski)

Przejsie piesze:

Siedlęcín – schronisko Perła Zachodu – Borowy Jar – Jelenia Góra lub powrót do Siedlęcína

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

Geografia – gimnazjum:

- uczeń posługuje się ze zrozumieniem pojęciem erozji; przedstawia rzeźbotwórczą rolę wód płynących
- rozpoznaje i opisuje w terenie formy rzeźby powstałe w wyniku działania czynników rzeźbotwórczych

- identyfikacja na planie i mapie topograficznej miejsca obserwacji i obiektów w najbliższym otoczeniu, określenie wzajemne położenie obiektów na planie, mapie topograficznej i w terenie;
- wskazywanie w otaczającej rzeczywistości przykładów zjawisk opisywanych za pomocą poznanych praw i zależności fizycznych

Cele wychowawcze:

- uczeń docenia wartość środowiska przyrodniczego przyrody nieożywionej i konieczność jego ochrony
- uczeń ma szacunek dla pokoleń ludzi, którzy przez wieki zagospodarowywali doliny
- uczeń poznaje zasady wędrówki górskiej

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- co to jest dolina, przełom, skałka, marmit
- co to jest jaz, turbina wodna, elektrownia wodna
- co to jest erozja rzeczna
- co to jest park krajobrazowy, jakie są parki krajobrazowe na Dolnym Śląsku

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- jak rzeźbę kształtują wody rzeczne, na czym polega działalność niszcząca wód rzecznych
- jak działa energia mechaniczna wód płynących, jako suma energii kinetycznej i potencjalnej
- jaki jest znaczenie zbiorników zaporowych na rzekach
- jak działa elektrownia wodna

Cele szczegółowe

– uczeń powinien umieć:

- posługiwać się mapą
- rozpoznać podstawowe formy rzeźby terenu
- określić związki między formami terenu i czynnikami które je kształtują

Metody i formy pracy:

wykład, praca z mapą, obserwacje terenowe, dyskusja

Środki dydaktyczne:

mapa geologiczna, mapa fizjograficzna (szkic fizjograficzny), plansze, rysunki i schematy pokazujące kształtowanie form terenu, schemat pokazujący działanie elektrycznej turbiny wodnej

Przebieg zajęć:

Zajęcia rozpoczynamy już w drodze dojazdowej do Siedlęcina. Ważne jest zwrócenie uwagi na szeroką formę doliny, którą prowadzi zarówno droga dojazdowa jak i linia kolejowa z Jeleniej Góry do Siedlęcina. Znamienne jest, że nie płynie tędy żadna duża rzeka.

Wyjaśniamy, że przed nastaniem epoki lodowcowej to właśnie tędy płynęły wody rzeki Bóbr. Łądolód skandynawski, który wtargnął od północy do Kotliny Jeleniogórskiej zatamował odpływ wód, a po jego stopieniu dawna dolina została zasypała utworami wodnolodowcowymi i zatarasowana martwym lodem. Wody Bobru musiały szukać innego przejścia. Dziś już dolina jest na nowo odsłonięta, ale wody rzeki znalazły sobie inne przejście. Naszym zadaniem jest zobaczyć, jakie – co woda zdołała wyźłobić przez pół miliona lat.

W Siedlęcinie, przy wieży książęcej zwracamy uwagę na geologię obszaru. Można się posłużyć mapą geologiczną, na znajdującym się tu jednym z punktów sudeckiej geostrady. Dla bardziej zaawansowanych i zainteresowanych możemy wprowadzić pojęcia: skały metamorficzne, gnejsy izerskie, uskok.

Przechodzimy tu przez most i udajemy się szosą w kierunku gościńca Perła Zachodu (szlak zielony

i żółty). Należy zachować ostrożność, szczególnie w soboty i niedziele, kiedy z szosy korzystają samochody gości dojeżdżających do gościńca.

Zatrzymujemy się przy zaporze wodnej jeziora Modrego i elektrowni wodnej Bobrowice I. Zwracamy uwagę na widoczne po drugiej stronie lustra wody, za zaporą, marmity. Pierwotnie znajdowały się w dnie doliny, ale zostały specjalnie umieszczone wysoko, by nie zostały zalane przez wody jeziora. Tłumaczymy jak powstają (najlepiej z wykorzystaniem schematu) mówimy, że jest to szczególne świadectwo energii wód płynących.

Mówimy, że tak jak wody drążą marmit, tak w dłuższym czasie drążą i pogłębiają całą dolinę rzeczną. Jesteśmy na początku doliny przełomowej. Pokazujemy ją na mapie topograficznej. Tłumaczymy co to jest przełom – odcinek doliny rzecznej o wąskim dnie i stromych zboczach, w którym rzeka pokonuje przeszkodę obecną na jej drodze np. pasmo górskie². W tym przypadku przeszkodą tą były wzgórza Siodła – Gapy, zamykające odpływ z Kotliny Jeleniogórskiej. Bóbr utworzył między nimi przełom – Borowy Jar.

Tłumaczymy, dlaczego taki przełom jest idealnym miejscem do budowy zapory – przewężenie doliny sprawia, że są tu dużo mniejsze koszty budowy. Zapora ma służyć wykorzystaniu energii wód płynących

w turbinach elektrycznych. Pokazujemy schemat działania elektrowni wodnej. Zbiornik, przy którym jesteśmy (jezioro Modre) został wypełniony 8 listopada 1925 roku. Elektrownia wodna wyposażona została w trzy turbozespoły z bliźniaczymi turbinami Francisa o łącznej mocy 2,4 MW. Na mapie pokazujemy, gdzie zlokalizowano pozostałe dwie zapory na Bobrze, w tym największą na Dolnym Śląsku i drugą w Polsce (po Solinie) zaporę w Pilchowicach. Mówimy o ich przyczynach ich budowy (katastrofalna powódź w końcu XIX wieku). Przystawiamy dobre i złe strony budowy zapory na rzece.

Dochodzimy do gościńca Perła Zachodu. Gościńiec został zbudowany po powstaniu zalewu przez zarząd elektrowni. Wówczas też zbudowano mostek przez jezioro, sam zbiornik był wykorzystywany turystycznie dla łodzi i kajaków.

Wchodzimy na wieżyczkę widokową przy schronisku, z której można podziwiać widok na dalszą część przełomu.

Wycieczkę można kontynuować dalej, Borowym Jarem aż do Jeleniej Góry. Można też udać się (po ciągiem, autokarem) do Pilchowic, by zobaczyć największą zaporę.

²Przełomy mogą mieć różną genezę. W tym przypadku mówimy o przełomie epigenetycznym.

KARTA PRACY – RZEKA ŻŁOBI DOLINY. ENERGIA WÓD PŁYNĄCYCH I MOŻLIWOŚĆ JEJ WYKORZYSTANIA.

1. Dlaczego Bóbr musiał porzucić starą dolinę i wyżłobić nowy przepływ przez wzgórza zamykające Kotlinę Jeleniogórską?

.....

.....

.....

2. Co to jest marmit? Gdzie powstaje? Narysuj schemat, jak powstał.

.....

.....

.....

.....

.....

3. Co to jest przełom rzeczny?

.....

.....

.....

4. Dlaczego w przełomach rzecznych często lokalizuje się zapory wodne?

.....

5. Wymień pozytywne i negatywne strony budowy zapór wodnych?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Zadanie domowe:

Czy w okolicy twojego miejsca zamieszkania znajduje się zapor wodna lub jaz, dzięki którym wykorzystuje się energię wodną do produkcji prądu?

KARTA PRACY – RZEKA ŻŁOBI DOLINY. ENERGIA WÓD PŁYNĄCYCH I MOŻLIWOŚĆ JEJ WYKORZYSTANIA.

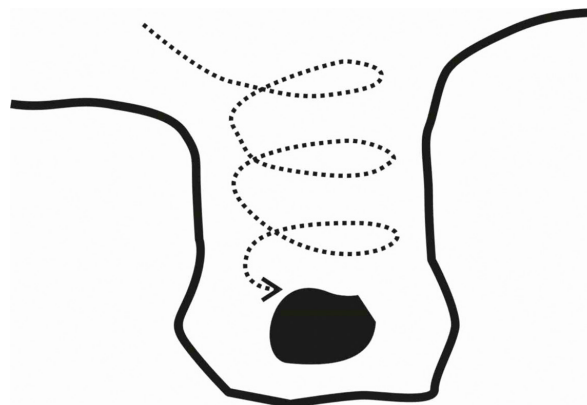
Arkusze odpowiedzi:

1. Dlaczego Bóbr musiał porzucić starą dolinę i wyżłobić nowy przepływ przez wzgórza zamykające Kotlinę Jeleniogórską?

stara dolina została zablokowana przez osady naniesione przez lodowiec i „martwy lód” – pozostałość po topniejącym lądolodzie

2. Co to jest marmit? Gdzie powstaje? Narysuj schemat, jak powstał.

kociołek wydrążony przez kamienie poruszane siłą spadające wody, najczęściej powstaje przy progach rzecznych, wodospadach

3. Co to jest przełom rzeczny?

odcinek doliny rzecznej o wąskim dnie i stromych zboczach, w którym rzeka pokonuje przeszkodę obecną na jej drodze np. pasmo górskie

4. Dlaczego w przełomach rzecznych często lokalizuje się zapory wodne?

przewężenie doliny sprawia, że są tu dużo mniejsze koszty budowy

5. Wymień pozytywne i negatywne strony budowy zapór wodnych?

Pozytywne:

produkcja energii elektrycznej, ochrona przeciwpowodziowa, wykorzystanie zbiorników na potrzeby turystyki, zbiorniki wodne jako miejsca siedlisk, postojów ptaków wodnych

Negatywne:

duże i nieodwracalne zmiany w dolinie i ekosystemie, przegrodzenie rzeki uniemożliwia wędrówkę ryb, stosunkowo krótka żywotność zbiornika zaporowego (ulega szybko замуłaniu), niebezpieczeństwo pęknięcia zapory i jego katastrofalne skutki

Zadanie domowe:

Czy w okolicy twojego miejsca zamieszkania znajduje się zaporę wodną lub jaz, dzięki którym wykorzystuje się energię wodną do produkcji prądu?

Temat zajęć:

Świat romansu rycerskiego i dworskiej miłości w wieży książęcej w Siedlęcinie

Czas trwania: 1 h

Klasa: IV etap edukacyjny, język polski, historia i społeczeństwo, historia sztuki.

Miejsce:

Wieża książęca w Siedlęcinie.

Dojazd:

autokarem do Siedlęcina, parking przy wieży książęcej, dojazd pociągiem lub autobusem z Jeleniej Góry, do stacji Siedlęcin (pierwsza stacja w kierunku Lwówek Śląski).

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- wykazanie, że wiedza humanistyczna może stanowić klucz do rozumienia świata współczesnego i pomaga w autoidentyfikacji w świecie,
- uczeń rozumie teksty o skomplikowanej budowie; dostrzega sensy zawarte w strukturze głębokiej tekstu, rozumie jego związki ze sztuką,
- poszerzenie wiedzy z zakresu historii z elementami wiedzy o kulturze.

Cele wychowawcze:

- uczeń dostrzega wartości przedstawione w kulturze rycerskiej, wartości chrześcijańskie, na której ta kultura się opierała,
- uczeń rozumie znaczenie poznawania przeszłości dla rozumienia świata współczesnego,
- docenia dziedzictwo kulturowe i historyczne.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- co to jest romans rycerski, jaka jest treść opowieści o Tristanie i Izoldzie,
- jakie jest pochodzenie, treść i przesłanie legendy o królu Arturze i rycerzach Okrągłego Stołu,
- jaką rolę w micie odgrywa Lancelot z Jeziora, jakie są związki z historią o Tristanie i Izoldzie,
- co to jest wieża rycerska, kiedy tego rodzaju budowle powstawały, jaka była ich rola.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- jaką rolę mit arturiański odegrał w kształtowaniu etosu rycerskiego i życia dworskiego w średniowieczu,
- jakie były uwarunkowania rozwoju życia dworskiego i rycerskiego w XIV stuleciu,

- na czym polega unikatowość malowideł w wieży w Siedlęcinie,
- jak ważnym obiektem dla turystyki kulturowej i dla poznania przeszłości jest wieża książęca w Siedlęcinie.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien umieć:

- wskazać ramy czasowe których dotyczy powstanie mitów o Tristanie i Izoldzie oraz o królu Arturze,
- charakteryzować i oceniać rolę rycerstwa i dworu w kształtowaniu kultury średniowiecznej,
- wskazać najważniejsze elementy etosu rycerskiego,
- nakreślić sytuację polityczną na Śląsku i w Polsce w XIV wieku.

Metody i formy pracy:

wykład, praca z utworem literackim, praca własna z kartami pracy, obserwacja terenowa obiektów, analiza źródeł.

Środki dydaktyczne:

tekst legendy i jej omówienia, ekranizacje legendy, np. Rycerz króla Artura, ikonografia, ryciny

Przebieg zajęć:

Przed zajęciami uczniowie powinni znać tekst legendy o Tristanie i Izoldzie oraz zarys legendy arturiańskiej, zwłaszcza historię Lancelota i Ginewry.

Wyjaśniamy czym były wieże rycerskie, kiedy powstawały, oraz na czym polega wyjątkowość wieży w Siedlęcinie. Wieże takie po raz pierwszy pojawiły się we Francji w X stuleciu, gdzie na skutek inwazji normañskiej doszło do budowy warowni przez zamożnych feudałów. Początkowo budowle te były wznoszone z drewna, jako murowane rozprzestrzeniły się na wszystkie kraje południowej i zachodniej Europy w wieku XII. Składały się najczęściej z trzech lub więcej kondygnacji powyżej niedostępnego z zewnątrz parteru, przedzielonych stropami i łączonych przy pomocy drabin, a później odkrytych schodów wewnątrz lub w przybudówce. W razie niebezpieczeństwa schody takie lub drabinę można było szybko odrzucić i spalić, żeby uniemożliwić dostanie przez wroga do wewnątrz. Budowane były zarówno przez władców, jak i szlachtę – bogate rycerstwo, podkreślając jego wysoki status społeczny i majątkowy. Na Śląsku wieże tego typu pojawiły się na początku XIII wieku, początkowo z inicjatywy książąt, jako obiekty wzniesione przy stołecznych zamkach na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu i na Ostrówku w Opolu, później

budowane także z inicjatywy rycerzy. Do naszych czasów na terenie Śląska zachowało się około 30 wież, wśród nich m.in.: Biestrzyków, Ołdrzychowice Kłodzkie, Świny, Pastuchów, Rakowice, Witków i Żelazno.

Wieża mieszkalna w Siedlęcinie to najwspanialsza, najlepiej zachowana budowla tego typu w naszym kraju i jedna z najciekawszych w tej części Europy. O jej niezwykłości decydują przede wszystkim unikatowe polichromie, a także to, że obiekt ten zaledwie raz w całej swej historii poddany został przeróbce, w znacznym więc stopniu przedstawia formę narzuconą mu pierwotnie około 700 lat temu. Pozwala zatem na autentyczny kontakt ze światem średniowiecza, bez późniejszych stylizacji i przeróbek, jak choćby w przypadku zamku w Grodźcu, czy Czosze.

Największą atrakcję wieży stanowią polichromie zdobiące ściany świetlicy na trzeciej kondygnacji. Są to najstarsze w Polsce sceny ściennie o tematyce świeckiej i jedyne w Europie średniowieczne malowidła ukazujące historię jednego spośród rycerzy Okrągłego Stołu – Sir Lancelota z Jeziora. Powstały one przypuszczalnie z inicjatywy księcia Henryka I Jaworskiego w latach 1345–46 w technice mokrego fresku al secco, wykonanej ręką mistrza pochodzącego zapewne z północno-wschodniej Szwajcarii. Polichromie te zajmu-

ją głównie południową i zachodnią ścianę wieży, a ich łączna powierzchnia wynosi 33 m². Oprócz scen o tematyce arturiańskiej w sali tej znajdują się również datowane na rok ok. 1370 nigdy nie ukończone malowidła z herbami Redern i Zedlitz. Centralną część kompozycji na ścianie południowej stanowi okazały wizerunek św. Krzysztofa – patrona dobrej śmierci, symbolizującego bezsprzeczną wierność wierze chrześcijańskiej, która cechować powinna każdego rycerza. Po jego lewej stronie naniesiono przedstawienie dwóch par – małżeńskiej i narzeczeńskiej. Cykl scen rozwinięty po prawej w dwóch poziomach ukazuje legendę najślawniejszego rycerza Okrągłego Stołu – Lancelota z Jeziora, a w zasadzie dwa najważniejsze momenty jego życia. Dolny pas pokazuje początek chwały, górny pas – upadek. W dolnym pasie kolejne sceny przedstawia wyprawę z kuzynem Lionelem, podczas której ma udowodnić, że zasłużył na miano rycerza. Przedstawiony jest tu zły rycerz Tarquyn biorący do niewoli trzech paladynów, a następnie walczący z obudzonym Lionelem i na końcu pojedynk Lancelota i Tarquyna zakończony śmiercią tego ostatniego. Wątek górny to historia grzesznej miłości Lancelota do żony króla Artura – Ginewry. W rozwijających go scenkach, niczym w komiksie pojawiają się kolejno: siedząca na tle zamku Camelot piękna Ginewra oznajmiająca rycerzom, że chce udać się na przejażdżkę, Ginewra konno

na łonie natury, porwanie orszaku przez podlego Meleaganta, Lancelot uwalniający więźniów i następnie ulegający urodzie królowej. Wreszcie Lancelot i Ginewra trzymający się za ręce – lewe dłonie kochanków splatające się w uścisku stanowią znak, że związek jest nieprawy – małżonkowie na średniowiecznych obrazach zawsze bowiem trzymają się za prawe dłonie.

Przedstawione malowidła odwołują się wprost do jednej z wersji legendy arturiańskiej. Według niej uwięziony przez Morganę – przyrodną siostrę króla Artura – Lancelot – rysuje na ścianach celi historię swej grzesznej miłości do żony króla. Morgana zaś zadbała, by Artur te malowidła obejrzał. Możemy przez to poczuć się, że znajdujemy się w samym środku legendy i jesteśmy jej uczestnikami. Odkrycie to będzie prowadziło do ostatecznej katastrofy:

Po zakończeniu poszukiwań Graala Lancelot zламаł złożony wcześniej ślub czystości – wznowił nocne wizyty w łóżnicy Ginewry. Opisany powyżej łotrowski spisek Morgany już działał – występna miłość rycerza i królowej była już tajemnicą poliszynela. Ponieważ Artur zdawał się nie zauważać niewierności żony i wasala lub przemykać oczy, uknuto spisek. Z poduszczenia Mordreda i Agravaina, braci Gawaina, dwunastu rycerzy organizuje zasadzkę na Lancelota – mają przyłapać go in fla-

granti w łóżu Ginewry i tym samym zmusić króla do działania, stawiając go wobec niezbitych dowodów i fait accompli.

Zaskoczony przez intrygantów Lancelot chwytając miecz – i padają trupy, wśród nich Agravain. Lancelot ucieka, a Artur faktycznie nie ma wyjścia – niecnotliwa królowa zostaje skazana na śmierć na stosie. Lancelot wraca i odbija ją – ale w bezładnej rąbaninie, która się wywiązuje, ginie mnóstwo rycerzy Okrągłego Stołu a wśród nich Gaheris i Garet, dwaj dalsi bracia Gawaina.

Rozpoczyna się wojna, w której czołowym jastrzębiem jest żądny zemsty Gawain. Wojska królewskie z Arturem i Gawainem na czele oblegają Lancelota i jego stronników w zamku zwanym Strażnicą Radosną (Joyous Gard). Nie mogąc znieść myśli o rozlewie bratniej krwi, szlachetny Lancelot wyrzeka się Ginewry i zwraca ją królowi. Ale nawet wtedy Gawain jest nieubłagany, walka nie ustaje – przerywa ją dopiero rokosz Mordreda. I wówczas Lancelot śpieszy Arturowi na pomoc – ale przybywa za późno.

Artur i Mordred nie żyją, Ginewra jest w klasztorze. Lancelot zostaje pustelnikiem, choruje ciężko i w krótkim czasie umiera³.

³A. Sapkowski Świat króla Artura. SuperNowa Warszawa 1998

Zwracamy uwagę na autentyczne elementy wystroju, romantyczną wnetę dla rycerza i jego damy. Zwracamy uwagę na moralizatorską wymowę malowideł. Wskazujemy na podobieństwa mitu o Tristanie i Izoldzie oraz Lancelocie i Ginewrze. W obu przypadkach mamy do czynienia ze starym królem i młodym konkurentem do serca, ale jednocześnie wasalem. W obu przypadkach bohater przeżywa wewnętrzny konflikt, czy iść za głosem serca czy zgodnie być wiernym suwerenowi. W obu przypadkach niewierność prowadzi do ostatecznej katastrofy.

To w takich wnętrzach rycerze układali na cześć swoich ukochanych dworską poezję, jak choćby książę wrocławski Henryk Probus, który pisał:

*Całym ja sercem się raduję,
Dla tej, u której cnót jest siła.
Jak ciało własne ją miłuję.
Ona mi dusze oskrzydliła.
Zmienności żadnej nie masz w niej.
Nie chce się kryć z radością mą
Sławię jej stałość, a ze czcią
Dotykam pięknych loków jej.*

*Niewiastom czystym, obyczajnym,
Szacunek winniśmy i cześć,
We cnocie swojej niezachwianym.
Niechaj je sławi moja pieśń!*

*Jeśli by zaś świat pełen był
Dam, co je zowią niewiernymi,
Nie chciałbym się weselić z nimi,
Ale w żałości i we smutku żył.*

*Jako relikwiarz cudny, szczerzoty,
Pięknie rzadkimi zdobion klejnotami,
Jest pani mojej ciała zdobnej w cnoty.
O Boże! Jakże bym cieszył się owymi dniami,
Które bym jeszcze raz mógł przeżyć przy niej!
Bo zdaje mi się, że świat cały usiano różami,
Ze wszystko w krąg wonnymi zasłano kwiatami,
Kiedy szlachetną widzę postać najmilejszej mej⁴.*

Takie strofy układał Henryk zwany Prawym lub Probussem, gdy jako młodzieniec przebywał na dworze praskim. Układał je w języku niemieckim, bo taki był język dworu i dworskiej miłości (niemiecki na dworach pełnił podobną rolę, jaką dziś odgrywa angielski w pop – kulturze czy biznesie). Przy tym dobrze walczył, wygrywał turnieje, a w końcu okazał bardzo zręcznym politykiem, który z małego księstwa wrocławskiego zdołał osiągnąć prymat wśród książąt polskich i sięgnąć po tron krakowski. Był już bliski osiągnięcia korony polskiej i odnowienia królestwa, gdyby nie

nagła i nieoczekiwana śmierć w młodym wieku. Niemniej dzieło zjednoczenia przekazał innym, którzy je doprowadzili do końca, choć bez Śląska.

Propozycje alternatywne:

Lekcja może być kontynuowana w Lwówku Śląskim, gdzie wśród wielu autentycznych relikwów średniowiecza (mury obronne, kościół) będziemy musieli odnaleźć w ratuszu płytę nagrobną księcia Henryka I jaworskiego i jego żony Agnieszki. Książę był budowniczym wieży w Siedlęcinie, na jego zlecenie zostały namalowane malowidła. Płyta nagrobna to nietypowe jak na średniowiecze przedstawienie pary książęcej trzymającej się za ręce, ale za prawe (ewentualnie można posłużyć się ryciną).

⁴Za: J. Witkowski *Szlachetna a wielce żalosna opowieść o Panu Lancelocie z Jeziora. Dekoracja malarska wielkiej sali wieży mieszkalnej w Siedlęcinie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2002.

KARTA PRACY – ŚWIAT ROMANSU RYCERSKIEGO I DWORSKIEJ MIŁOŚCI W WIEŻY KSIĄŻĘCEJ W SIEDLĘCINIE

1. Odnajdź w pomieszczeniu III kondygnacji wieży w Siedlęcinie romantyczne zakątki z kamiennymi sedillami dla rycerza i jego damy.

2. Czyje dzieje przedstawiają malowidła na III kondygnacji wieży?

.....

.....

3. Co symbolizuje w etosie rycerskim św. Krzysztof?

.....

.....

.....

4. Jak została ukazana chwała rycerska Lancelota? Kogo pokonał w walce i udowodnił, że zasługuje na miano rycerza?

.....

5. Jak został ukazany upadek Lancelota? Którymi dłońmi trzymają się z Ginewrą? Co to symbolizuje?

.....

.....

.....

6. Jakie znasz inny epos rycerski, mówiący o grzesznej miłości i upadku etosu rycerskiego, analogiczny do historii Lancelota i Ginewry – żony króla Artura

.....

7. Na czym polega wyjątkowość wieży książęcej w Siedlęcinie?

.....

.....

.....

8. Odnajdź w Lwówku Śląskim płytę nagrobną twórcy wierzy w Siedlęcinie – księcia Henryka I jaworskiego i jego żony Agnieszki. Co jest nietypowego w jej przedstawieniu? Za które dłonie trzyma się książęca para?

.....

.....

.....

KARTA PRACY – ŚWIAT ROMANSU RYCERSKIEGO I DWORSKIEJ MIŁOŚCI W WIEŻY KSIĄŻĘCEJ W SIEDLĘCINIE

Arkuszu odpowiedzi:

1. Odnajdź w pomieszczeniu III kondygnacji wieży w Siedlęcinie romantyczne zakątki z kamiennymi sedillami dla rycerza i jego damy.

2. Czyje dzieje przedstawiają malowidła na III kondygnacji wieży?

Sir Lancelota z Jeziora, z legendy o królu Arturze

3. Co symbolizuje w etosie rycerskim św. Krzysztof?

Krzysztof – czyli niosący Chrystusa symbolizuje bezwzględną wierność wierze chrześcijańskiej, która cechować powinna każdego rycerza

4. Jak została ukazana chwała rycerska Lancelota? Kogo pokonał w walce i udowodnił, że zasługuje na miano rycerza?

pokonanie złego rycerza Tarquyna

5. Jak został ukazany upadek Lancelota? Którymi dłońmi trzymają się z Ginewrą? Co to symbolizuje?

Lancelot trzyma się z Ginewrą lewą ręką, co symbolizuje grzeszną miłość, małżonkowie na średniowiecznych obrazach zawsze trzymają się za prawe dłonie.

6. Jakie znasz inny epos rycerski, mówiący o grzesznej miłości i upadku etosu rycerskiego, analogiczny do historii Lancelota i Ginewry – żony króla Artura

Tristan i Izolda

7. Na czym polega wyjątkowość wieży książęcej w Siedlęcinie?

są to jedyne na świecie zachowane średniowieczne malowidła ilustrujące popularną w tym czasie historię Lancelota i Ginewry

8. Odnajdź w Lwówku Śląskim płytę nagrobną twórcy wierzy w Siedlęcinie – księcia Henryka I jaworskiego i jego żony Agnieszki. Co jest nietypowego w jej przedstawieniu? Za które dłonie trzyma się książęca para?

książęca para trzyma się za dłonie – ale prawe, co symbolizuje prawą miłość (małżeńską)

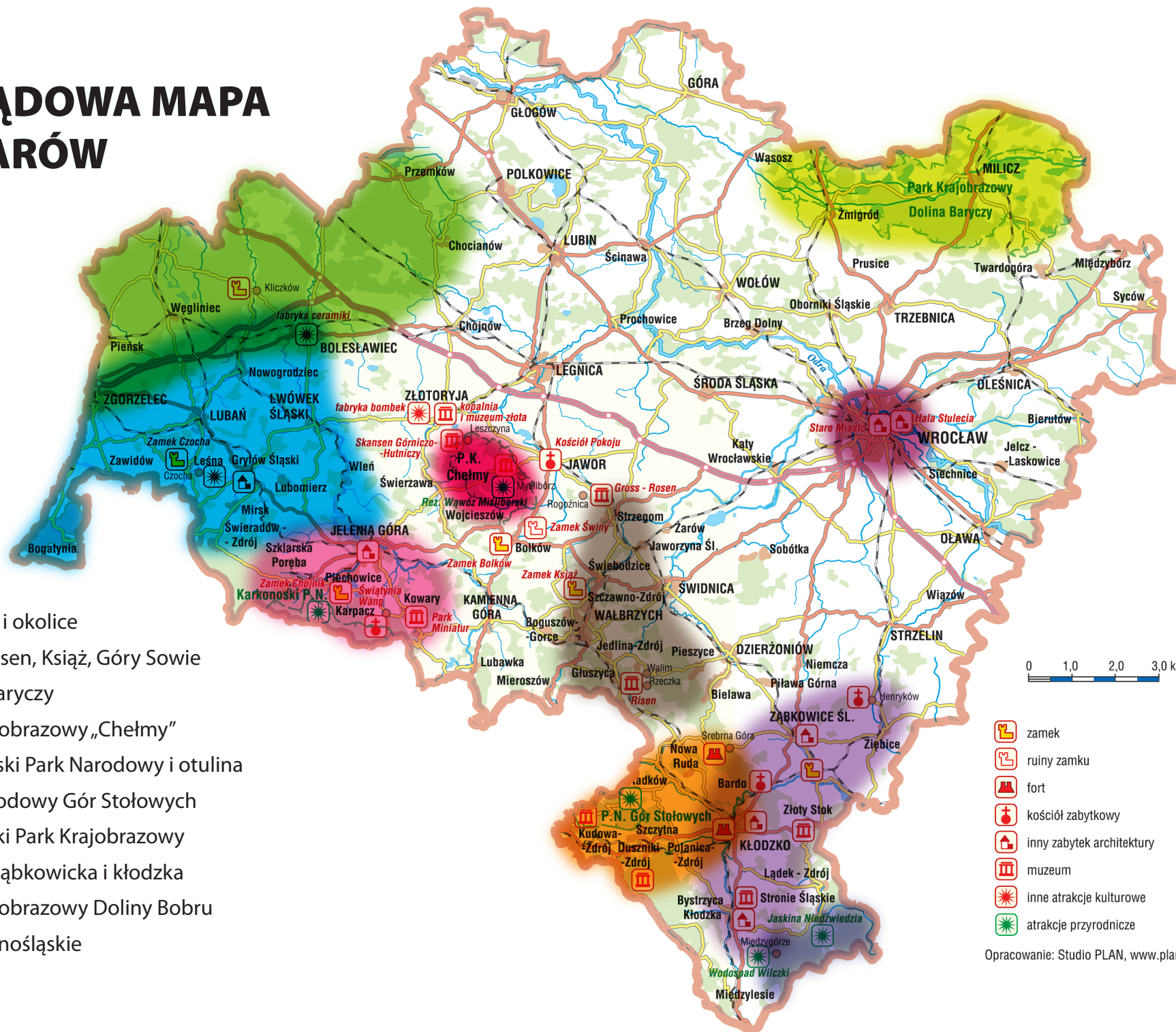

Szkolny Przewodnik Turystyczny po Dolnym Śląsku

Bory Dolnośląskie

POGLĄDOWA MAPA OBSZARÓW

- 1 Wrocław i okolice
- 2 Gross-Rosen, Książ, Góry Sowie
- 3 Dolina Baryczy
- 4 Park Krajobrazowy „Chełmy”
- 5 Karkonoski Park Narodowy i otulina
- 6 Park Narodowy Gór Stołowych
- 7 Śnieżnicki Park Krajobrazowy
- 8 Ziemie: ząbkowicka i kłodzka
- 9 Park Krajobrazowy Doliny Bobru
- 10 Bory Dolnośląskie

- zamek
- ruiny zamku
- fort
- kościół zabytkowy
- inny zabytek architektury
- muzeum
- inne atrakcje kulturowe
- atrakcje przyrodnicze

Opracowanie: Studio PLAN, www.plan.pl

Bory Dolnośląskie

Jest to jeden z największych kompleksów leśnych Polski. Porastają piaszczyste, równinne tereny stożków napływowych rzek płynących z obszaru zachodnich Sudetów: Bobru, Kwisy i Nysy Łużyckiej. Występują tu zwarte drzewostany sosnowe z ubogim runem, które stanowi wrzos i borówka, w podszycie występuje często jałowiec i żarnowiec. Głównym gatunkiem jest sosna, jako domieszka występuje dąb, brzoza, buk oraz jodła i świerk. Tyko w bardziej żyznych rejonach występują bory mieszane i lasy liściaste, w tym fragmenty buczyn i grądów. Doliny rzeczne przecinające piaszczyste równiny stanowią enklawy z bardziej bujną i wielowarstwową roślinnością. Krajobraz urozmaicają także stawy rybne, zwłaszcza w rejonie Węglińca.

Niemal cały obszar Borów Dolnośląski podlega ochronie jako Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Bory Dolnośląskie” (kod: PLB020005), o olbrzymiej powierzchni 172 093,4 ha. Występuje tu co najmniej 19 gatunków ptaków z Załącznika I Dyrektywy Ptasiej, w tym 9 gatunków z Polskiej Czerwonej Księgi. Jest to najważniejsza ostoja bielika, cietrzewia i głuszca w Polsce południowo-zachodniej. Stwierdzono tu także jedne

z największych liczebności włośchatki i sóweczki w porównaniu z innymi ostojami krajowymi. Z rzadkich ptaków występuje tu także kania ruda i kania czarna, bocian czarny, dzięcioł zielonosiwy i żuraw. Znaczne części Borów Dolnośląskich podlegają ochronie jako Specjalne Obszary Ochronne siedlisk w ramach programu Natura 2000. Są to:

- Wilki nad Nysą
- Pieńska Dolna Nysy Łużyckiej
- Uroczyska Borów Dolnośląskich
- Dolina Dolnej Kwisy
- Wrzosowiska Świątoszowsko-Ławszowickie
- Buczyzna Szprotawsko-Piotrowicka
- Wrzosowisko Przemkowskie
- Dąbrowy Kliczkowskie
- Gałuszki w Chocianowie

W okolicy Węglińca znajdują się ostatnie na nizinach stanowiska sosny błotnej (drzewokosej) – gatunku relikтового z epoki lodowcowej. Chroniona jest w rezerwacie „Torfowisko koło Węglińca”. Bory Dolnośląskie są także jedną z najważniejszych w tej części Polski ostoją wilka. Zachodnia część borów nazywana jest Puszczą Osiecznicko-Zgorzelecką.

Wschodnia część Borów Dolnośląskich podlega ochronie jako Przemkowski Park Krajobrazowy. Nazywana jest także Puszczą Przemkowską.

Należy pamiętać, że znaczne części Borów Dolnośląskich są wyłączone z turystycznego użytkowania ze względu na znajdujące się tam poligony wojskowe. Największy znajduje się między miejscowościami Świątoszów, Lubiechów i Pstrąże.

Przemkowski Park Krajobrazowy

Park krajobrazowy utworzony w 1997 roku na powierzchni 22 340 ha. Park leży na terenie czterech mezoregionów. Znaczna część Parku leży na obszarze Borów Dolnośląskich, w ich wschodniej części zwanej Równiną Nadbobrzańską. Znajdują się tu płaskie, piaszczyste stożki napływowe rzeki Bóbr, na części z nich utworzyły się wydmy, porośnięte są borami sosnowymi. Północna część Parku obejmuje fragment Równiny Szprotawskiej. Jest to szerokie obniżenie graniczące od północy z morenowymi Wzgórzami Dalkowskimi. Środkiem równiny płynie rzeka Szprotawa, prawostronny dopływ Bobru. Znajduje się tutaj drugi pod względem wielkości w Polsce, po stawach milickich, kompleks stawów rybackich. Prócz tego na terenie parku leży zalesiony garb morenowy zwany Wzgórzami Chocianowskimi, część Wysoczyzny Lubińskiej. Na obszarze

granicznym Wzgórz Chocianowskich i Równiny Nadbobrzańskiej znajdują się rozległe wrzosowiska, które utworzyły się na terenie dawnych poligonów wojskowych. Południowo-wschodnią część parku stanowi dolina Czarnej Wody – płaskodenna równina zajęta przez łąki, pastwiska oraz bagienne bory sosnowe i lasy brzoźowe z torfowiskami.

Na terenie parku znajdują się cztery rezerваты przyrody. Pierwszy z nich to rezerwat leśny „Łęgi źródłiskowe k. Przemkowa”, utworzony w 2002 r. na powierzchni 140,22 ha. Chroni kompleks lasów łęgowych oraz grądów i olsów z dużą ilością źródlisk, wysięków i gęstą siecią strumieni. Jest siedliskiem roślin chronionych oraz rzadkich gatunków ptaków. Największy jest rezerwat ornitologiczny „Stawy Przemkowskie” utworzony w 1984 r. na powierzchni 1046,25 ha. Rezerwat torfowiskowo-leśny „Torfowisko Borówki” utworzono w 1994 r. na powierzchni 37,42 ha. Chroni rzadkie torfowisko przejściowe i bór bagienny z chronionymi gatunkami roślin. Czwarty to „Buczyna Piotrowicka” utworzona w 2002 r. na powierzchni 171,27 ha. Chroni lasy grądowe, łęgowe i olsowe z bogatą i unikalną florą.

Przemków – miasto liczące 6,5 tys. mieszkańców, przy drodze krajowej nr 12. Założone zostało przez księcia zagańskiego Przemka I w końcu XIII w. W mieście oprócz barokowego kościoła Wnie-

bowzięcia NMP, ma siedzibę parafia grekokatolicka i prawosławna społeczności Łemków. Do miasta można dojechać jedynie autobusem PKS z Głogowa, Żagania i Wrocławia. Przemków jest dobrym punktem wypadowym na Stawy Przemkowskie i do Lasów Przemkowskich. We wrześniu odbywają się tu targi miodu i wina. Noclegi dla grup szkolnych oferuje Schronisko Młodzieżowe przy ul. Głogowskiej, tel. 076 831 94 65. W Leśnej Górze znajduje się ponadto Dom Wczasów Dziecięcych, tel. 076 832 06 13.

Gromadka – we wsi Borówki, koło Gromadki dzieci z Zespołu Szkół w Gromadce i Szkoły Podstawowej w Wierzbowej przy koordynacji Gminnego Ośrodka Kultury i Sportu w Gromadce stworzyły „**Ścieżkę zmysłów**”. Jest to wytyczona trasa długości 30 m i szerokości 1 m, którą wyłożono zróżnicowanym materiałem pochodzenia naturalnego – szyszkami świerkowymi, szyszkami sosnowymi, igliwem, korą oraz zrębkami. Materiał ten został zabezpieczony przed rozsypaniem się na boki specjalnie do tego celu stworzoną rynną z sosnowych żerdzi, podzieloną na pięć odcinków. Przejście po niej wymaga ściągnięcia obuwia, aby bosymi stopami odczuć charakterystykę podłoża. Na północ od wsi znajduje się rezerwat „Torfowisko Borówki”. Tu także znajduje się gospodarstwo agroturystyczne „Gajówka Głuszc.”.

Wilkocin – we wsi ma swój początek ścieżka przyrodnicza „Ruchomych wydym śródlądowych oraz zimowiska nietoperzy” o długości 6 km. Ścieżka przebiega piaszczystymi borami Przemkowskiego Parku Krajobrazowego, a jedną z największą atrakcją są jedyne na Dolnym Śląsku ruchome wydmy śródlądowe. Na trasie ścieżki są również dwupoziomowe bunkry wojskowe, pozostałość po stacjonujących tu wojskach radzieckich, w których po opuszczeniu przez wojska zadomowiły się nietopere.

Na ścieżce można przeprowadzić zajęcia edukacyjne o następującej tematyce:

- rozpoznawanie tropów zwierząt i śladów żerowania,
- określanie zależności pokarmowych w ekosystemach,
- wyznaczanie kierunków i orientacji w terenie,
- obserwacja budek łęgowych nietoperzy,
- zabawy terenowe,
- zwiedzanie bunkrów.

Na temat ścieżek i zajęć można zasięgnąć informacji w biurze Fundacji Ekologicznej „Zielona Akcja” (ul. Wrocławska 41, 59-220 Legnica, tel. 076 86 29 430, e-mail: biuro@zielonaakcja.pl, www.LekcjewPrzyrodzie.pl)

oraz w siedzibie Dolnośląskiego Zespołu Parków Krajobrazowych Oddział Legnica (Piotrowie 89, 59-170 Przemków, tel. 076 83 10 924, e-mail: ppkpark@op.pl).

Wrzosowa Kraina – unikalne w skali europejskiej rozległe wrzosowiska znajdujące się w Borach Dolnośląskich dały nazwę całemu regionowi. W ramach Wrzosowej Krainy powstało ekomuzeum, które obejmuje następujące projekty:

■ **Pasieka Maja** – znajduje się we wsi Krępa koło Przemkowa, przedstawia bogate, wielowiekowe tradycje pszczelarskie regionu wschodniej części Borów Dolnośląskich. Jest to miejsce, gdzie można skorzystać z apiterapii oraz wziąć udział w warsztatach z odlewania figurek – świeczek z wosku pszczelego.

Pasieka „MAJA”

tel. 76 83 19 230, 504 555 869

www.pasiekamaja.pl

■ **Dom Leśnika** – znajduje się w Duninowie, w gminie Chocianów, jest to gospodarstwo agroturystyczne, w którym można się zapoznać z tradycjami i obyczajami łowieckimi, dowiedzieć się o historii łowiectwa w Borach Dolnośląskich, a także poznać piękno chocianowskich lasów pełnych grzybów, jagód i borówek oraz skosztować potraw myśliwskich

tel. 76 81 95 904

www.domlesnika.emeteor.pl

■ **Wrzosowa Chata** – w Gospodarstwie Agroturystycznym „Gajówka Głuszczyca” w Borówkach, prowadzone są warsztaty zielarskie, tel. 075 73 82 460, 691 728 419.

■ **Piernikowy świat Wandzi** – Wanda Kuzyszyn z Przemkowa prowadzi warsztaty robienia i ozdabiania pierników, tel. 076 831 95 80, 663 811 397.

■ **Lekcje w przyrodzie** – prowadzi Fundacja Ekologiczna „Zielona Akcja”, ul. Wrocławska 41, 59-170 Legnica tel. 76 86 29 430

www.lekcjewprzyrodzie.pl

■ **Pracownia tkacka „Szara przystań”** – w Krępie koło Przemkowa, prowadzi warsztaty tkania na krośnie poziomym oraz pokazy przędzenia na wrzecionie i kołowrotku,

tel. 48 696 016 166

www.tkactwo.za.pl

■ **Pracownia ceramiczna** – w Ostaszowie koło Przemkowa tel. 696 735 914

■ **Warsztaty ceramiczne – Zakłady Ceramiczne „BOLESŁAWIEC”** w Bolesławcu Sp. z o.o.

59-700 Bolesławiec, ul. Kościuszki 11

tel.: +48 75 732 36 51–53

<http://www.ceramicboleslawiec.com.pl>

■ Kuchnia z tradycjami, oparta na starych, sprawdzonych przepisach – **Gospoda Kruszyńska** Kruszyń, ul. Świerkowa 2, 59-700 Bolesławiec tel. +48 75 732 15 70, tel. +48 695 790 854 <http://www.kruszynna.com.pl/>

■ Noclegi dla grup szkolnych – **Folwark Książęcy Kliczków** 8, 59-724 Osiecznica, tel.: +48 75 73 40 700 do 702, fax: +48 75 73 40 703 <http://kliczkow.com.pl/kliczkow/kliczkow,galeria-folwark-ksiazecy.xml>

Kliczków – wieś nad Kwisą przy drodze wojewódzkiej nr 350: Bolesławiec–Przewóz. Pierwszy zamek wznosił tu książę świdnicko-jaworski Bolko I Surowy. Ostatnia przebudowa z końca XIX stulecia uczyniła z niego okazałą neorenesansową rezydencję. Mocno zniszczony w okresie powojennym został z pietyzmem odbudowany i służy obecnie jako duże centrum hotelowo-konferencyjne. Zamek jest udostępniony do zwiedzania dla gości indywidualnych soboty i niedziele, w następujących godzinach: 12.30, 13.30, 15.00, 16.30, natomiast dla grup po wcześniejszym zgłoszeniu:

zamek@kliczkow.com.pl
lub faksem pod nr: 75 734 07 03.

Jedną z atrakcji parku zamkowego jest pokaz koni i psów myśliwskich, którym ekscentryczny właściciel stawiał imienne pomniki.

Osiecznica – wieś nad Kwisą, przy drodze wojewódzkiej nr 350: Bolesławiec–Przewóz. We wsi urodził się Abraham G. Werner, geolog i mineralog, profesor Akademii Górniczej we Freibergu, twórca europejskiej systematyki skał i minerałów opartej na ich cechach zewnętrznych. Na budynku znajduje się pamiątkowa tablica. Warto podejść geologiczną ścieżką przyrodniczą do malowniczego przełomu Kwisy.

Bolesławiec – miasto nad rz. Bóbr, liczące 40 tys. mieszkańców, przy drodze krajowej nr 94 i w pobliżu autostrady A4, przy linii kolejowej Wrocław–Zgorzelec. Gród kasztelański został założony przez księcia Bolesława Wysokiego ok. 1190, w miejscu starszej osady plemiennej Bobrzan, ok. 1250 r. zostało lokowane miasto przez księcia Bolesława Rogatkę, od którego imienia pochodzi nazwa. Forma zniesiona brzmiała *Bunzlau*, od niej pochodzi popularna nazwa ceramiki bolesławieckiej – **buncloki**. W 1429 r. zostało zniszczone przez husytów. Odbudowane, stało się w XVI wieku ważnym ośrodkiem kultury dzięki działającemu w mieście gimnazjum. Do jego wychowanków należał m.in. wybitny

humanista i poeta niemiecki Marcin Opitz, sekretarz króla Władysława IV. Od XVIII wieku miasto stało się największym na Śląsku ośrodkiem garncarstwa i ceramiki. Do połowy XIX wieku ceramika była wytwarzana w manufakturach, potem na skalę przemysłową. W 1813 r. w Bolesławcu zmarł feldmarszałek Michaił Kutuzow, dowódca wojsk rosyjskich w wojnie z Napoleonem, uważany za głównego autora jego klęski. Miejsce śmierci upamiętnia obelisk. W 1844 do Bolesławca doprowadzono kolej, a nad rzeką Bóbr zbudowano okazały kamienny wiadukt i **most kolejowy** przypominający akwedukt, jest to najdłuższy most kolejowy w Polsce.

Zachowany jest zabytkowy **średniowieczny układ miasta**, z fragmentami murów obronnych z zachowaną jedną basztą. Nad rynkiem góruje gotycki **kościół parafialny Wniebowzięcia NMP i św. Mikołaja** z XV w., z cennym barokowym wnętrzem. W ołtarzu znajduje się obraz „Chrystusa cierpiącego na krzyżu” z 1736 r. namalowany przez J. W. Neunhertza, ucznia M. Wilimanna. **Ratusz** miejski pochodzi z XV wieku, lecz obecny kształt budowli uzyskany został po wielu przebudowach, choć najstarsze partie pochodzą właśnie z XV wieku. W 1522 r., Wendel Roskopf odbudował go ze zniszczeń po wojnach i wsparł sklepieniem dwóch sal bardzo rzadkim w Polsce sklepieniem cyrklowym, wzorowanym na sklepieniu w Sali Władysławowskiej na Hradczanach w Pra-

dze. Obecnie ratusz spełnia funkcję urzędu miasta. W mieście można zwiedzić Muzeum Historii Miasta czy też Muzeum Ceramiki. Dla zwiedzających udostępnione są także Zakłady Ceramiczne „BOLESŁAWIEC” w Bolesławcu Sp. z o.o.

Do Bolesławca łatwo dojechać koleją, miasto posiada także połączenia PKS z większością dużych miast zachodniej Polski.

Zgorzelec – miasto liczące 32 tys. mieszkańców, nad Nysą Łużycką, na granicy z Niemcami, leżące w pobliżu autostrady A4, tuż przy przejściu granicznym Jędrzychowice, przy linii kolejowej Wrocław–Drezno. Miasto stanowią od 1945 r. znajdujące się w granicach Polski wschodnie przedmieścia Görlitz.

Na zachodnim brzegu rzeki istniał w X/XI wieku gród zachodniosłowiańskiego plemienia Bieśniczan. Gród ten spłonął, a istniejące około podgrodzie nazwano *Zhorjelec* – czyli zgorzelisko, co dało podstawę również niemieckiej nazwy miasta. Wraz z Łużycami znajdowało się na przemian w rękach polskich, czeskich i niemieckich. Na przełomie XV i XVI wieku, z liczbą 10 tys. mieszkańców stał się największym miastem regionu. Po wojnie 30-letniej został włączony do Saksonii, a po wojnach napoleońskich do prowincji śląskiej Królestwa Prus – stąd też rejon Görlitz uważany jest dziś za jedyny skrawek

Śląska znajdujący się Niemczech – mimo że przez wieki miasto było częścią Łużyc. Stąd też otwarto tu w 2006 r. w Pięknym Dworze Muzeum Śląskie (Schlesische Museum) z dwujęzyczną ekspozycją. Po ustanowieniu w 1945 r. granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, miasto zostało podzielone między Niemcy i Polskę. Po stronie niemieckiej została urokliwa, nie zniszczona przez wojnę starówka. W 1998 r. jako rady miasta niemieckiego i polskiego powołały do życia transgraniczny związek komunalny „Europa-Miasto Zgorzelec/Görlitz”, którego celem jest współpraca na polu polityki komunalnej, kultury, edukacji i gospodarki.

Temat zajęć:

Od żołądzia do dębu. Najgrubsze drzewo w Polsce

Klasa: I–III lub IV–VI przyroda.

Czas trwania: 1 h

Miejsce:

Piotrowice, Przemkowski Park Krajobrazowy.

Dojazd do Piotrowic, przy drodze krajowej nr 12 (Głogów–Przemków–Żagań). Od zajazdu „Przy Chrobrym” prowadzi gruntowa droga ok. 400 m, oznaczona drogowskazami, dojazd komunikacją publiczną: przystanek Piotrowice Dąb, jeden autobus dziennie z Żar, jeden z Głogowa, kilka z Przemkowa.

Przejsie piesze:

Piotrowice – dąb Chrobry – Piotrowice (ok. 1 km).

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- uczeń rozpoznaje drzewa środowisku leśnym,
- zna zagrożenia dla środowiska przyrodniczego ze strony człowieka, chroni przyrodę: nie śmieci, szanuje rośliny, zachowuje ciszę w lesie,
- wie jakie znaczenie mają stare drzewa,
- opisuje życie w ekosystemie leśnym.

Cele wychowawcze:

- uczeń wie jak należy zachowywać się w lesie oraz przy pomnikach przyrody,
- jest nauczony szacunku dla przyrody,
- odczuwa, że stare drzewa są częścią naszego dziedzictwa, które należy chronić,
- rozwijanie predyspozycji i zdolności poznawczych dziecka.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- jakie są podstawowe gatunki drzew,
- co to jest pomnik przyrody,
- jakie jest najgrubsze i najstarsze drzewo w Polsce,

- kim był Bolesław Chrobry i kiedy żył.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- jaki jest związek wieku drzewa z jego grubością,
- jaki jest związek grubości drzewa z warunkami w których rośnie,
- dlaczego trzeba chronić stare drzewa,
- w jaki sposób następuje rozwój drzewa od nasiona do dojrzałego drzewa,
- dlaczego ważny jest odpowiedni wybór nasion dla rozwoju drzew.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien umieć:

- rozpoznać podstawowe gatunki drzew: dąb, sosna, buk, świerk,
- określić wiek drzewa na podstawie ściętego pnia drzewa,
- posłużyć się prostym kluczem do rozpoznania drzew (np. liście na podstawie kształtu),
- zmierzyć obwód drzewa, obliczyć jego średnicę.

Metody i formy pracy:

pogadanka, praca z planszą, praca własna z kartami pracy, praca własna z kluczem do rozpoznawania drzew.

Środki dydaktyczne:

plansze z rysunkami drzew¹ i ich liści, prosty klucz do rozpoznawania drzew, taśma do mierzenia obwodu drzew.

Przebieg zajęć:

Zajęcia będą się odbywały przy najgrubszym i najstarszym drzewie w Polsce – dębie Chrobry.

Naświetlamy historię drzewa. Jak podają stare kroniki, gdy w końcu XIII wieku książę żagański Przemko I założył miasto Przemków wystąpiła wyjątkowa obfitość żołądzi. To z jednego z nich wyrósł dąb, który dziś liczy 760 lat. Dąb posiada 10,10 m obwodu i jest jednopiennym **najgrubszym drzewem w Polsce**. Do 2000 r. był uważany za najstarszy dąb w Polsce, choć po dokładnych badaniach został zdezonizowany przez dęba nazwanego Bolesławem (również na cześć Chrobrego) koło Ustronia Morskiego, który jest starszy o 50 lat, ale posiada znacznie mniejszy obwód – niecałe 7 m.

Z tego względu, że Chrobry był uznany za najstarszy dąb 28 kwietnia 2004, podczas pielgrzymki polskich leśników zebrane 2,5 kg żołądzi z dębu Chrobrego zostało poświęconych przez papieża Jana Pawła II. Żołądzie otrzymały certyfikat i świa-

dectwo pochodzenia. Następnie trafiły do gospodarstwa szkółkarskiego w Nędzy, w nadleśnictwie Rudy Raciborskie. Następnie sadzonki otrzymane z żołądzi zostały podzielone między nadleśnictwa, szkoły, seminaria duchowne i sanktuaria w całej Polsce. W latach 2006–2007 w Polsce posadzono uroczyście blisko 500 dębów wyhodowanych z żołądzi Chrobrego, nazwano je dębami papieskimi.

Podajemy gatunek drzewa: dąb szypułkowy. Objasniamy od czego pochodzi nazwa, jak odróżnia się od drugiego rodzimego gatunku drzewa – dębu bezszypułkowego oraz dębu czerwonego

Podajemy przykłady innych najgrubszych i najstarszych drzew w Polsce. Mówimy, gdzie się znajdują:

- najgrubsze drzewo świata – cypryśnik meksykański, obwód 44,14 m, wiek ok. 1500 lat, Santa María del Tule, Meksyk,
- najgrubsze drzewo Europy – Kvilleken, dąb szypułkowy, obwód 14,75 m, 1000 lat, Norra Kvil, Szwecja,
- dąb Napoleon – do 2010 r. był najgrubszym dębem w Polsce, miał 10,75 m obwodu, 660 lat, został spalony przez wandalów, znajdował się w Zaborze koło Zielonej Góry,
- cis pospolity – obwód 5 m, wiek 1270 lat, Henryków Lubański – najstarsze drzewo w Polsce,
- Dąb Bolesław, dąb szypułkowy, obwód 6,95 m,

wiek 810 lat, Bagicz koło Ustronia Morskiego – najstarszy dąb w Polsce,

- Dąb Bartek, dąb szypułkowy, obwód 9,85 m, wiek 710 lat, Zagnańsk koło Kielc – najbardziej znane drzewo w Polsce (zwykle błędnie uważane za najgrubsze),
- dąb bezszypułkowy w Turawie, woj. opolskie, 5,85 m, wiek 400 lat, najstarszy i najgrubszy jednopienny dąb bezszypułkowy w Polsce,
- lipa w Cielętnikach, woj. małopolskie, obwód 11,06 m, wiek k. 530 lat – najgrubsze drzewo w Polsce o wielokrotnym pniu,

Mówimy jak drzewa różnią się między sobą w tempie wzrostu i przyrastania na grubość. Mówimy, jak obliczyć wiek drzewa (słoje). Jakimi są metody by obliczyć wiek drzewa bez jego ścinania (dokonanie mikronawiercie do środka drzewa, które pozwoli policzyć słoje). Różnice te wynikają nie tylko z różnic gatunkowych, ale również warunków, w jakich drzewo wzrastało. Drogą pytań i odpowiedzi, ustalimy jak mogą być różne warunki, w których rośnie drzewo i jak może to wpływać na jego grubość:

- żyzność gleby,
- otwarta przestrzeń czy środek lasu,
- ilość dostępnej wody,
- choroby drzew.

¹np. E. Ranoszek Uproszczony klucz do rozpoznawania drzew i krzewów. Liga Ochrony Przyrody Wrocław 2003 lub inny

Mówimy jak można obliczyć wiek drzewa i jakie znaczenie w badaniach archeologicznych i historycznych ma dendrochronologia.

Za pomocą miarki mierzymy obwody drzew w lesie. Do oznaczenia gatunków można posłużyć się prostym kluczem do oznaczania drzew. Dzieci klas starszych powinny umieć same obliczyć za pomocą wzoru średnicę drzewa, młodsze korzystają z danych przygotowanych przez nauczyciela. Za pomocą tabeli wiekowej drzew obliczamy ich przypuszczalny wiek.

Propozycje alternatywne:

Lekcja może być kontynuowana dalej na liczącej 16 km ścieżce przyrodniczej Lasy Przemkowskie, można na niej poruszyć zagadnienia dotyczące rodzajów lasu, pięter lasu itd. Można też przejechać do Wilkocina i kontynuować zajęcia na ścieżce „Ruchome wydmy śródlądowe”.

TABELA WIEKOWA DRZEW

Opracowana przez prof. dr Longina Majdeckiego. Uzyskana dzięki uprzejmości dr Jacka Borowskiego /SGGW/

GATUNEK		Średnica drzewa (w cm):				
		20	40	70	100	120
		Wiek drzewa (w latach):				
Topola biała, Topola czarna	<i>Populus alba</i> , <i>Populus nigra</i>	35	70	100	125	145
Lipa drobnolistna, Lipa szerokolistna	<i>Tilia cordata</i> , <i>Tilia platyphyllos</i>	17	35	57	78	92
Grab zwyczajny, Głóg, Buk pospolity	<i>Carpinus betulus</i> , <i>Crataegus</i> , <i>Fagus silvatika</i>	7	15	35	50	60
Robinia akacjowa	<i>Robinia pseudoacacia</i>	13	26	45	62	75
Sosna zwyczajna	<i>Pinus silvestris</i>	12	25	50	68	80
Klon zwyczajny, Klon jawor, Platan klonolistny	<i>Acer platanooides</i> , <i>Acer pseudoplatanus</i> , <i>Platanus acerifolia</i>	12	25	40	55	67
Jesion wzniosły	<i>Fraxinus excelsior</i>	12	26	45	60	72
Kasztanowiec zwyczajny	<i>Aesculus hippocastanum</i>	20	38	65	87	105
Dąb szpułkowy, Dąb bezszpułkowy	<i>Quercus robur</i> , <i>Quercus petraea</i>	9	18	35	47	55
Świerk pospolity, Świerk kłujący	<i>Picea excelsa</i> , <i>Picea pungens</i>	12	25	50	70	82
Modrzew europejski	<i>Larix decidua</i>	17	35	52	67	79
Klon polny, Wierzba biała	<i>Acer negundo</i> , <i>Salix alba</i>	27	54	85	-	-
Brzoza brodawkowata, Brzoza omszona	<i>Betula verrucosa</i> , <i>Betula pubescens</i>	22	34	57	79	-
Wiąz szypułkowy	<i>Ulmus laevis</i>	15	30	51	73	90
Tuja (żywotnik)	<i>Thuja occidentalis</i>	5	10	20	35	-
Olsza czarna, Czeremcha zwyczajna	<i>Alnus glutinosa</i> , <i>Prunus padus</i>	17	30	50	70	-

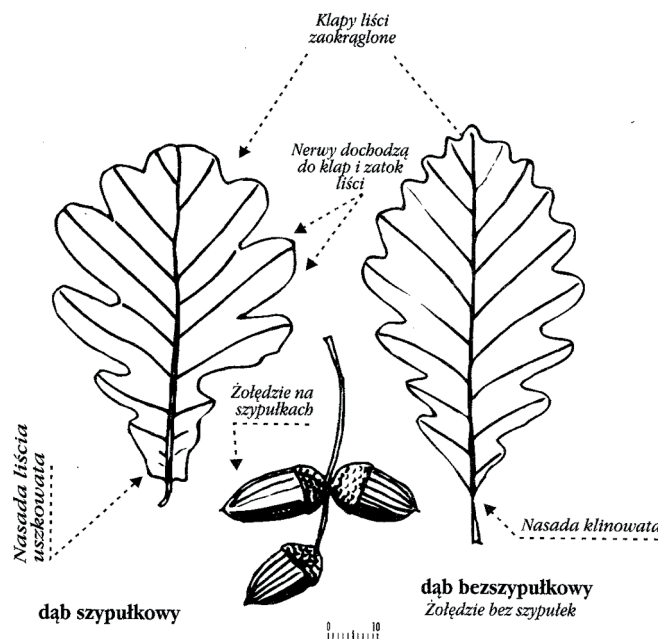
Źródło: <http://www.lekcjewprzyrodzie.pl/>

KARTA PRACY – OD ŻOŁĘDZIA DO DĘBU. NAJGRUBSZY DĄB W POLSCE.

1. Jakie są dwa gatunki rodzimych dębów w Polsce?

2. Co to jest szypułka? Zaznacz ją na rysunku.

3. Porównaj liście i żołędzie. Do którego gatunku należy dąb Chrobry?

4. Kim był Bolesław Chrobry? Na jakim pieniążku widnieje jego portret?

5. Czy dąb Chrobry rósł w czasach króla Chrobrego?

6. Jakie jest najstarsze drzewo w Polsce?

Zadanie domowe:

Dowiedz się, gdzie w okolicy twojego miejsca zamieszkania rośnie dąb papieski posadzony z żołędzia dębu Chrobry

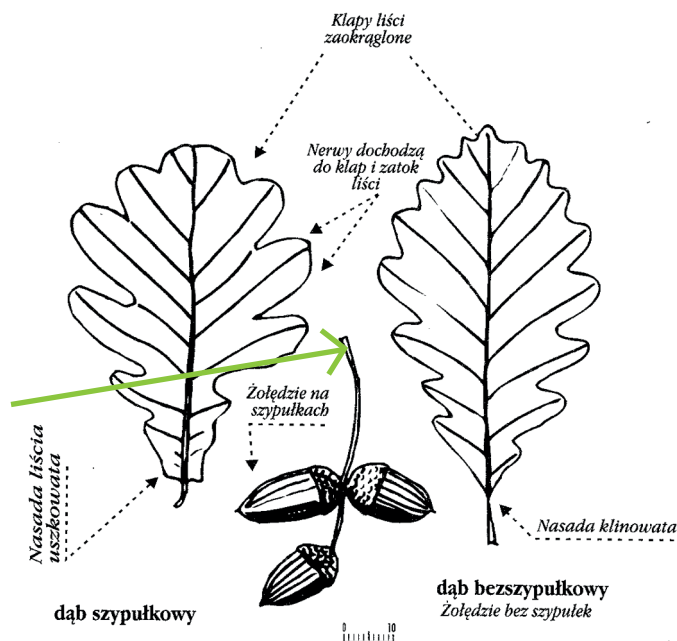
KARTA PRACY – OD ŻOŁĘDZIA DO DĘBU. NAJGRUBSZY DĄB W POLSCE.

Arkusz odpowiedzi:

1. Jakie są dwa gatunki rodzimych dębów w Polsce?

dąb szypułkowy i dąb bezszypułkowy

2. Co to jest szypułka? Zaznacz ją na rysunku.
pęd na którym umieszczony jest owoc – w tym przypadku żołądź

3. Porównaj liście i żołądź. Do którego gatunku należy dąb Chrobry?

dąb szypułkowy

4. Kim był Bolesław Chrobry? Na jakim pieniążku widnieje jego portret?

pierwszy polski król, portret na banknocie 20 zł

5. Czy dąb Chrobry rósł w czasach króla Chrobrego?

nie, dąb jest 300 lat młodszy od Chrobrego

6. Jakie jest najstarsze drzewo w Polsce?

cis w Henrykowie Lubańskim – ponad 1200 lat

Temat zajęć:

Bolesławiec – miasto ceramiki

Klasa: *gimnazjum, przedmiot historia, geografia.*

Czas trwania: 3–4 h

Miejsce:

miasto Bolesławiec

Dojazd: autokarem, autostradą A4 lub drogą krajową nr 94, dojazd PKP – liczne pociągi na linii Wrocław–Zgorzelec.

Przejsie piesze:

parking przy szosie – rezerwat Torfowisko pod Zielemcem – ścieżka edukacyjna – wieża widokowa – parking, Łężyce – skałki Łężyckie.

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- myślenie chronologiczne z naciskiem na dostrzeganie relacji pomiędzy przeszłością a współczesnością,
- tworzenie narracji historycznej z uwzględnieniem pojęcia czasu, przestrzeni, ciągłości i zmiany,
- stosowanie pojęć historycznych w opisywaniu i wyjaśnianiu wydarzeń historycznych,
- orientacja w otaczającej ucznia przestrzeni przyrodniczej i kulturowej,

- identyfikacja na planie i mapie topograficznej miejsca obserwacji i obiektów w najbliższym otoczeniu, określenie wzajemne położenie obiektów na planie, mapie topograficznej i w terenie,
- stawianie pytań oraz formułowanie własnego stanowiska.

Cele wychowawcze:

- nauczony jest szacunku dla zabytków kulturowych jako świadectwie pracy dawnych pokoleń
- utożsamia się z dziedzictwem polskim i śląskim
- docenia dziedzictwo kulturowe oraz rolę tradycji w kształtowaniu specyfiki lokalnego produktu
- uczeń porusza się po mieście z zachowaniem zasad bezpieczeństwa ruchu drogowego

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć

– dla szkoły podstawowej:

- opisuje miasto średniowieczne, używając pojęć: kupiec, rzemieślnik, cech, burmistrz, samorząd miejski, rynek, mury miejskie,
- porównuje warunki życia w mieście średniowiecznym i współczesnym,
- opowiada o rozwoju uprzemysłowienia w XIX w., używając pojęć: maszyna, kolej żelazna, silnik,

fabryka,

- rozróżnia rzemieślnicze i fabryczne (maszynowe) formy produkcji.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć

– dla gimnazjum:

- charakteryzuje przemiany społeczne i gospodarcze w Europie w późnym średniowieczu,
- synchronizuje wydarzenia z dziejów Polski i Europy w XIV–XV w.,
- wskazuje dziedziny produkcji przemysłowej,
- wskazuje głównych partnerów handlowych oraz kierunki geograficzne i strukturę towarową wymiany międzynarodowej Polski na przykładzie produkcji ceramiki.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- jak wygląda historyczny proces rozwoju miast, powiązanie miast współczesnych i budowli współczesnych ze schematem założenia średniowiecznego,
- w jaki sposób warunki życia w średniowiecznym mieście odciskały piętno na ich mieszkańcach,
- jak wygląda produkcja ceramiki,
- jaki ma znaczenie marka i tradycja w sprzedaży produktów.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien umieć:

- odnaleźć relikty miasta średniowiecznego w miastach współczesnych,
- powiązać budowle z czasami których powstały, uporządkować je chronologicznie,
- rozróżnić postacie i wydarzenia literackie od historycznych,
- posługiwać się planem miasta.

Metody i formy pracy:

wykład, praca z planem miasta, praca z tekstem literackim, obserwacja bezpośrednia.

Środki dydaktyczne:

plan miasta, dawne ryciny, fragment powieści A. Sapkowskiego.

Przebieg zajęć:

Przed zajęciami uczniowie powinni mieć wprowadzoną wiedzę na temat podstawowego tła geograficznego i historycznego Bolesławca. Zajęcia mają za zadanie zapoznanie się z miastem począwszy od miasta średniowiecznego po współczesne, celem będzie zapoznanie z tradycjami ceramicznymi miasta po współcześnie prowadzoną produkcję przemysłową ceramiki.

Przed zwiedzaniem zapoznamy się z literackim opisem zdobycia miasta przez husytów. Naszym zadaniem będzie zidentyfikowanie tych elementów topografii miasta wymienianych w tekście, które przetrwały do dziś.

Główny bohater – Reynevan, medyk posługujący się magią, który przyłączył się do husytów (Taborytów) – przyjeżdża do miasta, gdyż burmistrz Bolesławca jest jedyną osobą, która może wiedzieć, gdzie jest więziona wybranka serca Reynevana.

Wyjechali z lasów. Ze wzniesienia mogli podziwiać panoramę. Malownicze zakole Bobru. I miasto na prawym brzegu.

— Przed nami Bolesławiec, Brama Górna – wskazał Brus z Klinsztejna. — Wychodzi, że przybywamy w czas. Miasto się poddało.

Brama Górna okazała się wywalona, zwisające z zawiasów resztki wrzeczadły były zwęglone, mur i baszta bramna czarne od kopcia i spękane od ognia. Taboryci ewidentnie zastosowali tu swój standardowy i wypróbowany sposób forsowania bram, polegający na ich przepalaniu. Pod bramą usypywano stos bierwion, dorzucano kilka beczek smoły i dziegiu, podpalano i czekano na efekt. Zwykle była nim kapitulacja. Jak teraz i tutaj. (...)

W mieście panował spokój, choć wiodące na rynek uliczki zapchane były uzbrojonymi po zęby husytami. Zwarty szyk Taboru stał też na rynku, dookoła ratusza.

Stłoczeni pod ścianami domów mieszczanie przyglądali się agresorom w trwożliwej ciszy.

— Albo Bolesławiec już się dogadał — ocenił sytuację Szarlej — albo zaraz będzie się dogadywać. Ustalą okup i kontrybucje w postaci utrzymania i zaopatrzenia dla wojska. Dojdą do porozumienia. Inaczej już by tu wszystko stało w ogniu.

U samego ratusza stało w ordynku kilkanaście wozów bojowych, sterczały z nich lufy hufnic. Był wśród nich wóz sztabowy hejtmana, łatwy do rozpoznania po zdobycznych księżych ornatach, którymi grubo obito obie burty i wymoszczono wnętrze. Przy wozie stał własną osobą hejtman wojsk polnych Taboru, Jakub Kromieszyn z Brzezovic, odziany w zdobny złotym haftem kaftan i wysokie buty z czerwonej skóry. Towarzyszyli mu Otik z Lozy, Mikulasz Sokół z Lamberka i Waclaw Carda, dowódca kontyngentu praskiego. I chudogęby kaznodzieja Smolik, którego Reynevan pamiętał z ubiegłorocznej rejsy.

Przyboczna straż przepuściła ich. Zbliżyli się. Reynevan odchrząknął.

— Hejtmanie ...

— Nie teraz! — Kromieszyn rozpoznał go i zdziwił się wyraźnie, ale odprawił gestem. — Nie teraz, medyku! Z ratusza wylonilo się poselstwo miejskie. Rajcy i mieszczanie, prowadzeni przez otłętego księdza w sutannie i wysokiego brodacza w obfitym niby toga, drapowanym, dołem obszytym bobrzym futrem płaszczu. Płaszcz zwrócił uwagę Reynevana: był błękitny tym niepowtarzalnym odcieniem błękitu, jaki jego brat

Peterlin uzyskiwał w swej farbiarni z urzetu i soku borówek.

Brodacz i otyły duchowny stanęli przed Kromieszyn, skłonili się. Brodacz jął mówić. Mówił tak cicho, że stojący o dziesięć kroków Reynevan, Szarlej i Samson pojmowali co piąte słowo. Ale wszyscy, nawet stojący dalej rozumieli, o co chodzi. Bolesławiec poddawał się. Oferował wykup, byle tylko Tabor ich oszczędził. Ich od miecza, ich domy od ognia. Wszyscy, nawet stojący najdalej zobaczyli też wściekłą nagle minę Kromieszyna. I usłyszeli jego głos. Jego lwi ryk.

— Teraz? Teraz wykup chcecie dawać? Gdy my już w mieście? Gdyście na naszej łasce? Późno, bolesławianie późno! Wczoraj, gdyś was do poddania wzywał, hardoście z murów odkrzykiwali! Coście to wołali, przypomnijcie? (...) Popamiętacie mnie, psiepary!

Brodacz cofnął się o krok, zbłądł. Gruby ksiądz przeciwie, zdało się, że skoczy hejtmanowi do oczu.

— Wiedziałem — zapiał — że nie ma co z nimi gadać! Excoecauit eos malitia eorum! Tfu, heretycy! Świętokradcy! Zbrodniarze! Smażyć się będziecie w piekle! Spadnie na was kara Boża!

Na znak Kromieszyna taboryccy zbrojni otoczyli delgację, przyparli rajców do muru. Hejtman wojsk polnych stanął przed nimi, oparł pięścią o biodra.

— Na was — powiedział - spadnie pierwszej. Zaraz. Ja was pokaram w Bożym imieniu.

— Nuż, bracie Smoliku — zwrócił się do chudogębego kaznodziei. — Przemów do nich. Niechaj, nim opuszczą padół, usłyszają głos Bożej prawdy. Zbawienia

i tak nie dostąpią, psiepary, sługusy Rzymu, pacholki babilońskiego Luksemburczyka. Ale lekce im będzie ten świat żegnać.

Kaznodzieja wyprężył się jak struna, nabrał powietrza w płuca.

— Jest to wojna Pana! — zawołał piskliwie. — On wydał was w nasze ręce! Jedliście chleb nieprawości i piliście wino przemocy, przyszedł dzień kary. Zawiniłście przeciwko Panu, tedy krew wasza jak kurz będzie rozpryskana, a szpik wasz będzie jak błoto. Grzeszyłeś przewrotny narodzie, wywyższałeś się pysznie, kłaniałeś kłamliwym idolom Rzymu, więc Bóg pokona cię i utnie ci głowę, jako zrobił Dawid Goliatowi. Bóg kruszy głowy swym wrogom, kudłatą czaszkę tego, co postępuje grzesznie!

— Dobrze — ocenił Kromieszyn. — Zwłaszcza to z tą kudłatą czaszką. Chociaż o szpiku też było niezłe. No, chłopcy, słyszeliście? Brać ich i po kolei, jak Bóg nakazał, a brat Smolik przypomni! Jako zrobił Dawid Goliatowi!

— Litości! — zawył wywlekany z grupy brodacz w błękitnym płaszczu. — Nie zabijajcie! Chrzęścianie! Miłosierdzia!

Taboryci chwycili go, zawlekli do wozu, oparli szyję na dyszlu. Któryś przyskoczył, ciął toporem. (...) Wreszcie głowa upadła na zbryzgany bruk.

Siepiącego się księdza rzucono na ziemię (...) Na ścisniętych w ratuszowym portalu rajców spadły ciosy. Bito ich cepami, kiścieniami i toporami, sieczono mieczami, dżgano rohatynami (...).

Kromieszyn bez słowa wskazał, a nim opuścił rękę sześć tysięcy bojowników Taboru z dzikim wrzaskiem rzuciło się na miasto Bolesławiec.

W mig wytłoczono tych, co byli na rynku, wyrznięto tych, co znaleźli się na ulicach. Potem wtargnięto do domów. Rozbrzmiał stamtąd jeden wielki potępieńczy krzyk, z okien jak grad zaczęły sypać się wyrzucani ludzie. Na zewnątrz kontynuowano masakrę, pardonu nie dawano nikomu, ulice w mig zasłaly trupy. Krew rzeka płynęła rynsztokami, wypłukując z nich mydliny i urynek, wymywając śmieci, gnój i mierzwę.

Nie dały schronienia bolesławieckie świątynie. Wybito spieszących do Panny Marii i Mikołaja. Do rzezi doszło przed dominikańskim Świętym Krzyżem i na placu przed Dorotą. Na krótki czas azyl dał kościół Świętej Jadwigi, w którym schroniła się z góra setka mieszczan i duchownych. Potem husyci wdarli się do kruchty, nawy i prezbiterium. Nikt nie uszedł z życiem, a kościół ogarnął ogień. Jasny płomień i słup dymu wzbity się pod niebiosy. (...)

— Bracie! — Reynevan podszedł nie do Kromieszyna, lecz do Otika z Lozy, którego znał lepiej. Wpłynął na hejtmana, powstrzymajcie tę masakrę! Gdzie jest burmistrz grodu? Otto Arnoldus! Mus mi z nim mówić!

— Bo co?

— Posiada informacje najwyższej wagi! — zęgał gładko, przekrzykując wrzask mordowanych. — Tajne specjalnego znaczenia! Dla sprawy!

— No to macie pecha, ty i sprawa — rzekł przysłuchujący się Kromieszyn. — Oto, o, burmistrz Arnoldus.

A oto, o, głowa burmistrza Arnoldusa.

Wskazywał na pierwszego zabitego, brodacza w błękitnym płaszczu, tego, którego ścięto na dyszlu.

— Nawet mi go żal — dodał. — Wieczne odpoczywanie racz mu dać Panie. Et lux perpetua luceat ei.

— On... — Reynevan przełknął ślinę. — Arnoldus miał żonę... Ludzie! Kto ją zna? Kto wie...

— Ja wiem! — zgłosił się usłużnie jeden z miejscowych, z grupy tych, którzy służyli taborytom za przewodników.

— To na ulicy Celnej. Wskażę!²

Do miasta wchodzimy ul. Sierpnia 80. Na granicy miasta średniowiecznego zachował się fragment muru obronnego. To tu znajdowała się Brama Górna.

Z boku mijamy gotycki kościół parafialny Wniebowzięcia NMP i św. Mikołaja, z XV w. Świątynia zniszczona przez husytów, została odbudowana w 1442 r. Jest to dziś unikalna na Śląsku kamienna świątynia pseudo halowa z trójnawowym prezbiterium i barokowym wnętrzem.

Centrum rynku otoczonego mieszczańskimi kamienicami zajmuje ratusz. Sprzed najazdu husytów pochodzi dolna część wieży, pozostałe partie to efekty późniejszych przebudów. Szczególną uwagę zwracają wnętrza w Pałacu Ślubów z cyrklowy-

mi sklepieniami.

Przed ratuszem olbrzymi ceramiczny garniec. Jest to szczególna pamiątka garncarskich i ceramicznych tradycji miasta sięgających średniowiecza. Aby zapoznać się z nimi udamy się do Muzeum Ceramiki, przy ul. Mickiewicza 13, a potem zwiedzimy Fabrykę Naczyń Kamionkowych „Manufaktura” przy ul. Gdańskiej, gdzie można zapoznamy się z całym procesem technologicznym wytwarzania i ręcznego dekorowania kamionki stołowej.

Zwracamy uwagę na powiązania tradycji garncarskich z bogatymi złożami różnorodnych glin występujących w okolicy Bolesławca. W XIX wieku nastąpił przełom w produkcji ceramiki, po raz pierwszy zastosowano masę kamionkową, która wypalała się na biały kolor i przypominała porcelanę. Garncarze zaczęli stosować białą glinę i zdobili naczynia barwnymi wzorami techniką stempelkową, z dominującym kolorem niebieskim. Wprowadzono nowe wzory dekoracji - pawie oczka, gwiazdki oraz kwiaty o intensywnych barwach. Są to dziś typowe elementy dekoracyjne ceramiki bolesławieckiej czyli buncloków. Obecnie na terenie Bolesławca działa kilka fabryk, w których powstają naczynia codziennego użytku. Proces wytwarzania kamionki składa się z następujących etapów:

- odlewanie i oczyszczanie,
- malowanie,
- szklwienie,
- wypalanie.

Po zwiedzeniu uczniowie powinni umieć odpowiedzieć na pytania w arkuszu zadań.

²A. Sapkowski Lux perpetua. SuperNOWA Warszawa 2006, s. 360–364

KARTA PRACY – BOLESŁAWIEC – MIASTO CERAMIKI

Przeczytaj fragment opisu zdobycia miasta Bolesławiec podczas wojen husyckich w 1429 r., fragment powieści A. Sapkowskiego *Lux perpetua* (trzecia część trylogii husyckiej, dwie pierwsze to *Narrenturm* i *Boży Bojownicy*).

Na podstawie fragmentu powieści i własnych obserwacji odpowiedź na pytania:

1. Jaki charakter miały wojny husyckie?

.....

2. Jakie możliwości miało oblężone miasto, by nie być zniszczone?

.....

.....

3. Kto stał na czele miasta i gdzie urzędował?

.....

.....

4. Jakie elementy topografii miasta, opisane w powieści możesz znaleźć we współczesnym Bolesławcu.

.....

.....

.....

.....

Na podstawie wiadomości zebranych w mieście, muzeum i zakładzie produkcyjnym odpowiedz na pytania:

1. Dlaczego przed ratuszem stoi wielki garniec?

.....

.....

.....

2. Co oznacza nazwa „bunclok” i skąd pochodzi?

.....

.....

3. Dlaczego Bolesławiec stał się ośrodkiem ceramiki? Z jakich uwarunkowań geograficznych to wynika?

.....

.....

4. Jaki kolor dominuje w dekoracji bolesławieckiej ceramiki?

.....

5. Z jakich etapów składa się proces technologiczny wytwarzania bolesławieckiej ceramiki?

.....

.....

.....

KARTA PRACY – BOLESŁAWIEC – MIASTO CERAMIKI

Arkusz odpowiedzi:

Przeczytaj fragment opisu zdobycia miasta Bolesławiec podczas wojen husyckich w 1429 r., fragment powieści A. Sapkowskiego *Lux perpetua* (trzecia część trylogii husyckiej, dwie pierwsze to *Narrenturm* i *Boży Bojownicy*).

Na podstawie fragmentu powieści i własnych obserwacji odpowiedź na pytania:

1. Jaki charakter miały wojny husyckie?
religijny

2. Jakie możliwości miało oblężone miasto, by nie być zniszczone?
obronić się, zapłacić okup

3. Kto stał na czele miasta i gdzie urzędował?
burmistrz i rada miejska (rajcowie) – urzędowali w ratuszu

4. Jakie elementy topografii miasta, opisane w powieści możesz znaleźć we współczesnym Bolesławcu.

miejsce Bramy Górnej – ulica Sierpnia 80, fragment murów miejskich, rynek, ratusz, kościół parafialny Wniebowzięcia NMP i św. Mikołaja

Na podstawie wiadomości zebranych w mieście, muzeum i zakładzie produkcyjnym odpowiedz na pytania:

1. Dlaczego przed ratuszem stoi wielki garniec?
ze względu na tradycje garncarskie i ceramiczne miasta

2. Co oznacza nazwa „bunclok” i skąd pochodzi?
ceramika bolesławiecka, pochodzi od niemieckiej nazwy miasta Bunzlau

3. Dlaczego Bolesławiec stał się ośrodkiem ceramiki? Z jakich uwarunkowań geograficznych to wynika?
bogate złoża glin ceramicznych wokół miasta

4. Jaki kolor dominuje w dekoracji bolesławieckiej ceramiki?
niebieski

5. Z jakich etapów składa się proces technologiczny wytwarzania bolesławieckiej ceramiki?
odlewanie i oczyszczanie, malowanie, szkliwienie, wypalanie

Temat zajęć:

Zmiany terytorialne Polski po II wojnie światowej – analiza na przykładzie miasta Zgorzelec

Klasa: IV etap edukacyjny – klasa I, historia.

Czas trwania: 2 h

Miejsce:

Zgorzelec

Dojazd:

autokarem z Wrocławia autostradą A4, dojazd komunikacją publiczną – PKP, PKS (liczne połączenia z Wrocławia).

Przejsie piesze:

cmentarz żołnierzy Wojska Polskiego – Miejski Dom Kultury – Most Staromiejski – Stare Miasto.

Cele ogólne

(zgodne z podstawami programowymi):

- a. uczeń porządkuje i synchronizuje wydarzenia z historii powszechnej oraz dziejów ojczystych, dostrzega zmienność i dynamikę wydarzeń w dziejach, a także ciągłość procesów historycznych,
- b. uczeń analizuje wydarzenia, zjawiska i procesy historyczne w kontekście epoki i dostrzega zależności pomiędzy różnymi dziedzinami życia

społecznego.

Cele wychowawcze:

- a. uczeń dostrzega konieczność poznawania faktów historycznych, jako podstawy do rozumienia świata współczesnego,
- b. docenia dziedzictwo kulturowe i historyczne.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien wiedzieć:

- a. co to jest operacja łużycka,
- b. co to jest układ zgorzelecki,
- c. z jakich układów politycznych wynika przebieg granicy polsko-niemieckiej,
- d. co to jest Europa-Miasto Zgorzelec/Gorlitz.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien rozumieć:

- a. jak okoliczności powstania koalicji antyfaszystowskiej spowodowały postanowienia konferencji w Teheranie, Jałcie i Poczdamie odnośnie zmian granicznych,
- b. jaka była rola II Armii Wojska Polskiego,
- c. okoliczności i skutki powstania NRD i RFN,
- d. podstawy współpracy transgranicznej po 1989 r.

Cele szczegółowe

– uczeń powinien umieć:

- a. charakteryzować bezpośrednie skutki II wojny światowej, wyróżniając następstwa polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe, z uwzględnieniem przesunięć ludności w Europie Środkowej,
- b. analizować zmiany terytorialne, straty ludnościowe, kulturowe i materialne Polski będące następstwem II wojny światowej,
- c. charakteryzować udział Polaków w czasie i przebiegu działania wojsk polskich na różnych frontach wojny,
- d. wskazywać na mapie zmiany granic, które nastąpiły w wyniku II wojny światowej i wskazać ich podstawy prawne.

Metody i formy pracy:

wykład, praca własna z kartami pracy, obserwacja terenowa obiektów, analiza źródeł.

Środki dydaktyczne:

mapy, ryciny.

Przebieg zajęć:

Informujemy, że na zajęciach będą poruszone dwie kwestie: II wojna światowa i jej skutki, widziane z perspektywy lokalnej, oraz zmiany graniczne i ich podstawy prawne. Z tego względu odwiedzimy dwa najważniejsze z punktu historycznego miejsca polskiego Zgorzelca: cmentarz wojenny i budynek, w którym zawarto układ zgorzelecki – jeden z szeregu układów regulujących kwestię granicy polsko – niemieckiej po 1945 r.

Zajęcia zaczynamy od cmentarza wojskowego żołnierzy 2 Armii Wojska Polskiego w Zgorzelcu. Jest to największy polski cmentarz wojenny na Dolnym Śląsku – spoczywa tu 3420 żołnierzy, a drugi co do wielkości w Polsce (po Sochaczewie – cmentarzu poległych w bitwie nad Bzurą w 1939 r.) i już z tego tylko względu wart jest zainteresowania.

Przy omawianiu historii należy zwrócić uwagę na następujące aspekty:

- większość szeregowych żołnierzy pochodziła z poboru ogłoszonego przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 15 sierpnia 1944, podoficerowie i oficerowie rekrutowali się głównie z Armii Ludowej i Armii Czerwonej,
- armia miała poważne braki kadrowe jeśli chodzi o polską kadrę oficerską (stąd duży udział oficerów

Armii Czerwonej), miała poważne braki w wyszkoleniu i przygotowaniu do działań bojowych,

- niechlubną kartę zapisał sąd wojskowy i prokuratura 2 Armii, które zajmowały się niszczeniem podziemia niepodległościowego, we wsi Kąkolewnica w tymczasowej siedzibie sztabu 2 Armii zamordowano do listopada 1945 roku ok. 1500–1800 osób

- armia była fatalnie dowodzona przez gen. K. Świerczewskiego, często wydającego rozkazy pod wpływem upojenia alkoholowego; w wyniku tego gdy została skierowana do walki z Niemcami w trakcie operacji łżyckiej, rozpoczętej 16 kwietnia 1945 r. forsowaniem Nysy Łżyckiej, a zakończony 22–27 kwietnia bitwą pod Budziszynem, armia straciła 20 % stanu osobowego, 20 % artylerii i 60 % pojazdów opancerzonych. Jedna dywizja piechoty została doszczętnie zniszczona.

- jej działania były wykorzystywane w dużej części w celach propagandowych, podobną rolę odegrał cmentarz wojenny w Zgorzelcu.

Kolejnym punktem będzie budynek Miejskiego Domu Kultury, ul. Wolności. Sam budynek ma ciekawą historię. Został zbudowany na przełomie XIX/XX wieku jako Górnołżycka Hala Pamięci ku czci cesarza niemieckiego Wilhelma I. To tutaj w dniu

6 VII 1950 podpisano układ o przyjaźni i granicy między Niemiecką Republiką Demokratyczną a Polską, zwany układem zgorzeleckim. Informuje o tym tablica na murze. Z kolei głaz przed halą upamiętnia ustanowienie w 1998 r. Europa – Miasta Zgorzelec – Görlitz.

Zwracamy uwagę, na układy międzynarodowe, które poprzedziły zawarcie układu zgorzeleckiego, i które zadecydowały o zmianach granicznych, a które były zawarte bez udziału Polski i Niemiec:

- konferencja teherańska (28 listopada–1 grudnia 1943) – ZSRR (Józef Stalin), Wielka Brytania (Winston Churchill) oraz USA (Franklin Roosevelt) ustalili, że Polska utraci Kresy Wschodnie na rzecz Związku Radzieckiego i znajdzie się w radzieckiej strefie wpływów, ale zostało to utajnione,

- konferencja jałtańska (4–11 luty 1945 r.) – ZSRR (Józef Stalin), Wielka Brytania (Winston Churchill) oraz USA (Franklin Roosevelt) potwierdziła ustalenia konferencji w Teheranie co do zmian granicznych. Polska jako rekompensatę otrzymać miała dotychczasowe ziemie niemieckie: Pomorze Zachodnie, Prusy Wschodnie i Śląsk, zamieszkująca te ziemie ludność zostanie przesiedlona, przy czym zarówno Polska jak i wschodnie Niemcy znajdą się w strefie wpływów Związku Radzieckiego,

■ konferencja poczdamska (17 lipca 1945–2 sierpnia 1945) w Poczdamie w pałacu Cecilienhof) – ZSRR (Józef Stalin), Wielka Brytania (Winston Churchill/Clement Attlee) oraz USA (Franklin Roosevelt) – określono przebieg granicy, ustalono wysiedlenie ludności niemieckiej z terenów przyznanych Polsce, a także z terenów Czechosłowacji i Węgier.

Układ zgorzelecki z 1950 r. potwierdzał wcześniejsze ustalenia graniczne, ale był zawarty między państwem niemieckim (NRD) i polskim.

Omawiamy, jakie układy odnośnie granicy były zawarte po 1950 r.

■ Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji stosunków między Polską (Józef Cyrankiewicz) i RFN (Willy Brandt) podpisany w Warszawie 7 grudnia 1970 roku,

■ Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec, (Traktat dwa plus cztery) podpisany 12 września 1990 r. w Moskwie – otwierał drogę do zjednoczenia Niemiec, w traktacie tym Niemcy zobowiązały się do zawarcia odrębnego traktatu w Polskę dotyczącego potwierdzenia przebiegu granicy,

■ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granic z 14 listopada 1990 r.

Na koniec zwracamy uwagę na powstanie Europa – Miasta i zapoczątkowanie współpracy, kontynuowanej dalej po wejściu do Unii Europejskiej.

Kolejnym punktem będzie graniczny Most Staromiejski, odbudowany na Nysie Łużyckiej w 2004 r. Po moście przechodzimy na niemiecką stronę i kontynuujemy wycieczkę zwiedzając Stare Miasto. W miarę możliwości warto po polskiej stronie odwiedzić również:

- Muzeum Łużyckie,
- Zagrodę Kołodzieja – dom przysłupowy zamieniony na restaurację,
- dom Jakuba Boehme,
- drewnianą cerkiew prawosławną zbudowaną dla mniejszości greckiej.

KARTA PRACY – ZMIANY TERYTORIALNE POLSKI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – ANALIZA NA PRZYKŁADZIE MIASTA ZGORZELEC.

1. Gdzie znajduje się drugi co do wielkości polski cmentarz wojenny, na terenie RP?

2. Jakie układy międzynarodowe dotyczące przebiegu zachodniej granicy Polski poprzedziły układ zgorzelecki, kto w nich wziął udział?

3. Jakie były postanowienia tych konferencji odnośnie zmian granicznych?

5. Jakie układy po układzie zgorzeleckim potwierdzały przebieg zachodniej granicy Polski?

4. Jakie państwa podpisały w Zgorzelcu w dniu 6 lipca 1950 Układ o wytyczeniu ustalonej i istniejącej polsko-niemieckiej granicy państwowej zwany także układem zgorzeleckim? (podaj ich pełne nazwy).

6. W jakich latach istniała Niemiecka Republika Demokratyczna? Jakie współczesne landy ją tworzyły?

KARTA PRACY – ZMIANY TERYTORIALNE POLSKI PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – ANALIZA NA PRZYKŁADZIE MIASTA ZGORZELEC.

Arkusz odpowiedzi:

1. Gdzie znajduje się drugi co do wielkości polski cmentarz wojenny, na terenie RP?

w Zgorzelcu

2. Jakie układy międzynarodowe dotyczące przebiegu zachodniej granicy Polski poprzedziły układ zgorzelecki, kto w nich wziął udział?

konferencja teherańska

(28 listopada–1 grudnia 1943) – ZSRR (Józef Stalin), Wielka Brytania (Winston Churchill) oraz USA (Franklin Roosevelt)

konferencja jałtańska

(4–11 lutego 1945 r.) – ZSRR (Józef Stalin), Wielka Brytania (Winston Churchill) oraz USA (Franklin Roosevelt) potwierdziła ustalenia konferencji w Teheranie co do zmian granicznych, Polska jako rekompensatę otrzymać miała dotychczasowe ziemie niemieckie: Pomorze Zachodnie, Prusy Wschodnie i Śląsk, zamieszkująca te ziemie ludność zostanie przesiedlona, przy czym zarówno Polska jak i wschodnie Niemcy znajdują się w strefie wpływów Związku Radzieckiego,

konferencja poczdamska

(17 lipca 1945–2 sierpnia 1945) w Poczdamie w pałacu Cecilienhof) – ZSRR (Józef Stalin), Wielka Brytania (Winston Churchill/ Clement Attlee) oraz USA (Franklin Roosevelt) – określono przebieg granicy, ustalono wysiedlenie ludności niemieckiej z terenów przyznanych Polsce, a także z terenów Czechosłowacji i Węgier.

3. Jakie były postanowienia tych konferencji odnośnie zmian granicznych?

- **Polska utraci Kresy Wschodnie na rzecz Związku Radzieckiego i znajdzie się w radzieckiej strefie wpływów, podobnie jak wschodnie Niemcy,**
- **Polska jako rekompensatę otrzyma miała dotychczasowe ziemie niemieckie: Pomorze Zachodnie, Prusy Wschodnie i Śląsk,**
- **zamieszkująca te ziemie ludność zostanie przesiedlona.**

4. Jakie państwa podpisały w Zgorzelcu w dniu 6 lipca 1950 r. układ o wytyczeniu ustalonej i istniejącej polsko-niemieckiej granicy państwowej zwany także układem zgorzeleckim ? (podaj ich pełne nazwy).

Rzeczpospolita Polska (nazwa Polska Rzeczpospoli-

ta Ludowa została wprowadzona dopiero w 1952 r.) i Niemiecka Republika Demokratyczna

5. Jakie układy po układzie zgorzeleckim potwierdzały przebieg zachodniej granicy Polski?

Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji stosunków między Polską (Józef Cyrankiewicz) i RFN (Willy Brandt) podpisany w Warszawie 7 grudnia 1970 roku.

Traktat o ostatecznej regulacji w odniesieniu do Niemiec, (Traktat dwa plus cztery) podpisany 12 września 1990 r. w Moskwie.

Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granic z 14 listopada 1990 r.

6. W jakich latach istniała Niemiecka Republika Demokratyczna? Jakie współczesne landy ją tworzyły?

1949–1990, Meklemburgia-Pomorze Przednie, Brandenburgia, Berlin (wschodni), Saksonia-Anhalt, Turynia, Saksonia.